

ЮРИДИЧЕСКИ СВЯТ

1/2005

JURIDICAL WORLD
1/2005

ЮРИДИЧЕСКИЙ МИР
1/2005

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Васил Мръчков – *главен редактор*

Дончо Хрусанов

Ружена Керанова

Цанка Цанкова

Янаки Стоилов

Магдалена Абаджиева – *секретар на редколегията*

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА:

пл. „Славейков“ № 4

София 1000

тел. 9870141, 9814598

факс 9875709

електронна поща: sibi@sibi.bg

© Издателство „СИБИ“

Хонорари се изплащат в офиса на издателството един месец след излизане на броя.

EDITORIAL BOARD

Vassil Mrachkov – *editor-in-chief*

Doncho Hrusanov

Ruzhena Keranova

Tzanka Tzankova

Ianaki Stoilov

Magdalena Abadzhieva – *secretary*

ADDRESS:

4, Slaveykov Sq.

Sofia 1000

tel.: (+359 2) 9870141, 9814598

fax: (+359 2) 9875709

e-mail: sibi@sibi.bg

© SIBI Publishing House

СЪДЪРЖАНИЕ

VARIA

Александър Драгиев – Общите принципи на правото в юриспруденцията на Международния съд на ООН	11
Васил Мръчков – Колективното в трудовото право	24
Нина Гевренова – Недържавен източник на трудовото право – понятие, характеристика и белези	44
Райна Николова – Българското медийно законодателство в периода 1947–1991 г.	71

ЧУЖДЕСТРАННИ УЧЕНИ

Григорий Василиевич – Осигуряване на придобитите права в социалната правова държава: конституционни гаранции, законодателство, практика	89
Анри Русион – Митът за „Шестата република“	104

ДИСКУСИЯ

Васил Янарлиев – За пълноценното използване на резултатите от оперативна-издирвателната дейност в наказателния процес	115
--	-----

СЪДЕБНА ПРАКТИКА

Цветанка Лозанова – Прилагане на международните договори за защита на правата на човека от Върховния административен съд в България	127
--	-----

БИБЛИОГРАФИЯ

Маргарита Модева – Библиография на българската правна литература за 2001 г. и 2002 г.	170
---	-----

ПРИЛОЖЕНИЕ

Конституция на Френската република от 4 октомври 1958 г.	224
АВТОРИТЕ В БРОЯ	249

CONTENTS

VARIA

Alexander Draguiev – General Principles of Law in the Jurisprudence of the United Nations' Court of Justice	11
Vassil Mruchkov – “Collective” in Labour Law	24
Nina Gevrenova – Non-state Source of Labour Law – Concept, Characteristics and Peculiarities	44
Rayna Nikolova – Bulgarian Media Legislation in the Period 1947–1991	71

FOREIGN SCOLARS

Grigoriy Vassilievich – Securing Obtained Rights in the Social Rule-of-Law State: Constitutional Guarantees, Legislation, Practice	89
Henry Roussillon – The Myth of the Sixth Republic	104

DISCUSSION

Vassil Yanarliev – About the Admissibility of Police Investigation Results in Criminal Proceedings	115
--	-----

COURT PRACTICE REVIEW

Tzvetanka Lozanova – Application of the International Contracts for the Protection of Human Rights by the Supreme Administrative Court in Bulgaria	127
---	-----

BIBLIOGRAPHY

2001–2002 Bibliography of Bulgarian Legal Literature	170
--	-----

ANNEX

Constitution of French Republic of 4 October 1958	224
AUTHORS IN THE ISSUE	249

СОДЕРЖАНИЕ

VARIA

Александр Драгиев – Общие принципы права в юриспруденции международного суда ООН	11
Васил Мрычков – „Коллективное“ в трудовом праве	24
Нина Гевренова – Негосударственный источник трудового права – понятие, характеристика и особенности	44
Райна Николова – Болгарское законодательство о средствах массовой информации в период 1947–1991 гг.	71

ИНОСТРАННЫЕ УЧЕНЫЕ

Григорий Василиевич – Обеспечение приобретенных прав в социальном правовом государстве: конституционные гарантии, законодательство, практика	89
Анри Русийон – Миф о „Шестой Республике“	104

ДИСКУССИЯ

Васил Янарлиев – О допустимости использования материалов, полученных в результате оперативно-розыскной деятельности, в уголовном процессе	115
--	-----

СУДЕБНАЯ ПРАКТИКА

Цветанка Лозанова – Применение Верховным административным судом в Болгарии международных договоров, касающихся защиты прав человека	127
--	-----

БИБЛИОГРАФИЯ

Библиография болгарской правовой литературы за 2001–2002 гг.	170
---	-----

ПРИЛОЖЕНИЕ

Конституция Французской Республики от 4.10.1958 г.	224
АВТОРЫ В НОМЕРЕ	249

VARIA

Доцент д-р Александър Драгиев

ОБЩИТЕ ПРИНЦИПИ НА ПРАВОТО В ЮРИСПРУДЕНЦИЯТА НА МЕЖДУНАРОДНИЯ СЪД НА ООН

1. ОБЩА ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

Международноправната наука е единодушна за съществуването в международното право на категорията „общи принципи на правото“¹. Относно тях в науката се наблюдават две тенденции. Първата е, че авторите международноправници непрекъснато се позовават на общите принципи на правото, но много рядко се срещат опити за цялостно обяснение какво да се разбира под тях, а и изказваните доктринални становища често си противоречат. Резултатът е, че колкото широко е разпространена употребата на понятието „общи принципи на правото“, толкова неясно си остава съдържанието му. Втората тенденция е единодушието в мненията на учените, че „създател“ на това понятие е международното правосъдие. То го въвежда в международното право, от една страна, а от друга страна – въвежда го с точно определена цел: да придаде на общите принципи на правото качеството на приложимо право в юриспруденцията на международните съдебни органи. И наистина, в международноправната литература няма нито едно становище относно общите принципи на правото, което ги разглежда извън контекста на международното правосъдие. Нещо повече, както посочва Й. Броунли, след влизането в сила през 1920 г. на Статута на Постоянния съд за международно правосъдие (ПСМП) дори арбитражните съдилища, необвързани иначе от то-

¹ В този смисъл вж. напр. **Jenks, C. W.** The Prospects of International Adjudication (1964), 266–315; **Sorensen, M.** (ed.) Manual of Public International Law. L., 1968, p. 144; **Herczegh, G.** General Principles of Law and the International Legal Order. Budapest, 1969, 27–42, 91–98, 103–119; **Akehurst, M.** Equity and General Principles of Law. – International and Comparative Law Quarterly, vol. 25, 1976, part 4, 814–825; **Rousseau, Ch.** Droit international public. P., 1983, 370–397; **Elkind, J.** Non-Appearance Before the International Court of Justice. Dordrecht, Boston, Lancaster, 1984, 162–163; **Rosenne, Sh.** The Law and Practice of the International Court. Dordrecht, Boston, Lancaster, 1985, 608–611; **Thirlway, H.** The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960–1989. (Part Two). In: British Yearbook of International Law, 1990, 110–126; **Higgins, R.** Problems and Process. International Law and How We Use It. Oxford, 1994, p. 18; **Brownlie, I.** Principles of Public International Law. Oxford, 1998, 15–19.

зи статут, са третирани формулирания от него термин „общи принципи на правото“ като вид приложимо право за решаване на международните спорове².

В международното право общите принципи на правото за пръв път са уредени в Статута на Постоянния съд за международно правосъдие, съществувал в периода между двете световни войни по време на Обществото на народите. В Статута на ПСМП тези принципи са посочени като приложимо право в правораздавателната му дейност. След закриването на ПСМП неговият „наследник“ – Международният съд на ООН (МСООН, МС), възприема общите принципи на правото като приложимо право спрямо делата си. През последните години с нарастване значението на международното правосъдие все повече се увеличава и значението на общите принципи на правото в международното право. А това вече от своя страна предопределя актуалността на анализа на общите принципи на правото като правна категория, за който анализ най-важни са Статутът на Международния съд на ООН и неговата юриспруденция.

В Статута на Международния съд на ООН (СтМСООН) има специална разпоредба, посветена на приложимото право в производството пред Съда. Това е чл. 38, т. 1, която гласи: „Съдът, чиято функция е да решава в съответствие с международното право спорове, отнесени до него, прилага:

а) международните конвенции – както общи, така и специални, които установяват правила, изрично признати от спорещите държави;

б) международния обичай като доказателство на общата практика, призната като право;

в) общите принципи на правото, признати от цивилизованите нации;

г) под резерва на разпоредбите на чл. 59 съдебните решения и доктрината на най-квалифицираните автори на различните нации като помощни средства за установяването на правните норми.“

Текстът на тази разпоредба е преминал в СтМСООН от Статута на ПСМП (СтПСМП) без никаква промяна, тъй като някога този статут е регламентирал, и то също в чл. 38, т. 1, абсолютно същото приложимо право, като са използвани абсолютно същите формулировки.

Целта на включването на общите принципи на правото сред приложимото право за разглеждането и решаването на делата е да не се допусне ситуация, при която Съдът не може да реши едно дело поради това, че не е намерил нито международен договор, нито международноправен обичай, приложими към спора, негов предмет. Такава ситуация се обозначава в международното правосъдие с термина от римското право *pop liquet* (не е ясно), чийто смисъл е, че не е ясно коя е приложимата правна норма.

Но един съд не може да откаже разглеждането на дадено дело, което би означавало да откаже правосъдие, с оправданието, че липсва правна норма, отнасяща се към него, т.е. че се е сблъскал с празнота в правото. Напротив, съдът е длъжен да реши делото, преодолявайки по един или друг начин празнотата в правото чрез разработените пак от правото способности за това. Осъзнавайки реалната опасност от възникване на

² *Brownlie, I. Op. cit., p. 17.*

същия проблем в международното правосъдие, СтПСМП, а по-късно и СтМСООН са намерили изход във възприемането на общите принципи на правото като международноправно средство, въз основа на което могат да се решават международните спорове. Ето защо чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН изрично посочва „общите принципи на правото, признати от цивилизованите нации“.

Посоченото предназначение на общите принципи на правото в международното правосъдие илюстрира тяхната роля в производството пред МСООН. Общите принципи на правото са само допълнение към договора и международноправния обичай в качеството им на приложимо право в това производство, поради което тези принципи имат субсидиарна роля спрямо тях³. Ненапрасно Съдът нито веднъж досега не е решил дело въз основа на общите принципи на правото, признати от цивилизованите нации.

2. ИЗРАЗЪТ „ЦИВИЛИЗОВАНИ НАЦИИ“

Самото понятие „общи принципи на правото, признати от цивилизованите нации“ показва, че първият въпрос, изискващ изясняване, е въпросът за смисъла, в който е употребен изразът „цивилизовани нации“. Означаваше ли той, че държавите в света се делят на „цивилизовани“ и „нецивилизовани“, и съответно в съдопроизводството се прилагат само тези общи принципи на правото, които са признати от „цивилизованите“ държави? Такова деление обаче противоречи както на съвременната система на международните отношения, така и на същността на съвременното международно право, един от основните принципи на което е именно принципът на суверенното равенство на държавите, прогласено в чл. 2, т. 1 от Устава на ООН и в Декларацията на ООН за принципите на международното право от 1970 г. Обяснението за присъствието на този израз в текста на чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН е във факта, че в него тази разпоредба е преминала без промяна от СтПСМП, където възприемането на израза трябва да се обясни от своя страна с международноправните възгледи в историческия момент, когато е изготвен СтПСМП, и най-вече със състоянието на международните отношения по това време.

Изразът „цивилизовани нации“ характеризира света по времето, когато мнозинството държави в Азия, Африка и Латинска Америка още са били колонии на европейски държави, част от независимите държави са играли изключително маловажна роля в международните отношения, а нормите на международното право са се създавали единствено от големите европейски държави. Постепенно обаче този „европоцентризъм“ в международното право се разбива. В нормотворческия му процес се включват отначало САЩ, по-късно, след придобиването на независимост – и латиноамериканските държави, а към края на XIX век – и Япония. След Първата, но особено след Втората световна война съставът на международната общност се променя коренно с раз-

³ Вж. в този смисъл **Thirlway, H.** Op. cit., p. 110, 111; **Rosenne, S.** Op. cit., p. 611.

падането на световната колониална система и възникването на новоосвободилите се държави от Азия и Африка.

Но в началото на 20-те години на ХХ век, когато е изработен СтПСМП, господстващият все още в тези континенти колониализъм е предопределил неравенството между техните народи и народите преди всичко от Европа и Северна Америка. Отразявайки това политическо неравенство, действащото по това време международно право е допускало употребата на такива изрази като „цивилизовани нации“, обозначавайки с него съществуващите в момента суверенни държави.

Разбира се, съвременното международно право е изоставило вече както посочената лексика, така и обозначаващите с нея концепции. От тази гледна точка безспорно изразът „цивилизовани нации“ в текста на чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН е анахронизъм и следователно в него сега, при действието на съвременното международно право, трябва да се влага друго, различно съдържание от това, което първоначално е било заложено. Под „цивилизовани нации“ трябва да се разбират всички държави в света, без да се прави разлика между тях от гледна точка на територия, население, географско положение, икономическо и политическо развитие, културни постижения или някаква друга степен на цивилизованост. Поради тази причина е излишно изобщо да се употребява изразът „цивилизовани нации“, а разпоредбата на чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН трябва да се тълкува като отнасяща се до общите принципи на правото, признати от различните държави в света⁴. Потвърждение на това е подходът на Португалия по делото с Индия за правото на преминаване през индийска територия, където Португалия, с цел да докаже, че правото на преминаване през чужда територия е общ принцип на правото, е представила едно сравнителноправно изследване на законодателствата на 64 държави, включително такива като Гана, Бирма, Пакистан, Индия, Китай, Турция, Филипините⁵.

3. ПРАВНА ПРИРОДА НА ОБЩИТЕ ПРИНЦИПИ НА ПРАВОТО

Следващият въпрос, подлежащ на изясняване, е какво представляват по своята правна природа общите принципи на правото. И досега в теорията и практиката на международното правосъдие този въпрос си остава спорен. В юриспруденцията на Съда, макар и сравнително рядко, има дела, страните по които, а и самият Съд при разглеждането им са се позовавали на чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН, като са цитирали конкретни правила, претендирайки, че това са общи принципи на правото. Още по времето на ПСМП като такива са посочвани например: забраната за злоупотреба с право, пра-

⁴ За критиката на израза „цивилизовани нации“ вж. **Thirlway, H.** Op. cit., p. 119, 124; **Herczegh, G.** Op. cit., p. 40, 41; **Rosenne, S.** Op. cit., p. 608, както и индивидуалните мнения на съдията К. Танака по делата за Югозападна Африка (Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice (I. C. J. Reports), 1966, p. 299) и на съдията Ф. Амурн по делата за континенталния шelf на Северно море (Ibid., 1969, p. 133).

⁵ Вж. Pleadings, Oral Arguments and Documents of the International Court of Justice (I. C. J. Pleadings). – Right of Passage over Indian Territory, vol. I, p. 714, etc.

вилото, че един правен субект не може да извлеча права от собственото си правонарушение, правилото, че всяко правонарушение поражда отговорност за извършителя му, правилото, че всеки орган сам определя дали има юрисдикция по даден въпрос, отнесен до него. А по делото на Белгия срещу България за Електрическата компания на София и България през 1939 г. е изтъкнато, че общоприет правен принцип е изискването никоя от страните по делото да не предприема по време на разглеждането му такива действия, които биха затруднили изпълнението на съдебното решение⁶.

Международният съд на ООН също познава позовавания на общите принципи на правото. В решението си по делото между Великобритания и Албания за инцидента в пролива Корфу през 1949 г. Съдът е отбелязал като такива принципи свободата на морските комуникации и задължението на всяка държава да не позволява съзнателно територията ѝ да бъде използвана за действия, нарушаващи правата на други държави⁷. По-късно, през 1954 г., по делото на Италия срещу Франция, Великобритания и САЩ за монетарното злато, изнесено от Рим, Съдът посочва друг „утвърден и общо-признат принцип на правото“, този път с процесуалноправен характер: всяко съдебно решение се ползва със сила на пресъдено нещо и е задължително за страните по спора⁸. А по делото за правото на преминаване през индийска територия Португалия е повторила споменатия вече принцип, че страните по делото по време на разглеждането му трябва да се въздържат от всякакви действия, които могат да затруднят изпълнението на съдебното решение или да влошат и удължат спора⁹. По това дело Португалия е изтъкнала и още един принцип, директно позовавайки се на чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН – правото на собственика на един анклав да премине през чужда територия, за да стигне до него¹⁰.

В делата за Югозападна Африка (1960-1966 г.) държавите ищци (Етиопия и Либерия) също са подчертали, че чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН е основанието на посочения от тях принцип за забрана на расовата дискриминация¹¹. В делата си с Дания и Холандия за континенталния шелф на Северно море (1967-1969 г.) Германия е обосновала като общ принцип на правото по чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН твърдението си, че делимитацията на континенталния шелф трябва да се извърши по такъв начин, че всяка крайбрежна държава да получи справедлив дял¹². А през 1996 г. в индивидуалното си мнение по делото на Босна и Херцеговина срещу Югославия относно прилагането на Конвенцията за преследване и наказване на престъплението геноцид назначеният от ответника съдия *ad hoc* Миленко Креча е посочил два общи принципа на правото: недопустимо е напускането на една федерация от неин субект и максимата „*Quid quid ab initio vitiosus est, non potest tractu temporis convalescere*“ („Което е поначало

⁶ Вж. P. C. I. J. Series A/B, № 79, p. 199.

⁷ Вж. I. C. J. Reports, 1949, 182–183.

⁸ *Ibid.*, 1954, p. 53.

⁹ *Ibid.*, 1957, p. 152.

¹⁰ *Ibid.*, 1960, 11–12.

¹¹ Вж. I. C. J. Pleadings, South West Africa, vol. IX, p. 353.

¹² *Ibid.*, North Sea Continental Shelf, vol. I, 392–393.

порочно, не може с течение на времето да бъде заздрано“). Смиъслът на тази максима е, че е невъзможно санирането на нищожните актове¹³.

Цитирайки различни общи принципи на правото, страните по делата и ПСМП, и МСООН по този начин са демонстрирали кои са тези принципи според тях, без същевременно да анализират същността на понятието „общи принципи на правото“. Такъв анализ обаче е необходим, защото съдебната практика показва, че липсват единни критерии за определяне на общите принципи на правото.

3.1. Общите принципи на правото преди всичко са **правни принципи**. Това означава, че те не са правни норми и следователно не могат да бъдат намерени като ясно формулирани разпоредби във вътрешноправен или международноправен акт, а напротив – за тях важи всичко, което правната наука е констатирала за принципите в правото изобщо. Правните принципи са всеобхватни общи правила, фундаментални юридически идеи, диктуващи насоките на развитие на правотворческия процес. „Една норма отговаря на въпроса „какво“, а един принцип отговаря на въпроса „защо“.“¹⁴

Като такива общи правила правните принципи, от една страна, лежат в основата на правните норми, обуславят съдържанието им, определят смисъла, заложен в тях, а от друга страна, тези принципи са генерализация, обобщение на правните норми. Един такъв принцип намира външен израз чрез разпоредбите на тези норми, но не чрез една или друга отделна норма, а чрез група взаимно свързани норми, които са обединени от това, че изразяват по един и същ начин този принцип. Правните принципи дават ръководните начала, ориентирите за създаването, тълкуването и прилагането на правните норми. От тази гледна точка принципите са тези, които определят каква да бъде точната формулировка на нормативните разпоредби, така че да се постигнат целите на съответната правна регламентация, и същевременно съдействат при тълкуването и прилагането на тези разпоредби, съдействат за разкриването на действителната воля на нормотвореца, заложена в тях.

3.2. **Общите принципи на правото са правни принципи, познати на вътрешното право на държавите**. И тук вече възниква въпросът трябва ли един правен принцип да съществува в правните системи на всички държави в света, или поне има ли установен минимален брой правни системи, в които да съществува той, за да притежава качеството на общ принцип на правото по смисъла на чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН.

Ако един правен принцип фигурира в правото на една държава, от това не следва, че той е налице и в правото на другите държави. Напротив, има много правни принципи, които съществуват само в няколко отделни държави или са присъщи само за държави, принадлежащи към едно и също правно семейство, напр. държавите от системата на общото право (т.е. англосаксонската правна система), или от романо-германската (континенталната) правна система, или мюсюлманските държави. Ясно е, че такива принципи не могат да се третират като общи принципи на правото. Не може

¹³ Вж. I. C. J. Reports, 1996, p. 754, 755.

¹⁴ Fitzmaurice, G. The General Principles of International Law Considered from the Standpoint of the Rule of Law. – In: Recueil des Cours de l'Academie du Droit International. La Haye (RCADI), 1957, Vol. 91-II, p. 7.

например по дело между две държави, спадащи към континенталната правна система, да се прилагат принципи, изведени от англосаксонската правна система, под претекста за прилагане на общи принципи на правото по смисъла на чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН, тъй като очевидно англосаксонските правни принципи няма да са „общи“ и за страните по делото. Напротив, те са чужди за тях.

Следователно под „общи принципи на правото“ трябва да се разбират правни принципи, характеризиращи се с такава степен на общоприетост, общопризнатост и разпространеност в правото, че са възприети от мнозинството държави в света и са общи за по-голямата част от държавите в света. При това е задължително те да са общи за основните правни системи в света (напр. романо-германската правна система, системата на общото право, системата на мюсюлманското право, системата на индийското право, системата на китайското право, системата на японското право¹⁵). В противен случай прибегването до принципи, познати само на една правна система, би означавало създаването на недопустимо предимство за нея пред другите правни системи.

Изискването общите правни принципи да съществуват в мнозинството държави също поражда редица въпроси. Един от тях е свързан с относителността на понятието „мнозинство държави“. Ако един правен принцип се признава от много на брой държави, но пък е непознат също на много на брой държави, може ли той да се счита за общ принцип на правото? Очевидно тук отговорът зависи от това коя група държави е, така да се каже, „по-представителна“ за международната общност – групата на признаващите принципа държави или тази на непризнаващите го. Разбира се, в различна степен представляват международната общност държави, които са активни участници в международните отношения и в международния нормотворчески процес и които притежават добре развито законодателство, и държави, чието законодателство е все още в процес на формиране и които оказват слабо влияние върху международното право.

Друг въпрос е дали един общ принцип на правото, за който няма съмнение, че е такъв, може да се приложи по дело, едната или двете страни по което не са го възприели. Очевидно от формално-юридическа гледна точка няма пречка за такова прилагане, доколкото единственото изискване за това според чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН е да е общ принцип на правото. Въпреки това обаче прилагането на общия принцип на правото в такава ситуация би било нелогично, несправедливо и оттук – неприемливо с оглед интересите на страните по спора. Това от своя страна би създавало несигурност за изпълнението на съдебното решение от тях.

Но може да възникне и хипотезата, когато страните по делото поискат прилагането към него на основание на чл. 38, т. 1, б. „в“ на такъв правен принцип, който не е общопризнат от мнозинството държави и следователно не е общ принцип на правото, но е признат в правните системи и на двете страни. Тази хипотеза също е недопустима, макар този път точно от формално-юридическа гледна точка. Прилагането на въпросния принцип би означавало прилагане не на общ принцип на правото, а при-

¹⁵ Вж. Давид, Р. Основные правовые системы современности. М., 1988, с. 4.

лагане на един правен принцип, който може да охарактеризираме като „двустранен“ правен принцип. Това обаче няма нищо общо с приложното поле на чл. 38, т. 1, б. „в“ и следователно тази разпоредба не може да се използва като основание за прилагането на такъв „двустранен“ правен принцип. Разбира се, възможно е страните по делото да постигнат решаването му на базата на правни принципи, общи само за техните законодателства, чрез сключването на споразумение, предвиждащо, че при разглеждането на техния спор МС ще използва съответния „двустранен“ правен принцип. Но тогава прибегването до този принцип от Съда ще бъде не защото той е общ принцип на правото, а защото такова е изискването на споразумението, т.е. всъщност Съдът ще приложи не б. „в“ от чл. 38, т. 1, а един международен договор – споразумението между страните по делото, което означава, че ще приложи б. „а“ от чл. 38, т. 1.

Един от най-големите проблеми при използването на общите принципи на правото е, че трудно се доказва както съществуването им, така и точното им съдържание. Практиката е показала, че най-добрият начин за това е извършването на сравнителноправно изследване на законодателствата на държавите¹⁶. Едно такова изследване може да установи наличието на някакъв общ принцип на правото или да установи такива различия между законодателствата на държавите, че даден правен принцип да не може да се третира като общ принцип. Освен това поради високата си степен на абстрактност обикновено общите принципи на правото се проявяват по различен начин в различните законодателства. В тях един и същ такъв принцип може да бъде изразен чрез различни по ранг, систематическо място в законодателството и съдържание правни норми.

Сравнителноправното изследване на законодателствата с оглед прилагането на общите принципи на правото по дадено дело може да бъде извършено както от страните му (пример за това е изследването на Португалия в делото *й* с Индия), така и от самия Съд или от отделни съдии. Например по делата за континенталния шелф на Северно море съдията Амур е мотивирал становището си, че съществува принцип на справедливостта като общ принцип на правото, с преглед на общото право, мюсюлманското право, китайското право, правото на бившия СССР, индийското право и правото на различни африкански и азиатски страни¹⁷. Несъмнено най-добрият подход би бил, ако и страните, и Съдът направят свои собствени проучвания дали съществуват такива общи принципи на правото, които имат отношение към предмета на делото. Необходимостта страните да направят свое независимо проучване произтича от факта, че Съдът никога не изследва цялостно вътрешното право на държавите. Обикновено той цитира законите само на малък брой държави, и то тези, в които съответният принцип е най-добре нормативно изразен и поради това най-лесен за намиране и най-ясен по съдържание. Ето защо сравнителноправното изследване на страните по делото би било гаранция за обективност и изчерпателност при анализа на вътрешните законодателства.

¹⁶ По-подробно по този въпрос вж. *Akehurst, M.* Op. cit., 818–821.

¹⁷ Вж. *I. C. J. Reports*, 1969, 139–140.

Разбира се, не е възможно да се изследват законодателствата на всички държави в света, независимо кой и как го прави. Изходът от този проблем е, че много често това не е и необходимо, защото правните системи на различните държави са групирани в семейства, така че законодателството на всяка една държава принадлежи към някое семейство, общност от правни системи, които си приличат помежду си. Пример за това са приликите между правните системи на повечето англоезични страни, тъй като са възприели в основата си англосаксонското право, приликите между правните системи на мюсюлманските страни и др. Следователно достатъчно е да се установи, че даден правен принцип съществува в правото на една държава от някое правно семейство, за да е основателно заключението, че той съществува в правото и на всяка друга държава от това семейство.

3.3. Третата характеристика на общите принципи на правото е, че те са **принципи, познати освен на вътрешното право, също така и на международното право**. Съгласно текста на б. „в“ от чл. 38, т. 1 СтМСООН посочените там принципи са общи не за вътрешното право на държавите, а за правото като цяло. Следователно общите принципи на правото трябва да са такива правни принципи, които по своята специфика са еднакво приложими и във вътрешното, и в международното право. „Съдът едва ли би признал съществуването на един общ принцип на правото даже ако има достатъчно доказателства за единодушното му приемане като такъв в националните правни системи, освен ако не личи, че държавите в своите действия се ръководят от него.“¹⁸

Това е и смисълът, който Римският статут на Международния наказателен съд от 1998 г. дава на понятието „общи принципи на правото“ в качеството им на приложимо право в производството пред този Съд. Според чл. 21, т. 1, б. „с“ от Римския статут общите принципи на правото трябва да се извеждат от правните норми на националните законодателства на държавите. От друга страна обаче, така установените принципи, за да се смятат за общи принципи на правото, трябва да бъдат съвместими „с международното право и с международно признатите норми и стандарти“.

Следователно като общи принципи на правото не могат да се третират нито принципи, които са присъщи само за националните законодателства на държавите, нито принципи, които са изключително международноправни по своята същност¹⁹. Наистина, исторически общите принципи на правото възникват като принципи – общи за националните правни системи на държавите. Обяснението за това е, че вътрешното право се е развивало по-динамично от международното и е достигнало по-голяма степен на зрялост²⁰. Ето защо много от правните принципи, общи и за международното, и за вътрешното право, са се зародили първоначално в последното и след възприемането им от мнозинството държави са преминали постепенно в международ-

¹⁸ Thirlway, H. Op. cit., p. 113.

¹⁹ Вж. Rosenne, S. Op. cit., p. 608.

²⁰ Вж. в този смисъл Й. Броунли, който отбелязва, че съдържанието на международното право се намира „под влиянието исторически и логически на вътрешното право“. Brownlie, I. Op. cit., p. 16.

ното право, като по този начин е признато, че те отговарят на спецификата на това право.

От изложеното дотук могат да се изведат няколко критерия за квалифициране на един правен принцип като общ принцип на правото.

Първо, той трябва да е общ принцип на вътрешното право.

Второ, той трябва да е приложим и в международното право.

Трето, този принцип в никакъв случай не трябва да е в противоречие с норма на международното право, независимо дали тя е договорна или обичайна²¹.

Както се вижда и от систематическото им място в текста на чл. 38 т. 1 СтМСООН, общите принципи на правото не могат да доминират над международноправните норми. Последните винаги имат предимство при колизия между тях и общите принципи на правото.

3.4. След тази международноправна характеристика на общите принципи на правото се поставя въпросът къде в международното право да се търсят те с оглед прилагането им от МС за решаване на дело. Несъмнено те не съществуват във формата на международноправни норми, защото в такъв случай биха се прилагали направо като такива (доколкото нормите на международното право – както договорни, така и обичайни, са посочени в чл. 38, т. 1, б. „а“ и б. „б“ СтМСООН изрично като приложимо право в производството пред МС ООН) и не би имало нужда да се обособяват самостоятелно като отделен вид приложимо право в текста на чл. 38, т. 1. Очевидна е разликата с положението на общите принципи на правото във вътрешното право – там най-често те се формулират и като правни норми. Естествено това обстоятелство не помага за разрешаване на въпроса за общите принципи на правото в международното право, тъй като вътрешноправните норми са неприложими за регулиране на международните отношения и в частност за уреждане по съдебен път на спорове между държави. Затова пък законодателното закрепване на общите принципи на правото в държавите съдейства за установяването на тяхното съществуване и на тяхното съдържание в системата на международното право.

Единствените правни принципи, които отговарят на посочените три характеристики, представляват на практика правила на юридическата логика, правно-технически понятия, юридически постулати, въз основа на които могат да се тълкуват и прилагат правните норми. Ето защо тези правно-логически правила са познати както на вътрешноправните системи в света, така и на международното право. Това показва общовалидността на тези правни принципи, даваща основание те да бъдат третираны именно като принципи, общи за вътрешното и международното право, т.е. за правото като цяло.

Примери за такива правно-логически правила са следните максими: специалната норма има предимство пред общата; последващата норма има предимство пред предшестващата; никой не може да прехвърли повече права, отколкото сам има; никой не може да упражнява своите права по начин, който представлява злоупотреба с

²¹ Вж. в този смисъл Akehurst, M. Op. cit., p. 817.

тези права; никой не може да извлеча права от собственото си правонарушение; всеки трябва да се ползва от своето така, че да не вреди на чуждото; никой съд не може да приеме за разглеждане дело, което вече се разглежда от друг съд; не може повторно да се разглежда решено вече дело със същия предмет и същите страни; никой не може да бъде съдия по свое дело; при разглеждането на дело съдът е длъжен да изслуша и ответника.

Следователно общите принципи на правото, посочени в чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМСООН, са всъщност правилата на юридическата логика, които се използват за тълкуването и прилагането на нормите на международното право – както договорните, така и обичайните. Затова тези правила трябва да се имат предвид, когато в правораздавателната дейност на Съда се постави въпросът за прилагане на общ принцип на правото по смисъла на чл. 38, т. 1, б. „в“ от статута му.

4. МЕХАНИЗЪМ НА ПРИЛАГАНЕ НА ОБЩИТЕ ПРИНЦИПИ НА ПРАВОТО

Последният въпрос, който е необходимо да се изясни във връзка с общите принципи на правото, е въпросът за механизма на тяхното прилагане. Спомена се вече, че мотивът за включването на тези принципи сред приложимото право в производството пред МСООН е да се осигури решаването от Съда на международните спорове, с които е сезиран, и тогава, когато липсват приложими към предмета им договорни или обичайни международноправни норми. Причината за това е, че Съдът не може да откаже разглеждането на дело, т.е. не може да откаже правосъдие на това основание. В правната теория такава ситуация на липса на приложими правни норми е прието да се нарича празнота в правото²².

Но всъщност празнотата в правото не означава липса изобщо на правна уредба. Празнота е налице, когато липсва пряка правна норма за отделни правоотношения, или ако има някаква правна уредба – тя е непълна или е неясна, а също когато една правна норма така противоречи на друга, че те взаимно се обезсилват. Празнотата в правото се отнася до неуреждане на юридически факти²³. В международното право това явление е често срещано, тъй като в много негови области съществува несъгласуваност и дори колизия между нормите му, което се дължи на обичайноправната природа на голяма част от тях и на недостатъчната степен на кодифицираност на договорните му норми. Тази същност на празнотата в правото определя и начина за решаване на проблемите с нея.

След като празнотата в правото не може да бъде основание за отказ на правосъдие, МС е длъжен да я „запълни“, като я преодолее. Това той прави, като издирва и

²² За същото разбиране относно празнотата в правото специално според международноправната теория вж. **Higgins, R.** *Op. cit.*, p. 10, 224.

²³ Вж. **Фаденхехт, Й.** Българско гражданско право. Обща част. Отдел I. С., 1992, (фототипно издание), с. 89, 90; **Таджер, В.** Гражданско право на НРБ. Обща част. Дял I. С., 1972, с. 135, 136; **Василев, Л.** Гражданско право. Обща част. С., 2000, с. 70, 71.

прилага отново международноправни норми, но с една особеност – Съдът прилага към неуредените случаи такива норми, които уреждат аналогични случаи.

Прилагането на правните норми по аналогия почива на идеята, че ако една такава норма урежда определени юридически факти, то тя може да се използва за уреждането и на други юридически факти, стига тези две категории юридически факти да са подобни, сходни²⁴, аналогични, т.е. да съвпадат в някаква степен. Прилагането на една правна норма по аналогия към един правно неуреден юридически факт е възможно само когато тя обхваща признаци, и то съществени признаци, които са общи и за юридическия факт, уреден от нормата, и за неуредения юридически факт. Установяването дали съществуват такива общи признаци представлява логическа операция, при която най-напред се анализира фактическият състав на уредения от правната норма случай, за да се намерят съществените му елементи. След това трябва да се анализира и фактическият състав на правно неуредения случай, за да се намерят неговите съществени елементи.

Ако между фактическите състави на двата случая се установи сходство, дължащо се на тъждеството между съществените им елементи (независимо от възможната разлика между несъществените им такива), т.е. тези елементи, с оглед на които е създадена анализираната правна норма, тогава тя може да се приложи по аналогия и към неуредения юридически факт. Просто наличието в него на същите съществени признаци, каквито фигурират и в уредения юридически факт, налага да се приложи и към неуредения случай същата правна норма²⁵. „Ако нормата е постановена с оглед към ония елементи на уредения случай, които са общи на двата случая, а не с оглед на особените елементи, по които те се различават, тогава приложението по аналогия е на място: тогава..... има тъждество между двата случая в **правно-съществените** им елементи.“²⁶

По същия начин описва прилагането на правните норми по аналогия и Л. Василев. „Липсата на пряко отнасяща се до фактическия състав норма е първото условие за прибегването към аналогия... На второ място, трябва да се установят правни норми, които се отнасят до подобни случаи. На трето място, трябва да се установи, че уредбата на предвидените случаи е създадена с оглед на общите моменти, на които се основава подобие то между тях и неуредените случаи. В тези случаи от подобната норма се извлича по-широко правило, по-широк правен принцип, който обгръща и изрично уредения случай, и неуредения, но подобен нему случай“, като по този начин „се извлича нормативното решение на неуредените изрично случаи“²⁷. Резултатът от

²⁴ Макар В. Таджер да смята, че сходни случаи значи „еднакви“, а не „подобни случаи“ (Таджер, В. Цит. съч., с. 137), то в българския език „сходен“ е синоним точно на „подобен“ (Български тълковен речник, С., 1973, с. 982). А и според Й. Фаденхехт правните норми могат да се прилагат по аналогия именно когато имаме сходство между два случая – уреден от тези норми случай и неуреден случай, като поставя знак на равенство между „сходство“ и „аналогия“ (Фаденхехт, Й. Цит. съч., с. 92, 93). От своя страна Л. Василев поставя знак на равенство между „подобен“ и „аналогичен случай“ (Василев, Л. Цит. съч., с. 70).

²⁵ Вж. Фаденхехт, Й. Цит. съч., с. 92.

²⁶ Пак там, с. 95.

²⁷ Василев, Л. Цит. съч., 71–72. Подробно за правоприлагането по аналогия вж. и Кьосев, И. Правно-догматични и правно-логически характеристики на аналогията в правото. – Юридически свят, 2004, № 1, с. 45, 47, 48, 49.

правоприлагането по аналогия е заключението, че от неуредения юридически факт се пораждат тези права и задължения, които са предвидени за уредения юридически факт.

Основанието на прилагането на правните норми по аналогия е логиката на правното равенство, на правната симетрия, които по силата на правилото за логическото тъждество изискват подобните случаи да се уреждат по подобен начин: *ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio*, където законовото основание е едно и също, едно и също трябва да бъде и разпореждането на закона²⁸. Попълването на празнотите в правото не представлява тълкуване на правните норми, а е дейност по тяхното прилагане. Докато с тълкуването се установява истинският смисъл на правната норма, действителната воля, заложена в нея от създателя ѝ, то с правоприлагането по аналогия се установява предполагаемата му воля, това правило, което той би постановил, ако имаше предвид неуредения случай²⁹.

Всичко, изложено за преодоляване на празнотите във вътрешното право, е вярно и за международното право. Но ако преодоляването на празнотите и в него е правоприлагане, а не тълкуване, то самото намиране на правните норми, които да бъдат прилагани по аналогия с цел преодоляване на празнота в международното право, изисква тълкуването на неговите норми³⁰. И то тълкуване от всеки вид, познат на това право: граматическо, логическо, систематическо, историческо. И точно тук се проявява ролята на общите принципи на правото. Те са основният инструментариум, чрез който се извършва тълкуването. „Общите принципи на правото касаят тълкуването и прилагането на правните норми и съдействат за изменянето или допълването им, или за запълването на т.нар. празноти в позитивното право.“³¹

Ето защо функцията, която имат в производството пред МС ООН посочените в чл. 38, т. 1, б. „в“ СтМС ООН общи принципи на правото, се състои не в директното им прилагане към дадено дело за неговото решаване, а в намирането на тези договорни или обичайни международноправни норми, които, макар и по пътя на аналогията, биха могли да се приложат и да решат съответното дело³². Следователно МС, прибягвайки до общите принципи на правото, нито ги прилага като правни норми, нито се превръща от правораздавателен орган в нормотворец, създавайки сам правни норми. Тази е причината да няма нито едно дело досега, което да е решено въз основа на общите принципи на правото, а не въз основа на нормите на международното право.

²⁸ Вж. **Фаденхехт, Й.** Цит. съч., с. 90, 93; **Таджер, В.** Цит. съч., с. 137.

²⁹ Вж. **Фаденхехт, Й.** Цит. съч., с. 93; **Таджер, В.** Цит. съч., с. 136.

³⁰ Същата теза, макар и по отношение на гражданското право, застъпва Й. Фаденхехт. Вж. **Фаденхехт, Й.** Цит. съч., с. 93.

³¹ **Herczegh, G.** Op. cit., p. 34.

³² „Макар и да е трудно да се намерят решения на международни съдилища, основани изрично на общите принципи на правото, тези принципи играят често значителна роля като част от правните мотиви на решенията.“ **Brownlie, I.** International Law at the Fiftieth Anniversary of the United Nations. – RCADI, 1995, vol. 255, p. 40.

Професор Васил Мръчков, доктор на юридическите науки

КОЛЕКТИВНОТО В ТРУДОВОТО ПРАВО

I. ВЪЗНИКВАНЕ И ЕВОЛЮЦИЯ НА КОЛЕКТИВНОТО

1. Идеята за колективното в развитието на трудовите отношения възниква през втората половина на XIX век. Оттогава насам тя претърпява забележителна еволюция. Дистанцията на отминалото време позволява не само да се хвърли поглед върху нейното развитие, но и да се открие епохата, която бележи в трудовото право.

2. В специалната правна литература възникването на колективното в трудовото право се определя като „изобретение“ или като „изобретяване“ на колективното (*invention du collectif*)¹. Разбира се, понятието „изобретение“ или „изобретяване“ тук не се употребява в неговия юридически смисъл, който то има в патентното право – в смисъл на намиране на ново и оригинално решение на техническа задача (чл. 8–9 ЗПат.)². Изрази като „изобретение на колективното“ или „изобретяване на колективното“ са метафорични. „Метафоричното“ в тях се отнася до „изобретяването“. То означава неговото изнамиране, достигането до него и прилагането му в практиката на трудовите отношения, което дава силен тласък за развитието на трудовото право през XX век. „Истинското“ в тази метафора се отнася до „колективното“. То е голямо социално благо, което изразява идеята за „общото“, „обединяващото“, и тласка напред социалния прогрес.

3. Изобретяването на колективното в трудовите отношения се заражда в социалната среда на наемните фабрични работници и приема организационните форми на професионално (синдикално) сдружаване в съюзи.

Историческият приоритет за неговото създаване принадлежи на хората на наемния труд и е резултат на техните десетилетни борби за неговото извоюване като социална реалност и юридическото му признаване³. В този смисъл то е породено от опита и социалната практика. Неговото рождено място са фабриката – като територия, на която се полага наемният труд, и улицата – където се демонстрира недоволството от условията на труд и живот, а не научните лаборатории и кабинетните научни анализи и предвиждания. Те не го предхождат, а го следват, за да обобщават опита от неговото прилагане и да извличат закономерностите на развитието му. Такава е логи-

¹ Supiot, A. Critique du droit du travail. 2 éd. Paris: Quadriga, 2002, p. 140, 169–170.

² Дзелепов, С. Правен режим на рационализаторските предложения. С.: БАН, 1968, 46–61.

³ Müller, J. P. International Trade Movement. Deventer-Boston: Kluwer, 1992, 51–64, 91–93; Мръчков, В. Трудово право. III изд. С.: Сиби, 2001, 717–720.

ката на „социалните открития“ в обществознанието и човешката цивилизация, за разлика от откритията в природните науки.

4. Възникването на колективното начало тъкмо в трудовите правоотношения не е случайно. Не е случайно и неговото последващо развитие и просперитет в трудовото право. В трудовото право и в трудовите правоотношения то намери своята питателна и благоприятна правна и социална среда. Тя произтича от природата на трудовите правоотношения и от предмета на трудовото право. Нещо повече. Исторически колективното начало е един от факторите за обособяването на трудовото право като самостоятелен отрасъл на правото в началото на XX век, а след това и за неговото бурно развитие между двете световни войни и след края на Втората световна война.

5. Дълбокото основание и корените за възникване на колективното начало в трудовите правоотношения е неравенството между страните. То се изразява в **подчиненото положение**, в което се намират наемните работници спрямо работодателя, и **експлоатацията**, на която е подложено използването на тяхната работна сила.

Подчиненото положение на наемните работници се състои не само в тяхната икономическа зависимост. Те само юридически доброволно са се отдали на работодателя, който им предоставя работа, създава веществените условия на трудовия процес, изплаща им трудово възнаграждение за тяхната и на членовете на семействата им издръжка. Това положение включва и юридическа зависимост при изпълнение на възложената работа: изпълнението ѝ според указанията на работодателя и правилата на трудовия процес, установени от него, спазване на реда, установен от работодателя, контрол за изпълнение на възложената работа от работодателя и т.н. Тази юридическа зависимост е особено осезателна в трудовите правоотношения поради характера на основната престация на работника: неговата работна сила, която се съдържа във и е част от физическата (телесната), психическата и личностната цялост на работника или служителя и е неотделима от него. Поради това юридическата зависимост на работника или служителя от работодателя в трудовите правоотношения е зависимост и на неговата личност, отчуждаване на част от неговата лична свобода през времето, докато трае трудовото правоотношение.

А „експлоатацията“ се изразява в извличането от работодателя на принадлезна стойност от използването на работната сила, която по размери е много повече от стойността на работната сила и възнаграждението, което заплаща за нейната издръжка като работна заплата. Тази уникална способност на работната сила – „да дава“ многократно повече, отколкото „струва“ на работодателя, е „магията“ на нейната основна привлекателна сила за работодателя, зад която стои прозата на интереса от наемането ѝ, така умело използвана от работодателя, за да печели за себе си и за разширяване на производството⁴.

Колективното начало в трудовото право е юридическо средство тази неизбежно съпровождаща го юридическа зависимост и експлоатация на работниците и служителите да бъде смекчена и ограничена в известни граници чрез обединяването им в синдикални организации, колективното представяне и защита на техните интереси и из-

⁴ К. Маркс, Капиталът. Т. I. С., 1988, 245–249, 369–371, 583–587, 681–683.

дигането им до равностойни и равнодостойни за защита интереси с интересите на работодателя. То дава на работниците и служителите индивидуалната свобода да действат колективно, да ограничи тяхната зависимост и да върне човешкото им достойнството. В това се състои неговата висока ценностна стойност, хуманна същност и сила⁵.

6. Колективното начало има **богат потенциал**. То разкрива големи и разнообразни възможности за действие. Тяхното използване, от една страна, обогатява с нови механизми и институти трудовото право. Такива са например синдикалното и работодателското сдружаване, отношенията между синдикалните и работодателските организации, колективното преговаряне, тристранното сътрудничество, колективните трудови спорове, стачното движение и др. От друга страна, то тласка напред социалния напредък и води до подобряване на социалното положение на работниците и служителите, на отношенията между работници и работодатели, което е условие за икономическия просперитет на предприятието на работодателя, а това значи и на доходи за работодателя и т.н. Следователно то е плодотворно не само за работниците и служителите, но и за работодателите и техните интереси (вж. по-долу № 13–20).

7. По своята същност „колективното“, в смисъла, който тук ни интересува, включва **три** съставни елемента: общност на интересите, обединяване на усилията и организиране на повече хора (човешка организираност). Те очертават неговата сложна структура като социално и правно явление.

8. В основата на колективното стои **осъзнаването на общността на интересите** (наличието на общи интереси), породена от еднаквите условия на наемния труд. „Общите интереси“ означават еднопосочни интереси на относително голяма група от лица. Те са обусловени от еднаквите условия, при които тези лица работят и живеят, от общите проблеми, пред които те са изправени, притиснати и потиснати: ниския размер на възнаграждението за техния труд, недостиг на средствата за тяхната и на членовете на семействата им издръжка, продължителност на работното време, вредни, тежки и опасни условия на труд и др. под. Тези интереси се основават на общите потребности на съответните лица и на техните общи човешки стремежи. Това е особено присъщо на работниците от фабричното производство и големите предприятия, в които еднообразната организация на труда през XIX и XX век събира големи маси от хора за работа при едни и същи условия и работна среда.

Освен този обективен елемент на масовост на хората и еднаквост на условията, общността на интересите съдържа и един важен **субективен** момент. Той се състои в **осъзнаване** и възприемане като лично вътрешно убеждение съединяването на личните интереси на един с еднопосочните лични интереси на много други лица. Това води до сливане на тяхната професионална и трудова общност с човешката им общност.

9. Осъзнаването на общността на интересите на голяма група от хора ги подтиква към **съединяването на техните усилия** за изразяването и защитата им чрез съвместни усилия. Те провеждат общи инициативи и действия за предявяване и удовлетворяване на общи искания за подобряване на условията на труд. И понеже тези условия са еднакви и еднакво тежки за тях, то и тяхното подобряване се отнася в еднаква

⁵ Couturier, G. Les relations collectives de travail. Op. cit., 9–17; Supiot, A. Critique du droit du travail. Op. cit., 111–151.

степен за тях. „Обединяването на усилията“ означава събирането на волята и действията на много хора заедно и насочването им в една обща посока и към общи цели. „Общата посока и общите цели“ са удовлетворяването на общите им интереси, които ги обединяват. Именно те са „тайнството“ на **affectio societatis** (общностна привързаност)⁶. То изразява доброволно приетото и осъзнато задължение на лицата, обхванати от него (от *affectio societatis*) да си сътрудничат за постигането на една обща за тях цел. В областта на обединяването на усилията на наемните работници от втората половина на XIX век и до наши дни това означава полагането на общи усилия от тях за защита на общите им интереси и удовлетворяване на техните общи искания⁷.

10. Третият съставен елемент на „колективното“ се изразява в **„организиране“ на повече хора, или просто в човешка организираност**. В трудовото право колективното исторически първо възниква като организираност на фабричните наемни работници. Защо тъкмо при тях? Защото те са имали най-голяма потребност от него. Тежките условия, при които наемните работници са заставени и икономически принудени да работят през XIX век, правят най-осезателна необходимостта от тяхното организиране. А обстановката, при която работят, ги тласка неудържимо към това. Те са стотици и хиляди, събрани заедно в една фабрика, в общи работни помещения, прекарват голяма част от активния си живот заедно, при едни и същи условия, и изпълняват една и съща или сходна по характер работа. При тази обстановка необходимостта от общо организиране идва естествено – едва ли не с инстинкта за „**общо** самосъхранение“.

Организирането на работниците се състои в създаването на професионални синдикални организации на работниците. Характерно за организациите е, че в тях се създават ред и дисциплина, общи правила за вътрешния организационен живот в общуването между техните членове, доброволно встъпване и излизане на членовете им и др. под. Те се определят от уставите, които приемат. Това придава уреден и подреден характер на дейността на синдикалните организации. Чрез организирането на работниците техните общи интереси стават по-осезаеми, а обединяването на усилията за защитата им увеличава силата на въздействие. Тя идва от сдружаването на повече хора заедно. Но не се свежда само до него като механичен сбор, който естествено ги прави повече на брой по правилата на аритметичното сборуване. Организираното сдружаване придава на сдружените в него членове **качествено нова сила**, многократно по-голяма, отколкото е „аритметичният сбор от силите“ на техните членове. Тя се дължи на: а) общия интерес, който ги обединява и сплотява; б) дисциплината и самодисциплината, към която общото организиране, изградено на доброволното обединяване, подтиква; в) съзнанието и достойнството, че човек не е „самотен остров“, че до него, зад него и пред него има други като него, които споделят същите убеждения и искания; г) наличието на обща идея и общ идеал, в които членовете на организирана-

⁶ Венедиков, П. *Affectio societatis*. – Юрид. архив, год. III, 1931, 352–360; Чаначев, С. Договорът за дружество. С., 2002, 33–39; Мръчков, В. Трудово право. IV изд. С., 2004, 709–710, 743–745;

⁷ Supiot, A. *Critique du droit du travail*. Op. cit., 160–189; от него: (sous la direction de): *Au-delà de l'emploi*. Paris: Flammarion, 1999, 111–150.

та общност вярват и към чието осъществяване са насочени техните усилия и организирани действия. Съчетаното действие на тези фактори поражда **солидарността**. Тя увеличава многократно силата на организираните работници и се превръща във важен фактор в трудовите отношения. Нещо повече – придава на трудовите отношения характер на сила. Този път „силата“ идва от средата на работниците и служителите и се изявява като „контратежест“ на подчинеността, която прави по-умерена експлоатацията на работодателя и търси общия интерес на работодателя и работниците в трудовите отношения (вж. по-горе № 6)⁸.

11. **Солидарността** има своите исторически корени в идеята за „**братството**“ от XVIII и XIX век като един от идеалите на Великата френска революция от 1789 г. в нейния свещен политически девиз „Свобода, равенство и братство“, с осъществяването на който е свързано демократичното развитие на света оттогава насам.

Триадата „свобода, равенство и братство“ прониква по различен начин в демократичното развитие на правото от XIX век насам и определя неговия облик. „Свободата“ влиза директно в основните правни уредби на държавното, политическото, икономическото, социалното и духовното развитие на демократичните страни като един от основополагащите принципи на общественото устройство като политическа, икономическа, социална и културна свобода: свобода на сдружаването – политическо, синдикално и др., за защита на интересите на гражданите, свобода на словото и информацията, свобода на печата и т.н. Такава съдба споделя и другата общочовешка ценност – „равенството“. И то прониква пряко в правното развитие на демократичния свят от края на XVIII век насам чрез основни принципи на правото като: равенство на всички хора по рождение, равенство пред закона, равенство във възможностите, предотвратяване и премахване на дискриминацията, основана на раса, народност, етническа принадлежност и др.

Тези два принципа осезателно присъстват и в трудовото право, включително и в българското трудово право, като: свобода на синдикалното и работодателското сдружаване (чл. 49 Конст.), свобода на труда (чл. 48, ал. 3 и 4 Конст.), равенство пред закона, недопустимост, предотвратяване и премахване на дискриминацията (чл. 6, ал. 2 Конст., чл. 2 ЗЗДискр., чл. 8, ал. 3 КТ) и др.

12. Не така обаче стои въпросът с „братството“. За разлика от „свободата“ и „равенството“, то не е влязло пряко в правото със съдържанието, което има в XVIII век. Нещо повече. Говори се за неговото „изчезване“ („la fraternité perdue“ – изгубеното братство) в смисъл на загубване на неговото значение и актуалност в съвременните модерно устроени общества с присъщото отчуждение между техните членове^{9, 10}. Може би това се дължи на емоционалното съдържание, което то носи в себе си. А пра-

⁸ Pélissier, J., A. Supiot, A. Jeammaud. Droit du travail. 21 éd. Paris: Dalloz, 2002, 2–3, 7, 1218–1262.

⁹ Supiot, A. Critique du droit du travail. Op. cit., 125–133.

¹⁰ Във френската правна литература се прави задълбочен семантичен анализ на френското понятие за братство (fraternité) в контекста на девиза „Свобода, равенство, братство“. Посочва се, че френската дума „fraternité“ произхожда от гръцката дума „phrater“, което означава непълнокръвно братство (тези, които имат само един общ родител), за разлика от гръцката дума „adelphos“, което означава „пълнокръвно братство“ (тези, които имат общ баща и обща майка). Но „fraternité“ е едно „мистично братство“, в смисъл на братство по идея, по емоционална привързаност и близост, а не по кръв и общ ро-

вото е рационално обществено явление и по своята природа поначало остава безразлично към емоционалните състояния и изблици. И все пак, струва ми се, че то не е съвсем изчезнало и за правото (например при моралните вреди при непозволеното увреждане по чл. 52 ЗЗД при наследяването и др.).

Но в правото то намира своеобразно продължение чрез едно свое ново проявление, което го родее по произход с „братството“ на XVIII век. Това ново явление е **солидарността**. То не е идентично с братството, но има своя далечен корен в него. „Солидарността“ се състои във взаимозависимост, взаимопомощ и съвместни действия **между** хора, които се намират в общо положение, имат общи интереси, които защитават, обединени са от обща съдба и идея, действат заедно и се подкрепят взаимно, когато изпаднат в беда.

13. Солидарността има различни форми и степени на интензивност в своите прояви. Те започват с леките форми на общи нагласи и убеждения, преминават през легалните форми на свободно създавани доброволни сдружения, за да достигнат до организираните съвместни действия за силова защита на общите интереси.

В своите по-леки форми, установени в закона, но без специално създадени за целта организации, солидарността съществува и се проявява в осигурителното право – в общественото и здравното осигуряване като един от неговите основни принципи¹¹. В значително по-интензивни форми на организирано обединяване тя се изявява категорично в трудовото право. Формите на нейните прояви тук са: работническото и работодателското сдружаване, тристранното сътрудничество, колективното преговаряне, колективните трудови спорове, протестните и стачните действия и т.н. Те възникват ту организирано – чрез създаването за целта сдружения (синдикални, работодателски и други юридически лица с нестопанска цел), ту инцидентно, спонтанно и *ad hoc* – при колективните трудови спорове, участието в стачки и т.н. С оглед на темата на изследването тук те най-вече ни интересуват и за тях по действащото българско трудово право ще стане дума по-нататък (вж. по-долу раздел II).

14. Солидарността в трудовото право на работниците и служителите е **коректив** на тяхната подчиненост в индивидуалните трудови правоотношения. Чрез нея се цели те да бъдат изведени от тяхното зависимо положение, което поне да бъде смекчено и чрез своите организационни и колективни действия да бъдат издигнати до партньори на работодателя и на работодателските организации. И така чрез колективните прего-

дителски произход. На френски език няма две различни думи за пълнокръвни и непълнокръвни братя, каквито различия се правят в гръцки, латински, а и сега – в някои съвременни европейски езици – италиански, испански и португалски (*Supiot, A. Critique du droit du travail. Op. cit., 126–127; Petit Larousse, 1987, p. 780*).

На български език също нямаме две отделни самостоятелни думи за пълнокръвни и непълнокръвни братя. Но думата „брат“, „братя“ в преносен смисъл се употребява за лица, обединени от обща съдба, от общи интереси и от обща принадлежност. В този смисъл в литературата и в политическия език се употребяват изрази като „братя българи“, „братя по съдба“, „братя по оръжие“, „братя“, „братко“ и др. под. В тези случаи лесно се различава смисълът, който се влага в думата „братя“: чувство за общност, за духовна и емоционална близост и за обща принадлежност, за социализиране по традиция и за емоционална привързаност, за разлика от „брат“ и „братство“ като израз на родство от общ родителски произход (*Ненова, Л. Семейно право. Тълкувателен справочник. С., 1990, 135–136*).

¹¹ **Мръчков, В.** Осигурително право. III изд. С., 2003, с. 57; **Средкова, К.** Осигурително право. С., 2004, 92–93.

вори и други действия и съвместни компромисни решения да допринесат за намиране на общото в противоречивите интереси и за подобряване на условията на труда.

15. От възникването си през втората половина на XIX век (вж. по-горе № 1) на сам „колективното“ претърпява значително развитие, което довежда до неговото обогатяване. Това развитие се извършва по **две** основни линии: екстензивно и интензивно.

16. Неговото **екстензивно** развитие се изразява в **разширяване на приложното му поле**. То надхвърля социалната среда на наемните фабрични работници и обхваща всички слоеве на наемния труд: заетите в селското стопанство, в третия сектор (търговия и услуги), служителите в квалифицираните професии (лекари, учители, инженери и др. под.) и изобщо хората на интелектуалния труд, които работят по трудово правоотношение. Но с това не спира неговото развитие. То продължава по-нататък и обхваща широки кръгове от други социални слоеве: **заети с трудова дейност**, макар и работещи на други правни основания, различни от трудовото правоотношение. Това са лицата, които упражняват трудова или изпълняват и служебна дейност като свободни професии, държавни служители и други лица, заети в осъществяването на държавна служба, и тяхното професионално сдружаване¹².

17. **Следващото разширяване** на приложното поле на колективното е напускането на кръга на лицата, заети с трудова дейност, и навлизането в кръга на лица от **друга социална среда**. Това е неговото навлизане в средата на **работодателите** чрез тяхното сдружаване в професионални работодателски организации – работодателски синдикати¹³, или само работодателски организации. Първите работодателски организации се създават в началото на XX век: в Швеция (1902 г.), Германия (1913 г.) и др.¹⁴ Причините за професионалното сдружаване на работодателите са от двояко естество. От една страна, то е породено от необходимостта от сдружаване на работодателите, за да отстояват своите общи интереси пред работническите синдикални организации. От друга страна, работодателите се сдружават, за да отстояват своите общи интереси пред държавата: за свобода на стопанската инициатива и либерализъм в икономиката, свобода на лоялната конкуренция, данъчната и инвестиционната политика на държавата и т.н. Това е защитата на техните специфични работодателски интереси.

От появата на първите работодателски организации в началото на XX век до наши дни професионалното сдружаване на работодателите изминава дълъг и плодотворен път. Днес то е общопризнато право – като част от свободата на сдружаване – наред със и симетрично на свободата на синдикално сдружаване на работниците.

¹² Изобщо участието в обща или сходна трудова дейност, независимо от различията в основанията, на които се опира, се оказва фактор с голям **интегративен** (обединяващ) потенциал между хората. Този социален и социализиращ **ефект на труда**, струва ми се, не е достатъчно изследван в научната литература – философска, социологическа и правна.

¹³ Наименованията „работнически синдикати“ и „работодателски синдикати“ е широко използвано във френската правна литература (например: **Couturier, G.** *Traité du droit du travail. 2. Les relations collectives de travail.* Paris: PUF, 2001, 318–323; **Pélissier, J., A. Supiot, A. Jeammaud.** *Droit du travail.* Op. cit., 623–647).

¹⁴ **Oechsli, J. J., J.-Fr. Retournard.** *International Employers' Organisations.* Deventer-Boston: Kluwer, 1991, 13–19; **Мръчков, В.** Трудово право. Цит. съч., 743–754; **Средкова, К.** Право на сдружаване на работодателите. – Съвр. право, 1997, № 6, 69–82.

Работодателските организации съществуват във всички демократични страни с пазарна икономика. Както синдикалното сдружаване на работниците, така и синдикалното работодателско сдружаване има свои отраслови, браншови, национални, международни – регионални и световни организации¹⁵.

18. Но сдружаването като проява на солидарността далеч надхвърля обхвата на трудовото право в лицето на неговите основни правни субекти – работниците, служителите и работодателите. То навлиза в публичното право и в други отрасли на частното право: сдружаване на държавните служители (чл. 43–44 ЗДСл.), сдружаване в политически партии (Закона за политическите партии), в различни видове други сдружения на лица, упражняващи свободни професии или просто общи професии (адвокати, архитекти и редица други), юридически лица с нестопанска цел – научни, религиозни, спортни др. под. (чл. 2–3 ЗЮЛНЦ)¹⁶.

19. Не по-малко забележително е и **интензивното** развитие на колективното в трудовото право. То се изразява в увеличаващата се сила на благоприятно въздействие, което то оказва върху трудовото право и върху трудовите правоотношения. Формите, в които се изразява, са разнообразни и намират приложение в различни институти на трудовото право. Даже само този факт показва „жизнеността“ на колективното и неизчерпаемия потенциал за развитието на трудовото право, който то носи в себе си. В следващите редове ще бъдат скицирани основните прояви на интензивното развитие на колективното в трудовото право (вж. по-долу № 20–25).

20. Създаването на професионалното работодателско сдружаване засилва колективното начало в трудовото право в две главни насоки. От една страна, чрез самия факт на проникването му в работодателските среди и обхващането им от него и по този начин – чрез разширяване на собственото му субектно приложно поле. Така то бележи поредната победа на колективното в трудовото право. От друга страна, чрез механизма на взаимността: работодателското сдружаване не само е подтиквано и предизвикано от синдикалното работническо сдружаване, но и то на свой ред подтиква и засилва синдикалното работническо сдружаване. Защото силните работодателски организации изискват и предизвикват и силни синдикални работнически организации като техни насрещни, симетрични професионални организации, които им „партнират“ и с които преговарят. И обратно. Това изисква логиката на паритета, по която се изграждат взаимоотношенията между работническите и работодателските професионални организации и чрез които те общуват в социалната практика. Така чрез паралелното и едновременното съществуване на синдикални работнически и работодателски организации колективното в трудовото право се „самозарежда“, и интензифицира чрез собственото си развитие и вътрешно влияние на тези две негови форми на проявление и съществуване: работодателско и работническо синдикално сдружаване.

21. Работодателското сдружаване открива **нов етап** в интензивното развитие на идеята за колективното като цяло. Този аспект в неговата еволюция е забележителен през XX век. Той не само утвърждава двата основни субекта на колективните трудови

¹⁵ Мръчков, В. Трудово право. Цит. съч., с. 744.

¹⁶ Голева, П. – В: Голева, П., Цв. Каменова, Кр. Стойчев. Юридически лица с нестопанска цел. С, 2003, 99–113.

отношения, но и поставя началото на едно ново направление в развитието на колективното: **партньорството** в трудовите отношения с характерното за него равенство във възможностите и равнопоставеност на двата основни симетрични колективни субекта – работодателските и работническите синдикални организации. На тази основа между тях се развива двустранното сътрудничество – т.нар. **бипартизъм** в отношенията помежду им чрез утвърждаването и развитието на колективното преговаряне и колективните трудови договори през XX век, създаването и изграждането на различни двустранни органи между тях – изградени на паритетни начала – на началото на равното им участие (с равен брой представители от едната и от другата страна) в предприятието, в бранша, отрасъла и в национален мащаб, за колективни трудови спорове, при изграждане на органи за здравословни и безопасни условия на труд в предприятието и др. под.

22. Особено силен тласък в развитието на колективното начало в трудовите отношения в световен мащаб даде и продължава да дава създадената през 1919 г., след края на Първата световна война, Международна организация на труда (МОТ). Тя предвижда първото и уникално по рода си включване в представителството на държавите членки в една междуправителствена организация, каквато е МОТ, наред с правителствените делегати и неправителствените делегати, каквито са делегатите на работодателските и на синдикалните работнически организации. Това определя оригиналната и неповторима тристранна (трипартитна) структура на МОТ (вж. по-долу № 23)¹⁷. И ражда едно ново „социално откритие“ – **трипартизма**, в което идеята за „колективно“ и за представителството на колективните интереси на двете противоположни сили – **капитала** – в лицето на представителните работодателски организации, и **наемния труд** – в лицето на представителните синдикални работнически организации, среща сътрудничеството и арбитращата роля на държавата в лицето на правителството. Затова и класическата пропорция на представителството в трипартизма по известната компромисна формула на френско-британския прагматизъм беше установено на 2:1:1 – в съотношението правителствени, работодателски и работнически представители. Държавата си осигури надмощно положение спрямо всеки от социалните партньори и зае положение на юридически „равно разстояние“ в представителството по отношение на всеки от тях. А това ѝ позволява при честите случаи на остри противоречия между двата социални партньори да съдейства за намиране на компромисно решение като изход от критичното състояние. Такъв тласък се съдържа и в приеманите от МОТ международни трудови конвенции и препоръки, в тяхното възприемане от държавите-членки на националните законодателства и в международния контрол за тяхното спазване. Това са силни **международни импулси** за развитието на колективно. Те се поддържат и още повече подсилват от други универсални и регионални международни актове (вж. по-долу № 24).

23. Дело на МОТ са по-нататък преди всичко основните международни актове за защита на правото на сдружаване на работниците и работодателите и правото на колективно преговаряне в нейната текуща нормотворческа дейност. Това са приетите

¹⁷ Мръчков, В. Международно трудово право. Цит. съч., 25–42.

след края на Втората световна война Конвенция № 87 от 1948 г. и Конвенция № 98 от 1949 г., които и сега съдържат основния нормен комплекс за защита на правото на работническо и работодателско сдружаване, на който се позовава съвременното международно трудово право¹⁸. В тях правото на свободно синдикално сдружаване на работниците и на работодателите в техни отделни самостоятелни, независими и свободно създадени по волята на техните членове за защита на специфичните им интереси работнически и работодателски организации получи международно признание и защита като едно от основните права на човека.

Последващо ново и значително развитие и разширяване тази защита получи и в приетите в края на 70-те и началото на 80-те години нови конвенции на МОТ: Конвенция № 151 от 1978 г. за трудовите отношения в държавната служба, която предвижда правото на колективно преговаряне между синдикалните организации и органите на държавната служба по условията на труд на служителите в органите на държавната служба и Конвенция № 154 от 1981 г. върху колективното договаряне, което разширява своето приложно поле както в частния, така и в публичния сектор и цялата държавна администрация с изключение на въоръжените сили и полицията¹⁹. Това е началото на **нова епоха** в разширяването на колективното начало в международното трудово право, което надхвърля нивото на неговата защита, чертано от Конвенция № 87 и № 98 от края на 40-те години на миналия век, след края на Втората световна война.

24. Нови международни импулси „отвън“ получи колективното и от други международни актове: от Международния пакт за икономически, социални и културни права (чл. 8) от 1966 г., от Международния пакт за граждански и политически права (чл. 22), от Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи от 1951 г. (чл. 11), от Европейската социална харта (чл. 5 и 6)²⁰ и т.н.

25. Международните импулси за утвърждаване на колективното в трудовите отношения, които идват от международните актове на ООН, МОТ, Съвета на Европа и др., намират подобаващ прием в държавите-членки на тези международни организации. Посочените международни актове са ратифицирани от голям брой държави и са станали част от техния вътрешен правен ред²¹. За реалното прилагане на тези международни актове, а това означава и за утвърждаване на една от техните ключови идеи – идеята за колективното и за защита на колективните интереси, е установен действителен

¹⁸ Мръчков, В. Международно трудово право. Цит. съч., 107–116, и цит. лит.

¹⁹ Gernigon, B., A. Odero, H. Guido. La négociation collective: Normes de L'OIT et principes des organes de contrôle. Genève, BIT, 2000, 51–53.

²⁰ Brillat, R. La Charte sociale européenne. – In: Les Droits sociaux ou la démolition de quelques poncifs. Presses Universitaires de Strasbourg, 2003, 83–94; Benoot-Rohmer, Fr. La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne ou une remise en cause des poncifs en matière des droits économiques et sociaux. – In: Les droits sociaux. Op. cit., 169–182.

²¹ Международният пакт за икономически, социални и културни права е ратифициран от 137 държави, Международният пакт за гражданските и политическите права – от 140 държави, Конвенция № 87 на МОТ за правото на сдружаване от 1948 г. – от 141 държави, Конвенция № 87 за синдикалната свобода и закрилата на синдикалното право от 1948 г. – от 141 държави, Конвенция № 98 за правото на организиране и на колективно преговаряне от 1949 г. – от 152 държави, Конвенция № 151 върху трудовите отношения в държавната служба от 1978 г. – от 40 държави, Конвенция № 154 върху колективното преговаряне – от 34 държави, Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи – от 46 държави, Европейската социална харта – от 37 държави и т.н.

международен контрол. Важно е да се отбележи, че наред с редовния общ контрол, основан на представяне на доклади от правителствата до международните контролни органи за спазване на поетите международни задължения по ратифицираните от тях международни трудови конвенции, от 1951 г. насам в МОТ са създадени и два социални международни контролни органа за защита на свободата на синдикално сдружаване на работниците и работодателите. Това са Комисията за разследване и помирение в областта на синдикалната свобода и Комитетът за разследване на нарушенията на синдикалната свобода. Те развиват интензивна дейност за международна защита на синдикалната свобода, а това значи и на колективното в трудовите отношения и неговото утвърждаване в държавите – членки на съвременната международна общност²².

II. КОЛЕКТИВНОТО В БЪЛГАРСКОТО ТРУДОВО ПРАВО

26. Развитието на българското трудово право извървя дълъг, противоречив и мъчителен път във възприемането на колективното начало в трудовите отношения. То отразява превратностите в политическата съдба на страната през последните 125 години с периоди на възход и спадове.

27. В България идеята за колективното възниква в последното десетилетие на XIX век. Изначална благодатна правна почва за неговото развитие дава чл. 83 от Търновската конституция, съгласно който: „Българските граждани имат право да съставляват дружества без всякакво предварително решение, стига само целта и средствата на тия дружества да не принасят вреда на държавний и обществен порядък, на религията и добрите нрави“⁴. Една от първите прояви на този принцип е свободното синдикално работническо сдружаване²³, в което колективното начало намира своята изява в трудовите отношения. За съжаление обаче, въпреки трудните условия на борба и съществуване, то продължава до 1923 г., когато профсъюзите биват забранени и поставени извън закона. А след преврата на 19 май 1934 г., със **Закона за професионалните организации** от м. септември същата година, в открито нарушение на чл. 83 от Търновската конституция беше премахнато свободното и доброволно синдикално сдружаване и е въведено задължително членуване на работниците в профсъюзи по модела на италианското и германското фашистко законодателство. Въведено е задължително членуване и на работодателите в работодателските синдикални организации. А с Наредбата-закон за колективните трудови договори от м. септември 1936 г. се предвижда задължително сключване на колективни трудови договори между официално признатите и казионно установени професионални работнически и работодателски организации. Този закон предвижда задължителното уреждане и на трудовите конфликти

²² Gravel, E., E. Duplessis, B. Gernigon. Le Comité de la liberté syndicale: quel impact depuis sa création. Genève: BIT, 2001, 7–71.

²³ Златинчев, Й. Борбата за българско трудово законодателство 1878–1944. С., 1961, 18–38; Радоилски, Л. Трудово право, историческо развитие. С., 1957, 185–188.

с участието на държавни органи и забрани стачките. Така свободната проява на колективното начало е рязко ограничена.

Тази линия е продължена и още по-грубо проведена със Закона за професионалните организации от 1941 г., който отменя едноименния закон от 1934 г. и установява открито корпоративния принцип в професионалното сдружаване. Той е прогласен в чл. 10 цит. закон, съгласно който целите на професионалните организации са „да обединяват лицата от съответните професии в името на държавната цялост, на обществената и стопанска солидарност и на професионалните интереси, да се грижат за възпитанието на членовете си в национален дух и **да развиват в тях привързаност към държавата и нейните институции**“. Това е открито антидемократична линия, която потиска свободното развитие на колективното в трудовите отношения.

28. След края на Втората световна война (9. IX. 1944 г.) за известно кратко време – до края на 1947 г., в България е възстановено свободното синдикално и работническо сдружаване и колективното преговаряне за подобряване на условията на труда.

29. Но след този кратък период в изпълнение на постигнатите договорености между Великите сили – победителки във войната – СССР, Великобритания и САЩ, България като съюзник на победена Германия при разпределението на Европа беше оставена в съветската зона на влияние. Това определи цялото по-нататъшно икономическо и обществено-политическо развитие на страната и му придаде тоталитарен характер. В областта на трудовите отношения то задуши свободното развитие на колективното начало. Израз на тази нова тенденция в развитието на трудовите отношения бяха създаването на единни и единствени профсъюзи, въпреки прокламираното право на българските граждани свободно да образуват организации, стига само те да не са против държавния и обществения ред (чл. 87, ал. 1 Конст. от 1947 г., чл. 2, ал. 1 КТ от 1951 г., чл. 52, ал. 1 Конст. от 1971 г., чл. 33 КТ от 1986 г.), поставянето на профсъюзите под ръководството на комунистическата партия, фактическото недопускане на колективни трудови спорове и правото на стачка, израждането на колективното преговаряне от средство за подобряване на условията на труд, каквото е неговото изконно предназначение, в средство за изпълнение на държавния производствен план на предприятието, включването на профсъюзите в политическата система на държавата, фактическото непризнаване на правото на сдружаване на работодателите и др. под.²⁴ Това обезличи колективното начало и не позволи неговото развитие в трудовото право на страната по времето, когато след края на Втората световна война то бележеше рязък възход в Западна Европа²⁵.

30. Все пак заслужава да се отбележи, че под напора на обективните процеси в общественото развитие и в търсенето на изход от дълбоката криза, в която беше изпаднало тоталитарното социалистическо общество от началото на 80-те години на

²⁴ То не се развиваше доброволно и спонтанно, а се декретираше „отгоре“ и се налагаше централистично и административно, което противоречеше на неговата природа на „творение“ на работниците и на работодателите.

²⁵ Мръчков, В. Индивидуално и колективно трудово право. – Съвр. право, 1994, № 3, 28–37; от него: Трудово право. Цит. съч., 39–42, 157–167.

миналия век, в страната се полагаха усилия за въвеждане и развитие на колективното начало в трудовото право. Израз на тези усилия е Кодексът на труда от м. март 1986 г., в сила от 1 януари 1987 г. (обн., ДВ, бр. 26 и 27 от 1986 г.). В него е уредено правното положение на трудовите колективи, тяхното участие в управлението на социалистическите предприятия (чл. 12–32 КТ, ред. 1987 г., отм.), на ролята на професионалните съюзи и тяхното взаимодействие с трудовите колективи (чл. 34–36, чл. 38–41, 43–44 и др. КТ, отм.) и др. Тази уредба обаче не можа да проработи. Тя не беше приложена, а беше фактически пренебрегната и направо погазена от официалните власти още преди 10 ноември 1989 г., т.е. далеч преди да бъде и изрично отменена през м. март 1990 г. и през м. ноември 1992 г. Причината за това беше в обществената и социалната **несъвместимост** на тези демократични стремежи за посяване на кълновете на свободното колективно начало в развитието на трудовото право и на развитието на колективните трудови правоотношения²⁶. Господстващите тогава обществени условия на тоталитарното общество не го позволяваха и го „наказаха“ чрез неприлагането им наскоро след тяхното приемане. Те не можеха да понесат толкова демократизъм и компрометираща идеята, което по-сетне (през м. ноември 1992 г.) доведе до отиване в другата крайност чрез тоталното изоставяне на участието на работниците в управлението на предприятието, което и сега продължава да тегне върху българското трудово законодателство (вж. по-долу № 43).

31. Този бегъл поглед върху развитието на трудовите отношения в страната от края на XIX век до края на 80^{-те} години на XX век показва, че до началото на промените от края на 1989 г. свободното развитие на колективното начало и на колективните трудови отношения не беше осигурено. Те бяха доминирани от развитието на индивидуалните трудови отношения. Не се създадоха традиции и исторически опит за това. Макар че през този дълъг едновековен период страната се развиваше при коренно различни политически и обществено-икономически условия, в голямата си част те се оказаха еднакво недемократични и **неблагоприятни** за свободното развитие на колективното начало в трудовите отношения.

32. Всъщност началото на **закъснялото** свободно съвременно развитие на колективното в трудовите отношения в страната беше поставено през пролетта на 1990 г., след започналите от 10. XI. 1989 г. дълбоки политически промени. Оттогава насам то се развива и реализира особено интензивно и наваксва с бързи темпове историческото закъснение, което натрупа през изминалите десетилетия. Колективното в развитието на трудовите правоотношения през последните години намира своя обобщен израз в утвърждаването на колективното трудово право в периода от началото на 90^{-те} години на XX век насам²⁷. Затова и кратката историческа ретроспекция на неговото развитие е съсредоточена върху него. Хронологията на това развитие е показателна.

²⁶ Мръчков, В. Източници и субекти на колективните трудови правоотношения. – Правна мисъл, 1984, № 3, 15–29.

²⁷ Мръчков, В. Индивидуално и колективно трудово право. – Съвр. право, 1994, № 3, 28–37, и цит. лит.; от него: Трудово право. Цит. съч., 39–42, 157–167, 695–892.

33. Колективното начало беше категорично заявено с приемането на 6 март 1990 г. на **Закона за уреждане на колективните трудови спорове** (обн., ДВ, бр. 21 от 13 март 1990 г., изм., доп.), влязъл в сила на 17 март 1990 г. С него за първи път в историята на българското право беше признато правото на стачка. Поставеното силно начало с него получи по-нататъшно продължение.

34. На върховно юридическо равнище с приетата на 12 юли 1991 г. Конституция то беше закрепено в няколко нейни основни разпоредби. Това са правото на свободно плуралистично синдикално и работодателско сдружаване (чл. 12, 44 и 49 Конст.) и правото на стачка (чл. 50) и др. По този начин основният закон изпрати мощни „колективистични импулси“ за последващото развитие на трудовото право чрез текущото законодателство. И те бяха „разбрани“ и продължени от него.

35. В текущото законодателство разширяването и утвърждаването на колективното начало в първите години след началото на промените се осъществяваше паралелно с подготовката и гласуването на Конституцията от Седмото Велико народно събрание, макар че по време настъпи след нея – с окончателното гласуване на 25 ноември 1992 г. на Закона за изменение и допълнение на Кодекса на труда (обн., ДВ, бр. 100 от 1992 г.), който влезе в сила на 1 януари 1993 г. С този закон бяха извършени най-важните промени в Кодекса на труда след приемането му през 1986 г. Те отразяваха настъпилите дълбоки изменения в обществените отношения, част от които са и трудовите отношения. И създадоха правен простор за тяхното по-нататъшно осъществяване и задълбочаване.

36. След края на 1992 г. нормативното закрепване на колективното начало в трудовото право се движи паралелно чрез измененията и допълването на два основни и самостоятелни негови източника: Кодекса на труда и Закона за уреждане на колективните трудови спорове. Всеки от тях, според собствения си предмет на регулиране, допринася съществено за неговото разширяване и утвърждаване. Нещо повече. Поради взаимното им допълване стъпките напред, които в това отношение прави всеки от тях, се отразяват благоприятно върху другия и ускоряват неговото развитие. А това води до по-пълното и по-широкото му проникване в цялото трудово право.

37. Важна стъпка в утвърждаването и засилването на колективното начало в трудовото право беше направена с измененията и допълненията през м. март 2001 г. на Кодекса на труда (чл. 3–3е, чл. 34–36а, 50–55, 57, 59–60 КТ) и на Закона за уреждане на колективните трудови спорове през м. март 2001 г. (чл. 4, 4а, 11, 16 ЗУКСТС) (обн., ДВ, бр. 25 от 16 март 2001 г.), в сила от 31 март 2002 г., както измененията и допълненията в Кодекса на труда от м. юни 2004 г.

Един от основните акценти в измененията и допълненията на Кодекса на труда през м. март 2001 г. беше по-нататъшното утвърждаване на идеята за колективното в действащото трудово право. То се изразяваше в допълнението на три основни института на колективното трудово право: правото на сдружаване на работниците и на работодателите, тристранното сътрудничество и колективния трудов договор.

38. Допълненията в правото на синдикално сдружаване се изразява в развитието на новата и усъвършенствана уредба на представителните работнически и работода-

телски организации (чл. 34–36а КТ). Беше намерено правилното систематическо място на тази уредба в Кодекса на труда. От тристранното сътрудничество в чл. 3 КТ, ред. 1992 г., и от подзаконовите нормативни актове от 1993 г. (Правилника за определяне принципите, реда и условията за признаване на организациите на работниците и служителите и на работодателите за представителни на национално равнище в тристранното сътрудничество – обн., ДВ, бр. 8 от 1993 г., изм., доп., отм.) основното от тази уредба беше пренесено в закона (Кодекса на труда), и то на нейното подходящо систематическо място – глава III. А уредбата беше допълнена с нови критерии за признаването на работническите и работодателските организации (качеството на юридическо лице, изискването за най-малко 500-те работодатели, които да имат не по-малко от 20 души работници и служители – чл. 34, т. 4, чл. 35, т. 1 и 4 КТ и др.). В закона беше въведена и проверката на изискванията за представителност на работническите и работодателските организации и реда за нейното извършване – чл. 36а КТ и т.н.

39. Законната уредба на тристранното сътрудничество беше на два пъти съществено изменяна и допълвана (м. март 2001 г. и декември 2002 г.). Въпросите на жизненото равнище като една от трите групи въпроси, включени в обхвата на тристранното сътрудничество, бяха подложени на по-нататъшна уредба и конкретизация и определени от МС въпросите, които се включват в тях (чл. 3, ал. 1, изр. 2 КТ и Решение № 860 от 2 ноември 2004 г., необнародвано в „Държавен вестник“, публ. в годишника „Трудови отношения – 2005 г.“. С., 2005, с. 156). Устройството и ръководството, както и редът за приемане на решенията от Националния съвет за тристранно сътрудничество, бяха допълнени и подобрени с измененията през м. март 2001 г. и декември 2002 г. (чл. 3а–3е КТ). От идеята за тристранно сътрудничество се роди **по-общата идея за социалния диалог**. Той включва разнообразни правни форми: колективен трудов договор, тристранно сътрудничество, участие на работниците в управлението на предприятието, консултации и информация и др. под.²⁸ Идеята за социалния диалог беше законодателно закрепена в чл. 2 КТ (ред. 2001 г.) и в приетия нов Закон за Икономически и социален съвет (обн., ДВ, бр. 41 от 2001 г., изм., доп.) като консултативен орган, изразяващ волята на гражданското общество по икономическото и социалното развитие (чл. 1, ал. 1). Две трети от неговия 36-членен състав са представители на представителните синдикални и работодателски организации (по 12 представители от представителните синдикални и работодателски организации – чл. 7 ЗИСС).

40. Доразвита и обогатена през 2001 г. и 2004 г. беше и уредбата на колективния трудов договор. Бяха отделно уредени различните видове колективни трудови договори според равнището, на което са сключени – на равнище предприятие, отрасъл, бранш и по общини (чл. 51а–51в КТ), разпространето от министъра на труда и социалната политика на прилагането на колективния трудов договор, сключен на отраслово и браншово равнище по искане на сключилите го представителни синдикални и работодателски организации във всички предприятия от отрасъла (чл. 51б,

²⁸ Supiot, A. Critique du droit du travail. Op. cit., p. XV, XXXVI–XLII; Мръчков, В. Трудово право. Цит. съч., 75–76.

ал. 4 КТ), присъединяването към колективния трудов договор на работниците и служителите, които не членуват в синдикалните организации, страна по договора (чл. 57, ал. 2 КТ), усъвършенстване и допълване на уредбата на исковата защита при неизпълнение на колективния трудов договор и на обявяване на недействителността на колективния трудов договор (чл. 59 и 60 КТ) и т.н.

41. През м. март 2001 г. бяха внесени важни промени и в законовата уредба на **колективните трудови спорове**, в които идеята за колективното е подложена на сериозно изпитание при възникналия колективен трудов спор. Промените бяха насочени преди всичко към способите за доброволно уреждане на колективните трудови спорове между работници и работодатели чрез механизми, в които е възплътена идеята за колективното: създадения Национален институт за помирение и арбитраж, в чийто Надзорен съвет преимуществено участие имат представителите на представителните работодателски и синдикални организации (чл. 4а, ал. 4 ЗУКТС), участие на представители на представителни работнически и работодателски организации в посредничеството и доброволния арбитраж за уреждане на колективните трудови спорове (чл. 4, ал. 1 ЗУКТС), участие на посредници и арбитри, предложени от синдикалните и работодателските организации и утвърдени от Надзорния съвет на НИПА за доброволно уреждане на колективните трудови спорове и др. Така уреждането на възникналия като колективен трудов спор се търси чрез използването на представители на колективните интереси, в които е възплътена идеята за колективното. По този начин идеята за колективното намира своето приложение и „социална уредба“ в една особено деликатна област на конфликтно развитие на колективните трудови отношения и доказва своята жизненост.

42. Но когато усилията за доброволно уреждане на колективния трудов спор са завършили безуспешно, българското право допуска, признава и урежда правото на стачка на работниците и служителите като тяхно основно право (чл. 50 Конст. и чл. 11–19 ЗУКТС).

Колективното начало намира своя висш легален израз в две основни разрешени на действащото стачно законодателство.

Първото от тях е в самото признаване на правото на стачка на работниците и служителите в чл. 50 Конст. и в конституционното определяне на неговото основно предназначение: „за защита на своите **колективни икономически и социални интереси**“. Така основният закон дава не само върховно признание на колективното начало, израз на което са колективните интереси на работниците и служителите, като достойни за правна защита интереси, но им предоставя и най-силното силово средство за самозащита, каквото е правото на стачка за упражняване на натиск върху работодателя за удовлетворяване на техните общи икономически и социални интереси. Това конституционно признание е последвано от цялата уредба на условията и реда, по които това право се упражнява, уредено съгласно конституционната делегация в закона. Това е Законът за уреждане на колективните трудови спорове. В него са уредени предпоставките, при наличието на които и редът, по който се започва упражняването на правото на стачка: нейното обявяване, провеждане, видове стачки, съдър-

жанието на правото на стачка като временно преустановяване на изпълнението на трудовите си задължения, забраната да не предприемат действия, които пречат или създават допълнителни затруднения за нормалното протичане на дейности извън трудовите им задължения, доброволното участие в стачката, забраната за използването ѝ за цели, извън определените от Конституцията – за предявяване на политически искания, на искания, които противоречат на Конституцията, за решаване на индивидуални трудови спорове и др. (чл. 11–13, 16 ЗУКТС)²⁹.

Второто важно проявление на защитата на колективното начало чрез правото на стачка е изричното признаване на обявяването и провеждането на **стачка от солидарност** (чл. 11, ал. 4 ЗУКТС). Това са случаи, при които колективният интерес се проявява не за защита на интересите на непосредствено засегнатите работници и служители, а за подкрепа на колективния интерес на други работници и служители, и по този начин се увеличават шансовете за удовлетворяване на техните искания. С предоставянето на правото на стачка от солидарност законът всъщност изхожда от едно широко разбиране за колективния интерес и за колективното начало, което обхваща всички работници и служители, на които е признато конституционно правото на стачка по чл. 11, ал. 2 ЗУКТС.

43. На фона на тези изпъквачи със защитното си предназначение сравнително добре уредени в действащото законодателство прояви на колективното начало в трудовото право **изоставя уредбата на ролята на общото събрание на работниците и служителите** като изразител и представител на колективните интереси на всички работници и служители в предприятието. Неговата уредба в Кодекса на труда продължава да бъде оскъдна (чл. 6–7 КТ) и необосновано подценявана. При продължаващия отлив на членския състав от синдикатите в редица предприятия няма синдикални организации, или когато има, общият брой на членуващите в тях е по-малък от броя на нечленуващите. За тези случаи е нормално представителството на интересите на работниците и служителите в предприятието да се поеме от общото събрание. А при бедната уредба, която му е посветена, и слабите функции, които са му предоставени, то не е в състояние да поеме тази роля. Това налага да се издигне неговата роля и ясно да се определят и обогатят неговите функции в интерес на всички работници и служители. Необяснима е и незаинтересоваността на синдикатите в уредбата на функциите на общото събрание. Ако те виждат в общото събрание „конкуренция“ в представителството и защитата на интересите на работниците и служителите, която би ги „изместила“, нямат основание за подобни опасения. Синдикалните организации биха могли да играят в него активна роля за колективното трудово право³⁰.

44. Колективното начало в трудовото право не противостои на защитата на правата и интересите на отделния работник или служител, нито пък я отслабва. Напротив. Колкото и афористично на пръв поглед да изглежда, колективното начало служи за по-добрата и по-силна защита на правата и интересите на отделния работник или служи-

²⁹ Мръчков, В. Въпроси на същността и упражняването на правото на стачка. – Юрид. свят, 1999, № 1, 47–66; от него: Трудово право. Цит. съч., 842–880.

³⁰ Мръчков, В. Трудово право. Цит. съч., 695–894.

тел, т.е. на индивидуалната защита. Това е, защото колективното начало в неговите защитни функции (вж. по-горе § 42) изразява и отстоява общите за всички работници и служители техни права и интереси в трудовите отношения, а това значи в крайна сметка – на всеки работник или служител. То не ги обезличава, а увеличава неговите защитни функции (вж. по-горе № 31–32). А това ще рече: повишаване на резултатите от тази защита.

От друга страна, постиженията от тази защита в основната си част „се връщат“ и реализират като права на работниците и служителите в техните индивидуални трудови правоотношения и задължения на работодателите за удовлетворяването им. В този „Одисеев кръговрат“ колективното начало – като израз и защита на общите интереси на работниците и служителите, и неговото „завръщане“ в индивидуалните трудови правоотношения се състои диалектиката на колективното начало и неговата постоянна повтаряемост в трудовите правоотношения. Това прави тяхното функциониране по-сигурно, а защитата на правата и интересите на работниците и служителите по индивидуалните трудови правоотношения – по-надеждна.

45. Важен **нов момент** в развитието на колективното начало в трудовите отношения и в развитието на колективното трудово право като цяло в системата на съвременното българско трудово право е неговото **европеизиране**. Под „европеизиране“ разбираме влиянието на европейските норми и изисквания, които идват от Европейската социална харта на Съвета на Европа и актовете на Европейския съюз. Тези европейски импулси са съществена част от усилията на българската държава и общество за сближаване на българското трудово законодателство с европейските норми във връзка с подписването на Договора за присъединяване на Република България към ЕС³¹ на 25 април 2005 г. и предстоящото приемане на страната ни за член на ЕС от началото на 2007 г.

Редица разрешения на вътрешното законодателство, които бяха въведени в Кодекса на труда и в Закона за уреждане на колективните трудови спорове от 1992 г., и особено през 2001 г. и 2004 г., са инспирирани от разпоредби на Европейската социална харта и от актовете на първичното и вторичното право на Европейския съюз, а някои – и от двете едновременно.

„Европейски“ по своя произход са вече десетки такива разрешения на действащото ни законодателство, които обективират колективното начало в трудовите правоотношения, като например: въвеждането на социалния диалог и тристранното сътрудничество (чл. 2 и 3 КТ), изискванията за предварителна информация и консултации при масовото уволнение (чл. 130а КТ и § 1, т. 9 КТ), при промени в работодателя (чл. 123, ал. 4–6 КТ), въвеждането на правната фигура на представителите на работниците и служителите, избирани по реда на чл. 7, ал. 2 КТ, и тяхното консултиране при решаване на редица важни въпроси от дейността на предприятието (чл. 136а, 138, ал. 2–4 КТ), от прилагането на колективния трудов договор (чл. 57, ал. 2 КТ), на-

³¹ **Мръчков, В.** Промените в Кодекса на труда и сближаването на българското трудово законодателство с международните норми. – Юрид. свят, 2004, № 2, 129–150; **от него:** Тенденции в развитието на правната закрила на труда на жената – работничка или служителка. – Правна мисъл, 2004, № 4, 62–78.

растването на ролята на синдикалните организации при обсъждане на важни въпроси от дейността на предприятието (чл. 36, 37, 57, ал. 2, чл. 136а, 138, ал. 2–4 КТ) и редица други.

46. Интересно е да се отбележи, че в развитието и утвърждаването на колективното начало в трудовото право се включи и **Върховният административен съд** и направи своя принос в него с две свои решения по чл. 5, т. 1 във връзка с чл. 23 ЗВАС на 5-членен състав, с които бяха обявени за противозаконни и отменени подзаконовите нормативни актове на Министерския съвет.

С първото от тях – решение № 9289 от 4 декември 2001 г. по адм. д. № 8256 от 2001 г., ВАС обяви за противозаконни и отмени § 1, т. 2 и 3 на ПМС № 212 от 28 септември 2001 г., с които се увеличаваше цената на електрическата и топлинната енергия и на природния газ за битови нужди, като въпроси на жизненото равнище на работниците и служителите по смисъла на чл. 3, ал. 1 КТ, защото по тях не са проведени консултации с представителните синдикални и работодателски организации, което противоречи на чл. 3, ал. 2 КТ, ред. 2001 г. (обн., ДВ, бр. 108 от 14 декември 2001 г.). Това решение послужи за повод и даде тласък за нови изменения и допълнения на Кодекса на труда през м. декември 2002 г. (обн., ДВ, бр. 120 от 2002 г.), в сила от 1 януари 2003 г. Те се отнасят до чл. 3, ал. 2, чл. 3а, ал. 4 и 5, чл. 3д, ал. 2, 4 и 6, чл. 34 и 35 КТ.

С друго свое решение – № 9121 от 15 октомври 2003 г. по адм. д. № 7064 (обн., ДВ, бр. 93 от 21 октомври 2003 г.) ВАС обяви за противозаконен и отмени чл. 10, ал. 5 от Наредбата за определяне на реда за установяване на наличието на критериите за представителност на организациите на работниците и служителите и на работодателите (обн., ДВ, бр. 64 от 2003 г.). Тази разпоредба предвиждаше, че пропускането на определения срок за представяне на заявлението или пълномощното от работодателя или отрасловата работодателска организация води до изключването на членския състав на съответната тяхна организация. Тази тежка санкция накарняваше правното положение на работодателя и на работодателската организация и интересите на техните работници и служители при колективното договаряне на браншово, отраслово и национално равнище, което е част от трудовите отношения. Поради това е било задължително провеждането на предварителни консултации с представителните синдикални и работодателски организации при нейното включване в наредбата съгласно чл. 3, ал. 2 КТ. Неспазването на това изискване по чл. 3, ал. 2 КТ прави приетата разпоредба незаконна, което на свой ред наложи нейната отмяна.

X
X X

47. В **заключение**, колективното начало през изтеклите десетилетия проникна дълбоко в трудовите отношения. Тази тенденция в историческото развитие е обективна. Тя произтича от нарастващата роля на труда в общественото развитие³² и от осъз-

³² Рийч, Р. Б. Трудът на нациите. С., 1992, 11–74.

наването на необходимостта от отчитане на общите интереси на хората, които го полагат, тяхното представителство, отстояване и защита, в диалог с капитала, както и на двете социални сили заедно – след консултации и в сътрудничество с държавата. Тази тенденция не противоречи, нито измества линията на индивидуална закрила на труда на отделния работник или служител. Тя се „връща“ отново към защитата на труда, правата и интересите на личността на отделния работник или служител. В тях и в човешкото достойнство на работника или служителя тя се реализира и отразява. Впрочем двете тенденции взаимно се допълват, взаимодействат си и се обогатяват. Те трябва да се развиват паралелно и хармонично. В тяхното съвместно развитие се изразява единството на действащото българско трудово право и неговата основна функция за закрила на труда като източник на националното богатство и просперитет на обществото. И в това е бъдещето на неговото европейско развитие.

Главен асистент **Нина Гевренова**

НЕДЪРЖАВЕН ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО¹ – ПОНЯТИЕ, ХАРАКТЕРИСТИКА И БЕЛЕЗИ

1. ПОСТАВЯНЕ НА ПРОБЛЕМА

През последните години в метода на правно регулиране в областта на трудовите обществени отношения настъпиха съществени промени. Част от тях са свързани с появата на различни видове недържавни източници на трудовото право – колективния трудов договор², вътрешните правилници в предприятието³ и решенията на общото събрание на работниците и служителите⁴. И докато те самите са били сериозно и задълбочено изследвани от страна на трудовоправната теория, то недържавният източник на трудовото право като правно понятие не е бил предмет на самостоятелен анализ.

В настоящото изложение понятието „недържавен източник“ се изгражда въз основа на анализ на явленията само в трудово право, поради което отчита единствено тяхната юридическа специфика. В процеса на неговото изясняване се изправих пред проблема, свързан с точно и коректно терминологично обозначаване на изследваните явления. Затруднението идва и от обстоятелството, че терминът трябва да позволя-

¹ За първи път терминът „недържавен“ се използва, за да се обозначи източник на трудовото право, който не се създава от държавен орган, от проф. В. Таджер в книгата „Социалистически стопански организации“. В трудовоправната теория той се налага от проф. В. Мръчков и към настоящия момент се използва от авторите, които признават съществуването на такъв вид в рода на източниците на трудовото право. В настоящото изложение терминът се използва, като се посочва, че „недържавен“ не означава, че този вид източник се създава извън или без изричната държавна санкция. С негова помощ по сравнително лесен начин се разграничават двата вида в рода на източниците на трудовото право – държавни, създадени от държавните органи, и недържавни, създадени от частноправни субекти. Вж. **Таджер, В.** Социалистически организации. С., 1980, 54–67; **Василев, Ат.** Трудово право. Б., 1997, 58–63, 273–275; **Мръчков, В.** Трудово право. IV прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2004, 99–100ж. За недържавен източник на осигурителното право; **Мръчков, В.** Осигурително право. III изд. С.: Сиби, 2003, 69–71; **Средкова, К.** Националният рамков договор като източник на осигурителното право. – Съвременно право, 2002, № 2, 59–62; **Средкова, К.** Осигурително право. С.: Сиби, 2004, 67–78.

² Повече за колективния трудов договор като недържавен източник на трудовото право вж. **Василев, Ат.** Цит. съч., 92–111; **Мръчков, В.** Трудово право, 771–811; **Гевренова, Н.** Видове правни норми в колективния трудов договор като недържавен източник на трудовото право. – В: Юбилеен сборник в памет на професор Витали Таджер. С.: Сиби, 2003, 82–97.

³ Повече за вътрешните правилници и ПВТР като недържавни източници на трудовото право вж. **Таджер, В.** Цит. съч., 54–67; **Средкова, К.** Правен режим на работното време. С.: УИ, 1992, 120–125; **Василев, Ат.** Цит. съч., 272–275; **Мръчков, В.** Трудово право, с. 100.

⁴ Повече за решенията на общото събрание на работниците и служителите като недържавен източник на трудовото право вж. **Мръчков, В.** Трудово право, с. 100.

ва, първо – с него да се обозначава родът; и второ – да позволява отделните видове да се разграничават в него. Считаю, че терминът „нормативен акт“ не е подходящ поради няколко основни причини. С него традиционно се обозначават актовете, издавани от държавните органи. Родовото понятие „нормативен акт“ не позволява и терминологично разграничаване на видовете, съществуващи в трудовото право – такива, които се издават от държавни органи, и такива, които частноправните субекти създават. От друга страна, в последните години повечето автори, изследвали проблема, използват термина „източник на трудовото право“ и като че ли към момента именно той се очертава като безспорен в трудовоправната теория. Той позволява на терминологично ниво да се разграничат двата вида в рода – държавни и недържавни източници на трудовото право. Ето защо в настоящото изложение за обозначаване на родовото понятие се използва „източник на трудовото право“, а за видовете – съответно „държавен“ и „недържавен източник на трудовото право“.

Предварително трябва да посоча, че недържавният източник на трудовото право е едно специфично по своето естество правно явление, в което „се смесват“ частноправни и публичноправни елементи. Той е гражданскоправно по произхода си волеизявление, което функционира като източник на трудовото право и регулира определени трудови обществени отношения. Съвсем естествено възниква въпросът – на кои от посочените елементи трябва да се даде предпочитание при неговото квалифициране – на тези, които го характеризират като гражданскоправно волеизявление, или като нормативен източник. Считаю, че анализът трябва да се основава на неговата правна същност – като източник на правни норми. Но в същото време трябва да се отчете и начинът, по който частноправният произход се отразява върху характеристиката му на нормативен регулатор.

2. ПОНЯТИЕ ЗА НЕДЪРЖАВЕН ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО

*Недържавният източник на трудовото право е формално волеизявление на субект (субекти), който не е държавен нормотворчески орган. По силата на изричната държавна санкция то съдържа правни норми и регулира трудовите обществени отношения*⁵.

Недържавният източник на трудовото право притежава следните белези:

2.1. Той е източник на трудовото право само и единствено по силата на изричната държавна санкция⁶.

⁵ Повече вж. **Таджер, В.** Цит. съч., 54–67; **Василев, Ат.** Цит. съч., 58–63; **Мръчков, В.** Трудово право. Цит. съч., 99–100; **Средкова, К.** Осигурително право. Цит. съч., 67–78.

⁶ С термина „държавна санкция“ се обозначават две различни по своето естество правни явления. Първо – актът на легитимиране от страна на държавата на определен юридически факт, и второ – неблагоприятните последици, които държавата предвижда при неизпълнението на определено субективно задължение. В настоящото изложение терминът се използва и в двата смисъла, като във всеки отделен случай се пояснява и конкретното му съдържание. Повече за държавната санкция в този смисъл вж. **Таджер, В.** Цит. съч., 54–67; **Гевренова, Н.** Държавната санкция на недържавните източници на трудовото право. – Юридически свят, 2000, № 2, 106–123; **Мръчков, В.** Трудово право. Цит. съч., 99–100; **Мръчков, В.** Осигурително право. Цит. съч., 69–71; **Средкова, К.** Осигурително право. Цит. съч., 67–78.

2.1.1. Държавната санкция – позитивна правна уредба на недържавния източник на трудовото право.

Държавата урежда недържавния източник на трудовото право, като го създава не като обикновена едностранна сделка, договор или решение, пораждащи, изменящи или прекратяващи субективни права и задължения, а като сделка, в която се съдържат правни норми. В този смисъл държавната санкция е изричната правна уредба, която държавата му дава като източник на правни норми в трудовото право. Тя представлява *самата държавноправна уредба* на недържавния източник като вид в рода на източниците на трудовото право.

Правната уредба на недържавните източници на трудовото право не се намира в Закона за нормативните актове (ЗНА). В него се уреждат нормативните актове, издавани от различните видове държавни органи. Недържавните източници на трудовото право не са нормативни актове по смисъла на ЗНА и не се създават от държавни органи. Въпросите за тяхната държавна санкция не са част от предмета и не могат да се уреждат в ЗНА.

Правната уредба на държавната санкция на недържавните източници на трудовото право се съдържа обаче в държавните източници на трудовото право като правен отрасъл. При анализ на трудовоправната уредба се вижда, че тя не се намира в разпоредбите само на един от тях, а се открива в разпоредби, разпръснати в различни по вид и йерархия държавни източници на трудовото право. Санкционни разпоредби се съдържат в Кодекса на труда (КТ), Наредбата за договаряне на работната заплата (НДРЗ), Наредбата за допълнителните и други трудови възнаграждения (НДДТВ), Наредбата за работното време, почивките и отпуските (НРПО), Общите правила за вътрешния трудов ред в предприятията (ОПВТРП), Наредбата за трудовите и осигурителните отношения на служителите в дипломатическите и консулските представителства на Р България, Наредбата за трудовите и осигурителните отношения на българските граждани, изпратени на работа в чужбина от български работодатели, Закона за защита на личните данни, Закона за защита срещу дискриминация и т.н. Самите санкционни разпоредби също не могат да се определят по един начин – в тях се съдържат императивни правни норми, диспозитивни правни норми с императивен минимум или максимум, диспозитивни правни норми и т.н.

В зависимост от съдържанието си разпоредбите, в които се обективира държавната санкция на недържавните източници на трудовото право, могат да се обособят в два вида – санкционни разпоредби в тесен и в широк смисъл. В двата вида санкционни разпоредби се уреждат различни белези на недържавните източници на трудовото право и поради това те са с различно значение за съществуването на недържавните източници на трудовото право.

В *санкционните разпоредби в тесен смисъл* държавата урежда отделния вид недържавен източник на трудовото право и правото на частноправния субект да го създава. В тях не се уреждат други въпроси или отношения, поради което и съдържанието им се изчерпва с посочената уредба. Следователно предназначение на санкционните разпоредби в тесен смисъл е да дадат легален израз на признаването от

страна на държавата на съответния недържавен източник. Те са с определящо значение, защото съдържат правното основание за съществуването им като вид източници на трудовото право. Поради посочената специфика тези правни норми са императивни.

За всеки отделен вид недържавен източник на трудовото право съществуват санкционни разпоредби в тесен смисъл, в които държавната власт изрично и императивно го признава и урежда. По този начин те се явяват *основни санкционни разпоредби* за съответния недържавен източник на трудовото право. Основните санкционни разпоредби за колективния трудов договор (КТД) се намират в чл. 50, чл. 51, чл. 57 КТ, за правилника за вътрешния трудов ред (ПВТР) – в чл. 181 КТ, за вътрешните правила за работната заплата (ВПЗ) – в чл. 23 НДРЗ, за правилника за безопасни и здравословни условия на труд (ПБЗУТ) – в чл. 277 КТ, за решенията на общото събрание – в чл. 293, чл. 299, чл. 300 КТ. Съдържанието на всяка от тези разпоредби се изчерпва с уредбата на белезите на съответния недържавен източник на трудовото право.

При изследването на тези санкционни разпоредби трябва да се отчита фактът, че държавата урежда недържавните източници не само като отделни видове, но и като елементи от една цяла подсистема в източниците на трудовото право. Посредством белезите на отделния вид тя допълва и конкретизира белезите на останалите недържавни източници и очертава съотношението между тях като източници на трудовото право. Следователно държавната санкция за определен недържавен източник на трудовото право се намира не само в разпоредбите, в които държавата урежда него самия, но и в разпоредбите, в които се уреждат и останалите видове недържавни източници на трудовото право. Всички те имат своето значение при определяне на правните белези на отделния вид недържавен източник на трудовото право.

Становището, че санкционните разпоредби се допълват и те трябва да се изследват изолирано една от друга, може да се илюстрира чрез съотношението между санкцията, дадена на предмета на КТД и ПВТР. Основната санкционна разпоредба, в която се урежда предметът на КТД, е чл. 50 КТ, а предметът на ПВТР – в чл. 181 КТ. Съгласно чл. 50 КТ предмет на КТД са въпроси на трудовите и осигурителните отношения на работниците и служителите, които не са уредени с повелителните разпоредби на закона (държавните източници). По силата на чл. 181 КТ предмет на ПВТР са трудовите отношения, свързани с организацията на труда в предприятието съобразно с особеностите на неговата дейност. На пръв поглед между предметите на двата недържавни източника няма никаква връзка. Това впечатление обаче е привидно. При тълкуване на чл. 181 във връзка с чл. 50 КТ се оказва, че предмет на КТД са трудовите отношения, които не се уреждат както с императивните норми на държавните източници, така и с нормите на ПВТР. Част от трудовите отношения „отпадат“ от предмета на КТД, но не защото се уреждат в нормите на държавните източници на трудовото право, а защото по силата на държавната санкция (чл. 50 и чл. 181 КТ) се уреждат в нормите на друг недържавен източник на трудовото право. Следователно правно значение като държавна санкция за КТД имат не само разпоредбите, в които държавната власт урежда него самия, но и тези, в които тя урежда ПВТР като недържавен източник.

Санкционните разпоредби в широк смисъл са тези, в които държавата пряко не урежда недържавните източници на трудовото право, а регулира трудовите отношения. Значението им е в обстоятелството, че те детализират дадената държавна санкция, като я конкретизират с оглед различните хипотези на приложение на отделните недържавни източници. В държавните източници на трудовото право се съдържат множество санкционни разпоредби в широк смисъл. Например по отношение на КТД такива са чл. 155, ал. 2, чл. 156а, чл. 228, ал. 2, чл. 269, ал. 2, чл. 299, ал. 3, чл. 333, ал. 4 КТ, чл. 4, чл. 5, чл. 6, чл. 7, чл. 8 НДРЗ, чл. 2 НДДТВ, по отношение на ПВТР са чл. 139, чл. 141, ал. 3 КТ, чл. 5, ал. 2, чл. 20 НРПО, по отношение на ВПРЗ – чл. 23 НДРЗ и т.н.

За пример ще използвам отново част от уредбата на КТД. Основната санкционна разпоредба в тесен смисъл, в която държавната власт урежда предмета на КТД, се намира в чл. 50 КТ. По силата на тази правна норма КТД регулира трудови и осигурителни отношения, които не са уредени с императивни правни норми в държавните източници на трудовото право. От друга страна, в чл. 155, ал. 2 КТ държавата урежда минималния размер на основния платен годишен отпуск. Правната норма в разпоредбата е диспозитивна с императивен минимум. По силата на държавната санкция на КТД (чл. 50 във връзка с чл. 156а и чл. 155, ал. 2 КТ) се оказва, че размерът на платения годишен отпуск е един от въпросите, които попадат в неговия предмет. Разпоредбите в чл. 156а и чл. 155, ал. 2 КТ във връзка с чл. 50 КТ допълват предмета на КТД, като конкретно показват, че в него 1) може да се урежда размерът на основния платен годишен отпуск и, за да стане това 2) размерът трябва да е по-голям от установения в държавния източник на трудовото право. Заключение е, че в чл. 156а и чл. 155, ал. 2 КТ се съдържат елементи от държавноправната уредба на КТД, т.е. елементи от санкцията, която държавата му дава. Поради това те могат да се определят като санкционни разпоредби в широк смисъл по отношение на КТД като недържавен източник на трудовото право.

С оглед на казаното може да се направи изводът, че държавната санкция на недържавните източници на трудовото право се съдържа и в двата вида санкционни разпоредби. Разбира се, тя се изразява по различен начин в санкционните разпоредби в тесен смисъл и в санкционните разпоредби в широк смисъл. Поради този факт санкционните разпоредби в тесен смисъл и в широк смисъл имат различно правно значение за недържавните източници на трудовото право. Независимо от посочената особеност, трябва да се подчертае, че нарушаването на всеки от двата вида разпоредби води до едни и същи по естеството си последици за недържавните източници. Създаването на недържавен източник на трудовото право в нарушението на която и да е от санкционните разпоредби е в същото време и нарушение на уредените в нея елементи на държавна санкция. При всяка една от хипотезите недържавният източник е създаден неправомерно, тъй като се намира в противоречие с отнасящата се за него държавна санкция.

Трябва да посоча един интересен факт. Уреждайки недържавните източници на трудовото право, държавата не ги определя с термините като „източник“ или „недър-

жавен източник на трудовото право“. Тя избира един по-различен подход, като без пряко да ги назовава като нормативни регулатори, урежда всеки от необходимите за тяхното функциониране правни белези. Този начин на правна уредба би могъл да се възприеме и като слабост в трудовото законодателство, тъй като държавата предвижда различни по вид недържавни източници на трудовото право. От друга страна, самият недържавен източник на трудовото право е сравнително ново понятие за теорията и за практиката. Неговото приложение продължава да поставя множество въпроси и едно изрично признаване от страна на държавата с ясното му назоваване като източник на трудовото право би подпомогнало в голяма степен преодоляването на значителна част от съществуващите противоречия и проблеми.

2.1.2. Държавната санкция – необходима правна основа за съществуването на недържавния източник на трудовото право.

Появата и съществуването на недържавния източник на трудовото право не може да стане без държавната санкция. Държавата е тази, която го създава като вид в рода на източниците на трудовото право, както и обратно – само тя има право да го заличава като такъв. Следователно разпоредбите, в които тя изрично урежда недържавния източник на трудовото право, са тази правна основа, която е необходима за неговата поява и съществуване като източник на трудовото право. В този смисъл държавната санкция се определя като *необходимата юридическа предпоставка и основа* за съществуването и функционирането на недържавен източник на трудовото право. Поради факта на нейното съществуване той придобива своята правна легитимност като явление в обективното трудово право.

2.1.3. Държавната санкция – достатъчна за възникването и съществуването на недържавния източник на трудовото право юридическа основа.

Както посочих, санкцията се съдържа в специално създадена правна уредба. Моментът, в който държавата урежда недържавния източник на трудовото право, съпада с момента, в който тя го признава като източник на трудовото право. Съответно отмяната на тези разпоредби или тяхното изменение означава, че за в бъдеще държавата отказва да го третира като нормативен източник на трудовото право и той изчезва като такъв. Влизането в сила на разпоредбите, съдържащи държавната санкция, означава влизане в сила на необходимата правна основа за появата на недържавен източник на трудовото право. Трябва обаче да се посочи, че след като те са в сила, не е необходимо държавата да дава някакво допълнително одобрение или признаване на конкретно създадения недържавен източник на трудовото право. В този смисъл изричната правна уредба е *достатъчна* за създаването и функционирането на всеки недържавен източник на трудовото право държавна санкция. След нейното влизане в сила той се създава и е правно легитимен, без да се нуждае от някаква друга, специална форма на санкциониране от страна на държавата.

2.1.4. Държавната санкция – предварителна за възникването и съществуването на недържавния източник на трудовото право юридическа основа.

Правната уредба на недържавния източник на трудовото право представлява едно принципно признаване от страна на държавата като нормативен източник. Тя съ-

държа едно общо, предварително и генерално позволение по отношение на всеки, но и на всички недържавни източници да регулират определени трудови отношения. Държавната санкция се дава независимо от това колко пъти и колко често те се създават или изменят. Това дава основание държавната санкция да се определя като *предварителна по отношение на появата и функционирането на недържавния източник на трудовото право*.

2.1.5. Държавната санкция е правна основа за съществуването на недържавния източник на трудовото право, но в същото време и *максималната рамка*, в която той съществува като вид в рода на източниците на трудовото право. Държавата изрично посочва всеки от белезите на недържавния източник на трудовото право:

– кой, при спазване на каква процедура го създава;

– с какъв предмет и юридическа сила е той;

– какво е действието на правните му норми във времето, по отношение на лицата и пространството. Това са рамките, в които недържавният източник на трудовото право се създава и се прилага. Всяко нарушаване на посочените правни белези *означава нарушаване на държавната санкция и води до неговата незаконосъобразност*.

2.1.6. Държавната санкция на недържавния източник на трудовото право – елемент от метода на правно регулиране в трудовото право⁷.

Появата на недържавните източници на трудовото право внася множество промени в метода на правно регулиране в трудовото право. Те условно могат да се обособят в няколко групи:

Първо, държавата изрично признава и санкционира недържавните източници на трудовото право като нов, самостоятелен вид в източниците на трудовото право. В резултат на това тя позволява съществуването на две различни нива на правно регулиране. Едното ниво се представлява от държавните източници на трудовото право, които се прилагат спрямо много широк кръг от адресати, и съдържа общите, еднотипните за всички тях правила за поведение. Другото ниво са недържавните източници на трудовото право, които се прилагат по отношение на сравнително по-тесен кръг от адресати, и съдържа специфични и разнообразни по своето съдържание и брой правила за поведение. По този начин държавата разрешава *двата вида източници успоредно и относително самостоятелно едни от други, в границите на позволеното от нея, да регулират трудовите обществени отношения*.

От друга страна държавата урежда и признава *не само един вид, а множество* различни видове недържавни източници на трудовото право. Тя създава една нова подсистема в йерархичната система от източниците на трудовото право, в която се включват различни видове КТД (на ниво предприятие, отрасъл, бранш, община по арг. от чл. 51, чл. 51а, чл. 51б, чл. 51в КТ), различни видове вътрешни правилници на работодателя (това са ПВТР, ПБЗУТ, ВПРЗ по арг. от чл. 181, чл. 277 КТ, чл. 23 НДРЗ) и решенията на общото събрание на работниците и служителите (по арг. от чл. 293, чл. 300 КТ). Следователно държавата позволява разнообразни по вид и правна харак-

⁷ Повече за метода на правно регулиране в трудовото право вж. **Василев, Ат.** Цит. съч., 30–38; **Мръчков, В.** Трудово право, 31–36.

теристика недържавни източници да уреждат различните трудови обществени отношения. За да гарантира, че самите недържавни източници на трудовото право непротиворечиво един спрямо друг регулират трудовите отношения, държавата императивно разпределя между тях оставеното от нея пространство. Тя изрично регламентира предмета, юридическата сила и действието на всеки отделен вид недържавен източник на трудовото право. Така очертава параметрите, които впоследствие имат ролята на граници и на отправни точки по отношение на държавния контрол върху тяхната поява и функциониране като нормативни регулатори.

Едновременно с посочените промени, държавата позволява на различни частноправни субекти да създават правни норми и да уреждат трудовите обществени отношения. За целта тя им предоставя част от своята нормотворческа власт, която те упражняват самостоятелно и с оглед защитата на своите интереси. В съвременното трудово право *процесът на нормативно регулиране не се съсредоточава само и единствено в нормотворческите държавни органи, а се реализира и от различни частноправни субекти*. Например КТД се създава от синдикалните организации и работодателя (по арг. от чл. 50 КТ), вътрешните правилници – едностранно от работодателя (по арг. от чл. 181, чл. 277 КТ), решенията на общото събрание – от работниците и служителите (по арг. от чл. 293, чл. 300 във връзка чл. 6 и чл. 6а КТ).

Второ, създаването на недържавните източници на трудовото право се съпровожда и с един процес на промяна в традиционно използваните методи и способности на регулиране. Като цяло той се характеризира с трайно и постоянно освобождаване от страна на държавата на това пространство, което е необходимо, за да могат те ефективно да регулират трудовите обществени отношения. В процеса се наблюдават няколко различни елемента.

Държавата създава необходимото за недържавните източници на трудовото право пространство, като намалява хипотезите, при които самата тя пряко и императивно урежда трудовите отношения. По този начин се ограничава пространството, което традиционно „бе запазено“ за държавните нормотворчески органи и за издаваните от тях държавни източници на трудовото право.

През последните години ясно се откроява тенденцията на увеличаване хипотезите, в които държавата диспозитивно регулира трудовите отношения. Конституцията, че създаването на диспозитивни правни норми (със или без императивна граница) води до разширяване на пространството, в което съответните недържавни източници могат да функционират, не разкрива дълбочината и сложността в процеса на изменение на метода на правното регулиране. Тя обаче може да послужи за една коректна основа в неговото изследване. Обстоятелството, че държавата диспозитивно регулира трудовите отношения, води след себе си редица последици, които могат да се обобщят, както следва:

А) Тя позволява на недържавните източници на трудовото право да уреждат по различен начин трудовите отношения, регулирани с диспозитивните правни норми (със или без императивна граница) в държавните източници на трудовото право. Тоест разрешава правните норми на недържавните източници да се прилагат вместо прав-

ните норми на съответните държавни източници. Така държавата санкционира едно особено правно положение – а именно частноправни по своя произход норми „да заместват“ държавноправните и самостоятелно да създават нормативната уредба на съответните трудови обществени отношения. Налице е един контролиран от страна на държавата процес, в който недържавните източници на трудовото право „изместват“ държавните източници в нормативното регулиране на определени трудови отношения.

Б) Уреждайки трудовите отношения, недържавните източници създават субективни права и задължения с нови стойности, „стесняват“ оставения от страна на държавата диспозитив. В същото време недържавните източници създават и новата стойност на императивната граница на договорната свобода на своите нормени адресати. Тя е различна от установената в държавните източници на трудовото право, съдържа се вече в частноправни по произхода си норма и самостоятелно определя границите на действителност, в които адресатите имат право да реализират своята договорна свобода. Може да се обобщи, че позволявайки на недържавните източници на трудовото право в точно определени случаи да създават диспозитивни норми с императивна граница или диспозитивни правни норми, държавата допуска те да определят новото съдържание и съотношение на императивния и диспозитивния метод на регулиране в обективното трудово право.

Ще илюстрирам този процес с възможностите, които КТД като недържавен източник на трудовото право притежава, за да регулира трудовите отношения. По силата на чл. 155, ал. 4 във връзка с чл. 50 КТ КТД може да предвижда платен годишен отпуск в по-голям размер от минимално установения в КТ, който е 20 работни дни. В случай че в правна норма на КТД се урежда платен годишен отпуск в размер на 25 работни дни, то минималната императивна граница се съдържа вече не в чл. 155, ал. 4 КТ, а в самия КТД. Съответно правната норма в КТД, а не тази в чл. 155, ал. 4 КТ определя границите на договорната свобода по индивидуални трудови правоотношения на нормените адресати. По силата на чл. 66, ал. 2 КТ те имат право да уговорят размер на основния платен годишен отпуск, който е по-голям от установения в КТД, т.е. той трябва да е по-голям от 25 работни дни, а не от 20 работни дни, както е по КТ. В случай, че уговорят по-малък от определения в КТД, по силата на чл. 74 във връзка с чл. 60 КТ договорната клауза е недействителна и по отношение на размера на техния платен годишен отпуск се прилага правната норма от КТД, т.е. те имат платен годишен отпуск в размер на 25 работни дни.

В) Не на последно място държавата „се отказва“ да регулира определени трудови отношения, като създава празнота и позволява на недържавните източници да запълват със своите правни норми. В този случай тя предоставя една много широка възможност за изява на недържавните източници на трудовото право като нормативни регулатори, в която се обособяват следните основни моменти:

– Определяйки, че недържавните източници на трудовото право имат право да запълват тази празнота, държавата им разрешава те да бъдат единствените нормативни регулатори. Техните правни норми са тези, които „първично“ уреждат съответните

трудови отношения и създават правилата за поведение на съответните адресати. Тук сме изправени пред контролиран от страна на държавата процес, в който недържавните източници „допълват“ държавните източници в нормативното регулиране на определени трудови отношения.

Г) Държавата позволява на недържавните източници да уреждат тези и толкова на брой трудови обществени отношения, каквито техните създатели преценяват, че са необходими, за да реализират своите интереси. Разрешава им се да създават толкова на брой, с такова съдържание и от такъв вид (императивни, диспозитивни с императивна граница или диспозитивни) правни норми, каквито частноправните субекти преценяват, че са им необходими. С помощта на императива правните норми от частноправен произход ограничават договорната свобода на съответните адресати с всички неблагоприятни последици, предвидени при неговото нарушаване в държавните източници. От друга страна, диспозитивните правни норми с частноправен произход са тези, които позволяват и създават свободата на адресатите и границите на позволеното (законосъобразното) им поведение по индивидуалните трудови правоотношения.

Д) Държавата позволява в пространството, оставено от нея като правна празнота, недържавните източници на трудовото право да създават един нов по своето съдържание и характер правен режим, който да функционира успоредно с този в държавните източници и с който общият брой на правните норми в обективното трудово право се увеличава.

Отново ще използвам КТД, за да покажа отделните елементи от процеса, при който недържавният източник на трудовото право регулира в пространството на правната празнота. В държавните източници не се съдържат правни норми, които предвиждат предварителна закрила при уволнение на основание чл. 328, ал. 1, т. 2 КТ (съкращаване на щат) и чл. 328, ал. 1, т. 3 КТ (намаляване обема на работа), изразяваща се в предварително съгласие на съответната синдикална организация за всеки отделен случай. По силата на чл. 333, ал. 4 КТ в правните норми на КТД може да се урежда закрила от подобен характер. В случай че тя бъде създадена, то по силата на КТД във връзка с чл. 333, ал. 4 КТ тя става задължителен елемент от фактическия състав на едностранното прекратяване на индивидуалното трудово правоотношение на основание чл. 328, ал. 1, т. 2 КТ – съкращаване на щат, и т. 3 – намаляване обема на работата. По силата на правната норма от КТД всеки неин адресат има право на закрила от подобно естество. Ако работодателят не приложи правната норма от КТД, то извършеното уволнение е незаконосъобразно. В случай че бъде атакувано от работника или служителя, по силата на чл. 344, ал. 3 КТ и на основание правната норма в КТД съдът ще отмени заповедта за уволнение като незаконна само на това правно основание, без да разглежда спора по същество.

2.2. Недържавният източник на трудовото право е волеизявление на субект или субекти, които не са държавни нормотворчески органи.

Този елемент включва две характеристики: негативна и позитивна.

2.2.1. ПВТР не е волеизявление на държавен орган с нормотворческа компетентност.

Недържавният източник на трудовото право не е волеизявление на държавни нормотворчески органи, т.е. по своя произход той не е държавновластническо волеизявление. В този смисъл не изразява и не реализира държавновластнически интереси. Държавните органи, които имат нормотворческа компетентност, са изрично уредени в Конституцията в ЗНА, Закона за местното самоуправление и местната администрация (ЗМСМА). В системата на държавните нормотворчески органи се включват два вида: държавни законодателни и изпълнително-разпоредителни с нормотворческа компетентност. Тези органи са: Народното събрание, Министерският съвет, министрите и общинските съвети.

2.2.2. ПВТР е волеизявление на субект, който не е държавен нормотворчески орган.

Първо, недържавният източник на трудовото право е волеизявление на гражданскоправни (частни) субекти и изразява техните частноправни интереси. Обстоятелството, че недържавният източник е обективизирано волеизявление на частноправен субект, води до извода, че притежава белезите на *обективизираната частноправна воля*.

ПВТР разкрива социалното и културното развитие на съответния частноправен субект и степента, в която той осъзнава границите на позволеното от страна на държавата и реалната възможност за изява на своята свободна воля. Той изразява интересите и целите, които частноправният субект си поставя и желае да постигне. Обективира се само и единствено в случай, че частноправният субект направи конкретно волеизявление, и със съдържание, каквото този субект е вложил в него.

Второ, недържавният източник на трудовото право като волеизявлението се прави *само от изрично определени* от страна на държавната власт субекти. Това са:

– за колективния трудов договор – работодател, работодателска организация и синдикална или синдикални организации (по арг. от чл. 50 във връзка с чл. 51, чл. 51а, чл. 51б, чл. 51в КТ);

– за вътрешните актове на работодателя – работодателя (по арг. от чл. 181, чл. 277 КТ);

– за решенията на общото събрание на работниците и служителите – работниците и служителите, които участват в него (по арг. от чл. 293, чл. 300 във връзка с чл. 6 и чл. 6а КТ).

По силата на държавната санкция нито един от останалите субекти, които са страна по трудовите правоотношения, не могат да създават недържавни източници на трудовото право.

Трето, недържавният източник на трудовото право като волеизявление представява *волята на един или повече субекти на трудовото право*, както следва:

– за колективния трудов договор – общо съгласие на синдикална организация и работодател (по арг. от чл. 50 КТ);

– за вътрешните актове на работодателя – едностранно волеизявление на работодателя (по арг. от чл. 181 и чл. 277 КТ);

– за решенията на общото събрание на работниците и служителите – общо съгласие на работниците и служителите (чл. 293, чл. 300 във връзка с чл. 6 и чл. 6а КТ).

Четвърто, волеизявлението е *правомерната последица* от поведението на посочените субекти на трудовото право и се обективира в рамките на едно от възможните за тях параметри на поведение. Те са:

– за колективния трудов договор – правна възможност за постигане на общо съгласие (по арг. от чл. 50 КТ);

– за вътрешните актове на работодателя – субективно право или субективно задължение за издаването на съответния акт (по арг. от чл. 181 и чл. 277КТ);

– за решенията на общото събрание на работниците и служителите – правна възможност за постигане на общо съгласие (решение) (по арг. от чл. 293, чл. 300 във връзка с чл. 6 и чл. 6а КТ).

2.3. Недържавният източник е формално гражданскоправно волеизявление.

Недържавният източник на трудовото право е формално волеизявление. Поради факта, че по произхода си не е волеизявление на държавен нормотворчески орган, процедурата и формата, които са необходими за неговата поява, не се уреждат в ЗНА и не са тези, приложими при държавните източници на трудовото право.

Недържавният източник се обективира по правила и ред, уредени в държавните източници на трудовото право, които с определени специфики възпроизвеждат основните елементи от възможните за гражданскоправните волеизявления форми. Това са едностранна сделка, договор или общо съгласие (решение). Сравнителният анализ показва, че различните недържавни източници имат различна правна форма, в която по силата на държавната санкция се обективира волеизявлението на техните създатели. Те са:

– колективният трудов договор – договор (по арг. от чл. 50 във връзка с чл. 53 КТ);

– вътрешните актове на работодателя – едностранна сделка (по арг. от чл. 181, чл. 277 във връзка с чл. 37 КТ);

– решенията на общото събрание на работниците и служителите – общо съгласие (решение) (по арг. от чл. 293, чл. 300 във връзка с чл. 6 и чл. 6а КТ).

2.4. Недържавният източник съдържа правни норми и по своето действие е източник на трудовото право.

Недържавният източник на трудовото право съдържа правни норми и регулира определени трудови обществени отношения. Спецификата тук е, че правните норми се създават от частноправни субекти и изразяват тяхната частноправна воля и интерес.

За целите на изследването приемам, че правната норма е абстрактно правило за поведение, скрепено с държавна принуда и санкция⁸. Абстрактността е характеристика на правилото за поведение в две отношения: по отношение на адресатите и по отношение на правните последици. Критерият за разграничаване на волеизявлението на общо или персонално адресирано правило за поведение е дали адресатът се опреде-

⁸ Повече вж. **Мръчков, В.** Трудово право, 112–142.

ля по правно качество, или се описва с индивидуализиращите го като субект белези. Съответно по отношение на последиците общото правило съдържа модел на поведение, а индивидуалното – конкретните параметри по неговото практическо прилагане. Правната норма трябва да бъде правно задължителна и нейното неспазване да води до неблагоприятни за адресатите ѝ последици. Правилата за поведение в недържавния източник на трудовото право трябва да притежават всеки едни от посочените белези на правната норма.

Първо, по силата на изричната държавна санкция правилата са адресирани към субекти, определени по *правно* качество.

Правилата за поведение в недържавния източник на трудовото право са адресирани към субекти, описани по правно качество, независимо и въпреки тези белези, които ги индивидуализират като отделни субекти. В този смисъл те са адресирани към всеки, който притежава съответното качество, независимо от: неговата индивидуалност (име, възраст, ЕГН, адрес и т.н.); спецификата на индивидуалното трудово правоотношение като основание за възникване и съдържание; спецификата на субективните трудови права и задължения и т.н. Приложението на правилата по отношение на лицата като адресати е поставено в зависимост от *придобиване, притежаване и загубване на правното качество*. То не е в зависимост от волята на конкретния субект, а от това дали той притежава или не правното качество.

Например по силата на императивната правна норма в чл. 126, т. 10 във връзка с чл. 181 КТ с придобиване на правното качество „работник“ или „служител“ на работодателя, който издава ПВТР, лицето трябва да спазва правилата в ПВТР, т.е. става техен адресат. Посочената правна последица възниква в момента, в който то придобива правното качество, въпреки и независимо от неговата воля и поведение.

По силата на държавната санкция правилата в недържавния източник на трудовото право *са адресирани към предварително неопределен кръг от адресати*. За пример отново ще използвам част от санкцията на ПВТР. По силата на чл. 126, т. 10 във връзка с чл. 181 КТ неговите правила са задължителни по отношение на всеки и на всички субекти, които притежават посоченото от държавата качество „работник“ или „служител“. Това прави невъзможно предварително да бъде определен броят на тези субекти, спрямо които правилата се прилагат или ще се прилагат в един бъдещ момент. Следователно държавата изрично разрешава правилата в ПВТР да се прилагат *по отношение на неопределен кръг от субекти*.

Второ, правилата за поведение в недържавния източник на трудовото право създават *модели за поведение*.

Правилата в недържавния източник на трудовото право са общи правила (модели) за поведението на техните адресати. Те не се прилагат еднократно, а винаги, когато се реализира фактическият състав, установен в хипотезата им. Поради което се прилагат трайно и за неопределен брой случаи. Следователно правният резултат от тяхното изпълнение не се изчерпва с еднократна престация като конкретно активно поведение на адресата или въздържане от такова. Става въпрос за последица от различно естество. Тя изисква едно трайно и постоянно във времето реализиране на

определено поведение или въздържане от такова поведение, многократно повтарящо се и неограничено по брой пъти осъществяване на това поведение или на въздържане от такова.

Отново ще използвам ПВТР, за да илюстрирам механизма, по който се прилагат правилата на недържавните източници на трудовото право. По силата на чл. 126, т. 10 КТ работниците и служителите са длъжни „да спазват вътрешните правила, приети в предприятието...“, а по силата на чл. 126, т. 10 във връзка с чл. 181 КТ – да спазват правилата на ПВТР. Интересно е да се посочи, че държавата не ограничава посоченото задължение нито по отношение на броя, нито по отношение на повторемостта на дължимото от страна на адресатите поведение. Неговото изпълнение изисква от тях да го реализират винаги, когато фактическото им поведение попада под конкретно правило, толкова пъти, колкото то попада и до момента, в който правилото е в сила. Така например по силата на чл. 139 КТ ПВТР урежда разпределението на работното време. Той може да предвиди, че началото на работния ден е в 8.00 часа, крайт – в 17.00 часа, съответно почивката, която го разделя, да е от 12.30 часа до 13.30 часа. По силата на това правило всеки работник или служител има задължение да се явява на работа в 8.00 часа, да работи до 12.30 часа, след което да започва работа в 13.30 часа и да изпълнява трудовите си задължения до 17.30 часа. Изпълнението на правилото не се изчерпва с еднократното му изпълнение, а изисква от работника и служителя трайно, повтарящо се и постоянно във времето спазване на уредените в него задължения.

Трето, правилата за поведение са правно задължителни.

Правилата за поведение в недържавните източници на трудовото право трябва да са скрепени с държавновластнически елемент, който им придава необходимата юридическа задължителност. Тя гарантира и в същото време изразява, че адресатите ще ги прилагат независимо от своята воля и интереси. Преценката за правната задължителност на правилата е направена от страна на държавата и се съдържа в дадената от нея изрична санкция. В този смисъл спазването им не зависи от волята на тези, които държавата определя като адресати. С оглед на своите интереси частноправните субекти не могат да взимат решение дали, кога, и кои от тези правила да прилагат по своите индивидуални трудови отношения.

Елементи от санкционирането на правилата на ПВТР като правно задължителни се съдържат в чл. 126, т. 10 във връзка с чл. 181 КТ, които определят, че всеки работник или служител има задължение да спазва правилата от ПВТР, т.е. държавата изрично ги определя като правно задължителни. Какво представлява съдържанието на това задължение? Адресатите трябва да предприемат това поведение (действие или бездействие), което правилата определят като дължимо в конкретната хипотеза. Те нямат право да предприемат друго или да се въздържат от поведението, когато правилата го изискват от тях. Следователно *правилата определят границата на възможното, разбирано като законосъобразно поведение на адресатите.*

Така например в чл. 126, т. 10 във връзка с чл. 181 КТ държавата не поставя ограничение по отношение на това какви по вид и съдържание правила трябва да спазват адресатите. Дължимото от тях поведение зависи от вида на определеното от

правилата като необходимо, т.е. като законосъобразно поведение. Правилата определят дали в конкретния случай това да бъде действие, с какво конкретно съдържание да е то, дали да се реализира самостоятелно или не, в кои случаи адресатът трябва да се въздържа от действие и т.н.

Четвърто, неизпълнението на правилата за поведение води до *възникване на неблагоприятни последици*.

В случай че предписаното в правилата поведение не се спазва, по силата на изричната държавна санкция за съответните адресати настъпват неблагоприятни последици. Сравнителният анализ показва, че в различните хипотези те са от различно правно естество. В случаите, когато работниците или служителите не изпълняват предписаните им субективни трудови задължения, може да им се налага дисциплинарна или имуществена отговорност. Например по силата на чл. 187, т. 10 КТ неизпълнението на трудовите задължения, предвидени в ПВТР, е нарушение на установената трудова дисциплина. По силата на чл. 187, т. 10 във връзка с чл. 186 и чл. 189 КТ при неизпълнение на правилата в ПВТР се налага дисциплинарна санкция. От друга страна, по силата на чл. 139 във връзка с чл. 181 КТ разпределението на работния ден, неговото начало и край, началото и краят на почивките в работния ден се уреждат в ПВТР. В този смисъл посочените форми на неизпълнение се явяват нарушение на задължения, чието конкретно съдържание е определено в неговите правила. Но те са нарушение и на трудовата дисциплина и за тях може да се налага дисциплинарна санкция. Нещо повече. По силата на чл. 190, ал. 1, т. 1 и т. 2 във връзка с чл. 187, т. 10 КТ за тяхното нарушаване може да се налага най-тежката дисциплинарна санкция – дисциплинарно уволнение. Следователно държавата не само скрепява неизпълнението на правилата в ПВТР с дисциплинарна санкция, но и в определени хипотези предвижда възможност за налагане на най-тежката дисциплинарна санкция.

В случаите, когато работодателят не изпълнява предписаните му от недържавни източници на трудовото право субективни трудови задължения, работниците и служителите имат право на съдебна защита. Например по силата на чл. 59 КТ при неизпълнение от страна на работодателя на задължения по КТД всеки работник или служител, който е адресат на правилата, има право да предяви иск за защита на своите права пред съда.

Може да се направи обобщението, че конститутивните елементи на недържавния източник като вид източник на трудовото право са:

- 1) формално волеизявление на частен субект на трудовото право,
- 2) което е направено по силата и в рамките на изричната държавна санкция и
- 3) съдържа трудовоправни норми.

Тези белези представляват необходимите и достатъчни правни критерии, при наличието или отсъствието на които явлението се характеризира или не като недържавен източник на трудовото право. Определянето на явлението като недържавен източник на трудовото право е достатъчно, за да се установи, че принадлежи и към рода на източниците на трудовото право.

3. ГРАНИЦИ НА ЧАСТНОПРАВНАТА ВОЛЯ В НЕДЪРЖАВНИЯ ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО

3.1. ГРАНИЦИ НА ЧАСТНОПРАВНАТА ВОЛЯ КАТО ВОЛЯ, СЪДЪРЖАЩА ПРАВНИ НОРМИ

Традиционно частноправните волеизявления се изследват на плоскостта на автономията на гражданскоправната воля и договорната свобода като „динамична нейна проява“⁹. Съответно границата, която държавата поставя за тяхната изява, се анализира като рамка, в която те пораждат позволените от нея и в този смисъл законосъобразни правни последици. Недържавният източник на трудовото право представлява едно гражданскоправно по своя произход волеизявление, поради което неговото обективизиране представлява частен случай, в който се реализира принципът на автономията на волята, в частност на договорната свобода в трудовото право. В този смисъл всеки недържавен източник на трудовото право представлява и е израз на свободно изразената воля на своя създател. Съответно и той се обективира и поражда правни последици само в поставените от страна на държавата граници за законосъобразност. Но анализирането му като „типично“ гражданскоправно волеизявление, в което се проявява договорната свобода на трудовоправните субекти, е в голяма степен некоректно. И това е логичен резултат от естеството на правните последици, които недържавният източник предизвиква. „Типичните“ частноправни волеизявления пораждат, изменят или прекратяват правоотношения или субективни права и задължения и реализират възможността за свободна изява на субектите в правото. За разлика от тях недържавният източник на трудовото право съдържа правни норми и регулира трудови обществени отношения. При него частноправната по своя произход воля предизвиква различни правни последици – едностранно, властнически и трайно подчинява поведението на определени по правно качество адресати. Поради това считам, че за правилното разбиране на проблема трябва изрично да се посочи, че става въпрос за хипотеза, при която държавата поставя границите на частноправна по произход воля, съдържаща правни норми. Предмет на изследването не е да се открие начинът, по който се ограничава договорната свобода, реализираща се в едностранни сделки, договори или решения. Тук се анализират тези специфични способности и механизми, с чиято помощ държавата ограничава и впоследствие контролира изявата на частноправната воля като нормативен регулатор. Държавата използва различни механизми, за да постави определени рамки пред частноправното волеизявление в процеса, в който то създава правни норми и регулира трудовите отношения. Тя императивно определя предмета, юридическата сила и действието на всеки недържавен източник на трудовото право, поради което тези елементи играят ролята на негови основни ограничения. Освен тях държавата използва и други правни механизми, с чиято помощ реализира контрола върху регулиращата функция на различните видове недържавни източници. В изложението се посочват само някои от тях, без да се разглеждат изчерпателно.

⁹ Повече за автономията на волята вж. **Мръчков, В.** Автономия на волята и свобода на договарянето при колективния трудов договор. – Във: Актуални проблеми на трудовото и осигурителното право. С.: УИ, 2004, 13–34.

3.2. ОГРАНИЧАВАНЕ ПОСРЕДСТВОМ НАЧИНА, ПО КОЙТО ДЪРЖАВАТА ПРЯКО РЕГУЛИРА ТРУДОВИТЕ ОБЩЕСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ

Държавата ограничава регулиращата функция на недържавните източници на трудовото право посредством правния метод, който използва, за да урежда отделните видове трудови обществени отношения. В зависимост от това дали тя създава императивни, диспозитивни правни норми, със или без императивна граница, или оставя правна празнота, се определя и тяхната възможност да регулират отношенията.

Първо, в случаите, когато държавата използва императивния метод на правно регулиране, тя изрично забранява на частноправните субекти да уреждат определени фактически състави. В този смисъл императивните правни норми в държавните източници на трудовото право са един от основните способности за ограничаване възможността на недържавните източници да регулират трудовите отношения.

Второ, когато държавата регулира с помощта на диспозитива определени трудови отношения, тя изрично позволява на частноправните субекти да ги преуреждат в недържавните източници. Този извод е напълно верен и вече бе направен в предходните части. Но създавайки диспозитивни правни норми, държавата поставя едни много специфични по съдържанието си ограничения пред възможностите на недържавните източници да регулират идентичните трудови отношения.

Държавата изрично *определя предмета* на правните норми в недържавните източници на трудовото право, които регулират в отреденото им диспозитивно правно пространство. В случай че частноправните субекти създават правни норми в това пространство, те могат да уреждат само тези видове трудови отношения, които вече са им предоставени за уреждане в държавните източници на трудовото право. Те не могат да разширяват предмета на правно регулиране, като включват нови фактически състави, нито да го стесняват, като изключват вече уредените. Оказва, се че с помощта на диспозитива държавата едностранно определя и ограничава възможния предмет на правно регулиране на правните норми в недържавните източници на трудовото право. Така например, ако синдикалните организации и работодателят създават правна норма в диспозитивното пространство, оставено в разпоредбата на чл. 156а във връзка с чл. 155, ал. 4 КТ, те нямат право самостоятелно да определят кои трудови отношения да регулират. Държавата едностранно определя възможния предмет на правната норма, поради което те могат и трябва да уреждат размера на платения годишен отпуск на работниците и служителите. Или ако създават правна норма в рамките на чл. 228, ал. 2 КТ, трябва да уреждат размера на дължимите по чл. 228, ал. 2 във връзка с чл. 215, чл. 218, чл. 222 и чл. 225 КТ обезщетения и т.н.

Държавата изрично *определя вида* на правните норми в недържавните източници на трудовото право, които регулират в диспозитивното правно пространство. В случай че частноправните субекти създават правни норми в пространството на диспозитивните правни норми с императивна граница, те не могат: 1) да нарушават установената от държавата императивна граница и 2) да ограничават определения от държавата диспозитив. Те могат да създават нова, по-благоприятна за адресатите императивна граница, която да очертава и новото съдържание на диспозитива. Следователно

частноправните субекти могат да променят конкретните стойности на императива и диспозитива, без да променят тяхното съотношение, т.е. без да променят вида на правната норма в държавния източник. По аналогичен начин те не могат да заменят една диспозитивна правна норма в държавен източник с императивна такава в недържавния източник. Отново ще използвам КТД, за да илюстрирам посочената зависимост. По силата на чл. 50 във връзка с чл. 156 и чл. 155, ал. 4 КТ работодателят и синдикалните организации имат право да уреждат размера на платения годишен отпуск на работниците и служителите. Правната норма в чл. 155, ал. 4 КТ е диспозитивна с императивна минимална граница и определя, че минималният размер на този отпуск е 20 работни дни. Създавайки правната норма в КТД, работодателят и синдикалните организации не могат да нарушават минималната граница и да определят размер, по-малък от 20 работни дни. В същото време по силата на чл. 66, ал. 2 във връзка с чл. 155, ал. 4 КТ те не могат да ограничат дадената в диспозитива на чл. 155, ал. 4 КТ договорна свобода, като в КТД създадат чисто императивна правна норма или диспозитивна правна норма с максимална граница. Може да се обобщи, че държавата разрешава на работодателя и синдикалните организации да създадат правна норма, която да е идентична по вид на нормата в чл. 155, ал. 4 КТ, т.е. да е диспозитивна с императивна минимална граница.

Държавата изрично *определя броя* на правните норми в недържавните източници на трудовото право, които регулират в диспозитивното правно пространство. Тези норми уреждат трудовите отношения, попадащи в предмета на диспозитивните държавноправни норми, след което ги заместват и се прилагат вместо тях по индивидуалните трудови правоотношения на съответните адресати. Тоест техният брой е в пряка зависимост от броя на правните норми в държавните източници, в чието диспозитивно пространство регулират съответните трудови отношения. Например, в случай че работодател и синдикалните организации уреждат продължителността на нормалното работно време, по силата на чл. 136, ал. 3 КТ те създават една правна норма, ако уреждат размера на платения годишен отпуск, по силата на чл. 156а във връзка с чл. 155, ал. 4 КТ – една правна норма и т.н.

Трето, различна е хипотезата, когато държавата позволява на недържавните източници да уреждат трудови отношения в пространството на оставената от нея *правна празнота*. Тогава тя не ограничава предмета, броя или вида на правните им норми. Държавновластническият контрол тук се изразява в поставените изисквания по отношение на съдържанието на правилата за поведение, които недържавните източници на трудовото право създават. Ще използвам ПВТР, за да покажа конкретен пример за специфичния начин, по който държавата контролира съдържанието на неговите правни норми. По силата на чл. 181 КТ ПВТР може да създава правни норми, с които да конкретизира трудовите права и задължения на работниците и служителите и работодателя по индивидуалното трудово правоотношение. С него може да се урежда разпределението на работното време – като начало и край на работния ден, начало и край на почивката и т.н. (по арг. от чл. 139, ал. 1 КТ). В същото време по силата на императивната правна норма в чл. 136, ал. 3 КТ продължителността на нормалното

работно време не може да бъде повече от 8 часа. Следователно по силата на чл. 181 във връзка с чл. 139, ал. 1 и чл. 136, ал. 3 КТ с правните норми на ПВТР може да се създава всякакъв по своето съдържание режим на разпределение на работното време, стига установената в него продължителност да не надвишава определените от държавата 8 часа.

3.3. ОГРАНИЧАВАНЕ ПОСРЕДСТВОМ ФОРМАТА, В КОЯТО СЕ ОБЕКТИВИРА ЧАСТНАТА ВОЛЯ

Волеизявлението в недържавните източници на трудовото право се обективира в различна правна форма – като едностранни сделки, договори или решения¹⁰. В заложените от страна на държавата начин на обективирание се съдържа и своеобразен механизъм, с чиято помощ в определена степен се ограничава и контролира тяхната възможност да регулират трудовите отношения.

Когато волеизявлението се създава като договор, възможността да съдържа правни норми е в пряка зависимост от спецификата на самия договор, който се обективира само и доколкото две насрещни волеизявления се покриват. Неговата поява и функциониране като недържавен източник на трудовото право е в пряка зависимост от възможността два частноправни субекта, с по принцип различен интерес, да преодолеят своите несъгласия и да постигнат общо съгласие. Броят, съдържанието и видът на правните норми се определят от това доколко тези субекти успяват да уеднаквят своите насрещни позиции и да постигнат единна позиция и съгласие. В този смисъл регулиращата функция на недържавния източник на трудовото право е въпрос за съгласуване на две насрещни частноправни воли за постигане на общо волеизявление. В случай че недържавният източник на трудовото право се обективира като решение, то възможността той да съдържа правни норми зависи не само от съвпадането на две, а на множество волеизявления.

Разгледани на тази плоскост, като че ли „най-облекчени“ от страна на държавата са тези недържавни източници на трудовото право, които се обективират като едностранни волеизявления. При тях процесът на създаване на правните норми се свързва с направата на едно волеизявление със съдържание и обем, които зависят единствено от волята и интересите на неговия титуляр.

4. БЕЛЕЗИ НА НЕДЪРЖАВНИЯ ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО

4.1. ПОСТАВЯНЕ НА ПРОБЛЕМА

Държавата императивно и изчерпателно урежда белезите на различните видове недържавни източници на трудовото право. Регламентирайки съответния недържавен източник, тя определя мястото му в системата на източниците на трудовото право и в

¹⁰ Повече за деленето на гражданскоправните волеизявления вж. **Таджер, В.** Гражданско право. Обща част. Дял II. С.: НИ, 1973, 201–211; **Павлова, М.** Гражданско право. Обща част. Т. II. С., 1996, 76–80.

подсистемата на недържавните източници на трудовото право. Държавата урежда едни и същи основни характеристики при всеки вид недържавен източник на трудовото право. В същото време това са и параметрите, в рамките на които той се създава и функционира като източник на трудовото право. Поради тази причина те могат да се приемат и за белези на недържавния източник като вид източник на трудовото право.

По силата на държавната санкция белезите на недържавния източник на трудовото право са: *създател (издател), процедура по създаването, предмет на регулиране, юридическа сила и действие на неговите правни норми.*

4.2. СЪЗДАТЕЛ НА НЕДЪРЖАВНИЯ ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО

Създател на недържавния източник на трудовото право е този *субект на трудовото право*, чиято воля по силата на държавната санкция се обективира в правните норми и регулира съответните трудови отношения. В същото време това е субектът или субектите, на които държавата прехвърля нормотворческата власт да създават недържавния източник на трудовото право.

Държавата е тази, която определя кои от частноправните субекти могат да създават недържавни източници на трудовото право. Тя изчерпателно и императивно определя кои са тези субекти. Това са: синдикалните организации и работодателят или работодателски организации (по арг. от чл. 51 КТ), работодателят (по арг. от чл. 181, чл. 277 КТ, чл. 23 НДРЗ) и общото събрание на работниците и служителите (по арг. от чл. 293, чл. 299, ал. 3 и чл. 300 КТ).

Посочените субекти не могат по своя преценка да създават недържавни източници на трудовото право. Всеки от тях може да създава само посочения му от държавата недържавен източник. В дадената държавна санкция императивно се урежда една връзка на специфична зависимост между конкретния субект като създател и конкретния недържавен източник, който той може да създава. Наличието на такава връзка се открива както в санкцията, дадена от държавата на самия недържавен източник, така и в санкцията, дадена на нормотворческата власт на неговия създател. Ето защо тя е съществен елемент от правния подход на признаването и легитимирането на недържавните източници на трудовото право. Например синдикалните организации и работодателят или работодателската организация създават само КТД (по арг. от чл. 50 и по аргумент от противното на чл. 181, чл. 299 КТ), работодателят създава само вътрешните правилници или наредби в предприятието – ПВТР, ВПРЗ, ВПБЗУТ (по арг. от чл. 181 КТ и по арг. от противното на чл. 50 и чл. 299 КТ), общото събрание на работниците или служителите създава само решенията по социално-битовото обслужване (по арг. от чл. 299 КТ и по арг. от противното в чл. 50 и чл. 181 КТ).

Държавата не санкционира и не признава частноправните субекти като създатели на „недържавните източници изобщо“. Тя им придава правна легитимност като създатели само на определен от нея вид недържавен източник на трудовото право. Следователно тук под понятието „създател“ не се разбира създател изобщо на недържавни източници, а създател на *точно определен и предварително ясен вид недържав-*

вен източник на трудовото право. Например, ако се говори за синдикалните организации и работодателя като създатели на недържавен източник, то веднага се подразбира, че става въпрос за КТД; ако източникът се свързва с работодателя – предварително е ясно, че се има предвид един от вътрешните правилници в предприятието и т.н.

По силата на държавната санкция субектите стават създатели на недържавните източници, но запазват качеството си на частни субекти. Те регулират трудовите отношения в рамките на предоставената им от държавата нормотворческа власт, като защитават частните си права и интереси. Вложеното в правните норми на съответния недържавен източник конкретно съдържание се определя от волята на субектите на трудовото право, т.е. тя е частноправна по своя произход и по естеството си. Например в ПВТР работодателят създава такива правни норми, които най-точно и ефективно уреждат организацията на труда в неговото предприятие и защитават интересите му. Поради което конкретното съдържание на правните норми в ПВТР зависят от волята на работодателя.

4.3. ПРОЦЕДУРА ПО СЪЗДАВАНЕ И ВЛИЗАНЕ В СИЛА НА НЕДЪРЖАВНИЯ ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО

Процедурата по създаване и влизане в сила на недържавния източник са тези *действия, реализирани в определена последователност и форма, които по силата на държавната санкция създателят трябва да предприеме, за да създаде съответния недържавен източник.*

Държавата е тази, която определя какви по своето съдържание и форма действия са необходими, кой трябва да ги реализира, в каква последователност и форма, за да се създаде и влезе в сила конкретният недържавен източник на трудовото право. Частноправните субекти *не могат самостоятелно да определят процедурата*, необходима за създаване и влизане в сила на недържавния източник на трудовото право. Те имат право да я реализират по начин, който държавата посочва, в резултат от това недържавният източник се обективира и поражда правните си последици като източник на трудовото право.

Липсва единна правна уредба на процедурата по създаването и влизането в сила на недържавните източници на трудовото право. Държавната власт използва различни подходи, когато урежда процедурите по създаването на различните видове недържавни източници. Подробна правна регламентация тя дава на процедурата по създаване и влизане в сила на КТД (по арг. от чл. 51, чл. 52, чл. 53 и чл. 54 КТ). Сравнението с процедурите на другите видове недържавни източници показва, че процедурата на КТД включва значително по-голям брой правни действия, които следва да осъществят неговите създатели. По силата на държавната санкция като отделни етапи в нея могат да се разглеждат: преговорите между синдикалните организации и работодателя, изпълнението от страна на работодателя на специфичните му задължения при водене на преговорите, подготовката на общ проект за КТД от страна на синдикалните

организации, гласуването на един от проектите на синдикалните организации в общото събрание на работниците и служителите и т.н. От друга страна, при вътрешните правилници и решенията на общото събрание липсва цялостна и подробна държавно-правна регламентация. В разпоредбите на държавните източници на трудовото право се уреждат отделни моменти, свързани с процедурата по тяхното създаване. Всички останали въпроси държавата предоставя на техните създатели. Така например по силата на държавната санкция процедурата по създаването и влизането в сила на ПВТР включва като задължителен етап поканата от страна на работодателя до синдикалните организации в предприятието за обсъждане на проекта за ПВТР и като вероятен етап – самото обсъждане, при условие, че синдикалните организации приемат да участват в него.

4.4. ПРЕДМЕТ НА НЕДЪРЖАВНИЯ ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО

Предмет на недържавния източник на трудовото право са *трудовете обществени отношения, които по силата на държавната санкция той урежда*.

Държавната власт *е тази, която императивно* определя кой недържавен източник на трудовото право *какви по вид и естество* трудови отношения урежда. Предметът на недържавните източници се регламентира едностранно, предварително и императивно от страна на държавата и се съдържа в дадената от нея държавна санкция. Така например:

– КТД регулира трудовете отношения, които не са уредени с императивни правни норми от страна на държавните източници на трудовото право (по арг. от чл. 50 КТ);

– ПВТР регулира отношенията, свързани с организацията на труда в предприятието (по арг. от чл. 181 КТ);

– ПБЗУТ регулира отношенията по безопасните и здравословни условия на труд в предприятието (по арг. от чл. 277 КТ);

– ПРЗ регулира отношенията, свързани с определяне на елементите на работната заплата, системата на заплащане и т.н. (по арг. от чл. 23 НДРЗ);

– решенията на общото събрание регулират отношения, свързани със социално-битовото обслужване (по арг. от чл. 293, чл. 299 и чл. 300 КТ).

Държавата изчерпателно урежда видовете трудови отношения, които могат да са предмет на съответния вид недържавен източник на трудовото право. За различните видове недържавни източници тя определя *различни* трудови отношения. Във всеки вид недържавен източник могат да се уреждат само тези от тях, които по силата на държавната санкция попадат в неговия предмет. Недопустимо е в него да се регулират други по вид трудови отношения. Например държавата определя (по арг. от чл. 181 КТ), че с ПВТР се регулират отношенията по организацията на труда в предприятието. В него не могат да се уреждат други елементи от трудовете отношения – например въпроси за размера и елементите на индивидуалната работна заплата, на отпуските, на обезщетенията на работниците и служителите, на социално-битовото обслужване

и т.н., защото те не попадат в неговия предмет (по арг. от чл. 244 КТ във връзка с чл. 23 НДРЗ, чл. 228, ал. 2, чл. 155, чл. 156а, чл. 293, чл. 299, ал. 3, чл. 300 във връзка с чл. 181 КТ).

Понятието „предмет“ не е с общо за всички видове недържавни източници на трудовото право съдържание. То придобива смисъл и значение само като конкретно понятие – като *предмет на определен вид недържавен източник на трудовото право*. От своя страна трудовите обществени отношения не представляват общ за всички недържавни източници на трудовото право обект, който те сами да разпределят помежду си за правно регулиране. Определен вид от тях могат да бъдат обект на правна уредба от страна само на един вид недържавен източник на трудовото право.

Можем да обобщим, че един недържавен източник на трудовото право има само един възможен предмет на правно регулиране. Това е кръгът от трудови обществени отношения, върху които може да въздейства нормативно и да ги превръща в трудови правоотношения. Извън този предмет недържавният източник не може да създава правни норми. В същото време недържавен източник без определен от държавната санкция предмет на правно регулиране няма.

По силата на държавната санкция недържавните източници уреждат една малка и строго определена част от трудовите отношения, които са предмет на трудовото право като правен отрасъл. Следователно в сравнение с държавните източници те имат много *по-тесен и ограничен предмет на регулиране*. Това ясно проличава, като се съпостави предметът на регулиране на който и да е недържавен източник с предмета на някой от държавните източници. Предмета на КТД например са трудовите отношения, които се уреждат с диспозитива в диспозитивните правни норми с императивен минимум или максимум, с диспозитивните правни норми на държавните източници или в останената от тях правна празнота (по арг. от чл. 50 КТ). Следователно в предмета му не попадат всички трудови отношения, които се уреждат в държавните източници с императивни правни норми или с императива на диспозитивните норми с минимум или максимум.

Издателят на съответния недържавен източник на трудовото право *няма право* на избор нито по отношение на вида на трудовите отношения, които регулира, нито за вида на недържавния източник, с който ги регулира. Всеки от тях може да създава само посочения му императивно от държавата недържавен източник. В дадената държавна санкция императивно се урежда една връзка на специфична зависимост между конкретния субект като създател и конкретните трудови отношения, които той може да регулира с недържавния източник на трудовото право. Наличието на такава връзка се открива както в санкцията, дадена от държавата на самия недържавен източник, така и в санкцията дадена на нормотворческата власт на неговия създател. Ето защо тя се оказва съществен елемент от признаването и придаването на легитимност на недържавния източник на трудовото право от страна на държавата.

Трябва да се посочи, че предметът на всеки от недържавните източници ограничава както него, така и всички останали недържавни източници на трудовото право, но по различен начин. Всички останали източници на трудовото право не могат да регу-

лират трудовите отношения, попадащи по силата на държавната санкция в предмета на един от тях.

4.5. ЮРИДИЧЕСКА СИЛА НА НЕДЪРЖАВНИЯ ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО

Юридическата сила на недържавния източник на трудовото право е тази *интензивност на властническото волеизявление*, която притежават *по силата на държавната санкция неговите правни норми*.

Източниците на трудовото право притежават собствена юридическа сила. Тя е правна характеристика, която показва стойността на властническата интензивност на техните правни норми. Всеки държавен източник на трудовото право притежава конкретна юридическа сила. За определянето на нейната стойност е достатъчно да се знае видът на държавния орган, който издава източника, или дори неговото наименование.

Недържавните източници на трудовото право не притежават (както държавните източници) държавновластнически елемент, чиито произход и стойност са свързани с качеството „държавен орган“ на издателя им. Те се издават от частноправни субекти на трудовото право, които не създават поначало волеизявления с държавновластнически елемент. Видът на субектите – издатели на недържавните източници на трудовото право, не може да послужи за изследване и определяне на тяхната юридическа сила.

Недържавните източници на трудовото право имат „отдаден“ им от държавната власт държавновластнически елемент. Конкретната стойност на интензивността, с която правните норми на недържавните източници чрез „отдадената“ им власт обвързват нормените си адресати, е и тяхната юридическа сила. В този смисъл държавновластническата инвестиция е елемент от държавната санкция, която създава недържавните източници на трудовото право. Те имат юридическа сила, показваща стойността на властническата интензивност, с която правните им норми обвързват съответните нормени адресати.

Държавата *е тази, която императивно* определя кой недържавен източник на трудовото право *каква юридическа сила притежава*. Конкретната стойност на юридическата сила на недържавните източници се регламентира едностранно, предварително и императивно от страна на държавата и се съдържа в дадената от нея държавна санкция.

Юридическата сила на конкретен недържавен източник на трудовото право е свойство (величина), определяно в съотношение с юридическите сили на други източници на трудовото право, т.е. тя *е съпоставително правно качество*. Считам, че това съотношение не се изчерпва само със сравнение между два източника, а представлява съпоставяне с всички източници на трудовото право. И при недържавните източници на трудовото право юридическата им сила е конкретна стойност, определяща се в съотношение с юридическите сили на всички останали източници на трудовото право – държавни и недържавни.

Държавата урежда различните недържавни източници с различна като стойност на властническото волеизявление в тях юридическа сила. Една частноправна воля се санкционира с по-висша спрямо друга частноправна воля юридическа сила. По този начин държавата поставя различните недържавни източници на различни йерархични нива в общата йерархична структура на източниците на трудовото право.

Анализът показва, че липсва изрична правна уредба, в която държавата да определя конкретната юридическа сила на отделните недържавни източници на трудовото право и да ги подрежда в йерархична структура. Подходът в регулирането е по-различен – държавата урежда съотношението между отделните недържавни източници, като така определя кой от тях е с по-висша, съответно с по-нисша юридическа сила. Така например изрично се урежда съотношението по юридическа сила между различните видове КТД като недържавни източници на трудовото право, между КТД и ПВТР, между КТД и ПРЗ, между КТД и решенията на общото събрание, между ПВТР и ПБЗУТ, между ПВТР и решенията на общото събрание и т.н.

Държавата урежда *два вида съотношения* между недържавните източници на трудовото право – *съотношение на йерархична зависимост и на равнопоставеност*. Така например съотношение на йерархична зависимост съществува между различните видове КТД както недържавни източници на трудовото право, между КТД и ПВТР като недържавни източници и т.н. Държавата определя съотношение на равнопоставеност между ПВТР и ПБУТ като недържавни източници на трудовото право, между ПВТР и ПРЗ като недържавни източници на трудовото право, между ПВТР и решенията на общото събрание.

Държавата определя различна по стойност юридическа сила, като поставя всеки недържавен източник в различна зависимост спрямо останалите недържавни източници на трудовото право. Следователно юридическата сила на недържавните източници се индивидуализира като конкретна стойност, след като се сравни с всички останали недържавни източници на трудовото право. Различната юридическа сила на недържавните източници е израз на неравнопоставеността им по силата на държавната санкция. В колкото повече съотношения на йерархична зависимост е поставен определен недържавен източник на трудовото право, с толкова по-нисша юридическа сила са неговите правни норми и на по-ниско йерархично ниво той застава. И обратно, в случай че определен недържавен източник на трудовото право не се поставя в зависимост от други недържавни източници, толкова по-висша юридическа сила имат неговите правни норми и на по-високо ниво в йерархията застава той. В случай че зависимостта е единствено спрямо държавните източници на трудовото право, то този източник застава на върха на йерархията между недържавните източници.

Субектът на трудовото право, който създава недържавния източник, няма възможност да определя или да променя посочената от страна на държавата юридическа сила. Държавата много точно определя параметрите, в които той трябва да създава правни норми с конкретната стойност на юридическата сила. Нарушението на тези параметри води до нарушаване на рамките на държавната санкция, т.е. до незаконосъобразност в създадения недържавен източник на трудовото право и до отмяна на

неговите правни норми. Значението на юридическата сила и тук е, че при противоречие между правните норми на два недържавни източника се прилагат правните норми на този, който е с по-висша юридическа сила. Съответно правните норми на този, който е с по-нисша юридическа сила, се отменят като създадени в нарушение на държавната санкция.

4.6. ДЕЙСТВИЕ НА НЕДЪРЖАВНИЯ ИЗТОЧНИК НА ТРУДОВОТО ПРАВО

Действието на недържавния източник на трудовото право представлява тази *приложимост и правна задължителност, които по силата на държавната санкция неговите правни норми притежават.*

Недържавният източник на трудовото право съдържа правни норми и неговото действие се характеризира с бележите на общото действие на всеки източник на трудовото право – прилага се спрямо предварително неопределен и неограничен брой лица, случаи, трайно и постоянно. Спецификата в действието на недържавните източници, е че неговите параметри се определят от държавата. Тя е тази, която *предварително и императивно* посочва приложимостта на правните норми на всеки един от недържавните източници на трудовото право. От друга страна, субектът, който създава източника, не притежава свободата да посочва параметрите на приложение на правните му норми.

Недържавните източници на трудовото право имат действие и приложимост по отношение на *различни по естеството и вида си хипотези.* Те се прилагат по отношение на различни категории лица, по отношение на различни по състав и съдържание фактически състави, в различни пространствени и времеви параметри.

Действие по отношение на лицата е приложимостта на правните норми на съответния недържавен източник на трудовото право по отношение на адресати, които са изрично определени по правно качество от държавата.

Тя точно и императивно посочва спрямо кои адресати се прилага всеки един недържавен източник на трудовото право. Субектът, който го създава, не може по своя преценка и воля да прилага неговите правни норми по отношение на адресати извън санкционираните от страна на държавата. Съответно не може „да отказва“ или да ограничава приложението на недържавния източник спрямо тези, които държавата определя като негови адресати.

Държавата определя различно персонално действие на недържавните източници на трудовото право, като те се прилагат по отношение на адресати, които се характеризират с различни правни качества. Сравнителният анализ показва, че някои недържавни източници се прилагат по отношение на едни и същи адресати, докато при други съществува пълно разминаване по отношение на лицата, спрямо които се прилагат правните им норми. Така например по силата на чл. 57 КТ правните норми на КТД се прилагат по отношение на лица, които кумулативно притежават следните правни качества: „работник (служител) на работодател, който е страна или е обвързан от КТД“ и „член на синдикалната организация, която е страна, обвързана от действието

на КТД“ или „работник, който се е присъединил към КТД“. От друга страна, по силата на чл. 126, т. 10 във връзка с чл. 181 КТ правните норми на ПВТР се прилагат по отношение на лица, които имат качеството „работник (служител) на работодателя, издаващ правилника“. Сравнението между адресатите на КТД и на ПВТР ясно показва, че между тях не съществува пълно покритие.

Действие по отношение на място е приложимостта на правните норми на съответния недържавен източник на трудовото право по отношение на територията, която е изрично посочена от страна на държавата.

Държавата точно и императивно посочва пространството, на което всеки един недържавен източник на трудовото право се прилага. Субектът, който го създава, не може по своя преценка и воля да прилага неговите правни норми по отношение на територия, която не попада под регулиращото му действие. Съответно не може „да отказва“ или да ограничава приложението на недържавния източник на територията, на която държавата го допуска.

Действие по отношение на времето е приложимостта на правните норми на съответния недържавен източник на трудовото право в изрично посочени от страна на държавата граници във времето.

Държавата точно и императивно посочва продължителността на действие на недържавните източници на трудовото право по два начина – при някои от тях тя го определя императивно, а при други позволява на неговия създател да определи тези параметри на действието. Следователно в зависимост от дадената санкция субектът, който създава недържавния източник, има различни възможности да определя неговото приложение във времето.

Д-р Райна Николова

БЪЛГАРСКОТО МЕДИЙНО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО В ПЕРИОДА 1947–1991 Г.

До приемането на Закона за радиото и телевизията през 1998 г. и на Закона за достъп до обществена информация през 2000 г. в българската правна система има три основни периода на развитие на нормативната уредба в областта на средствата за масово осведомяване. Първият период обхваща годините от Освобождението до 1947 г.¹ Вторият период на медийното законодателство (1947–1991 г.) се свързва с появата на един нов вид средство за масова комуникация – телевизията. Той е съпътстван и от сериозни политически промени, настъпили в българското общество. През това време са приети две конституции. Поради това вторият период от развитието на медийното законодателство ще бъде разгледан в настоящото изследване в неговите два етапа. Първият започва с приемането на Конституцията от 1947 г. и приключва с конституционната промяна през 1971 г. Вторият датира от приемането на Конституцията през 1971 г. и завършва с въвеждането на новия конституционен ред през юли 1991 г.

I. МЕДИЙНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО В ПЕРИОДА 1947–1971 г.

1. МЕДИЙНОПРАВНА УРЕДБА (1944–1947 г.)

Първите няколко години след политическите промени на 9.09.1944 г. административното ръководство и надзор върху средствата за масово осведомяване в България се осъществява от изпълнителната власт в лицето на Министерството на пропагандата, преименувано през 1945 г. на Министерство на информацията и изкуствата. Ведомството осъществява своята дейност чрез три дирекции: Дирекция на печата и пропагандата; Дирекция на народната култура и Дирекция радиоразпръскване.

Функциите на Дирекцията на печата и пропагандата се обособяват в две направления – информационна дейност на печата и агитационна дейност на печата чрез отделите „Печат“ и „Агитация“. Отдел „Печат“ се състои от отделенията „Информация“, „Политически печат“, „Професионално-стопанско движение“ и „Народно стопанство“. Отдел „Агитация“ включва отделенията „Политическа агитация“ и „Стопанско-професионална агитация“. През 1946 г. Дирекцията на печата и пропагандата е преименувана на Дирекция на печата².

¹ По този въпрос вж. по-подробно **Николова, Р.** Българското медийно законодателство в периода 1878–1947 г. – Юридически свят, 2004, № 2, 118–129.

² Българските държавни институции 1879–1986 г. Енциклопедичен справочник. С.: Д-р Петър Берон, 1987, 204–205.

Дирекцията на народната култура разполага с отделите „Културно творчество“, „Културни връзки с чужбина“, „Обществено възпитание“ и „За книгата“. През 1946 г. Дирекцията на народната култура е трансформирана в Дирекция на изкуствата.

Дирекция радиоразпръскване съсредоточава своята програмна дейност в три основни области – музикална, художествена и осведомителна. В структурата на дирекцията присъстват отделите „Музикален“, „Художествен“, „Осведомителен“, „Технически“, „Софийски радиопредаватели“ и „Външни радиослужби“ – районни и областни. В началото на 1947 г. настъпват промени във финансовия ѝ статут. Тя се обособява като самостоятелна единица на самоиздръжка. И занаят пред дирекцията остава във ведомството на Министерството на информацията и изкуствата³.

2. КОНСТИТУЦИОННА УРЕДБА НА МЕДИЙНАТА ДЕЙНОСТ (1947–1971 г.)

На 6.12.1947 г. в „Държавен вестник“ е обнародвана и влиза в сила Конституцията на Народна република България. В нейния чл. 7, ал. 1 е предвидено, че телеграфът и радиоразпръскването са държавна (общонародна) собственост: „Всички рудни и други природни богатства в недрата на земята, горите, водите, включително минералните и лековитите, изворите на естествена сила, железопътните и въздушните съобщения, пощите, телеграфът, телефонът и радиоразпръскването са държавна, т.е. общонародна собственост“. Тази разпоредба определя, че телекомуникационните средства, с които се разпространява информацията на БТА, както и честотният спектър за препредаване на програмата на радиото, са обявени за държавна собственост. Извод за това може да се направи при систематичното тълкуване на текста. В тази конституционна норма са изброени богатата, които в съвременните текстове се определят като обекти – изключителна държавна собственост. Правната норма разкрива съдържанието на обществените отношения по повод използването на техническите способности за разпространение на телеграфен, радио- и телевизионен сигнал.

Основите на медийното законодателство са положени с разпоредбата на чл. 88 от Конституцията, съгласно която „на гражданите на Народната република се гарантира свободата на печата, словото“. От значение е да се отбележи, че свободата на печата е ограничена от свободата на словото. Свободата на печата като възможност, предоставена на гражданите, предполага, че всеки един член на обществото без ограничения може да има достъп до печатните средства за масово осведомяване. Отделно от това право всеки гражданин има свободата да изразява своето мнение по какъвто и да е начин. В този смисъл бихме могли да приемем, че Конституцията от 1947 г. следва традициите на Търновската конституция. Но тя се различава от Търновската конституция по това, че не забранява цензурата. Тази отлика ще окаже съществено въздействие върху нормите от текущото законодателство, които ще бъдат създавани в областта на средствата за масово осведомяване. Нещо повече, тя ще даде отражение върху начина, по който ще бъде формирана медийната регулация в България за десетилетия напред. От съдържанието на чл. 88 може да се направи и още един извод –

³ Вж. ПМС № 2 от 4.01.1947 г., обн., ДВ, бр. 7 от 11.01.1947 г.

гражданите не разполагат със свободата на печата и словото, а тези правни възможности им се „гарантират“ от държавата.

Основният закон от 1947 г. притежава съществен белег, който го отличава от съдържанието на Търновската конституция. За първи път на конституционно ниво се поставя въпросът за структурата и мястото на един определен клон от държавното управление – културата. В този правноорганизационен смисъл печатните медии и радиото като част от културната сфера са обединени в Комитет за наука, изкуство и култура (КНИК)⁴. Комитетът осъществява общо ръководство на културната дейност, доколкото държавата „полага грижи за развитието на науката и изкуството, като урежда изследователски институти, книгоиздателства, библиотеки, театри, музеи, народни читалища, художествени галерии, киностудии, кина и др.“ (чл. 80 от Конституцията).

3. МЕДИЙНО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО В ПЕРИОДА 1947–1954 г.

В изпълнение на разпоредбата на чл. 39, ал. 1 от Конституцията Министерският съвет създава в системата на централната държавна администрация нов орган с ранг на министър-председател на комитет. Председателят на КНИК е член на правителството. Правомощията на председателя на КНИК се изразяват в следното:

– изпълнение на законите чрез издаването на съответните административни актове;

- ръководство на службите на повереното ведомство;
- осъществяване на функциите на работодател;
- реализиране на гласувания от Народното събрание бюджет;
- надзор над административни органи, когато това е посочено изрично в закон;
- представителство на институцията.

На подчинение на председателя възниква специално ведомство, приравнено на министерство, със собствена самостоятелност. В правната теория ведомството се разглежда като родово понятие и дефиницията му предвижда, че това е „сбор от еднородни или сродни служби, включени в една централизирана система, начело на която стои държавен орган със специализирана компетентност – министър или ръководител на „специално ведомство“⁵. В тази връзка може да се приеме, че КНИК е ведомство със специална компетентност в областта на науката, изкуството и културата⁶.

Извън структурата на КНИК, но под „общото ръководство“ на дейността на комитетата се намира Главна дирекция на радиото и радиоразпръскването. Тя осъществява непосредствените ръководни функции спрямо радиото. Следователно на КНИК са поверени координационни задачи, като в правноорганизационен смисъл дирекцията се намира под непосредственото ръководство на Министерския съвет⁷. Това е особена

⁴ В Конституцията от 1947 г. Комитетът за изкуство, наука и култура е определен като част от правителството (чл. 39, ал. 1). По този въпрос вж. и чл. 43, ал. 1.

⁵ Спасов, Б., А., Ангелов. Държавно право на НР България. С.: Наука и изкуство, 1959, с. 236.

⁶ Пак там, с. 234.

⁷ Вж. чл. 43, ал. 3 от Конституцията: „Министерският съвет може да вземе под свое непосредствено ръководство известни клонове на управлението, като за целта образува комисии, комитети, съвети, главни дирекции, дирекции, управления и служби, подчинени направо нему“.

форма на разпределение на правомощията спрямо определени държавни структури. В тези случаи отговорността във връзка с работата на дирекцията се поема от министър-председателя⁸.

На 6.04.1948 г. е приет Закон за радиото (ЗР), който постановява държавния монопол в тази сфера (чл. 1). Той отменя Наредбата-закон за радиото от 1935 г. Ползването на радиоприемник се осъществява след получаването на позволение съобразно с правилника на Комитета за наука, изкуство и култура и срещу заплащането на абонаментни такси (чл. 17, ал. 2). Макар текстът да указва техническите средства за излъчването на радио- и телевизионния сигнал, той има важно значение за медийното съдържание, тъй като обявява радиослушането за свободно (чл. 17, ал. 1). Така е създадена единствената материалноправна медийна норма в българското текущо законодателство от този период. Тя допълва конституционната разпоредба, гарантираща свободата на словото.

Интерес за правната наука представлява обстоятелството, че в нормативния акт, уреждащ обществените отношения по повод управлението и надзора на радиоразпръскването, за първи път се споменава телевизионното излъчване, макар в страната все още да няма въведена телевизия: „Монополът върху радиото и неговото изпълнение се възлага на Комитета за наука, изкуство и култура, респ. Гл. дирекция на радиоразпръскването и радиофикацията, относно произвеждането, инсталирането на радиоуредби и използването им за предаване на говор, музика и *подвижни образи (телевизия)* за общо ползване, както и определяне типовете на упоменатите съоръжения, в случаите, когато тяхното произвеждане е възложено на други държавни предприятия“ (чл. 2, ал. 1, б. „б“ от Закона за радиото). В институционален смисъл осъществяването на телевизионна дейност се възлага на държавния орган, ръководещ и надзираващ радиоразпръскването.

От създаването ѝ през 1898 г. до 1951 г. контролът върху дейността на Българската телеграфна агенция се упражнява от Министерството на външните работи и изповеданията. Агенцията осигурява международна информация за печатните медии. Вътрешната информация за печатните масмедии се предоставя от Дирекцията на печата и пропагандата към Министерството на пропагандата и Министерството на информацията и изкуствата. С постановление на Министерския съвет през 1951 г., по подобие на Главната дирекция на радиото и радиоразпръскването, Българската телеграфна агенция се оформя като самостоятелен информационен институт при Министерския съвет. Агенцията започва да ръководи печатните издания. Придобива и осведомителни функции – да събира и обработва информация за събитията в страната и чужбина, да обезпечавя информационната дейност на радиото и телевизията, както и правителствените и партийните издания. През следващата година с решение на Министерския съвет се извършват промени във вътрешния правилник на агенцията. Тя вече

⁸ Стайнов, П., А. Ангелов. Ръководство по административно право. Обща част. С.: Печатница „Военно-издателски фонд“, 1947, с. 170.

не ръководи печата, а го подпомага с бърза, точна и всеоткронна информация от България и чужбина⁹.

През 1952 г. въз основа на съществуващата Дирекция радиоинформация се създава ново културно учреждение – Комитет на радиоинформацията. То е на пряко подчинение на Министерския съвет¹⁰. Комитетът е без ранг на министерство. Неговият председател не е член на правителството и участва в заседанията на Министерския съвет със съветателен глас. Дейността на председателя оперативно се подпомага от трима подпредседатели. Оперативното ръководство се назначава от Президиума на Народното събрание по предложение на Министерския съвет. Комитетът включва в състава си освен това и шестима членове – представител на Съюза на писателите, представител на Съюза на артистите, представител на Съюза на композиторите, представители на Централния дом на журналистите, на Комитета за приятелство и културни връзки с чужбина и на Министерството на пощите, телеграфите и телефоните. Членовете на комитета се одобряват от Министерския съвет по предложение на председателя на комитета. Администрацията на комитета се управлява от председателя. При Комитета за радиоинформация се създават два съветателно-консултативни органа – програмен съвет и технически съвет¹¹. Появата на тези консултативни органи е решаваща за по-нататъшните структурни характеристики на радиото и телевизията в България.

4. НОРМАТИВНА УРЕДБА В ОБЛАСТТА НА МЕДИИТЕ (1954–1963 г.)

Ведомствената концентрация в областта на културата се проявява в началото на 1954 г. с приемането на Закон за създаване на Министерството на културата¹². Към структурата на министерството се включват Комитетът за наука, изкуство и култура, Комитетът за кинематография, Комитетът за радиоинформация, Главната дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения, Главното управление на трудовите резерви. В рамките на министерството се формират няколко основни управления, сред които е и Радиоинформацията. В правоорганизационен смисъл статутът на радиото е понижен. През същата година е обнародван Указ на Президиума на Народното събрание за пощенските, телеграфните, телефонните и радиосъобщения в НРБ, който отменя Закона за радиото от 1948 г. С този акт оскъдното материалноправно съдържание на медийното законодателство в България се заличава.

Съсредоточаването на държавното управление в областта на науката и културата завършва със сливането през 1957 г. на Министерството на народната просвета и Министерството на културата в Министерство на просветата и културата¹³. При обедин-

⁹ Българските държавни институции 1879–1986 г. Енциклопедичен справочник. С.: Д-р Петър Берон, 1987, с. 41.

¹⁰ **Стайнов, П., А. Ангелов.** Административно право на Народна република България. Специална част. С.: Наука и изкуство, 1960, с. 356, 377.

¹¹ ЦДА, ф. 206, оп. 3, а. е. 1, с. 7.

¹² Изв., бр. 12 от 1954 г.

¹³ **Стайнов, П., А. Ангелов.** Административно право на Народна република България. Специална част. С.: Наука и изкуство, 1960, с. 357.

няването на структурите е създадено управление „Радиоинформация“ към Министерството на просветата и културата, което поема организационното, програмното, технологичното и финансовото развитие на радиото. Следващата година е приет специален Правилник за устройството, задачите и организацията на Управлението на радиоинформацията при министерството¹⁴.

В правната теория към този момент се застъпва становището, че правилникът е „общ (нормативен) подзаконов акт на управление, издаван от държавен орган във връзка с приложението на един закон или за да уреди устройството и работата на учреждения, предприятия, институти и други звена от системата на държавния апарат“. Класификацията на видовете устройствени правилници според компетентния орган, овластен да ги издава, и тяхната юридическа сила предвижда три категории актове: с конституционен ранг, създавани по законодателен ред или по подзаконов път. Правилникът на радиото е приет по третия нормативен способ, доколкото с т. 18 от постановление на Министерския съвет от 31.10.1956 г. се дава право на министри и други ръководители на ведомства от специализираната администрация да определят структурата на подчинените им ведомства и отрасли¹⁵.

Правилникът има фундаментално правно значение не само в административно-организационен аспект, с оглед създаването на телевизията в България, но и във връзка с програмната ѝ дейност. Управлението се оглавява от началник, който ръководи и контролира цялостната „програмно-пропагандна и административно-стопанска работа“. Колективното ръководство на управлението се осъществява от съвещателни органи на началника – бюро, програмен съвет и технически съвет.

Конкретните оперативни задачи на управлението са:

а) да осъществява държавното ръководство на радиопропагандата за страната и чужбина, като:

– осигурява редовна програма на „високо идейно-художествено равнище“ на Радио София („Христо Ботев“), Радио Стара Загора и Радио Варна и предприема необходимите програмно-студийни мерки за гарантиране на излъчването при всички условия;

– оказва методическа помощ на радиовъзлите за изготвянето на местната им програма и контролира дейността им относно предаването на националната и районните програми;

– ръководи производството на грамофонни плочи;

– планира развитието на радиопропагандата и студийната радиотехника;

б) да извършва необходимата подготвителна работа от програмно естество за въвеждане на телевизията в страната, а след нейното въвеждане – да осигурява редовна телевизионна програма;

в) да обсъжда съвместно с Управлението на съобщенията при Министерството на транспорта и съобщенията и да съдейства за подобряване на слушаемостта на ра-

¹⁴ ЦДА, ф. 206, оп. 3, а. е. 1, с. 31.

¹⁵ **Стайнов, П., А. Ангелов, Б. Спасов.** Наименование и употреба на актовете на държавно управление на Народна република България. С.: Наука и изкуство, 1957, с. 56, 58.

диопрераванията за страната и чужбина, както и за по-нататъшното развитие и разширяване на радио- и телевизионната техника и радиофицирането на страната.

В изпълнение на дефинираните задачи и „въз основа на изучения опит в областта на радиото и телевизията, Управлението прави предложения за решения на Министерството на просветата и културата“. От 1960 г. Управлението на радиоинформацията носи наименованието Управление на радиоинформацията и телевизията.

5. МЕДИЙНОПРАВНА УРЕДБА В ПЕРИОДА 1963–1971 г.

Твърде тромавата административна структура в лицето на Министерството на просветата и културата поражда затруднения в цялостната работа на сектора. От концентрация на държавното управление в областта на науката, образованието и културата се преминава към специализация на дейностите. По тази причина Министерството на просветата и културата е трансформирано в Министерство на народната просвета и Комитет за култура и изкуство (ККИ) през 1963 г. Комитетът е с ранг на министерство, а председателят му е член на правителството. Конкретните задачи на комитета са да провежда партийната и държавната политика в областта на културата и изкуството, като насочва и координира цялостната дейност и работи „за идейно-естетическото, патриотичното и комунистическото възпитание на българския народ в духа на прогресивните традиции и на основата на социалистическия реализъм“. С Правилника за устройството, задачите и дейността на ККИ се определят основните положения в дейността на органа. Комитетът ръководи Управлението на радиоинформацията и телевизията. На централно подчинение са и някои учреждения, сред които Научноизследователският институт за кинематография и радио. Комитетът за култура и изкуство управлява Българското радио и телевизия, чрез които пропагандира марксистко-ленинските идеи, научните познания и художественото творчество, като широко информира за успехите на НРБ, СССР и другите социалистически страни във всички области на живота и др. Управлението на радиоинформацията и телевизията осъществява задачите по ръководството на Българското радио и телевизия, включително на Държавното предприятие „Балконтон“.

Развитието на радио- и телевизионната дейност в България предизвиква въвеждането на нови програмни форми и източници на финансиране. По този повод с Решение на Министерския съвет от 1965 г. се разрешава Комитетът за култура и изкуство да създаде към Управлението на радиоинформацията и телевизията Бюро за радио- и телевизионна реклама, което да се издържа от собствени приходи, внасяни в специална извънбюджетна сметка по реда на Закона за съставяне и изпълнение на държавния бюджет. Постава се условие към сметката да се причисляват приходите и разходите на ежеседмичника „Радио-телевизионен преглед“.

С Разпореждане на Министерския съвет за по-нататъшното развитие на Българското радио и телевизия се извършва трансформация на Управлението на радиоинформацията и телевизията¹⁶. Управлението и заводът за грамофонни плочи „Балкан-

¹⁶ ЦДА, ф. 136, оп. 42, а. е. 82, с. 1.

тон“ при Комитета за култура и изкуство се преустрояват в национален културен и пропаганден институт под наименованието „Българско радио и телевизия“ със статут на главна дирекция. Тя е на бюджетна издръжка и се ръководи от главен директор. Като самостоятелни структури в Главната дирекция на българското радио и телевизия към ККИ са дирекциите „Българско радио“, „Българска телевизия“ и Дирекцията по техническите въпроси. Структурата и щатното разписание на главната дирекция се утвърждават от председателя на Комитета по култура и изкуство. Постановление на Министерския съвет от 1968 г. утвърждава устройствения правилник на специализирания орган в областта на художествената култура. Конкретните задачи на комитета в областта на електронните медии са да ръководи Българското радио и телевизия, както и да оказва съдействие за развитието и усъвършенстването на печата като идеологическо оръжие. Българското радио и телевизия се управляват в своята текуща и оперативна работа от главния директор, който отговаря пред изпълнителното бюро и председателя за изпълнение на решенията на КИК, решенията на изпълнителното бюро и указанията на председателя на комитета.

II. МЕДИЙНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО В ПЕРИОДА 1971–1991 г.

1. КОНСТИТУЦИОННА УРЕДБА НА МЕДИЙНАТА ДЕЙНОСТ (1971–1990 г.)

На 18.05.1971 г. е приета Конституцията. Съгласно нея радиото и телевизията са обявени за държавна, общонародна собственост (чл. 16, ал. 1). Тази разпоредба има конкретно значение за техническото и технологичното развитие на електронните медии. „Държавата полага особени грижи за развитието на науката, изкуството и културата, като създава... радио и телевизия“ (чл. 46, ал. 1). Текстът предвижда, че в организационно, програмно и финансово отношение радиото и телевизията са държавни организации. Тяхната структура се определя от изпълнителната власт. Предвидено е, че гражданите имат свобода на словото, на печата (чл. 54, ал. 1). „Тези свободи се осигуряват, като на гражданите се предоставят необходимите материални условия за това“ (чл. 54, ал. 2). Новата Конституция продължава традициите на основния закон от 1947 г. да въвежда медийни норми от най-висок ранг, но и тя не забранява цензурата.

Новата конституционна уредба предвижда компетентност при определяне на статута на електронните медии в полза на Народното събрание и Държавния съвет. Разликата в правомощията им е, че законодателният орган може да създава, закрива, слива и преименува министерства и други ведомства с ранг на министерства, докато Държавният съвет създава и закрива ведомства без ранг на министерства. Въз основа на този ред Главната дирекция на българското радио и телевизия при Комитета за изкуство и култура се преобразува в Комитет за телевизия и радио (КТР) при Министерския съвет без ранг на министерство¹⁷. Ръководството на КТР включва председа-

¹⁷ Вж. Указ № 919 на Държавния съвет, обн., ДВ, бр. 48 от 1971 г.

тел, заместник-председател по телевизията, заместник-председател по радиото, заместник-председател по техническите и административните въпроси, директор по икономическите въпроси. Председателят на КТР утвърждава щатното разписание на органа¹⁸. Комитетът е на прякото подчинение на Министерския съвет.

2. МЕДИЙНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО В ПЕРИОДА 1972–1976 г.

Усиленото развитие на телевизионната дейност в България в началото на 70-те години на миналия век е повод през 1972 г. Бюрото на Министерския съвет да приеме решение за преминаване на Студията за хроникални и документални филми от Държавно обединение „Българска кинематография“ към Комитета за телевизия и радио при Министерския съвет. Преструктурирането се извършва, като се поемат активите, пасивите, правата, задълженията и производственият план на студията. Тя се оформя като самостоятелно юридическо лице със собствен бюджет, сметка и баланс¹⁹.

На 1 април 1972 г. към КТР се създава отдел „Телеимпекс“ за внос и износ на филми, видеозаписи, мавикорди, телерекординги, радиопрограми, записи, за импресарска дейност и др. Така се обособява външнотърговската стопанска дейност на електронните медии. Като типични държавни учреждения радиото и телевизията постепенно започват да придобиват характеристиките и на държавни стопански предприятия.

На 19 април 1972 г. Бюрото на Министерския съвет с разпореждане утвърждава структурата на Комитета за телевизия и радио. Като поделения към комитета са обособени Българската телевизия, Българското радио, Студия за хроникални и документални филми, регионалните станции и центрове в Пловдив, Варна, Стара Загора, Шумен, Бюрото за телевизионна и радиореклама и др.

На 1 юли 1972 г. на основата на Главна редакция „Програмни и социологически проучвания“ към КТР се създава Научноизследователски институт за телевизия и радио, който предприема проучване на слушателския и зрителския интерес на аудиторията към програмите на двете медии. Институтът е първообраз на социологическите агенции за проучване на общественото мнение, които определят рейтингите на предаванията в съвременните условия.

Увеличаващото се влияние на средствата за масово осведомяване при формирането на общественото мнение е фактор, който налага включването им в отразяването на предизборната кампания. Въпреки това единственото споменаване на медиите в избирателния процес е отразено в разпоредбата на чл. 64 на Избирателния закон²⁰: „При отварянето на избирателната кутия и при установяването на резултатите от гласуването могат да присъстват представителите на партиите и другите обществени организации, кандидатите за народни представители и съветници в съответния избирателен район, гражданите и представителите на печата, радиото и телевизията“.

¹⁸ Вж. Разпореждане № 277 от 7.06.1971 г. за създаване на Комитет за телевизия и радио при Министерския съвет. ЦДА, ф. 117, оп. 35, а. е. 67, 1–2.

¹⁹ ЦДА, ф. 136, оп. 55, а. е. 30.

²⁰ Законът е публикуван в ДВ, бр. 54 от 10.07.1973 г.

Мястото на медиите в изборния процес не им позволява да влияят съществено върху общественото мнение относно предпочитанията спрямо една или друга политическа сила поради едностранната система в България. Печатът, радиото и телевизията констатира резултатите и ги оповестяват.

Към дейността на Комитета за радио и телевизия, както и към неговата специализирана функционална характеристика се добавят няколко задачи, уредени в ПМС № 90 от 7.09.1974 г. за създаването на филми и осигуряване на условия за масовото им разпространение. На ведомството се възлага да организира, ръководи и контролира дейността по създаването на телевизионни, документални и хроникални филми. В изпълнение на посочените задачи КТР трябва да се ръководи от „решенията на конгресите на Българската комунистическа партия, от решенията на пленумите и на Политбюро на Централния комитет на Българската комунистическа партия, от решенията на правителството и на конгресите на културата“. С оглед на това се разработват, одобряват и осъществяват дейности по създаването на филми. Комитетът изпълнява всички поръчки за производството на рекламни и пропагандни филми в страната, като предприема нужните мерки за срочното и качествено изпълнение при минимална себестойност на продукцията. Взаимоотношенията между Българската телевизия като производител, от една страна, и ведомствата, предприятията и организациите, които поръчват филми, се уреждат с договори.

Разпореждане на Бюрото на Министерския съвет от 1975 г. за концентрация и специализация на филмопроизводствената база в страната предвижда съсредоточаване на филмопроизводствения процес в две бази – Държавно обединение „Българска кинематография“ относно 35-мм филми и Комитета за телевизия и радио относно производството на 16-мм филми, в частност Студия за хроникални и документални филми. Седмичният кинопреглед, с който до този момент се е занимавала студията, преминава към Студия за научнопопулярни филми на ДО „Българска кинематография“. Наименованието на Студия за хроникални и документални филми от 1.01.1976 г. е променено на Студия за телевизионни филми „Екран“²¹.

3. НОРМАТИВНАТА УРЕДБА В ПЕРИОДА 1976–1982 г.

Комитетът за телевизия и радио при Министерския съвет е закрит с ПМС № 46 от 18.06.1976 г. за разпределение на работата между членовете на Бюрото на Министерския съвет, за образуване и закриване на органи на Министерския съвет и за прехвърляне на дейности. Структурата преминава на подчинение на Комитета за изкуство и култура. В края на 1976 г., на основание на доклад на председателя на Комитета за изкуство и култура (КИК) до председателя на Министерския съвет²², правителството издава Разпореждане № 206 от 31.12.1976 г. за приемане на генералната схема за специализация, концентрация и управление на Националния комплекс „Художествено творчество, културна дейност и средства за масова информация“²³.

²¹ ДВ, бр. 75 от 30.09.1975 г.

²² ЦДА, ф. 136, оп. 62, а. е. 278, с. 26, 36–38.

²³ ДВ, бр. 27 от 5.04.1977 г.

Мотивите за реструктурирането в самостоятелни организации на радиото и телевизията е „достигнатото равнище в тяхното развитие, при което те ясно очертаха своята специфика и целесъобразността от по-нататъшно задълбочаване на специализацията“. Аргументите произтичат и от опита на Чехословакия, Германската демократична република и Унгария в това отношение. Изтъкват се основания от административно-организационен характер, които биха създали по-голяма оперативност на средствата за масово осведомяване. Предлага се статутът на генералните директори на Българската телевизия и Българското радио да бъде с ранг на заместник-председатели на Комитета за изкуство и култура и членове на председателството.

Пирамидалната структура на ръководството на Комитета за изкуство и култура отгоре надолу предвижда няколко органа:

- председател;
- председателство (в чийто състав влизат двама първи заместник-председатели, трима заместник-председатели и главен секретар);
- изпълнително бюро на КИК;
- пленум на Комитета за изкуство и култура;
- конгрес на културата.

Разпореждането влиза в сила от 1.04.1977 г. Като поделения на Българската телевизия функционират районните телевизионни центрове, СТФ „Екран“ и Базата за техническо развитие. Българското радио ползва като свои поделения районните си радиостанции.

От 1977 г. БТА е с ранг на комитет към Министерския съвет. Тя се ръководи от главен директор, който има трима заместници. По отношение на дейността на агенцията координационните функции се поемат също от председателя на Комитета за изкуство и култура. На 28 юли 1977 г. с постановление на Министерския съвет Комитетът за изкуство и култура е обявен за обществено-държавен орган с надведомствени функции и с ранг на министерство, който провежда политиката на БКП и правителството в областта на културата и средствата за масова информация. Председателят на комитета е член на правителството. Същата година Комитетът за изкуство и култура е преименуван на Комитет за култура²⁴.

Друг нормативен акт, оказал влияние върху развитието на средствата за масово осведомяване в България, е Указ № 1086/12.07.1977 г. на Държавния съвет за работата с критичните публикации²⁵. Този акт предполага тясно сътрудничество между медиите и държавните органи при постъпили жалби и писма на гражданите, които провокират публикуването или излъчването на критични публикации или предавания. Указът е отменен от Закона за достъп до обществената информация през 2000 г. (обн., ДВ, бр. 55 от 2000 г.). Той съдържа материалноправни медийни разпоредби относно упражняването на правото на отговор (чл. 12).

²⁴ Българските държавни институции 1879–1986 г. Енциклопедичен справочник. С.: Д-р Петър Берон, 1987, с. 41, 103–104.

²⁵ Указът е обнародван ДВ, бр. 56 от 19.07.1977 г. § 3 от заключителната разпоредба на акта предвижда изрично, че той влиза в сила един месец след обнародването му.

Съобразно с акта средства за масова информация са Българската телеграфна агенция, вестниците, списанията, радиото, телевизията и документалното кино. Критични публикации са „всички материали или излъчени от средствата за масова информация, в които се посочват слабости или нарушения в работата на държавни органи и стопански и обществени организации или в поведението на длъжностни лица или граждани“.

Ръководителите на ведомства или организации, до които се отнася съответната публикация, са длъжни да дадат отговор по изнесените в материала факти. Комитетът за култура и Съюзът на българските журналисти веднъж на 6 месеца внасят в Министерския съвет информация за критичните публикации в централните средства за масово осведомяване и за отношението към тях на съответните органи и организации. Въз основа на подадената информация правителството приема решения.

4. МЕДИЙНО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО (1982–1990 г.)

На 17 май 1982 г. с Разпореждане № 15 на Бюрото на Министерския съвет, считано от 1 май, е създаден Комитетът за телевизия и радио към Комитета за култура. Правно-организационната форма отново е променена, като този път комитетът е подчинен на друг комитет. КТР е с основни задачи създаване, излъчване и обмен на телевизионни програми и филми, на радиопрограми и радиопредавания, методическо ръководство на жичната радиопропаганда и други²⁶.

С разпореждане на Бюрото на Министерския съвет за утвърждаване на структурата на Комитета за телевизия и радио (КТР) от април 1983 г. се определя устройството на държавния орган. Ръководството на КТР включва председателство, състоящо се от председател, първи заместник-председател, трима заместник-председатели, главен секретар, трима главни директори и седем директори.

На 6.07.1983 г. е утвърден и Правилник за дейността на КТР. Комитетът продължава да бъде част от Националния комплекс „Художествено творчество, културна дейност и средства за масова информация“. Проявните форми на неговата дейност предвиждат пропаганда на държавната и партийната политика в политическия, икономическия, обществения и културния живот, разработването на планове за развитието на радио- и телевизионни програми, планиране и създаване на телевизионни филми, на телевизионни и радиопрограми за излъчване в България и чужбина, създаването на собствен радио- и телевизионен фонд от филми, програми и записи за използването от други организации, участия в конкурси и фестивали в страната и чужбина, развитие на външноотърговска дейност чрез създаване на аудио-визуална продукция, производство на поръчани рекламни филми и предавания в страната и чужбина, издаване на специализиран вестник и списание и др.

Същата година министърът на съобщенията издава Наредба № 8 за абонамент на радиоустройства, телевизионни устройства и усилвателни устройства. Подзаконовият акт урежда обществените отношения по повод осъществяването на далекосъобщителна дейност от радиото и телевизията. В разпоредбата на чл. 3 се съдържа норма с ма-

²⁶ Българските държавни институции 1879–1986 г. Енциклопедичен справочник. С.: Д-р Петър Берон, 1987, с. 113.

териално медийноправно значение: „Слушането на радиопредавания и гледането на телевизионни програми е свободно“.

Развитието на материалната база на телевизията и радиото до 1990 г. се определя с ПМС № 68 от 28.12.1984 г. Основните цели на радио- и телевизионната дейност са: „повишаване ефективността на системата за телевизионна и радиопропаганда, повишаване на културното равнище, степента на развитие и задоволеност на духовните потребности на народа“.

Конкретна проява на намесата на държавата в областта на телевизионната дейност е въвеждането на медийна регулация по отношение на рекламата и лицензионните права за излъчване на спортни събития. С ПМС през 1985 г. е приета Наредба за финансиране на българския футбол²⁷. Тя предвижда, че средствата за издръжка на футболните клубове се набират от рекламна, агитационна и пропагандна дейност, включително от телевизионни предавания на футболни състезания (чл. 4, ал. 1, т. 6). Броят и времетраенето на предаванията на футболните състезания, които могат да бъдат излъчвани по телевизията, се уговарят в договори между Комитета за телевизия и радио и Централния съвет на Българския футболен съюз, съгласувано с Министерството на финансите. За предаванията, отразяващи футболни срещи, които не са включени в договорите, се заплаща допълнително в размери, определени от страните (чл. 9, ал. 2). Разпоредбите разкриват двойствения характер на радиото и особено на телевизията – те са едновременно структури от типа на учрежденията и стопански субекти.

От 26 март 1986 г. Комитетът за култура загубва ранга си на министерство²⁸. Поради тази причина с Указ № 2084 от 25 юни 1986 г. Държавният съвет дава ранг на комитет при Министерския съвет на Комитета за телевизия и радио, без ранг на министерство, като председателят му не е член на правителството. В този правоорганизиционен вид Комитетът за телевизия и радио и в частност неговите подразделения – Българската телевизия и Българското радио, посрещат 10.11.1989 г. Промените на тази дата оказват съществено влияние върху радиото и телевизията.

5. ОСНОВНИ ПОЛОЖЕНИЯ НА РАДИО- И ТЕЛЕВИЗИОННАТА ДЕЙНОСТ

На 06.03.1990 г. Деветото Народно събрание приема решение, с което определя статута на Българското радио и Българската телевизия²⁹. По своето юридическо значение Основните положения на Деветото Народно събрание са правна предпоставка за създаването на конституционно и текущо медийно законодателство в България. Задачите, поставени на Българската телевизия и Българското радио, са да се превърнат в „отдушник“ на политическия преход към демокрация.

Първа крачка в тази насока са променените тенденции в програмната им дейност. До този момент пропагандата като съвкупност от информация и еднопартиен политически коментар заема основно място в информационната политика на медиите. С въвеждането на принципа, че новините и коментарите винаги трябва да се раз-

²⁷ ДВ, бр. 77 от 4.10.1985 г.

²⁸ Българските държавни институции 1879–1986 г. Енциклопедичен справочник. С.: Д-р Петър Берон, 1987, с. 104.

²⁹ ДВ, бр. 22 от 1990 г.

граничават, постепенно се прави опит да се извършва отлика между информацията като съобщение, отразяващо определени факти от действителността, данни, дейност или събития, и коментарите към нея като лично мнение и становище на коментатора. Въвеждат се нови характеристики на информационните материали – обективност и всеобхватност. Отдава се предпочитание на тяхната безпристрастност и многообразието. Акцентира се върху независимостта на журналистите, поднасящи информацията, от политическа, икономическа, етническа или друга организация.

Втората, не по-маловажна функция на Българската телевизия и Българското радио е да подпомогнат създаването на национална търпимост и толерантност в рамките на мултиетническото българско общество. Това са усилия да бъде преодолян изживеният наскоро болезнен „възродителен процес“ в страната: „В своите предавания, в съответствие с конституционните изисквания и на закона, Българската телевизия и Българското радио не допускат разпалване на етническа и религиозна вражда и ненавист сред обществото“.

Третото предизвикателство, пред което са изправени медиите, е да стимулират създаването на политическия плурализъм в България. Посочено е, че Българското радио и Българската телевизия не могат да служат „едностранно на интересите на една партия или група“. Те следва да отразяват „многообразието на мнения и мирогледи, на политически възгледи“. Но за да подпомогнат процеса, самите те би следвало да се преобразят. Действие в тази посока и продължение на идеята е императивът, че ръководителите им не могат да заемат управленска длъжност в централните органи на политически партии. Естествено, тази позиция не е отразена по-категорично в забрана ръководителят изобщо да не е обвързан политически и да не може да членува в политически организации. Но това е първата крачка към деполитизация на държавни организации в България. В този смисъл звучи и разпоредбата, предвиждаща забрана за развиване на политическа дейност на служителите (назначени на трудов договор) и сътрудниците (изпълняващи дейност на граждански договор) по повод работата им в радиото и телевизията.

В положенията намира естествено продължение институтът на правото на опровержение. Едновременно с изброените нови задачи, в Основните положения се запазват изпълняваните до този момент функции от медиите – да възпитават и образават; да развличат и забавляват; да съдействат за развитието на българския език и култура; да рекламират стоки, услуги, дейности и др.

В правоорганизационен аспект всяка от медиите се ръководи от председател, избран от Народното събрание по предложение на правителството. Парламентарно-обществената комисия (с 15-членен състав, от които 8 са представители на Народното събрание, а 7 са интелектуалци и общественици, които не са депутати, предложени от творчески организации) осъществява пряко ръководство върху цялостната дейност на радиото и телевизията, като утвърждава основните насоки в тяхната работа през определен период от време, одобрява структурата и правилника за дейността на всяка организация, утвърждава председателството, одобрява програмните схеми и др. Комисията докладва за своята работа пред парламента. Ръководителите на радиото и теле-

визията са задължени да внесат в 15-дневен срок от приемането на решението на Народното събрание своите виждания за структурите на медиите. В едномесечен срок от приемането на решението на парламента председателите на радиото и телевизията трябва да представят правилниците за дейността на представляваните от тях организации. Източниците за финансиране са държавният бюджет, собствена рекламна и търговска дейност, спонсорство, което не е свързано с програмни задължения от политически характер, и др. Всяка структура разполага със самостоятелен бюджет. С решението се възлага на Министерския съвет да раздели имуществото и собствеността на Комитета за телевизия и радио между двата самостоятелни института.

Интерес за правната доктрина представлява какво съдържание влага законодателят в новосформираните организации Българска телевизия и Българско радио чрез тяхното наименование в две последователни свои решения. Непосредствено след приемането на Решението за Основните положения на статута на Българската телевизия и Българското радио парламентът приема друго свое решение – за избиране на председатели на Комитета за телевизия и на Комитета за радио³⁰. Този текст е в юридически асинхрон с предходното решение, в което казва, че: „Комитетът за телевизия и радио се трансформира в два самостоятелни и равностойни института с общонационален и надпартиен характер – Българска телевизия и Българско радио“. Следователно в държавната структура възникват две самостоятелни юридически лица, оглавявани от председатели, които се наричат комитети. Но тези комитети не са част от изпълнителната власт, нито са надзиравани от Министерския съвет, а се ръководят и контролират пряко от парламента.

6. НОРМАТИВНА УРЕДБА НА МЕДИИТЕ СЛЕД НАЦИОНАЛНАТА КРЪГЛА МАСА

Основните положения на статута на Българската телевизия и Българското радио са одобрени от Споразумението по политическата система няколко дни по-късно³¹. В съответствие с една от основните клаузи в него Деветото Народно събрание приема Закон за избиране на Велико народно събрание³². В нормативния акт е посочено, че предизборната кампания се провежда по време на предизборни събрания или чрез средствата за масово осведомяване. Кандидатите за народни представители имат правото на еднакъв достъп до източниците на информация, както и еднакъв достъп до средствата за масово осведомяване. Българската телеграфна агенция, Българското радио и Българската телевизия безплатно излъчват предизборните платформи на партиите, при еднакви условия, най-малко веднъж по време на кампанията. Всички останали форми на медийна изява се заплащат. В последните 30 дни от кампанията радиото и телевизията отразяват при еднакви условия предизборните прояви на партиите. В последния ден на предизборната кампания радиото и телевизията при еднакви програмни условия и времетраене излъчват предизборни обръщения на партиите. Законът гарантира свободата на агитацията устно или писмено, което включва към

³⁰ В същия брой на „Държавен вестник“.

³¹ Вж. съдържанието на споразумението във в. „Работническо дело“ от 12.03.1990 г.

³² ДВ, бр. 28 от 6.04.1990 г.

отразяването на кампанията и печатните медии. За всички медии важи забраната да публикуват или излъчват резултати от допитвания до общественото мнение една седмица преди изборите. Същото се отнася и за деня на размисъл и за деня на изборите.

На основание поетите по време на Националната кръгла маса ангажименти от управляващата партия за промени в основния закон, в чл. 54, ал. 1 от Конституцията на НРБ е добавено второ изречение: „Те (гражданите – б. а.) могат свободно да изразяват и разпространяват своето мнение по въпроси от политически, икономически, социален, културен и религиозен характер чрез слово, печат и по друг начин, както и да се информират при свободен избор на източниците на информация. Цензура не се допуска“³³. С този текст свободата на словото придобива по-ясно измерение. Така се зараждат някои от основните идеи за дейността на медиите, интерпретирани в Конституцията от 1991 г. Средствата за масово осведомяване получават по-широка нормативна база за плуралистично и независимо отразяване на действителността.

Провокирано от стачната вълна, заляла държавното радио и държавната телевизия през есента на 1990 г., на 22 декември с. г. Великото народно събрание приема Решение за приемане на Основни положения на временен статут на Българската телевизия и на Българското радио³⁴. Парламентарна комисия се намесва в програмната дейност чрез предоставянето на „мнения“ по повод програмните схеми на двете медии. Решението не се отличава като структура от това на Деветото Народно събрание. Все пак то притежава някои особености, които са свързани със статута и функциите на държавните електронни медии.

В нормативния акт те са дефинирани като „общонационални, автономни информационни и културни институти“. В правния смисъл радиото и телевизията се разглеждат все още като „институти“. Тяхната дейност се наблюдава пряко от Великото народно събрание чрез Постоянната комисия по радио и телевизия. Най-съществена отлика на новосъздадения орган е, че ръководството на радиото и телевизията е поверено не на смесена парламентарно-обществена комисия, а пряко на Народното събрание. Това изменение лишава от обществен контрол държавните средства за масово осведомяване.

Източниците на финансиране са изчерпателно изброени: държавният бюджет, собствена рекламна и търговска дейност, дарения, спонсорство. Допълнение към досегашните финансови средства е дарението, което е разграничено от спонсорството. Спонсорството не следва да се обвързва с политически, икономически или други условия, които биха повлияли върху съдържанието на програмите. Новост за медийното законодателство е бланкетната норма, която препраща към съответния законодателен акт относно отразяването на кампаниите.

Радиото и телевизията са възприемани като държавни органи във финансовоправен смисъл. Това личи от разпоредбата на чл. 1, ал. 2 от Закона за държавния бюджет на Република България. С нея се приемат бюджетите на „органите на държавната власт, държавното управление, съдилищата, прокуратурата и другите ведомства“.

³³ Законът за изменение и допълнение на Конституцията на НРБ е обн., ДВ, бр. 29 от 10.04.1990 г., в сила от същата дата.

³⁴ Решението е обн., ДВ, бр. 3 от 1991 г.

В чл. 1, ал. 2, т. 32 и т. 33 са предвидени държавни субсидии за 1991 г. на Комитета за радио и на Комитета за телевизия. Рекламните и търговските дейности на Българската телевизия и Българското радио се извеждат в специални извънбюджетни приходно-разходни сметки на основание ПМС № 90 от 16.05.1991 г.³⁵ Целта на този вид финансиране е „подобряване на материално-техническата база и за материално стимулиране“ на работещите в двете медии служители. Идеята е, че програмната дейност на радиото и телевизията, както и заплатите и възнагражденията на служителите и сътрудниците се финансират изцяло от държавата, докато поддържането на сградния фонд, технологичното обновяване и допълнителните възнаграждения под формата на хоноари за работещите на щат се поемат от търговската и рекламната дейност.

В средата на годината Великото народно събрание приема Решение за Българското радио и Българската телевизия³⁶. То има преди всичко политически характер. Парламентът отправя призив държавните електронни медии „да съдействат за опазване на социалния мир и обществения ред, за утвърждаване на престижа на закона и на държавните институции“. Неговата втора точка по своето съдържание представлява правна норма. Тя предвижда, че отговорността за цялостния облик на излъчваните програми, за изпълнението и спазването на Основните положения на временния статут принадлежи на председателите на Българското радио и Българската телевизия.

В заключение могат да бъдат направени следните по-общи изводи:

1. Развитието на медийното законодателство в България (1947–1991 г.) се характеризира с наличието на конституционна уредба в областта на средствата за масова информация. През този период цензурата на средствата за масова информация не е отречена от българската медийна практика. Този факт оказва негативно влияние върху свободата на словото и начина на осъществяване на журналистическата дейност в България. Медиите са разглеждани като пропагандни институти за манипулиране на общественото мнение, не и като средства за развитието на гражданското общество и за упражняването на основните политически права на личността. За съжаление това положение се изменя едва след политическите събития в началото на 1989 г. и извършената промяна на конституционния текст в края на април 1990 г. Наличието на цензура в българските медии възпрепятства създаването на професионални журналистически стандарти и на етични правила на поведение на медиите. Това обстоятелство не позволява в началото на 90^{-те} години на миналия век да се зароди силна саморегулация в медийния сектор.

2. Завоевание на нормативната система от този период е обстоятелството, че постепенно на конституционноправни плоскост се прави обособяване на две области от държавното управление – медийната и телекомуникационната. Въз основа на тази законодателна техника административно-финансовата, техническата и редакционната дейност на радиото и телевизията започват да се управляват организационно от комитет или министерство, а далекосъобщителната – от съответното ресорно министерство³⁷.

³⁵ ПМС № 90/1991 г. обн., ДВ, бр. 42 от 1991 г. С отпаднало основание, ДВ, бр. 67 от 6.08.1996 г.

³⁶ Решението е обн., ДВ, бр. 52 от 1991 г.

³⁷ Вж. чл. 39, ал. 3, т. 12 от Конституцията от 1947 г.

3. В началото на периода е отменено текущото медийно законодателство и настъпва време на дерегулация на печатните и електронните средства за масова информация. Като цяло акцентът в правната уредба е насочен към определяне на юридическия статут и организационната структура на държавните органи от изпълнителната власт, които осъществяват пряко управление и контрол върху медиите. Вниманието е съсредоточено и върху правноорганизационната форма на самите средства за масово осведомяване. Ето защо в повечето случаи медийноправната уредба намира израз в приемането на различни подзаконови актове – решения, разпореждания, постановления на Министерския съвет, правилници или наредби на министерства или комитети.

4. Ако в периода 1878–1947 г. в България се поставят основите на развитието на далекосъобщителната дейност на електронните медии, през разглеждания втори период (1947–1991 г.) държавата създава силна административна и монополна регулация на радио- и телевизионната дейност. Надзорните и ръководните функции по отношение на средствата за масово осведомяване се осъществяват от общ орган на изпълнителната власт – Министерския съвет, съответния ресорен министър или ръководител на ведомство.

5. Правноорганизационната форма на радиото, телевизията и БТА показва, че те се разглеждат като юридически лица от категорията на учрежденията. Като структури от състава на централната държавна администрация радиото и телевизията получават допълнителна възможност да извършват стопанска дейност чрез приходи от реклама, без да им се предоставя статут на държавни предприятия. Тяхната материално-техническа база и имуществото им са държавна собственост.

6. През разглеждания период на развитие на медийното законодателство (1947–1991 г.) в структурно отношение статутът на радиото и телевизията е бил различен в зависимост от отрежданото място в държавната йерархия на централните специализирани органи на изпълнителната власт, ангажирани с управлението на средствата за масово осведомяване. Ръководителите на медиите са определяни на основата на политически решения и на лоялност към управляващата партия.

7. Въпреки че обхватът на управление в сферата на културата е ясно дефиниран, по отношение на печата, радиото, телевизията, информационните агенции отсъства нормативен акт от ранга на закон, който да определя материалноправното съдържание на редакционната им дейност. Журналистиката в печатните медии, БТА, радиото и телевизията се основава на изключително оскъдната откъм принципи подзаконова нормативна база. На практика тази дейност идеологически е ръководена от решенията на партийните форуми на Българската комунистическа партия, които в своята значителна част са били издавани съвместно с постановленията на Министерския съвет. Това съчетаване на нормативните с партийните актове води до срастване на държавния и политическия апарат по отношение на редакционната дейност на медиите и лишава последните от най-важния принцип на демократичното общество – независимостта.

ЧУЖДЕСТРАННИ УЧЕНИ

Професор Григорий Васи́лиевич

ОСИГУРЯВАНЕ НА ПРИДОБИТИТЕ ПРАВА В СОЦИАЛНАТА ПРАВОВА ДЪРЖАВА: КОНСТИТУЦИОННИ ГАРАНЦИИ, ЗАКОНОДАТЕЛСТВО, ПРАКТИКА

Правата и свободите на човека и гражданина в съвременните условия се намират в центъра на вниманието на националните държави и на международните организации. Съществуват различни класификации на правата и свободите на гражданите в зависимост от признака, който е заложен в основата. Понастоящем се е утвърдил възгледът, че всички права имат универсален характер и трябва да се ползват от съответна защита от страна на държавата. Заедно с това вече този факт, че във философската и юридическата литература се разграничават няколко поколения права, свидетелства не само за развитието на обществото, но и за ценностната ориентация в отношенията „човек – държава“.

Съвременната държава, в чието законодателство се закрепва фактът за нейното развитие като демократична социална правова държава, трябва да се развива и да функционира, основавайки се на определени принципи и норми.

Като правило в конституциите се установява, че човекът, неговите права, свободи и гаранциите за тяхната реализация са висша ценност и цел на обществото и държавата. Съответната норма е закрепена в чл. 2 на Конституцията на Република Беларус. В нея също така е предвиден достатъчно широк спектър на неотменимите (лични), политически, икономически, социални и културни права и свободи (виж раздел II на основния закон).

Ако се обърнем към Всеобщата декларация за правата на човека, историята на създаването на двата изключително важни международни пакта – за гражданските и политическите права, за икономическите, социалните и културните права, съдържанието на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, то може да се види, че съществуват различно отношение към посочените категории права и различни гаранции за тяхното осигуряване. Първостепенно внимание винаги се е отделяло на основните права и свободи (лични и политически), като големи възможности за свобода на действията (естествено, до определена степен) имат на-

ционалните държави по отношение на социално-икономическите и социално-културните права и свободи. За това има съответни причини и обяснения.

Преди това обаче ще отбележа, че вече самото определение на държавата като социална и правова предполага наличието на определени характеристики. При това съществува съответен минимум от показатели за развитието на държавата, при чието наличие ние можем да твърдим, че тя е социална или правова. Трябва да се съгласим с тези автори, които твърдят, че правовата държава не може да не бъде социална демократична държава. Това са все страните на единната обобщаваща характеристика на съвременната конституционна държава.

От позицията на оценката на конституционния текст има основания да се твърди, че държавната власт в Република Беларус е подчинена на интересите на народа, на човека. Безусловно, в зависимост от възгледите могат да се отправят критични забележки и пожелания относно функционирането на колегиалните представителни органи на властта, техният статут, взаимодействието им с другите клонове на властта.

Аксиома на правото е подходът, съгласно който гражданите са длъжни винаги да имат възможност да смятат, че техните действия, които понастоящем съответстват на законодателството, няма да бъдат признати за противозаконни в бъдещето.

Основата на свободата на труда и на икономиката се състои не само от формите на собственост, от тяхното многообразие, свободата на конкуренцията, създаването на равни условия за развитието и тяхната равна защита, но и от правната стабилност, осигуряваща ефикасно правно регулиране на икономическите отношения. Трябва да се съгласим с германския изследовател Р. Щобер, който твърди, че „дееспособността, рентабилността, производителността, инвестициите и адаптационните способности на народното стопанство в значителна степен зависят от измеримостта и предсказуемостта на стопанско- и административноправните действия“¹.

Много е важно правото да защитава икономическото доверие, а юридическото решение относно изменението на придобитите по-рано социални права да бъде справедливо. При това проблемът не се свежда само до непридаването на обратна сила на акта, влошаващ правното положение.

За правовата държава е характерна обвързаността на органите на държавната власт с приетите решения (законали, укази, постановления и др.). Съществува известен принцип: докато правният акт не е отменен, той е задължителен и за приелия го орган. Другият подход води до субективизъм, до нарушаване на определения и известен на всички изграден правен ред.

Държавата в съответствие с чл. 59 на основния закон е длъжна да предприема всички достъпни й мерки за създаването на вътрешен и международен ред, необходим за пълното осъществяване на правата и свободите на гражданите на Република Беларус, предвидени от Конституцията. Държавните органи, длъжностните и другите лица, на които е поверено изпълнението на държавните функции, са длъжни в рамките на своята компетенция да предприемат необходимите мерки за осъществяването и защи-

¹ Щобер, Р. Общее хозяйственно-административное право. Мн., 2000, с. 60.

тата на правата и свободите на личността. Тези органи и лица носят отговорност за действията, нарушаващи правата и свободите на личността.

Твърде важни условия за осигуряване на установения правен ред са стабилността на правното регулиране, неговата предсказуемост, навременното прогнозиране на последствията от приемането на законодателните актове. Едновременно с това политическият, икономическият и социалният живот на обществото се намира в динамика и диалектично развитие. Това обективно обуславя необходимостта от своевременно и адекватно реагиране на правото на потребностите на общественото развитие. Във връзка с това възниква дилемата между стабилността на законодателството и неговата гъвкавост, тъй като правото трябва да се развива едновременно с променящия се живот. Тъкмо в това се проявява ефективността на правото.

В литературата се изказват различни възгледи относно ефективността на правото. Посочва се, че тя се проявява в: 1) резултатността на правното въздействие; 2) постигането на поставените цели; 3) полезността и икономичността на правното въздействие².

Според мен първите два критерия имат недостатъци, защото въпреки че „резултатността“ на правното въздействие може да бъде постигната, не се вземат предвид такива изключително важни принципи като свободата, равенството, справедливостта, а целта изобщо може да се окаже погрешна.

Аз смятам, че единствен критерий за ефективност на правото може да бъде полезността и икономичността на правното въздействие. Правото е един от социалните регулатори, използвани в името на общата полза. Като изхожда от задачата на държавата да служи на общото благо, правното регулиране трябва да бъде икономично. Затова следва да се съгласим с мнението на авторите, които твърдят, че именно в максималната положителна полезност на функционирането на правните норми с най-малки социални разходи се проявява ефективността на правото³. Другите автори виждат критерия за ефективността на правото в способността на правната система да удовлетворява нуждите на обществото в един социално справедлив ред⁴.

Може ли правната система да бъде ефективна през преходния период? Някои учени отговарят на този въпрос утвърдително, като обръщат внимание, че правната система в преходния период също е способна да създава условия за укрепването на социалната справедливост, осигуряването на гражданския мир, преобладаването на демократични правила и процедури⁵. Според мен не само може, а е длъжна да ги създава. Иначе самият преходен период ще се проточи много години.

Ефективните механизми за защита на правата на човека включват материално-правни, процесуални и институционални форми и средства за защита. Взаимодействието на всички тези части на конституционна основа, отговаряща на целите на демократичното развитие, прави въпросната защита реална.

² Сорокин, В. В. Об эффективности правовой системы. – Государственная власть и местное самоуправление, 2004, № 3, с. 28.

³ Фаткуллин, Ф. Н., Л. Д. Чулюкин. Социальная ценность и эффективность правовой нормы. Казань, 1977, с. 26.

⁴ Сорокин, В. В. Цит. съч., с. 29.

⁵ Сорокин, В. В. Цит. съч., с. 29.

С оглед на изложеното, в съвременните държави, особено в тези с преходна икономика, се актуализира необходимостта от достигане на стабилно, предсказуемо и същевременно достатъчно гъвкаво правно регулиране. Както се отбелязва в правната литература, този проблем е възникнал още в класическото римско право. В него е имало принципно становище: стабилността на регулирането се осигурява от законите, гъвкавостта – от правотворчеството на практика, в хода на правоприлагането⁶.

Ефективността на правното регулиране в условията на постоянно променящата се действителност предполага, че дори най-съвършеното законодателство претърпява промени с времето. Това е обективен процес. Още повече нуждата от такива изменения може да възниква във връзка с несъвършенството на националното законодателство, необходимостта от отстраняване на противоречията и пропуските, вземането предвид на новите явления, неизвестни към момента на приемане на акта, а в някои случаи – с измененията на политическия курс, концепцията за развитие и т.н.

Ако осигуряването на неотменимите (лични) права и свободи зависи в по-голяма степен от волята на държавата – държавните органи, длъжностните лица, а също така и от развитието на гражданското общество, то социалните, икономическите и културните права практически изцяло са обусловени не само от юридическите, но и от материалните гаранции. Проблемът за тяхното финансиране на определен етап „се превръща в проблем за демокрацията и разделението на властите“⁷. Действително ние добре знаем, че осигуряването например на такива закрепени в Конституцията права като правото за достойно равнище на живота, включително достатъчно храна и дрехи, жилище и постоянно подобряване на необходимите за това условия (чл. 21 от Конституцията), за здравеопазване (чл. 45), за обществено осигуряване (чл. 47), за образование (чл. 49), за жилище (чл. 48), изисква колосални разходи, което влияе върху нивото на данъчното облагане на стопанските субекти и гражданите.

По такъв начин „съществуващите финансови граници са абсолютна граница за осъществяването на социалните права“⁸. Върху това и преди се обръщаше внимание от беларуските учени, включително и от автора на настоящото изложение⁹. В дадения случай ще отбележим, че в Международния пакт за икономическите, социалните и културните права е предвидено задължението на държавите, за които този международен акт е станал задължителен, да приемат всички мерки за осигуряването на съдържашите се в него права в рамките на наличните ресурси (чл. 2).

Затова с оглед на съществуващите икономически възможности е важно да се осигури справедливо разпределение и използване на ресурсите. Във философската и юридическата литература се съдържат множество определения на справедливостта. Справедливостта се разкрива посредством такива категории като „добро“ и „зло“.

⁶ Кочановский, Ю. Jus et justitia: право и правоприменение. – Право и политика, 2003, № 12, с. 110.

⁷ Бланкенагель, А. Конституционные суды, социальные права и социальные государства. – Конституционное правосудие и социальное государство. Сб. докладов. М., 2003, с. 9.

⁸ Бланкенагель, А. Цит. съч., с. 10.

⁹ Вж. Василичев, Г. А. Конституционно-правовые аспекты становления социального государства. – Конституционно-правовые проблемы формирования социального правового государства. Материалы междунар. науч.-практ. конфер. (Минск, 30–31 марта 2000 г.). Мн., 2000, с. 3–8.

Някои изследователи определят правото, като използват тези две понятия, като смятат например, че за право трябва да се счита „принудителното искане за реализация на определено минимално добро, или такъв ред, който не допуска известни крайни проявления на злото“¹⁰.

В контекста на поставения проблем трябва да се решава и въпросът за отмяната на неоснователно предоставените привилегии не само на гражданите, но и на стопанските субекти. В Република Беларус няколко милиона граждани се ползват от различни привилегии. В случай че те нямат обективна основа за това, се нарушава конституционният принцип на равенството.

Конституционният съд на Република Беларус през последните години най-често се е обръщал към анализа на конституционността на нормативните актове, отнасящи се до икономически, социални и културни, а също така до неотменими права и свободи. Така около 50 процента от решенията на Конституционния съд през последните седем години се отнасят именно до социалните аспекти. И в това отношение ние се стремим да проявяваме определена съдържаност, за да не подменяме законодателя, към чиято компетенция се отнася решаването на въпросите от позицията на приемливата целесъобразност. Когато обаче се преплитат принципите на социалната и правотова държава, Конституционният съд активно и непосредствено влияе върху решаването на проблема.

Ярък пример за актуалността на този проблем е решението на Конституционния съд по въпроса за конституционността на утвърдените с постановление на Министерския съвет положения за лицензирането съответно на медицинската и фармацевтичната дейност. Съдът анализира Конституцията, Закона за здравеопазването, Декрет № 17 на президента от 14 юли 2003 г. за лицензирането на отделните видове дейност, указаните положения и други актове.

В Постановление № 1378 на Министерския съвет от 20.10.2003 г. бяха предвидени нови, по-високи изисквания за получаването на лиценз за осъществяване на медицинска и фармацевтична дейност. В частност като задължително условие е предвидено наличието при ръководителя на юридическото лице (ръководителя на структурното подразделение) на индивидуален предприемач от първа или висша квалификационна категория. По действащото преди законодателство такива изисквания не се предявяваха. Във връзка с това възникна въпросът за правомерността на указаните положения, включително за това доколко те съответстват на Закона за здравеопазването. По мнението на Палатата на представителите в дадените положения са предвидени допълнителни, в сравнение със Закона за здравеопазването, изисквания към нивото на подготовка на медицинския персонал, което ще повлече закриване на много здравни организации, особено от първичното звено. При това положенията за лицензирането съответно на медицинската и фармацевтичната дейност разпростират действието си както върху държавното, така и върху частното здравеопазване.

Като взе предвид, че в Закона за здравеопазването (чл. 12) и в Декрет № 17 на президента се предвижда задължително лицензиране на медицинската и фармацевтич-

¹⁰ Соловьев, В. С. Право и нравственост. Мн., 2001, с. 35.

ната дейност, а също и това, че с чл. 15 на Закона за здравеопазването и утвърдените от Министерския съвет положения за лицензирането съответно на медицинската и фармацевтичната дейност се регулират различните области на отношения (в първия случай – правото за работа като лекар или фармацевт, а във втория – въпросите за създаването на стопански субекти, осъществяващи посочените видове дейност), Конституционният съд призна, че разглежданото постановление на правителството в тази част съответства на Конституцията и може да действа и занапред. В същото време Конституционният съд подчерта, че при ограничаването на вече придобитите права специално трябва да се вземат предвид принципите за справедливост, съразмерност, максимално зачитане на частните и публичните интереси. Само такъв подход спомага за формирането на доверието на гражданите към държавата. Затова, както произтича от заключението на Конституционния съд, Министерският съвет и Министерството на здравеопазването с цел изключване на прекратяването на дейността на стопанските субекти, които са се занимавали с осъществяване на медицинска или фармацевтична дейност на базата на лицензии, издадени в съответствие с действащото преди законодателство, трябва да осигурят на ръководителите на тези здравни организации, на индивидуалните предприемачи, на привлечените от тях медицински служители преминаването на атестация за получаването на съответните квалификационни категории с вземане предвид на трудовия им стаж и на други заслужаващи внимание обстоятелства в срок, достатъчен за решаването на тези въпроси след приемането на заключението.

За посочените лица упълномощените държавни органи имат право да смекчат изискванията, предвидени от Положението за реда за присвояване на квалификационни категории на медицинските служители и фармацевтите, утвърдено с Постановление № 45 на Министерството на здравеопазването от 1.VII.2002 г., в частта за присвояването на квалификационните категории извън установената последователност, с отчитане на трудовия стаж, нивото на професионална подготовка и другите обстоятелства, включително и на факта на създаването от тях на стопанските субекти, осъществяващи медицинска или фармацевтична дейност на базата на лицензии, издадени в миналото от държавните органи.

Евентуалните ограничения на свободата на предприемаческата дейност, изхождайки от общите принципи на правото, трябва да отговарят на изискванията на справедливостта, да са адекватни, пропорционални, съразмерни и необходими за защитата на конституционно значимите ценности, включително на частните и публичните права и законните интереси на другите лица, да нямат обратна сила и да не засягат самата същност на конституционното право, т.е. да не ограничават рамките и прилагането на основното съдържание на съответните конституционни норми.

От Конституционния съд са засегнати и някои аспекти, които, макар и да не са били най-главни за този спор, имат принципно значение.

В съответствие с част втора на чл. 13 от Конституцията държавата предоставя на всички равни права за осъществяването на стопанска и друга дейност, с изключение на забранената от закона, и гарантира равна защита и равни условия за развитието на

всички форми на собственост. Във връзка с това Конституционният съд обърна внимание на необходимостта от снемане на установеното в Закона за здравеопазването ограничение за работа в частното здравеопазване на лица, чийто стаж по специалността „медицина“ е под три години.

Решението на Конституционния съд е справедливо, а следователно е правилно, в него са решени въпросите не само от практически, но и от теоретичен характер, имащи основно значение за органите на държавната власт и за длъжностните лица, желаещи да осъществяват дейността си въз основа на конституционните принципи и норми.

Наред с решението на въпросите, засягащи интересите на широк кръг от лица (работодателските организации и работещите в тях служители), Конституционният съд понякога е принуден да приема решения, насочени към осигуряване на правилното изпълнение на законодателството. Така на 23.VII.2004 г. беше прието решението „За прилагането на чл. 255 от Гражданския кодекс на Република Беларус и за мерките за защита на правата на непълнолетните лица“.

Към Конституционния съд се обърна гражданка с жалба против съдебните постановления по иска на отдела по образование на Чашникския районен изпълнителен комитет на Витебска област като представител на непълнолетния си внук към друга гражданка за отделяне на неговия дял от жилището в натура или за изискване в негова полза на парична компенсация.

С решение на съда на Чашникски район, Витебска област, от 7.VII.2003 г., оставено без изменение от определението на съдебната колегия по граждански дела на Витебския областен съд, и с постановление на президиума на Витебския областен съд е направен отказ от иска.

В съответствие с т. 2 и 3 от чл. 255 ГК участникът в дялова съсобственост има право да поиска делба на своя дял от имуществената общност. При непостигане от участниците в дяловата съсобственост на споразумение за начина и условията на делбата на имуществената общност или за отделянето на дела на един от тях участникът в дяловата съсобственост има право по съдебен ред да поиска отделяне в натура на своя дял от имуществената общност. Ако отделянето на дела в натура не се допуска от законодателството или е невъзможно без нанасяне на несъразмерни щети на имуществото, намиращо се в съсобственост, отделящият се съсобственик има право да му бъде изплатена стойността на неговия дял от другите участници в дяловата съсобственост. Това задължение на другите съсобственици не е обусловено от никакви обстоятелства, затова по мнение на Конституционния съд мотивирането от съда на Чашникски район на отказа за удовлетворяване на иска с невъзможността за изплащане на стойността на дела във връзка с материалното положение на ответника не може да бъде признато за обосновано.

Конституционният съд сметна, че съдът е трябвало да се ръководи от т. 3 на чл. 255 ГК и той не е имал право да отказва на ищеца да удовлетвори заявеното искане за изплащането на стойността на дела на непълнолетния съсобственик.

Конституционният съд в съответствие с чл. 116 на Конституцията, чл. 1 на Закона за Конституционния съд на Република Беларус осъществява контрол върху конституционността на нормативните актове в държавата. С част втора на чл. 1 на Закона за Конституционния съд на Република Беларус на Конституционния съд е възложено задължението да спомога за утвърждаването на законността в правотворчеството и правоприлагането.

Във връзка с това Конституционният съд изложи позицията по посочения проблем и насочи приетото от него решение до Върховния съд за осигуряване на належащо прилагане на чл. 255 ГК и за вземането на мерки за защита на правата на непълнолетното лице.

Показателни са също така решенията на Конституционния съд относно нормативните актове на Минския градски и Вилейския районен изпълнителен комитет, с които са установени понижаващи коефициенти към нормите на режийните разноски и плановете натрупвания в строителството.

Минският областен изпълнителен комитет с решение № 191 от 18.03.2003 г. препоръча на организациите с комунална собственост – възложители, при сключването на нови договори с организации с всякаква форма на собственост за строителни и ремонтни работи, изпълнявани по предприемачески начин за сметка на бюджетни средства, да прилагат понижаващ коефициент към плановете натрупвания и режийните разноски (подт. 7.2 на т. 7).

С цел изпълнение на посочените препоръки на Минския областен изпълнителен комитет и за целите на „оптимизацията и съкращението на бюджетните разходи, усъвършенстването на структурата на управление на бюджетната сфера и организациите на комуналното стопанство“ в решение № 84 от 27.02.2003 г. Вилейският районен изпълнителен комитет определи, че организациите с комунална собственост при сключването на нови договори с организации с всякаква форма на собственост за строителни и ремонтни работи, изпълнявани по предприемачески начин за сметка на бюджетни средства, прилагат понижаващ коефициент към плановете натрупвания и режийните разноски (т. 1.3).

Според Конституционния съд решението на Вилейския районен изпълнителен комитет в частта за установяване на понижаващи коефициенти е насочено към икономията на бюджетни средства, което има положителни социални последици за региона, тъй като намаляването на разходите позволява да се увеличат обемите на строителните работи, да се провежда реконструкция и основен ремонт на по-голямо количество обекти от инфраструктурата на района: на училища, болници, домове на културата, спортни съоръжения.

Конституционният съд сметна, че Вилейският районен изпълнителен комитет, като е предвидил в решение № 84 от 27.02.2003 г. понижаващи коефициенти за плановете натрупвания и режийните разноски, подлежащи на прилагане от организациите възложители при сключването на нови договори с организациите с всякаква форма на собственост за строителни и ремонтни работи, изпълнявани по предприемачески начин за сметка на бюджетните средства, не е нарушил съответните положения на поста-

новленията № 67 от 11.02.1993 г. и № 997 от 6.07.2001 г. на Министерския съвет, тъй като с тези постановления са определени граничните норми на режийните разноски и плановете натрупвания.

Едновременно Конституционният съд обърна внимание на това, че понижаващите коефициенти съгласно решение № 84 от 27.02.2003 г. на самия Вилейски районен изпълнителен комитет се прилагат само към новите договори, сключвани след приемането на това решение и влизането му в сила. Освен това, в съответствие с чл. 67 на Закона за нормативните актове на Република Беларус нормативният акт няма обратна сила, т.е. не разпростира действието си върху отношенията, възникнали преди влизането му в сила, с изключение на случаите, когато той смекчава или отменя отговорността на гражданите или по друг начин подобрява положението на лицата, върху които се разпростира действието на нормативния акт, или когато в самия нормативен акт или в акта за неговото въвеждане в действие пряко се предвижда, че той разпростира действието си върху отношенията, възникнали преди влизането му в сила.

В случай на неспазване на посочените изисквания строителните организации имат право да обжалват действията на държавните органи пред стопански съд по установения от законодателството ред.

Във връзка с това т. 1.3 на решение № 84 от 27.02.2003 г. на Вилейския районен изпълнителен комитет бе призната от Конституционния съд за съответстваща на Конституцията и на законодателните актове на Република Беларус.

Аналогично решение бе прието от Минския градски изпълнителен комитет на 4.03.2004 г. само с тази разлика, че съответните понижаващи норми бяха въведени в действие от 1.01.2004 г., т.е. на акта беше придадена обратна сила.

Във връзка с това Конституционният съд призна, че прилагането на т. 10 от решение № 453 от 4.03.2004 г. на Минския градски изпълнителен комитет, установяващо понижаващите коефициенти, трябва да се осъществява със зачитане на изискванията на чл. 104 на Конституцията и чл. 67 от Закона за нормативните актове на Република Беларус, с които не се допуска влошаването на правното положение на участниците в обществените отношения, а също така на нормите на Гражданския кодекс, закрепващи принципа за свобода на договаряне.

Още един пример. При постановяването на решението по въпроса за увеличаването на заплащането на комуналните услуги Конституционният съд посочи необходимостта от спазване на пропорционалността на такова увеличение и нарастването на заплатата (пенсиите).

За социалната държава е характерен стремежът към социалното уравниване, т.е. оказването на поддръжка на слабите и предявяването на по-големи изисквания (но до определени граници) към социално силните субекти – например в сферата на данъчното облагане.

Установеният в Конституцията принцип на социалната държава е задължително за изпълнение предписание. С оглед на нашите условия на развитие постигането на такава социална цел като осигуряването на достоен живот на всеки човек е изключително важен фактор на развитието на правовата държава. Затова изглежда погрешно

твърдението, че принципът на социалната държава не изисква нито задължителни широките обществени и икономически преобразувания, нито създаване на социална пазарна икономика¹¹. В определена степен сходната позиция се свежда до това, че „в демократичната конституционна държава със свободна пазарна икономическа система изходна е концепцията за човека, който е отговорен пред самия себе си“¹². По такъв начин принципите на социалната и правовата държава са тясно свързани и се преплитат помежду си.

Разбира се, невъзможно е на законодателно ниво да се определят сроковете на действие на всеки нормативен акт. Едно време се изказваше идеята да не се променя новият закон по-рано от изтичането на шест месеца. По силата на засега все още слабата законопроектна работа, на лошото „съгласуване“ на новите актове с действащите приемането на такова предложение засега ни се струва невъзможно.

Отмяната на личните права по принцип е невъзможна. При спазването на положенията, установени в чл. 23 на Конституцията, и в Европейската конвенция за защита на правата на човека и на основните свободи, е допустимо само тяхното ограничаване в случаите и по реда, допустими в демократичното общество.

Що се отнася до придобитите социални права, възможно е не само тяхното ограничаване, но дори и отмяната им. Конституцията на Република Беларус не забранява на законодателя да внесе поправки в действащото законодателство, включително и такива, които влошават положението на отделните категории граждани в сравнение с по-рано придобития от тях статут. Но това може да става само при спазване на закрепените в Конституцията и в законодателството правила.

Изменението на придобитите социални права може да бъде обусловено от обществените интереси, намаляването на приходите на държавата, необходимостта от осигуряване на социално равенство, когато определени привилегии и предимства са установени необосновано. По отношение на тази категория права законодателят притежава значително по-голяма свобода, отколкото по отношение на неотменимите и политическите права и свободи. Що се отнася до последните две групи права, то в Конституцията на Република Беларус и в международните актове се определя кои от тях са абсолютни и по отношение на кои изобщо е недопустимо каквото и да било ограничение. А що се отнася до социалните права, те също не са „беззащитни“: държавата трябва да гарантира определен минимум, отвъд чиито рамки тя изгубва своята характеристика на социална правова държава.

Практиката на конституционните съдилища и на другите съдебни инстанции на чуждите държави свидетелства за това, че при определени условия отмяната или ограничаването на придобитите по-рано социални права са допустими. Към тях в частност се отнася необходимостта от спазването на обществените интереси, удовлетворението на обществените нужди, необходимостта от създаването на ефективна икономика и балансиран държавен бюджет (Конституционен трибунал на Полша), необходимостта от ограничаване на държавните разходи (Конституционен съд на Италия).

¹¹ Штобер, Р. Цит. съч., с. 50.

¹² Бланкенегел, А. Цит. съч., с. 11.

Но най-важен критерий за извода за конституционността или неконституционността на такива последващи решения на органите на властта е принципът за значимостта: доколко новото правно регулиране значимо посяга на придобитите по-рано права.

Разбира се, при това е необходимо да се прибегва и до анализа на такъв изключително важен принцип на правовата държава като недопускането по общо правило на обратна сила на нормативен акт.

Както се отбелязва в юридическата литература, може да се обособява истинска и фиктивна обратна сила¹³. Но най-напред ще разгледаме въпроса за допустимостта на обратната сила. Разбира се, когато привилегиите и гаранциите се разширяват, тогава възникват по-малко спорове и може само да се очакват претенции относно нарушаването на равенството на всички пред закона. Беларуската Конституция еднозначно е закрепила недопустимостта на придаването на закона (а значи и на всички други източници на право) на обратна сила, с изключение на случаите, когато с него се смекчава или се отменя отговорността на гражданите. Законодателят е отишъл още по-далеч и в Закона за нормативните актове е закрепил правилото за това, че положенията на „по-мекия“ акт „автоматично“ имат обратна сила, а от друга страна, нормотворческият орган може да приеме решение за придаване на акта на обратна сила, но в последния случай на него му остава само да придаде обратна сила на „по-строгия“ нормативен акт. В дадения случай нормотворческият орган трябва да действа крайно предпазливо, да се ръководи от правилата, закрепени в чл. 23 и 63 на Конституцията.

В литературата се отбелязва, че „в случай на истинско обратно действие на утежняващите норми е необходимо онези, за които те се отнасят, да могат да разчитат на това, че условията, въведени от законодателя, няма да имат по-негативни последици от онези, които е могло да бъдат предвидени в момента на извършването на действията“. Затова по-нататък се прави изводът за това, че обратното действие не е антиконституционно при условие, че: за гражданина нормите не трябва да бъдат неочаквани; действащото право е било неясно и заплетено; недействителното положение е заменено със съответстващо на Конституцията; налице е нетърпяща отлагане необходимост от осигуряване на всеобщото благо¹⁴.

Друг достатъчно важен аспект на дадения проблем е въпросът за „преходния период“. Както определи Конституционният трибунал на Полша в едно от своите решения по повод закона, отменил възможността за сключване на договори с цел получаване на жилище, липсата в закона на временно регулиране на правата на лицата, сключили договори съгласно действащото преди законодателство, е неконституционна. Конституционният съд на Унгария навремето посочи, че „трябва да съществува гарантиран преходен период, предоставящ на засегнатите лица необходимото време за адаптация към новите положения“. Конституционният съд на Италия установи: „законът, който променя размерите на съществуващите пенсии и понижава равнището на живот, гарантирано от средствата за социално осигуряване, трябва да предвижда пре-

¹³ Штобер, Р. Цит. съч., с. 63.

¹⁴ Штобер, Р. Цит. съч., с. 62.

ходни мерки, които да осигуряват постепенен преход от сегашните пенсии към пенсиите с по-малък размер“.

За измененията, въведени без преходен период, трябва да има специални причини. Във връзка с това е уместно да се напомни, че съгласно чл. 104 на Конституцията на Република Беларус законите (а значи и другите нормативни актове) влизат в сила десет дни след обнародването, ако в самия закон не е установен друг срок. По такъв начин според мен правило, а не изключение трябва да бъде установяването поне на такъв минимален срок за въвеждането в действие на актовете като десет дни. В тези случаи, когато става дума за съществени изменения, включително и на такива, които засягат социалната сфера и дейността на стопанските субекти, адаптационният период трябва да бъде още по-голям.

Степента на сложност на осъществяването на конституционното правосъдие, както впрочем и на правосъдието, осъществявано от други съдилища, се вижда даже от примера с тези положения, с които конституционните съдилища мотивират своите решения, разглеждайки въпроса за конституционността на отмяната или ограничаването на придобитите социални права. Става дума не толкова за принципа на правова-та държава, принципа на равенството, принципа за определеността на закона, но и за такива още по-сложни и недостатъчно разработени понятия, като доверието към закона и законните очаквания, принципа за първостепенен обществен интерес и принципа за съразмерност, за социална справедливост.

Опитът от работата на органите на конституционното правосъдие на чуждите страни позволява да се направи изводът, че при вземането предвид на определени условия и обстоятелства са допустими отмяната, ограничаването или намаляването на придобитите социални права. Освен от гореизложеното, необходимо е да се ръководим в частност от нормите на чл. 23 на Конституцията на Република Беларус и положенията на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи за това, че ограничаването на правата и свободите е възможно в случаите, предвидени от закона, и в името на целите, допустими в демократичното общество.

За фиктивна обратна сила се говори, ако новият нормативен правен акт започва да регулира започналите по-рано и незавършените процеси, отменяйки съществуващата преди правна ситуация¹⁵.

Още един аспект, който бих искал да засегна, е влиянието на съдебната практика върху запазването или промяната на придобитите социални права. Преди всичко ще отбележа, че съдебната практика е източник на право. Изключително важно звено тук е съдебният прецедент. За съжаление в беларуското право засега преобладава мнението, според което съдебният прецедент не се разглежда като източник на правото. Привържениците на този възглед често се позовават на принадлежността на правната система на Република Беларус към романо-германското правно семейство, в което уж няма място за съдебния прецедент. На европейския континент обаче е все по-забележима конвергенцията на двете основни правни семейства (англосаксонско-

¹⁵ Штобер, Р. Цит. съч., с. 62.

то и романо-германското), все по-активен е процесът на тяхното взаимно проникване.

При осъществяването на правосъдие съдът, сблъсквайки се с пропуски или противоречия в законодателството, е принуден да решава по-сложна задача – да се произнесе с единствено правилното решение, като се основава на собствената си интерпретация. Когато се произнася с решение по конкретно дело, съдът изработва определен стандарт за оценка на фактическите обстоятелства по делото. Такова решение, явявайки се частно приложение на нормата, едновременно с това се проявява и като общо право¹⁶, придобивайки такова свойство като нормативността. Показателно е, че съгласно ГК на Франция нищо не може да попречи съдията да бъде привлечен към отговорност за отказа да вземе решение под предлог за неяснота, недостатъчност или мълчание на нормите по съответния въпрос. Прецедент може да бъде наречено такова решение на съда, което не се е срещало по-рано в съдебната практика. Друго нещо е дали такова решение ще бъде източник на право или на „не-право“. Това зависи от редица обстоятелства, включително и от отношението към такова решение на висшестоящите съдебни инстанции: дали те са го оставили или не са го оставили в сила. В случай на противоречив подход към разрешаването на споровете от съдилищата висшестоящата съдебна инстанция няма право спокойно да гледа на това, както например бе при прилагането на сроковете за привличане към административна отговорност или с определянето на понятието „длъжностно лице“.

Съдилищата (с изключение на Конституционния съд) нямат право да анулират предвидените от закона права и свободи. Гражданинът трябва да е сигурен, че когато се обърне към съда, той ще намери защита на правата, които са му гарантирани от закона. Парадоксална ситуация навремето се създаде при разрешаването на спорове за прилагането на законодателните норми, регулиращи сключването на договори за заем в чуждестранна валута. При внимателното и прецизно проучване на законодателните актове в тази сфера можеше да се направи извод за правомерността на такива договори. Споровете, възникващи между заемателя и заемодателя, до 2001 г. се разрешаваха в съдилищата в полза на една от страните. От 2001 г. съдебната практика тръгна по съвсем друг път и предметът на заема по силата на евентуалната нищожност на тази сделка ставаше изискуем като доход на държавата. Тази съдебна практика беше призната за антиконституционна от Конституционния съд. Разрешаването на това дело разкри още няколко проблема, а именно: при откриването на противоречия или при неопределеност на законодателството съдилищата трябва да използват определени механизми (възможностите на Конституционния съд, правото на съответния орган да даде тълкуване на нормативния акт за целите на неговото разясняване) за отстраняване на противоречията и недоразуменията, за да бъде осигурен надлежният правен ред, както това се изисква от чл. 59 на Конституцията. Освен това, за създадения през 2001 г. съдебен прецедент за изискуемост на чуждестранната валута като доход на

¹⁶ Вж. Современное состояние российского законодательства и его систематизация. – Государство и право, 1999, № 3, с. 30.

държавата не беше информирано населението, което не беше осведомено относно правомерността или неправомерността на такива договори.

Доколко е важна ролята на съдебната практика за реализацията от гражданите на техните права и свободи, се вижда от примера с трудовото законодателство.

За съжаление и трудовото законодателство, и съдебната практика, независимо от тяхното усъвършенстване, все още изостават от изискванията на Конституцията и като цяло от съвременните реалии. Това нагледно се потвърждава от анализа на нормите на трудовото законодателство, уреждащи разрешението на трудовите спорове, и от съдебната практика по дадения въпрос. Така в продължение вече на много години, като се започне от съветския период, приблизително 40–50 процента от лицата, подали иски в съда, се възстановяваха на работа. Обясненията могат да бъдат различни: неопределеност, неяснота на нормите на законодателството; умишленото му игнориране; продължение на съдебната практика, която не отговаря на новите изисквания, в това число и на Конституцията; слабата работа по разясняването на трудовото законодателство на длъжностните лица, включително и на ръководителите на организацията и др.

Ще се обърна към конкретните примери, които свидетелстват за необходимостта от по-нататъшно усъвършенстване на трудовото законодателство и практиката на неговото прилагане.

Съгласно чл. 236 на Трудовия кодекс комисията по трудови спорове (по-нататък в текста – КТС), ако е създадена, е задължителен първичен орган по разглеждане на трудови спорове, с изключение на случаите, когато от този кодекс и от други законодателни актове е установен друг ред на тяхното разглеждане. Разбира се, наличието на КТС спомага за по-оперативно, а в някои случаи и за по-правилно уреждане на конкретния спор, възникнал между наетото на работа лице и работодателя. Но наетото лице може да има свои мотиви, поради които не желае да разрешава спора пред КТС. При това следва да се има предвид, че чл. 60 от Конституцията гарантира на всеки право на съдебна защита. Затова, като цяло подкрепяйки възможността за предвабително разрешаване на спора пред КТС, аз смятам, че наетото лице трябва да има избор: да се обърне към комисията или веднага непосредствено към съда.

Според мен абсолютно правилно е положението, съдържащо се в постановление № 2 на Пленума на Върховния съд на Руската федерация от 17.03.2004 г. „За прилагането от съдилищата на Руската федерация на Трудовия кодекс на Руската федерация“. В него е разяснено, че при разглеждането на делата за възстановяване на работа трябва да се има предвид, че при реализацията на гаранциите, предоставяни от Трудовия кодекс на наетите лица в случай на прекратяването на трудовия договор с тях, трябва да се спазва общоправният принцип за недопустимостта на злоупотреба с правото, включително и от страна на самите наети на работа лица. В частност е недопустимо прикриването от наетото лице на временната нетрудоспособност за времето на неговото уволнение от работа или на обстоятелството, че той е чл. на професионален съюз или ръководител (негов заместник) на избран профсъюзен колегиален орган на организацията, на нейните структурни подразделения (на не по-ниско

от равнището на цеховите и приравнените към тях нива), който не е освободен от основната работа, когато решаването на въпроса за уволнението трябва да се осъществява със спазване на процедурата за отчитане на мотивираното мнение на изборния профсъюзен орган на организацията или съответно с предварително съгласие на висшестоящия избираем профсъюзен орган.

При установяването от съда на факта за злоупотреба от наетото на работа лице с правото съдът може да откаже да удовлетвори неговия иск за възстановяване на работа (като промени при това по молба на наетото на работа лице, уволнено в период на временна нетрудоспособност, датата на уволнението), понеже в посочения случай работодателят не е длъжен да отговаря за неблагоприятните последици, настъпили вследствие недобросъвестните действия от страна на служителя. Тази позиция на Върховния съд на Русия ми се вижда правилна и заслужава внимание от страна на Пленума на Върховния съд на Република Беларус.

В заключение ще отбележа, че в трудовото право съществуват твърде много различни нюанси, действат множество нормативни актове, понякога техните норми „се пресичат“ и за правоприлагателния е сложно да се ориентира в изобилието от правни предписания. Необходимо е съдебните инстанции, включително и Конституционният съд, в рамките на своите пълномощия да съдействат за цивилизованото развитие на отношенията, да осигуряват равноправното положение както на наетото на работа лице, така и на работодателя.

Безусловно обръщането към проблема за отмяната или ограничаването на правата и свободите не означава, че авторът ратува именно за такива действия на държавата. В този случай става дума за опит да се погледне на проблема не само от страна на конституционалистите, но и на тези, които всеки ден решават проблемите на икономиката и социалното развитие на страната. При това е важно да се намери баланс между идеалното (откъснатото от реалиите) решение и „целесъобразността“, която трябва да се „вписва“ в правните рамки, да се основава на принципите и нормите на правовата социална държава.

Професор Анри Русийон

МИТЪТ ЗА „ШЕСТАТА РЕПУБЛИКА“*

Французите, или поне тези, които претендират, че говорят от тяхно име – политици и юристи – са просто непоправими! Те не поддържат друго, освен идеята, че тяхната политическа система би могла да се запази повече от няколко години, а в най-добрия случай – няколко десетилетия.

Когато една конституция достигне определена възраст, те мислят само за едно – как да я променят; не толкова да я поправят, което е абсолютно нормално и представлява истинската илюстрация на „постоянната демокрация“ и „живото право“ и наистина е правено, с по-голям или по-малък успех, чрез множеството изменения след 1958 г. и най-вече през последните десет години, а да изработят нова – с цел да се създаде нова република – в случая „Шестата република“. Почти предизвиква учудване, че за около два века се е достигнало само до цифрата „пет“; истина е, че ние сме добре запознати и с други режими освен „републиката“ – понятие със забележителна юридическа неяснота, без да говорим за режимите на извънредно положение. Така се е родил и не спира да се развива един нов мит в нашето конституционно право, който вече е доста богат – този за „Шестата република“¹.

* Преводът на статията е направен по текста, публикуван в *Revue française de droit constitutionnel*, octobre – décembre 2002, № 52. Редколегията на списанието изказва своята благодарност на проф. Русийон за неговото съгласие да публикуваме статията в сп. „Юридически свят“.

¹ Съществува богата литература по тази тема, а различните позиции и инициативи се множат в един очарователен безпорядък. Цитират се – сред по-старите, **Duverger, M.** *La VIe République et le régime présidentiel*. Fayard, 1961, и от по-съвременните – инициативата на депутата социалист Арно Монтебур да се създаде Конвент за Шестата република, чиято първа генерална асамблея да се проведе в Париж на 8.12.2001 г. Неговото произведение *La machine à trahir*. Denoël, 2001, засяга този проблем между много други, без реална връзка с темата. Вж. също произведенията на фондация „Жан Жорес“, близка до Социалистическата партия и до Великия изток на Франция, изразени от говорителя на Социалистическата партия, депутатът Венсан Пеийон. Тези инициативи не са специфични само за левите – откриваме ги и при някои течения на други политически кръгове – най-вече в средите на Съюза за френска демокрация на Франсоа Байру, а Ерве Морен публикува на 25.10.2001 г. един документ от 16 страници, озаглавен „Changer de République“. Вж. също и една статия, публикувана в *Revue politique et parlementaire* от май-юни 2000 г. „Quinquennat: réforme ou VIe République?“ и № 99 от ноември 2001 г., достатъчно разнородна и обстойна, в списание *Pouvoirs: La nouvelle VIe République; La Ve République, permanence et mutations*. – *Cahiers Française*, № 300, Documentation française, janvier 2001; **François, B.** *Misère de la Ve République*. Denoël, 2001. Една от първите глави е наименована „Vers la VIe République“ (p. 9); **Chevalier, J.-J., G. Carcassonne, O. Duhamel.** *La Ve République*. A. Colin, 2001; Proposition de loi constitutionnelle, известие на Сената № 370, сесия 1999–2000, представена от Партията на левите радикали, „с цел поставяне на място на Шестата република“. В същия смисъл е речта на Жерар Шарас, депутат от Алие, произнесена на 3.04.2001 г.; **Baumont, S.** *Vers la VIe République*. Eché, 1988; *Quel Président et quelle constitution pour la VIe République?* Editions de Rouergue, 1993; **Cabu.** *Touchez pas à ma Ve République*.

За още нещо трябва да се уговорим – за термина „мит“, който е доста двусмислен и податлив на противоречиви тълкувания. Да споменем, на първо място, най-обикновения смисъл, много ясно изразен от Жорж Сорел в началото на миналия век: „цялостна съвкупност от подвижни образи, пригодни да обосноват действие, като си представяме мита за „общата стачка“ или за „голямата нощ“ в марксисткото мислене, върху чиято основа десетки години се формира дейността на една определена работническа класа, в името на която мъже и жени са били убивани, или пък този за „чистата раса“... За щастие в това, което засяга нашия мит – реалността е по-малко драматична, но идеята „да се обоснове действие“ може да бъде възприета.

Този термин има и друго значение, по-спорно, макар и по-лесно за възприемане – утопичното, в смисъл на неосъществено, но и неосъществимо. То не е несъвместимо с нашите размишления, понеже, както ще се види, „Шестата република“ би могла да бъде форма на утопия с малък или никакъв шанс за успех. В такъв случай митът се противопоставя на действителността и зависи, така да се каже, от фантазията или мечтата. Би могло да се отнася за един вид изпреварване, дори за нещо производно спрямо истинските конституционни проблеми в момента, без да се говори за другите.

От друга страна, един мит най-често се вписва в интелектуална съвкупност, сама по себе си съставена от други митове. Такъв е случаят с този, който ние приемаме. Митът за „Шестата република“ се вписва в една дълга верига от митове, вторични или дори „матрични“, за да се развие едно модно понятие. Така митът за промяната днес е заменен с този за „цикличността“², самият той свързан с противоположния мит за прогреса, появил се в конституционното право през XVIII в. чрез други науки, и сериозно оспорван днес. Той пък произлиза от мита за идеалната политическа система. Друг мит е онзи, според който Петата република била само „случайност“ в историята, понеже била създадена по волята на един човек – генерал де Гол, и затова била призвана да изчезне заедно със своя създател или най-малкото с неговите преки и непреки наследници. Между тях не би било преувеличение, поне според някои, да се причисли също и самият Франсоа Митеран³. Ето защо митът за една мимолетна Пета „голистка“ република⁴, дори просто „Деголова“⁵, своеобразен „земен рай“, апотеоз на поредица от опити и злополучни експерименти – завинаги изчезна. От друга страна, можем да се питаме дали е имало една-единствена „Пета република“, или са съществували повече на брой, с неясни дати на създаване⁶. Накрая, без претенция за изчерпателност, има още един по-нов мит – роденият от „съжителството“ – придава се но-

² Вж. философа **Taguieff, P.-A.** Résister au bougisme. Mille et une nuits, 2001.

³ Франсоа Митеран изразява своята лоялност към Петата република, избягвайки промяната в текста на Конституцията от 1958 г., ако изключим някои „периферни“ точки. Вж. **El Kaim, F.** Les idées constitutionnelles de François Mitterrand, дисертация, защитена в Тулуза на 22.12.2001 г. под ръководството на професор Анри Русийон.

Тази лоялност проличава още от 1981 г. в едно заявление на бившия президент: „Конституцията от 1958 г. е парламентарна... всяка друга интерпретация би довела до изработване на президентска система от американски тип и така би породила потребността от създаване на Шестата република“. Вж. *Politique*, II, p. 247.

⁴ „Паметник на френско-голисткия гений, величествен и неразрушим...“, както пише Бастиен Франсоа, цит. съч., с. 9.

⁵ **Ponceyri, R.** Fin de la République gaullienne? – RPP, septembre – octobre 2000, № 1008.

⁶ 1958, 1962, 1971, 1974, 1981, 1986, 1997...

во значение на термин, използван в друг контекст – само по себе си е ясно, че това „съжителство“ би породило абсолютен „ужас“⁷, оправдавайки всякакви конституционни промени, възможни или въображаеми – като се започне с петгодишния мандат – символичен етап и преди всичко начало на нова ера към „Шестата република“, понеже не би било възможно да се спре движението по един толкова добър път, въпреки всички твърдения на Жак Ширак от есента на 2000 г. за прословутата „непрестанна ревизия“, която превръщаше към формулата на Жорж Помпиду от края на 1973 г. – все във връзка с петгодишния мандат: „да вземеш или да оставиш“.

Към този неспирен „водопад“ от митове подобава да се прибави и дълбокото усещане за отсъствие на логическа връзка, което поставя на изпитание последните конституционни промени. С увеличаването на броя на разделите и алинеите в членовете те са обезобразили не само формалната представителност на нашата Конституция, което е нещо второстепенно, но дори, смятат някои, същината на текста – появили са се „няколко конституции“⁸, повече или по-малко несъвместими, в рамките на един и същ документ. Добре би било да се каже, че промяната от 1962 г. беше вече, както и да я наричат, несъвместима със самата философия на текста от 1958 г. Но нещата още повече се влошиха със следващите изменения, в частност с тези относно Нова Каледония, относно Полинезия, която промяна беше временно суспендирана, а също така и онази, чрез която ще се ратифицира приемането на бъдещата европейска конституция⁹, с прибавянето на текста за федерализма, подготвен от Срещата на върха в Лаекен през декември 2001 г. под председателството от Валери Жискар д'Естен.

Това широко идеологическо течение – за отлагане на въпроса относно Петата република – държи за преобразуване в бъдеще с онова, което доайенът Пиер Пакте много точно нарича „десакрализация на Конституцията от 1958 г.“¹⁰

„Митът за Шестата република“ днес приема две привидно несъвместими форми:

Първата, по-старата, датираща от самото начало на Петата република¹¹, която не спря да поражда различни призови за промяна¹² практически във всички политически

⁷ Вж. съчинението на Оливие Шрамек, началник на кабинета на Лионел Жоспен (1997–2002) и бивш генерален секретар на Конституционния съвет, Matignon, rive gauche. Seuil, 2001; **Rouvoilloy F.** (sous la direction de). La cohabitation, fin de la République? – F.-X. de Guibert, 2001; Ноел Леноар поддържа – според мен много правилно – противоположната гледна точка, доказвайки с много силни аргументи, че „съжителството“ с нищо не възпира реформите; но все пак не трябва ли тези реформи да бъдат доброволни, а не извоювани от „улицата“, от синдикатите в областта на образованието или от финансовото министерство. Вж. *Epouvantable cohabitation?* – Le Monde, 21.10.2001.

⁸ Вж. **Douence J.-C. et B. Faure.** Y a-t-il deux constitutions? – RFDA, № 4, 2000, p. 746.

⁹ Която според мен вече съществува, ако се приеме материалният критерий. Вж. моето изказване пред заседанието на Международната академия по конституционно право в Тунис от юли 2001 г.: *Mutations de la société internationale, droit constitutionnel, et organisations régionales.*

¹⁰ *Mélanges Pierre Avril, „La désacralisation progressive de la Constitution de 1958“.* Montchrestien, 2001, p. 389.

¹¹ Като си представим позициите на Жан Льоканоуе и Демократичния център от началото на шейсетте години.

¹² Между последните по време позиции е позицията на Доминик Щраус-Кан в неговото съчинение *La femme et la cendre.* Grasset, от м. януари 2002 г. Бившият министър на икономиката и финансите – много близък до Лионел Жоспен – който претендира да е сред привържениците на Пиер Мендес-Франс, сякаш е забравил, че последният е далеч от мисълта за премахване на поста премиер-министър, както той предлага; това прави ли го движеща сила на неговото прословуто „управление на легислатурата“! Това забравя ли е или безсмислица?

течения, дори сред „зелените“, е прословутата президентска система, най-често прецизно „уравновесена“, която обаче не успява да прикрие двусмислиците и недоразуменията на една конституционна система, развита в САЩ, а напротив, подчертава нейните естествени непълноти.

Втората, „реакционна“ от етимологично гледище, дори консервативна – въпреки скорошното присъединяване на някаква си „трета левица“, подбуждана от Арно Монтебур, се състои в това да се възобнови логиката на парламентарния режим. Този режим, целен през 1958 г. под влияние на Мишел Дебре, беше отклонен от голистката практика. Конституционната промяна от 1962 г. – също толкова оспорвана като форма и съдържание – имаше за цел да оправдае това производно, увековечено от многогодишното поддържане на „щастливото“ (?) съвпадение между парламентарното и президентското мнозинство. Това второ решение се слива с предложението също за изцяло радикална реформа, възмутителна за доайена Жорж Ведел и някои други: за чисто и просто премахване на преките избори за президент на републиката от гражданите, което би имало предвидими, но напълно непредотвратими последици.

Тези две решения, които се основават върху приблизително сходни анализи и цели, пораждат ново равновесие между властите и премахват рисковете от „съжителство“, водейки към хипотетичната „Шеста република“. Тази хипотетична република има две противоположни лица: президентски режим, който всъщност е „мираж“ (I) и „репарламентаризирана“ Пета република (II).

I. МИРАЖЪТ НА ПРЕЗИДЕНТСКИЯ РЕЖИМ

Става дума по-скоро за мираж, защото, както ще видим, такъв режим не съществува никъде другаде, освен в САЩ, т.е. в политическо и конституционно отношение това е съвсем частен случай.

Основният аргумент за една „нова република“ от такъв тип, във всеки случай най-старият, без съмнение е определянето на срок за този „произведен президентализъм“, присъщ на „Петата република“. Той беше най-добре представен от един „исторически квазиголист“, леко подозиран в ерес, поне по онова време, а именно Филип Сеген, преди повече от десет години в статията с шокиращо и изненадващо заглавие: „Президентският режим като лекарство срещу президентализма“¹³.

Недостатъците на президентализма, неговата изродена форма с латиноамерикански и дори такива от Третия свят черти на президентски режим, са твърде добре познати и затова не се изисква тяхното подробно представяне. Достатъчно е да се прочете как Филип Сеген описва ситуацията в Петата република, за да се разбере смисълът: „Президентската институция не би трябвало сама по себе си да бъде достатъчна за олицетворяване на нацията. Френският парламент е в дълбока криза... разривът между французите по въпросите от обществен интерес вероятно най-напред е разрив между французите и техния парламент... законодателната функция продължава да се

¹³ Le Monde, 27.12.1989.

разрушава... контролът върху управлението днес е по-добре осигурен от самите меди... има тенденция по-значимите събития в парламентарния живот да потъват в присмех...“.

Сведени до основното, опасностите се състоят в това да се денонсира президентската хипертрофия в периода на съвпадението между парламентарното и президентското мнозинство. Другояче казано – „абсолютна републиканска монархия“ с един „безмълвен парламент“ и с „напълно предани“ парламентаристи, следващи известната наложена се формула за различните политически мнозинства, които се редуват във властта. Всичко това е много добре познато.

Възстановяването на известно равновесие между изпълнителната власт, в широкия смисъл, и парламента минава през приемането на истински президентски режим или още по-точно казано – „уравновесен“ президентски режим. Този епитет символизира едно латентно терзание относно уместността и ефикасността на приемането на един изцяло президентски режим.

Извън това двусмислие съществуваше изкушението, а защо не и опит да се направи първа крачка към президентския режим, което е ясно от само себе си; тази крачка наистина се направи – това беше приемането на петгодишния мандат. Това изменение, отложено през 1973 г., се осъществи в един много по-смутен и твърде нездрав политически климат, при значителна степен на неучастие в големия референдум от 24.09.2000 г.¹⁴ Това беше прекрасен пример за конституционно противоречие: представян от своите привърженици като средство за възвръщане на равновесието между властите, петгодишният мандат очевидно е фактор, въвеждащ висока степен на неравновесие; липсата на разбиране е отчайваща; във всеки случай официално става въпрос за това да се подсили легитимността¹⁵ на една действаща президентска институция извън „съжителствата“, за които се смята, че вече са станали по-редки, и на многобройните власти, макар те да не фигурират в текста на конституцията. Всъщност по-скоро нещата опират, въпреки цялата интелектуална и медийна мобилизация, до един „политически провал“ и добре се знае колко струва на демокрацията едно такова решение...

Да го представим после като първа крачка, като крайъгълен камък на един идеализиран президентски режим от американски тип, който заменя едно благочестиво обещание и дори простото очарование, тъй като това предполага, че първо се е решил въпросът относно предимството на такава система, което не е очевидно, и преди всичко фундаменталният въпрос за нейната приложимост при настоящия френски политически, социален и културен контекст.

Каквото и да мислят за това по-непреклонните, очевидно е, че американският модел на президентски режим невинаги функционира правилно, ако изключим САЩ; това е ясно и безспорно. В повечето от страните от Третия свят, в частност на американския континент, през XIX в. веднага е приета изродената форма на „президен-

¹⁴ Проектът беше приет с гласовете на по-малко от 20% от регистрираните избиратели!

¹⁵ Легитимността на един президент, избран за срок от седем години, се разплаща с напредване на времето и това е, което води до риск от отслабване на президентската институция...

циализъм“. Тук не му е мястото да се изгражда теория за тези политически режими, нито пък да се представят методи за нейното практическо функциониране; ще отбележа само, че тази система не е имала значение там, където, напротив, е било прехвърлено едно разрешение на проблема за неравновесието на властите. Това е било съпроводено преди всичко от една президентска хипертрофия, отворило е вратата за всякакви видове държавни преврати, предизвиквани от изпълнителната власт.

Що се отнася до френския опит с президентски режим, признато е, че има и провали – както през 1791 г., в исторически (наистина частен) контекст, но особено през 1848 г. Тези неуспехи при всички случаи са предвидими и довеждат дотам, че винаги разрушават тъкмо условията, които обуславят американския успех¹⁶ – при отсъствието на идеологически и електорален залог американските политически партии се оказват преди всичко „машини“ за набиране на значителни фондове за големи (предимно президентски) избори. Съществува своеобразно разделение на властите; федерализмът, който е далеч от това да бъде лъжа, докато нашите невежи, непримирими демократи се преструват, че му вярват; фундаменталната роля на една истинска съдебна власт, начело на която стои една оригинална институция като Върховния съд, съдържа риска, който не е за подценяване, от едно „управление на съдиите“, та дори той да е „негативен“ – както в края на XIX в. и през трийсетте години, или „позитивен“ – както през шейсетте години. Може би това е предимно една концепция на социални и дори политически зависимости, основаващи се върху прагматизма, върху системното търсене на типичния англосаксонски компромис, наследен от бихейвиоризма, и върху официално признатата роля на лобитата, игнорирани и презирани във френската политическа система.

При тази ситуация, която позволява да се предвиди възможността за нов провал при внедряване на американката система във Франция – истинско „културно изключение“ в обратна посока – уместно е да се добавят също и критиките относно механизма за пряк избор на президент на републиката от народа, които бяха широко изложени при една дискусия в Истанбул през декември 1999 г.¹⁷ Между тези критики приемлива би била поставящата на преден план относителността на едно неизбежно разделение на политическото общество, привилегировано от този тип избор, и то в момент, когато се настоява именно за заобикаляне или почти заобикаляне на това традиционно разделяне „дясно-ляво“ на по-големите социални проблеми. Тук очевидно трябва да се добави и една неизбежна последица – тази за финансирането на изключително скъпите предизборни кампании, което особено изпъква в американския

¹⁶ Много би могло да се каже за този американски „успех“; наистина с право може да се зададе въпросът дали успехът на американското общество не се е осъществил въпреки недостатъците и непълнотите на американската конституционна и политическа система, а не благодарение на нея – в една либерална страна, където конституционните надстройки са второстепенни. Особено като си представим едни по-слабо задоволителни условия, най-малкото заради президентските избори в САЩ през есента на 2000 г. ... Без да споменавам факта, че привържениците на американското конституционно решение доста често са същите онези, които отхвърлят американската култура и опасностите от популяризирането на „кока-кола цивилизацията“... Не е ли това в определени среди направо противоречие?!

¹⁷ Дискусия, организирана от университета „Галатасарай“ и Юридическия факултет в Тулуза: L'élection du chef de l'Etat par le peuple: une bonne solution? – Вж. в частност моя доклад L'élection du chef de l'Etat par le peuple: une fausse bonne idée. Presses de l'Université de Toulouse et de Galatasaray, 2000.

пример, както вече се спомена, но така също и във френската действителност – въпреки усилията за овладяване на този феномен с последици, близки до корупцията във всички нейни форми¹⁸.

И така, как да не се твърди, че на президентския режим не е чужд един феномен, близък до онзи, който във Франция наричаме „съжителство“? При него в отсъствието на премиер-министър, далеч от идеята да се улесни един компромис в съществуващото във Франция общество, дълбоко белязано от идеологическо разделение, би се стигнало до една фатална ситуация на блокиране без конституционен изход, понеже правото на разпускане на парламента вече не би съществувало. Това ясно се видя по време на Втората република с преврата на президента – имперският принц срещу монархисткото събрание.

Фактът, че се вземат предпазни мерки да се уточни, че бъдещият президентски режим би трябвало да бъде „равновесен“, както това се представя от неговите умерени привърженици, без да се уточнява какво трябва да се разбира под това – се отнася към безразсъдството, за да не се каже нещо повече¹⁹.

Очевидно е, че голямата пречка за президентския режим е статутът на президента; решение, състоящо се единствено в това да се приеме президентски режим, който не изглежда твърде задоволителен извън своя контекст. Тогава посоката на мисли се обръща към друго решение: достатъчно е може би да се направи невъзможна президентската хипертрофия, като се премахне изборът на държавния глава от народа²⁰. Тогава имаме налице друг проект за „Шестата република“, ориентиран към завръщане, прибягване към парламентарна развръзка, или казано другояче – един „премиерски режим“, както е най-добре да се нарече.

II. КЪМ „ПЕТА РЕПАРЛАМЕНТАРИЗИРАНА РЕПУБЛИКА“

Няма отново да повтарям в тази кратка статия мотивите на тези, които могат да бъдат групирани под названието „носталгици“; става въпрос за изпитващите носталгия по Четвъртата, дори по Третата република²¹, т.е. по една форма на „абсолютен парламентаризъм“ (несъмнено спорен израз), онези, които никога не приеха Конституцията от 1958 г. и режима, който беше, повече или по-малко логично, произведен от нея. Тази

¹⁸ Органичните закони от 11.03.1988 г., 19.01.1995 г., 5.02.2001 г. Разходите за президентските избори възлизат на 312,5 милиона нови франка през 1981 г., 750,6 милиона през 1988 г. и 875,5 милиона през 1995 г. (вж. Le Monde, 28.12.2001 г.) и вероятно много повече през 2002 г. Нуждата да се събират такива значителни суми води до осъдително поведение от гледна точка на републиканския морал, а понякога и от гледна точка на самото право. За САЩ цифрите не са с такива обикновени измерения, а достигат върхови стойности (например аферата с фалита на групировката „Енрон“ в края на 2001 г. – поредната стъпка от дълга серия преобразувания, свързвани с обвинението за финансиране на втората кампания на Бил Клинтън от китайските комунисти...).

¹⁹ За повече детайли относно недостатъците на тази система вж. **Lauvaux, P.** L'illusion du régime présidentiel. – In: Mélanges Pierre Avril, Montchrestienq 2001, p. 329. Вж. по-подробно частта, наречена „L'illusion du „vrai“ (sic) régime présidentiel“.

²⁰ Макар че Пиер Аврил се опитва да докаже, че президентската хипертрофия има за своя последица избори с всеобщо и пряко избирателно право, а не обратното.

²¹ Вж. **Bidegarey, C. et C. Emery.** Quatrième République: le retour? – In: Mélanges Pierre Avril, op. cit. p. 285.

„група“, общо взето „антиголистка“, в момента има маргинално съществуване, но призрактът на завръщане към миналото, идеализирано от едни и сатанизирано от други, често бива използван като инструмент за възпиране движението в тази посока или за дискредитиране на една или друга реформа – както ще видим, с предложения за връщане на пропорционалното представителство, което е „троянският кон“ за завръщането отново на „Четвъртата република“.

Волята за връщане равновесието на нашите политически институции минава през два вида предложения.

А: ОГРАНИЧАВАНЕ КРАЙНОСТИТЕ В РАЦИОНАЛИЗАЦИЯТА НА ПАРЛАМЕНТАРИЗМА

Първата идея се състои в смекчаване злоупотребите с рационализацията на парламентаризма, целен през 1958 г. от Мишел Дебре, в един особен исторически контекст. Това ново поставяне на въпроса, засягащо специално, но не само чл. 49, и преди всичко неговата ал. 3, представлява грубо противоречие – едно от многото. Може само да се види как този член, несправедливо критикуван в национален план, е възприет спрямо регионалните институции, където е изцяло удовлетворителен²². Става въпрос следователно за зле започната битка от онзи, който се прави, че е забравил, че съседните демократични държави са приели подобни разпоредби в тази област; като пример за успех ще се цитират Германия или Испания с тяхното „предложение за конструктивен вот на недоверие“. Ето защо няма да се засяга онзи аспект на проблема, който, от друга страна, трябва да се съпровожда само от приемане на точни реформи без цялостно въздействие върху естеството на системата, която бихме искали да се промени. Това е такъв вид ограничаване на ефектите от рационализацията, каквато председатели на Националното събрание като Филип Сеген и Лоран Фабиус се опитаха да осъществят, без обаче да можем да говорим за явен успех. Става въпрос най-често за прости „съмнителни нововъведения“, както констатират повечето парламентаристи, включително за онова, което беше представяно като голямо нововъведение – единствената сесия. Няма дори да говорим за прословутите „парламентарни ниши“, които подслоняват преди всичко фрустрациите.

Б: ЗАВРЪЩАНЕТО НА ИСТИНСКАТА ПАРЛАМЕНТАРНА СИСТЕМА

Второто решение, много по-радикално и дълго време поддържано от много малко конституционалисти и политици, но такова, което набира привърженици, се състои в това да се организира истинска парламентарна система със съвсем естествена водеща роля на премиер-министъра, какъвто е случаят във всички държави, съпоставими с нашата²³.

Дали установяването на такава система би изисквало промяна на Конституцията от 1958 г.? Това не е съвсем ясно. Наистина ще трябва най-после да се приеме, че ня-

²² Както са си представяли нещата към края на седемгодишния мандат на Валери Жискар д'Естен и премиера Раймон Бар или в началото на втория мандат на Франсоа Митеран и премиера Мишел Рокар.

На регионално равнище между последните приложения ще се цитират тези на Регионалния съвет на Франш-Конте и тези на Алпийска Рона относно приемането през декември 2001 г. на бюджета за 2002 г.

²³ Такива са Германия, Испания, Великобритания, Япония, Италия.

кои основополагащи членове на тази конституция, особено прословутите чл. 20 и 21, никога не са били прилагани по подходящ начин, ако се изключат периодите на „съжителство“. Също така е ясно, че възможността за „арбитраж“ на президента (според чл. 5) по никой начин не създава – противно на това, за което претендира генерал де Гол на известната си пресконференция от 30.01.1964 г. – абсолютна власт, а точно обратното. Накрая, ще трябва също „да се наричат нещата с истинските им имена“: едно поругаване на конституцията ще бъде „поругаване на конституцията“, както много уместно го нарича проф. Ан-Мари Коенде²⁴. Чисто лицемерие са разсъжденията, които се крият зад възможните псевдопрочити на един и същи текст, дори прословутите „тълкувания“²⁵, без да се споменават т.нар. жива конституция и неофициалните промени²⁶ на Конституцията. Иначе казано – отказът да се понесе дълбоката реалност на правото, която се състои в това да бъде преди всичко „ограничител на несигурността“ и в това си качество – познаваема и предварително позната, т.е. поради липса на друга възможност трябва да се представи в писмена форма.

1. ПО-ДОБРЕ ДА СЕ ПРИЛАГАТ КОНСТИТУЦИОННИТЕ ТЕКСТОВЕ

И така, ако трябва да има Шеста република и ново уравнивяване на властите, т.е. „ре-парламентаризация“, това може да се направи по много прост начин – прилагайки текста от 1958 г., както неколкократно се потвърди при трите последни „съжителства“.

Аргументът, който се изтъква в такъв случай от някои крайни „президентциалисти“, какъвто е доайенът Жорж Ведел, се състои в това, че конституционната промяна от 1962 г., установяваща прекия избор на президент, е направила невалиден „парламентарния“ текст от 1958 г.²⁷ Би било възможно, но би отнело много време да се докаже, че такова твърдение далеч не е убедително. Нека само си помислим, че всички европейски държави, приели такъв модел за избор на президент, са останали, естествено, верни на парламентарната природа на своя режим²⁸. Следователно няма очевидна връзка между избора на президент и неговите правомощия.

Но това е така, защото съществува тази пречка – начинът на избор на президент чрез преки всеобщи избори – която някои, все по-многобройни и талантиливи, но понякога с маниер, който не изключва интуитивна агресивност – като Арно Монтебур, правят крачката и не се колебаят да предложат, както аз го направих преди години²⁹ – чисто и просто премахване на това изменение, станало извор на недоразумения и грешки.

²⁴ Вж. **Cohendet, A.-M.** La cohabitation. PUF, 1993; Le Monde, 20.02.2001 г.

²⁵ Тълкуване от кого, тълкуване от чие име и тълкуване с каква цел.

²⁶ Термини, заимствани от немската юридическа философия, твърде на почит в някои модни доктринални кръгове – като днес „гертапотамия“ бива замествана от „l’anglotomania“.

²⁷ Тук само отбелязваме разумния довод на доайена Ж. Ведел, според когото ще бъде практически невъзможно да се отмени официално – чрез нова „негативна“ поправка, тази от 1962 г.

²⁸ Страни като Австрия, Финландия, Ирландия, Португалия.

Да отбележим също, че решението, прието веднъж в Израел – за пряк избор на министър-председател от народа, бързо е било изоставено. Вж. **Klein, C.** Israël revient au parlementarisme classique. Le Monde, 15.03.2001 г.

²⁹ Вж. Le quarante ans de la Constitution française: la leçon américaine. Gazette du Palais, 2.10.1998 г.

Дали става въпрос за преминаване от Петата към Шестата република? Ако за в бъдеще, както, изглежда, желае А. Монтебур, президентът трябва да бъде избран от парламентаристите, дали не ще се върнем към Четвъртата република, което е единственият начин да достигнем до Шестата република? Със сигурност няма, тъй като ще пребъде решаващият принос на Конституцията от 1958 г., а именно, както казах, рационализацията на парламентаризма, успешно контролирана от Конституционния съвет. Все пак според мен с искането за премахване на изменението от 1962 г. изглежда за предпочитане да се върнем към текста от 1958 г.³⁰ и да се спрем на него, а именно – избора на държавен глава от една колегия, представляваща по същество местните колективи и донякъде усложнена, за да дискредитира влиянието на „сенаторската колегия“. Тези колективи са станали, след големия закон от 1982 г., твърде важна съставна част на демокрацията, и то не само на местната демокрация, в момента, в който „местно“ и „национално“ са все по-тясно свързани в онова, което би могло да се опише като копиране с малки изменения на формулата на германския федерализъм – една „кооперативна децентрализация“, основана върху договорното приемане на проекти и „кръстосаното финансиране“.

2. ПАРЛАМЕНТАРИЗЪМ И НАЧИН НА ГЛАСУВАНЕ

Доколко това завръщане към парламентаризма³¹ при водеща роля на премиер-министъра представлява адекватно решение на проблема за нарушеното равновесие на властите? Не е ли това, що се отнася до положението на парламентаризма, еволюция на английския режим към лека форма на „президенциализация“ с нарушаването на равновесието на правомощията в полза на лидера на спечелилата изборите партия, който става премиер-министър³², и не е ли твърде отдалечена от това, което е представлявал парламентаризмът в миналото?

Тогава се поставя въпросът за причините, пораждащи нарушаването на равновесието на правомощията, така противоречащо на прословутото разделение на властите – едно условие за свободата, описано и анализирано с такава точност от Монтезкьо. Дали това би бил краят на „парламентарното село“, обзето не толкова от формалността по назначаването на шефа на изпълнителната власт и „президенциалистките легиони“, колкото от безпощадната и пагубна логика на автоматично гласуващите?

Ако се преориентира търсенето на едно ново уравнивяване на властите към по-опростени решения (нещо, което изглежда не по-малко ефикасно), трябва да се достигне до въпроса за евентуална промяна в начина на гласуване, при това не само

³⁰ Макар натоварена с амбициозна мисия от Франсоа Митеран, комисията под председателството на доайена Ж. Ведел по никои начин не беше представила нова система и по силата на това една Шеста република, макар че беше предложила няколко, често правилни уточнения – особено относно Сената. Това можеше да се твърди, както направи професор Шарл Зорбиб (Вж. Le rapport Vedel: un retour ou sources de la Ve République? – RPP, януари-февруари 1993, с. 3), донякъде само защото реформата от 1962 г. не беше отново поставена под въпрос.

³¹ Вж. **Esplugas, P.** La Ve République: une pratique renversée de la Constitution de 1958. LPA, 6.05.1999.

³² Понякога не се взема под внимание фактът, че в крайна сметка английският министър-председател се избира „пряко“ от избирателите.

за президент, когато се размишлява по тази тема³³.

Тогава решението да се направи немислима, а защо не дори напълно невъзможна³⁴ появата на автоматично гласуващо мнозинство (абсолютно или квазиабсолютно такова), се състои в това да се приеме пропорционалното представителство³⁵. Такова решение, свързано с оставане в сила на процедурите за рационализация на парламентаризма, приети през 1958 г., би дало на парламента реална власт. Така би се избегнала настоящата ситуация, при която последният е само регистратура, натоварена с това да „предпазва“ или по-скоро да контролира правителството. Дебатът и доста трудното понякога търсене на компромис – характерни елементи на демокрацията от времената на Древна Атина насам, биха възвърнали целия си смисъл тогава, когато се акцентира върху понятията „законодателно експериментирание“ и закони, подлежащи на периодични изменения³⁶. Това е, което откроява крехкостта на една законодателна уредба, приета от автоматично гласуващи мнозинства, поставящи се в услуга на правителството³⁷.

Без никакво съмнение Конституцията от 1958 г. е най-добрата конституция, която Франция е имала за повече от два века изключително богата история. Едно оптимално равновесие между властите, следователно и между политическите сили, се е появило почти естествено и, може да се каже, по спонтанен и интуитивен начин – благодарение на „съжителството“, несъзнателно желано от гражданите, каквото и да казват неговите критици³⁸.

Накрая ще кажа: засега е ясно, че една президентска „Шеста република“ би била по-лоша от онова зло, което този режим претендира, че унищожавя – източник на още по-големи неравновесия и непреодолими по демократичен път препятствия.

Що се отнася до една „Шеста република“ – парламентарна, триумф на текста от 1958 г., не би трябвало да се съмняваме, че това е триумф на здравия разум. Дали обаче този здрав разум би бил толкова споделен, както се твърди, и не би ли бил самият той един мит – един мит повече!

Превод: София Балабанова – IV курс право в СУ „Св. Кл. Охридски“
 Научна редакция: доц. д-р Георги Близнашки

³³ Става въпрос за начините за назначаване на сенаторите и за начините на гласуване в общините и регионите, дори във вътрешнообщинските организации, призвани да заместят департаментите – нещо, в което вярва Доминик Шраус-Кан.

³⁴ Пропорционалното представителство не попречи Народната партия на Хосе-Мария Аснар да получи абсолютно мнозинство на изборите в Испания през 1998 г.

³⁵ Приемането на пропорционално представителство, а не на смесена система, която би рискувала да събере повече недостатъци, отколкото предимства, би трябвало да се съпровожда от значително намаляване броя на депутатите. Вж. моята статия *Pour une mini-Assemblée Nationale. Pouvoirs*, 1993, и съчинението на **Quilès, P. et I. Levai**. *Les 577: des députés pour quoi faire?* Stock, 2001.

³⁶ Без да говорим за измененията, налагани от улицата (напр. Закона за презумпцията за невинност), за които вече стана дума и които само биха спечелили от това да бъдат „по-зрели“; за онова, което по някакъв начин оправдава запазването на двукамарността, позволяваща съществуването на един такъв диалог, който в основата си е законодателен.

³⁷ Дали подкрепям завръщането към ценната идея на Едгар Фор за „мнозинства на идеите“? Това не би било никак шокиращо.

³⁸ За един критичен възглед относно „съжителството“, който аз не споделям, вж. **Massot, J.** *La Ve République est-elle soluble dans la cohabitation?* – In: *Mélanges Philippe Ardant*, 2001, p. 164, и **Rouvillois, F.** (sous la direction de). *La cohabitation, fin de la République?* F.-X. de Guibert, 2001.

ДИСКУСИЯ

Д-р Васил Янарлиев

ЗА ПЪЛНОЦЕННОТО ИЗПОЛЗВАНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ОПЕРАТИВНО-ИЗДИРВАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ В НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

I. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ НА ПРЕСТЪПНОСТТА И РАЗВИТИЕ НА ОРГАНИЗИРАНТА ПРЕСТЪПНОСТ

Настоящият стадий от развитието на престъпността (в световен и национален мащаб) се характеризира с появата на нейни качествено нови, **по-организирани и по-опасни** форми. Същевременно протича и интензивен процес на глобализация на престъпността, на интегриране на криминалните образувания, чиято дейност придобива все по-конспиративен характер. Така не само се застрашават общественият и правовият ред, националната сигурност на отделните държави, но и политическата и социално-икономическата стабилност в цели географски региони.

В Република България при тази обстановка изключителна актуалност придобива проблемът за повишаване на ефективността от противодействието на престъпността. Той в най-голяма степен е свързан с въпроса за **пълноценното използване** в наказателния процес на информацията, получена от полицейските оперативно-издирвателни органи. Действително по силата на предоставените им законови правомощия и разузнавателната по своя характер оперативно-издирвателна дейност (ОИД)¹, осъществявана от тях, те най-често първи от специализираните правоохранителни органи се „докосват“ до всяко отделно престъпление и първи събират (откриват, възприемат, фиксират и запазват), проверяват и оценяват фактически данни, които биха могли да се използват като доказателства в евентуален бъдещ наказателен процес.

Проблемът за рационалното използване на информацията, придобита при осъществяване на оперативно-издирвателна дейност, в наказателния процес е един от основните въпроси на самата тази дейност. Тя се оценява главно по това – доколко опе-

¹ Съгласно чл. 160, ал. 2 от Закона за Министерството на вътрешните работи (ЗМВР) оперативно-издирвателната дейност „се осъществява от оперативно-издирвателните и оперативно-техническите структурни звена на МВР...“.

ративно-издирвателната информация² се „оползотворява“ при осъществяването на наказателното производство. Затова разрешаването на този проблем в най-голяма степен зависи не от установеното от действащото законодателство **съотношение** между оперативно-издирвателната и наказателнопроцесуалната дейност (наказателния процес), респ. между резултатите от ОИД и доказателствата в наказателното производство, а от перспективите за неговата промяна. Тя следва да бъде по посока разширяване на възможностите за използване на резултатите от ОИД в наказателния процес.

II. СПЕЦИФИКА И СЪОТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ДЕЙНОСТИТЕ ЗА СЪБИРАНЕ НА ДОКАЗАТЕЛСТВЕН МАТЕРИАЛ ЗА ТЕЖКИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ И ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ПРЕДВАРИТЕЛНОТО РАЗСЛЕДВАНЕ

Наказателният процес и оперативно-издирвателната дейност са строго регламентирани по законов път³. И двата вида дейности са функции на наказателното правосъдие, осъществяват се за решаване на неговите задачи. Същевременно обаче наказателният процес и оперативно-издирвателната дейност имат различна правна природа, съответно – **процесуална** и **допроцесуална**. При това същностен признак на оперативно-издирвателната дейност е нейният ярко изразен **разузнавателен** характер. Според действащото законодателство те са два отделни вида правоохранителни дейности, които имат различни функции. Наказателният процес има за предмет разглеждането и решаването на наказателни дела, извършва се по строго определен от Наказателнопроцесуалния кодекс (НПК) ред, като непосредствената му задача е „да се осигури разкриване на престъпленията, разобличаване на виновните и правилно прилагане на закона“ (чл. 1, ал. 1 НПК).

Оперативно-издирвателната дейност представлява „*специфичен вид дейност* (курсивът мой – В. Я.), осъществявана от МВР, за защита на националната сигурност и обществения ред в Република България, здравето, живота, правата и свободите и собствеността на гражданите от престъпни посегателства“ (чл. 160, ал. 1 ЗМВР). Ето защо, а видно и от нейните цели, визирани в чл. 161, т. 1–5 ЗМВР, законодателят я определя като самостоятелен вид правоохранителна дейност. Нейната специфика се състои в това, че тя се осъществява „посредством гласни и негласни способности и средства“ (чл. 160, ал. 2 ЗМВР), „с прилагането на конспиративност при съчетаване на

² В следващото изложение вместо понятието „оперативно-издирвателна информация“ ще използвам по-точното понятие „резултати от оперативно-издирвателната дейност“ (резултати от ОИД), тъй като тази информация всъщност е крайният продукт, резултатът от осъществяването на посочената дейност. За повече подробности вж. **Янарлиев, В.** Използване на резултатите от оперативно-издирвателната дейност в наказателното производство. – Във: Трудове на НИКК – МВР, 2004., том XXVI, 18–21.

³ За първи път оперативно-издирвателната дейност се урежда по законов път с приетия ЗМВР (обн., ДВ, бр. 122 от 1997 г.). Дотогава регламентирането на тази специфична дейност се е осъществявало само чрез ведомствени нормативни актове, имащи закрит (секретен) характер.

гласни и негласни методи и средства“ (чл. 160, ал. 3 ЗМВР), „посредством специфични способности и средства, както и чрез използване на специални разузнавателни средства и на граждани, приели доброволно сътрудничество с органите на МВР при изпълнение на функциите им“ (чл. 162, ал. 2 ЗМВР), което определя и типичния ѝ разузнавателен характер.

Сега установеното съотношение между наказателнопроцесуалната и оперативнo-издирвателната дейност, разглеждано на плоскостта на наказателното правосъдие, се определя от прилаганата „технология“ за разследване в досъдебната фаза на наказателното производство на тежки престъпления, извършвани в условията на неочевидност, тайно и професионално, предимно от организирани престъпни групи и лица, „гравитиращи“ към структурите на организираната престъпност. При нея ясно са обособени два стадия, съответно т.нар. **оперативно-издирвателен** и **предварително разследване** във формата на полицейско производство и предварително производство (следствие).

Основни елементи на първия стадий са:

- активно и целенасочено търсене и придобиване на първична оперативнo-издирвателна (разузнавателна) информация за лица, подготвящи, извършващи или извършили такива престъпления;
- извършване на оперативна проверка на тази информация („оперативна проверка на събраните данни и тяхното документиране“ – чл. 162, ал. 1, т. 15 ЗМВР), осъществявана в двете ѝ модификации – предварителна, първична и последваща, вторична (или т.нар. оперативна разработка⁴);
- предоставяне на резултатите от ОИД, вкл. и на вещественни доказателствени средства, съгласно чл. 161, т. 5 ЗМВР на органите на предварителното разследване;
- осъществяване на допълнителна оперативнo-издирвателна дейност, съпътствваща и подпомагаща наказателното производство в досъдебната и съдебната му фаза.

Вторият, процесуалният стадий включва строго определени от закона процедури за осъществяване на предварителното разследване, при което се решава и въпросът за допустимостта⁵ на резултатите от ОИД в тази фаза на наказателното производство в качеството им на доказателствени материали (доказателства и доказателствени средства). По такъв начин разглежданата технология за разследване в рамките на досъдебното производство на посочените престъпления се основава на възможностите на две отделни функции на наказателното правосъдие – оперативнo-издирвателната и наказателнопроцесуалната.

⁴ По-подробно относно съществените признаци и различията на двете модификации на оперативната проверка, визирана в чл. 162, ал. 1, т. 15 ЗМВР, вж. **Янарлиев, В.** Институтът „оперативна проверка“. – Информационен бюлетин на НИКК – МВР, 2003, №. 111, 81–84.

⁵ Тук се има предвид решаването на въпроса – могат ли определени факти да послужат като доказателства по делото и могат ли определени средства за възпроизвеждане на едни или други релевантни по делото факти да послужат като доказателствени средства, а не наказателнопроцесуалните действия, с които се извършва представянето им от страните в наказателния процес и тяхното допускане от съответния държавен орган. Повече по този въпрос вж. у **Павлов, Ст.** Наказателен процес. С.: Сибир, 1996, 319–320.

Всичко това е показателно за ролята на оперативно-издирвателната дейност в наказателното правосъдие, а именно: „оперативно-издирвателната дейност способства за успешното осъществяване на процесуалната дейност и в крайна сметка за реализацията на нормите на наказателното право“⁶. **Спомагателният** характер на оперативно-издирвателната дейност, нейната подчинена роля по отношение на наказателния процес се разкрива и от регламентиращата ги законова база. Така например според:

– чл. 176, т. 7 НПК прокурорът може „да възлага на съответните органи на МВР извършването на отделни действия, свързани с разкриване на престъплението“;

– чл. 192а НПК „прокурорът или следователят възлагат на съответните органи на МВР издирването на извършителя на престъплението“, когато той е неизвестен;

– чл. 201а, ал. 2 НПК „Когато следователят поиска, органите на МВР са длъжни да му окажат съдействие при извършване на отделни следствени действия.“

Съгласно чл. 161, т. 5 ЗМВР пък една от целите на ОИД е: „изготвяне и съхранение на веществени доказателствени средства и предоставянето им на органите на съдебната власт“.

Успоредно с разкриване ролята на оперативно-издирвателната дейност в наказателното производство, цитираните (както и други) норми от НПК доказват, че наказателнопроцесуалният закон е **един от елементите** на правната основа на ОИД.

Така определеното съотношение между оперативно-издирвателната дейност и наказателния процес и в частност между резултатите от ОИД и доказателствата в наказателното производство е обективно предпоставено от редица обстоятелства. Преди всичко следва да се изтъкне, че законодателят се е ограничил само в изчерпателното **изброяване** на мероприятията (действията), чрез които се извършва оперативно-издирвателната дейност (чл. 162, ал. 1, т. 1–18 ЗМВР). При това е изтъкната спецификата на използвания за това инструментариум (специфични способности и средства, вкл. и специални разузнавателни средства, както и агентурния метод, т.е. използване на „граждани, приели доброволно сътрудничество с органите на МВР при изпълнение на функциите им“), която е очертана в твърде широки рамки и възможно най-кратко и пестеливо (чл. 162, ал. 2 ЗМВР). Същевременно обаче липсва точно и ясно определяне на правната същност и съдържанието на разглежданите действия, чието наличие е обективна предпоставка за решаване на въпроса за допустимостта на получените чрез тях резултати в наказателния процес.

По аналогичен начин – недостатъчно са определени и **условията** (само в техния принципиален, но не и същностен аспект), при които се осъществява същата тази специфична дейност: „при спазване на Конституцията и закона, зачитане правата и свободите на гражданите и тяхното достойнство, а така също с прилагането на конспиративност при съчетаване на гласни и негласни методи и средства“ (чл. 162, ал. 3 ЗМВР). Наред с това „технологията“, процедурата за осъществяване на отделните оперативно-издирвателни действия въобще не се разглежда в закона. Затова пък процедурата за подготовката и реализирането на една група от конкретно посочени (в чл. 5–10 от

⁶ Основы оперативно-розыскной деятельности (авторский коллектив, под ред. Б. В. Рушайло). Санкт Петербург: Лань, 2002, с. 62.

Закона за специалните разузнавателни средства (ЗРС) и чл. 162, ал. 1, т. 4, 6, 8, 9, 10, 11, 18 ЗМВР) оперативно-издирвателни (и по-точно оперативно-технически или т.нар. специални разузнавателни средства (СРС) мероприятия, както и за изготвяне и прилагане към съответното наказателно дело на получените резултати чрез веществени доказателствени средства, са дефинирани в НПК.

Използването на доказателствени материали в наказателния процес, формиране въз основа на резултатите от ОИД, в значителна степен се препятства и от друго обстоятелство, свързано с несъвършенствата на нейната уредба. Става дума за това, че в ЗМВР **липсва** точно и изчерпателно изброяване на **оперативно-служебните документи**, с които тази специфична дейност „оперира“, и в частност – с които се удостоверява произходът на дадени резултати при осъществяването ѝ чрез едни или други оперативно-издирвателни мероприятия, като правило извършвани в определена „конфигурация“ за всеки конкретен случай. Същевременно за използваните понастоящем документи, с които се оформят подготовката и осъществяването на такива мероприятия, както и отразяването на получените резултати, няма нормативно установени, задължителни и унифицирани изисквания по отношение на техните реквизити, дори и на вътрешное ведомствено равнище.

Посочените обстоятелства, обуславящи недостатъчното използване на резултатите от ОИД за целите на доказването в наказателния процес, според мен се дължат на две основни причини. Първата се състои в това, че сега действащото наказателнопроцесуално законодателство се е създавало в коренно различна от настоящата държавно-устройствена, политическа, социално-икономическа и криминогенна действителност⁷. Чрез него се е осигурявало ефективно осъществяване на наказателното производство, респ. на разкриването и на най-тежките престъпления през този период, вкл. и извършваните в съучастие („групово“), поради което не е имало такава належаща необходимост от формиране на доказателства, основани върху резултатите от ОИД. Затова понастоящем същото това законодателство не може да изпълнява ефективно функциите си по отношение на криминалните деяния, извършвани от лица, включени в структурите на организираната престъпност, ако не ползва резултатите от ОИД, получени предимно чрез негласни способности⁸, средства и методи. Другата причина се заключава в първоначалния стадий, на който се намира законодателството в сферата на оперативно-издирвателната дейност. Най-вероятно затова, въпреки че вече са законово закрепени и най-секретните оперативно-издирвателни мероприятия, липсва каквато и да е регламентация от процедурен характер на отделните етапи (подготовка, реализация, отчитане и използване на резултатите) от технологията за тяхното осъществяване. Считаю, че това е следствие главно на проявявана инертност от времето, когато оперативно-издирвателната дейност се уреждаше нормативно само със закри-

⁷ Действащият Наказателно-процесуален кодекс е обнародван в ДВ, бр. 89 от 15.11.1974 г., но е влязъл в сила от 01.03.1975 г.

⁸ За разлика от наказателнопроцесуалното право, което приема за тъждествени понятията „способи“ и „средства“, в теорията на оперативно-издирвателната дейност същите тези понятия имат различна семантична натовареност. При нея, както и в криминалистиката, способите се разбират като начини за извършване на дадени действия.

ти вътрешноведомствени актове, в които се очертаваше само общата рамка за изпълнение на оперативно-издирвателните мероприятия.

III. НЕОБХОДИМОСТ ОТ „СБЛИЖАВАНЕ“ НА ОПЕРАТИВНО-ИЗДИРВАТЕЛНАТА И НАКАЗАТЕЛНОПРОЦЕСУАЛНАТА ДЕЙНОСТ

Законовото регламентиране на оперативно-издирвателната дейност (и в частност на оперативно-издирвателните мероприятия) създаде по-солидна основа и повече предпоставки за използване на получените при осъществяването ѝ резултати в наказателния процес. Същевременно обаче възникна и един съществен проблем. Той се заключава в обективната необходимост от облекчен достъп в наказателния процес на резултатите от ОИД, получени чрез вече законово регламентирани оперативно-издирвателни мероприятия при спазване на основанията за тяхното провеждане. Настоящата криминална действителност изисква при разрешаването на този проблем **концептуално нов подход**, при който се включват и други, освен сега използваните способности, средства, методи за разследване на престъпленията, извършвани от лица, въввлечени в организираната престъпност. Неговата същност се състои в „сближаване“, в своеобразна „конвергенция“ на посочените вече две функции на наказателното правосъдие – оперативно-издирвателната и наказателнопроцесуалната.

Такъв подход отдавна се прилага в много страни, в които проблемът „организирана престъпност“ има значително по-дълга история, отколкото у нас. В някои от тях (Италия, САЩ⁹ и др.) дори има специално законодателство за противодействие на организираната престъпна дейност. В други страни (Австрия, Германия, Франция и др.) за престъпната дейност на лица, въввлечени в организираната престъпност, се прилага не специално, а наказателното законодателство, основаващо се на принципа на общия престъпен сговор¹⁰. И в двата случая обаче са създадени законодателно закрепени механизми (организационни и процесуални), позволяващи своевременно откриване и фиксиране на фактически данни, които са необходими за разкриването на престъпления от такъв характер и възможности за пряко използване или за облекчен достъп на резултатите от ОИД в наказателния процес.

Вероятно най-значима реализация на идеята за възможно по-голямо „сближаване“ на оперативно-издирвателната и наказателнопроцесуалната дейност се наблюдава в законодателството на САЩ. В съответствие с него „технологията“ за предварител-

⁹ В САЩ с много голям успех се ползват два нормативни акта, специално приети за прилагане по дела за организирана престъпна дейност – законът RICO и законът CCE. В контекста на разглеждания в статията въпрос интерес представлява първият от тях. Целта на закона RICO, приет през 1970 г., е формулирана така: „унищожаване на организираната престъпност в САЩ чрез *подсилване на правните инструменти в процеса на събиране на доказателства* (курс. мой – В. Я.), чрез установяване на наказателноправни забрани и въвеждане на разширени санкции и нови средства за съдебна защита в борбата с противозаконните действия на лица, въввлечени в организирана престъпност“. За повече подробности вж. Организираната престъпност – законодателные, уголовно-процесуальные, криминалистические аспекты (авторский коллектив, под ред. К. В. Путилко). Санкт Петербург: Питер, 2002, с. 46.

¹⁰ Повече по отношение на законодателството в сферата на противодействието на организираната престъпност, вкл. и наказателнопроцесуалното, вж. цит. съч., 46–47.

но разследване на престъпления, вкл. и извършвани от лица, въввлечени в организираната престъпност, има два стадия, съответно:

- криминално (полицейско) разузнаване;
- оперативно-следствено разследване¹¹.

При това и двата стадия се осъществяват от един и същи субект – специализиран правоохранителен орган с полицейски функции¹² – и така на практика се осъществява т.нар. **проактивно** разследване. Докато първият стадий се реализира преимуществено чрез разузнавателни способности, средства и методи, то вторият се характеризира с използването на различни способности, средства, методи за събиране на доказателства и информация за престъпленията и техните извършители, които съгласно българското законодателство представляват както оперативно-издирвателни мероприятия, така и следствени действия¹³.

Съществените различия в действащите оперативно-издирвателни, наказателнопроцесуални и наказателноправни законодателства у нас и в САЩ поставят непреодолими бариери за пълна реализация на идеята за „проактивно“ разследване на типичните за организираната престъпност криминални деяния. Това обаче не означава, че понастоящем не могат да се предприемат някои рационални и правно осигурени организационни мерки за по-лесен и облекчен достъп на резултатите от ОИД в наказателния процес. Те следва да бъдат насочени главно към усъвършенстване на оперативно-издирвателното и наказателнопроцесуалното законодателство, с което *de lege*

¹¹ Оперативно-следственото разследване се осъществява в три варианта (форми): **предварително дознание**; **пълно разследване**; **разузнавателно разследване**. Предварително дознание се провежда за проверка на оперативно-издирвателна информация за лица и факти от криминален характер, когато отсъстват „разумно обосновани признаци на правонарушение (състав на правонарушение)“. Основание за започване на пълно разследване е наличието на оперативно-издирвателна информация, съдържаща „разумно обосновани“ признаци на подготвяно, извършвано или извършено „общонаказателно“, традиционно правонарушение, което се преследва по федералните закони. Разузнавателното разследване се основава само на фактически обстоятелства, свидетелстващи за наличие на „разумно обосновани признаци“, указващи, че две или повече лица се занимават продължително време с дейност, включваща насилие, изнудване, системно корупиране в обществото, т.е. че е открита престъпна организация, стремяща се да извлече парични или търговски изгоди, доходи, посредством организирано изнудване или да достигне политически или социални цели посредством действия, включващи използване на сила и насилие. Вж. Основы оперативно-розыскной деятельности (авторский коллектив, под ред. Б. В. Рушайло). Санкт Петербург: Лань, 2002, с. 67, 535–538.

¹² В САЩ по силата на законодателни решения има множество такива специализирани служби с полицейски функции, осъществяващи оперативно-издирвателна дейност. Като най-ефективни се считат: **ФБР** (*Federal Bureau of Investigation*), разследващо престъпления и особено такива, отнасящи се към организираната престъпност, наказателната отговорност за които е визирана в общофедералните закони; **Сикрет Сървис** (*Secret Servis*), която заедно с осигуряването на личната охрана на президента на САЩ е ангажирана и с противодействие на престъпността във финансовата сфера и фиска; **ДЕА** (*Drug Enforcement Agency*), противодействаща на организираната престъпност в „сектора“ на незаконното производство, трафика и търговията с наркотични вещества. Вж. Фальшивые деньги (авторский коллектив, под ред. В. Д. Ларичева). М.: Экзамен, 2002, 51–52.

¹³ По такъв начин оперативно-издирвателната дейност значително се приближава до предварителното производство и служителите на посочените и други специални служби с полицейски функции встъпват в качеството и на оперативни работници (агенти), и на следователи. Обикновено служителят, получил информация за дадено престъпление и санкция на съответния ръководител да го разследва, остава отговорен за водене на делото до предаването му в съда. Ако той прецени, че събраните доказателства са достатъчни за това – докладва всички материали в съответната прокуратура. Прокурорът, чиято функция е да повдига и поддържа обвинението в съда от името на държавата, предава материалите в съда или ги връща на полицейския служител за събиране на допълнителни доказателства. Вж. Основы оперативно-розыскной деятельности (авторский коллектив, под ред. Б. В. Рушайло). Санкт Петербург: Лань, 2002, 67–68.

ferenda чрез извършване на съответни нормативни промени да се **стимулира** използването на резултатите от ОИД в наказателния процес.

IV. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ЗАКОНОДАТЕЛНО РЕШАВАНЕ НА ВЪПРОСА ЗА ОБЛЕКЧАВАНЕ НА ДОСТЪПА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ОПЕРАТИВНО-ИЗДИРВАТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ В НАКАЗАТЕЛНИЯ ПРОЦЕС

Водещата идея, „философията“ на подобряване на оперативно-издирвателното законодателство според мен се заключава във възможно **по-детайлната** законова уредба на оперативно-издирвателната дейност, разбира се, съобразена с нейната разузнавателна природа. Естествено, тук се има предвид регламентацията на оперативно-издирвателните мероприятия от процедурен характер, а не от организационно-тактически, който винаги трябва да остава секретен, тъй като оперативно-издирвателните мероприятия могат да бъдат резултатни само ако се прилагат тайно спрямо лицата, към които са насочени.

Считам, че оперативно-издирвателното законодателство de lege ferenda следва да се развива в няколко насоки. Преди всичко в глава седемнадесета на ЗМВР (а защо не и в отделен закон за оперативно-издирвателната или разузнавателната дейност на МВР) е необходимо да се включи конкретна норма. Текстът ѝ ясно и категорично трябва да **декларира**, че *резултатите от ОИД могат да се представят на разследващите органи в досъдебното производство (следовател, дознател) и съда и да се използват за доказването по наказателни дела съобразно с изискванията на НПК*. Това е наложително, тъй като понастоящем de lege lata правомощията на органите на МВР по отношение на събирането на доказателства за евентуално предстоящо наказателно производство са неоправдано ограничени: „изготвяне и съхранение на веществени доказателствени средства и предоставянето им на органите на съдебната власт“ (чл. 161, т. 5 ЗМВР).

Необходимо е също така към изчерпателно изброените оперативно-издирвателни действия в ЗМВР да се направи допълнение, с което се определят тяхната правна природа, същност и съдържание. Това, както вече се изтъкна, е обективна предпоставка за решаване на въпроса за допустимостта на получените при тяхното извършване резултати в наказателния процес. Препоръчително е и в същата глава (или в отделния закон) да се кодифицират текстовете от ЗМВР, определящи субектите на ОИД.

Същевременно с други норми в същия закон следва да се определят (в процедурен план) редът и условията за осъществяване на оперативно-издирвателните действия, включени в отделните групи¹⁴, извън споменатите вече, които са регламентирани в НПК. При това особено внимание трябва да се отдели на „оперативното внедряване“, „оперативния експеримент“ и „осъществяването на контролирани доставки и покуп-

¹⁴ Авторът класифицира действията, чрез които се осъществява оперативно-издирвателната дейност, визирани в чл. 162, ал. 1, т. 1–18 ЗМВР, на **три групи**, като използва за разделителен критерий „възможност за използване на резултатите от ОИД в наказателния процес. За повече подробности вж. **Янарлиев, В.** Използване на резултатите от оперативно-издирвателната дейност в наказателното производство. – Във: Трудове на НИКК – МВР, 2004, том XXVI, 26–35.

ки“, чието регламентиране може да бъде само схематично с оглед разузнавателния им характер – както това е направено в ЗСРС.

Оказва се още, че е наложително в ЗМВР да намери своето нормативно решение и друг важен въпрос, отнасящ се до регламентирането на реда за използване на резултатите от ОИД – и за образуване на предварително производство или започване на полицейско производство, и за законосъобразното и ефективно протичане на наказателния процес в досъдебната и съдебната му фаза. Във връзка с това е необходимо още да се определят и изчерпателно изброят оперативно-служебните документи, с които се „оперира“ в оперативно-издирвателната дейност и в които се отразяват получените при осъществяването ѝ резултати (например: протоколи, актове, докладни записки, рапорти, справки и др.).

В същото време в ЗМВР следва да се регламентира и осигуряването на правни гаранции за законността на получените резултати от ОИД. Това изисква в него да се включат и норми, уреждащи упражнявания върху оперативно-издирвателната дейност **контрол** (от висшите органи на законодателната, изпълнителната и съдебната власт, както и от съответните ведомствени ръководства) и **надзор** (от прокуратурата).

Предложените допълнения в ЗМВР имат за цел повишаване на ефективността от противодействието на организираната престъпност и пълноценно използване на резултатите от ОИД в наказателния процес. Накратко, това предполага оперативно-издирвателната дейност не само да утвърждава и развива своя разузнавателен потенциал (чрез използване сътрудничеството на граждани и достиженията на науката и техниката), но и по законов път допълнително да се регламентират някои елементи (предимно условия и ред) от технологията за нейното осъществяване. Само така може да се постигне „паритет“ между конспиративния характер на престъпната дейност на организираните криминални образувания и използваните от специализираните полицейски оперативно-издирвателни органи негласни методи, средства и способности за нейното противодействие.

Посочените допълнения в оперативно-издирвателното законодателство следва да бъдат обвързани със съответни промени в Наказателно-процесуалния закон. При създадения вече прецедент, според който редът и условията за прилагане на изчерпателно изброени в ЗМВР и ЗСРС мероприятия или т.нар. специални разузнавателни средства са регламентираны в НПК, а резултатите от тях се възпроизвеждат чрез изготвени по реда на НПК веществени доказателствени средства (чл. 111, ал. 2 и сл. НПК), е целесъобразно, освен посочените, да се обхванат и споменатите три вида мероприятия („оперативно внедряване“, „оперативен експеримент“ и „осъществяване на контролирани доставки и покупки“), които да имат аналогична регламентация. Така при наличието на породени определени наказателнопроцесуални правоотношения по повод и във връзка с оперативно-издирвателната дейност напълно логично е някои страни от процедурата за осъществяване на тези мероприятия да се уреждат в НПК. Едновременно с това би трябвало да се създадат процесуални механизми, улесняващи използването на резултатите от останалите оперативно-издирвателни мероприятия при доказването в наказателния процес.

Законодателното разширяване на възможностите за облекчаване на достъпа на резултатите от ОИД в наказателния процес зависи най-вече от естеството на оперативно-издирвателните мероприятия, чрез които те са получени. Красноречив пример в това отношение са т.нар. СРС, визирани в чл. 162, ал. 1, т. 4, 6, 8, 9, 10, 11, 18 ЗМВР (съответно „белязване на обекти и предмети“, „извършване на наблюдение“, „проникване и изследване на помещения, сгради, съоръжения, части от местности и транспортни средства“, „контрол на пощенската, телеграфната и друга кореспонденция“, „контрол на телефонните разговори“, „събиране на информация от технически канали за комуникация“ и „контрол на радиочестотния спектър“). Те са основани върху същински разузнавателни методи, разработени на базата на използването на технически средства, вкл. и електронни, които са присъщи само на такава специфична правоохранителна дейност, каквато е оперативно-издирвателната. И тъй като тези мероприятия са законово регламентирани в ЗМВР и ЗСРС, а редът и условията за прилагането им са определени в НПК, то те имат дуалистичен (двойствен) правен статут – оперативно-издирвателен и процесуален.

Друга част от оперативно-издирвателните мероприятия, визирани в чл. 162, ал. 1, т. 12, 13, 15¹⁵ и 16 (съответно „оперативно внедряване“, „оперативен експеримент“, „оперативна проверка на събраните данни...“ и „осъществяване на контролирани доставки и покупки“) ЗМВР също са основани върху типични разузнавателни методи. При тях обаче акцентът е поставен върху използване на възможностите на човешкия фактор (полицейския служител или гражданина, оказващ съдействие на съответния оперативно-издирвателен орган) с подсигуряващи го различни оперативни комбинации. Доколкото с тези мероприятия не се ограничават и нарушават гарантирани от Конституцията права на гражданите, както с т.нар. СРС, считам, че за тях не е необходима съдебна санкция. Същевременно обаче, тъй като тези мероприятия (с изключение на „оперативната проверка...“) се съпътстват от изключително големи опасности за техния субект, намирам за целесъобразно в НПК да се въведе норма, регламентираща постоянен прокурорски надзор върху пълния цикъл (подготовка, реализация и отчитане и оценяване на резултатите) на тяхното осъществяване. Така с ангажирането на този орган, ръководещ досъдебното производство, за осъществяване на непрекъснат надзор върху реализацията на посочените оперативно-издирвателни действия биха се създали предпоставки за облекчаване достъпа в наказателния процес на получените чрез тях резултати.

Останалата част от оперативно-издирвателните мероприятия, визирани в чл. 162, ал. 1, т. 1, 2, 3, 5, 7, 17¹⁶ ЗМВР (съответно „вземане на обяснения от граждани“, „извършване на справки по информационните фондове...“, „вземане на образци

¹⁵ Повече за особеностите на това оперативно-издирвателно мероприятие, имащо характер на разузнавателно по същността си разследване, и различията му по отношение на другите мероприятия от разглежданата група вж. у **Янарлиев, В.** Използване на резултатите от оперативно-издирвателната дейност в наказателното производство. – Във: Трудове на НИКК – МВР, 2004, том XXVI, 33–34.

¹⁶ От тази група оперативно-издирвателни мероприятия е изключено само „предупредително въздействие върху лица...“ (чл. 162, ал. 1, т. 14 ЗМВР), тъй като то има превантивна цел, а едно евентуално предстоящо престъпно деяние не е предмет на наказателното производство.

за сравнително изследване“, „изследване на предмети и документи“, „идентифициране на лица и обекти“ и „извършване на насрещни проверки по документи“) са основани върху известните криминалистически методи с привнесени прийоми на конспирацията. При положение, че те са извършени по установена в ЗМВР процедура и резултатите от тях са отразени в определен от същия закон документ със съответните реквизити (каквито например са тези при протокола за изготвяне на веществен доказателствени средства по чл. 113, ал. 2 НПК), би трябвало да се създадат процесуални процедури за използването на тези документи в наказателното производство в качеството им на доказателствени средства.

Действително съгласно чл. 85 НПК доказателствени средства в наказателния процес са:

- обясненията на обвиняемия;
- обясненията на заподозрения;
- свидетелските показания;
- протоколите на следствени и съдебни действия;
- други средства, предвидени в този кодекс.

Към другите средства, предвидени в НПК, се отнасят **другите документи** извън протоколите за следствени и съдебни действия (чл. 104 и 105 НПК) и **веществените доказателствени средства** (чл. 111 и 112 НПК). Така при наличие на посочените погоре условия (извършени са по установена в ЗМВР процедура и резултатите от тях са отразени в определен от същия закон документ, например акт или протокол със съответните реквизити) разглежданите оперативно-издирвателни мероприятия би трябвало да придобиват статут и на процесуални действия, а съставените за тях документи – на документи по смисъла на чл. 104 НПК. Защото, като правило, в досъдебната фаза на наказателното производство се извършват същите тези или близки до тях действия, но върху официалната процесуална плоскост. Несъмнено използването на резултатите от тези оперативно-издирвателни действия в наказателния процес в качеството им на доказателствени материали трябва да става само след изискуемата се и сега по НПК задължителна проверка и оценка от органите на досъдебното производство и съда относно тяхната годност.

По-пълното разрешаване на проблема за „сближаване“ на оперативно-издирвателната и наказателнопроцесуалната функция на наказателното правосъдие, наред с разглежданите, предполага по-ефикасно законодателно решаване и на ред други въпроси. Към тях се отнасят най-вече определяне и рационализиране на реда и условията за: допустимостта в наказателното производство на откритите и иззети веществен доказателства при осъществяването на отделните оперативно-издирвателни мероприятия; даването на свидетелски показания от субектите на оперативно-издирвателните действия пред съответните органи в досъдебната и съдебната фаза на наказателния процес; даването на свидетелски показания от лица, доброволно сътрудничащи с полицейските оперативно-издирвателни органи пред съда, и др.

* * *

Несъмнено предложените виждания и разсъждения относно „сближаването“ на оперативнo-издирвателната и наказателнопроцесуалната дейност с оглед повишаване на ефективността от противодействието на организираната престъпност не са безспорни и вероятно могат да бъдат критикувани от специалистите по наказателнопроцесуално право. Трябва специално да се подчертае обаче, че те са базирани на безусловното признаване на водещата, първенстващата роля на наказателния процес по отношение на оперативнo-издирвателната дейност, както и на необходимостта от запазване на баланс при защита на правата и законните интереси на уличени, заподозрени, обвиняеми и подсъдими, от една страна, и на пострадали от престъпленията, организации, отделни социални прослойки, цялото общество – от друга страна.

Същевременно те са съобразени и с обстоятелството, че само обективните закономерности и конкретните условия обуславят пораждаването и изменението на определени наказателнопроцесуални институти, на действия и правоотношения, свързани с разглеждането и решаването на наказателни дела. Ето защо „това, което днес се счита за неправилно, по късно може за бъде признато за правилно“¹⁷. Безспорно доказателство за това е регламентирането за първи път в НПК на т.нар. специални разузнавателни средства – едва през 1997 г. (обн., ДВ, бр. 64 от 1997 г.), както и възможността за принудително „вземане на образци за сравнително изследване“, предоставена с последните изменения и допълнения на НПК (визирана в създадената нова ал. 3 от чл. 119 – обн., ДВ, бр. 89 от 12.10.2004 г.), довели до съответни промени и в ЗМВР (създаване на нова ал. 4 в чл. 66 и нова ал. 3 в чл. 69 – обн., ДВ, бр. 89 от 12.10.2004 г.).

Ефективното противодействие и контролирането на престъпността, независимо от трайната тенденция за нейното усложняване и утежняване, не трябва да се осъществява по пътя на предоставяне на извънредни правомощия на органите, осъществяващи оперативнo-издирвателна дейност, включително и в сферата на досъдебната фаза на наказателното производство, тъй като това е предпоставка за полицейски производл¹⁸. Оптималният начин за това е създаването на условия, осигуряващи пълноценно използване на резултатите от ОИД в наказателния процес и „синхронизиране“ на двете функции на наказателното правосъдие – оперативнo-издирвателната и наказателнопроцесуалната. Считаю, че важна стъпка в тази посока вече е направена с разширяване на приложното поле на полицейското производство и осъществяване на разкриването на престъпленията и разобличаване на виновните в досъдебната фаза на наказателното производство от един и същи правоохранителен орган – МВР.

¹⁷ Вж. Криминология (под ред. Дж. Ф. Шели, пер. с англ.). Санкт Петербург: Питер, 2003, с. 51.

¹⁸ За ролята на наказателнопроцесуалното право по отношение на престъпността се изказват полярни по своята същност мнения. В отличие от наказателното (материалното) право някои специалисти разглеждат наказателнопроцесуалното право като „формалност“, даваща на престъпниците възможност да нарушават закона, без да се страхуват от наказание. Други твърдят, че „процесуалното право е единственото, което удържа създаването на полицейска държава, призрака, опасен от престъпността“. Вж. цит. съч., 51–52.

СЪДЕБНА ПРАКТИКА

Научен сътрудник I ст. д-р Цветанка Лозанова

ПРИЛАГАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ДОГОВОРИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА ОТ ВЪРХОВНИЯ АДМИНИСТРАТИВЕН СЪД В БЪЛГАРИЯ

I. УВОД

1. Настоящото изследване е *част от* изследването на *проблема за прилагането на международните договори за защита на правата на човека от съдилищата в България.*

Необходимо е да се отбележи, че международноправната доктрина разглежда прилагането на международните договори за защита на правата на човека като съществен въпрос за всички държави, на който ще се отдава специално внимание през следващите няколко десетилетия¹. Този въпрос е особено важен за държавите, в които се извършва преход от тоталитарно към демократично управление, а така също за младите демокрации, в това число и за България.

Прилагането на договорите за защита на правата на човека е типичен пример за прилагане на международните договори на вътрешнодържавно и международно ниво. Основно и определящо в случая е *вътрешнодържавното прилагане*. По отношение на него прилагането на международно ниво има субсидиарен характер и превантивно предназначение. Възможността за защита на правата на човека чрез международни механизми по-скоро цели максимално използване на вътрешнодържавните ме-

ханизми за защита, тяхното усъвършенстване и повишаване на ефективността им, отколкото коригиране на недостатъците на тези механизми. Международните механизми за защита на правата на човека не заместват вътрешнодържавните, а в допълнение към последните предоставят нови гаранции за спазването на правата на човека. Тези механизми обаче, включително съдебните, не са второинстанционни, апелативни или касационни спрямо вътрешнодържавните. Международните съдебни органи по правата на човека не могат да отменят, нито да изменят решенията на националните съдилища, както и да законодателстват вместо националните парламенти. Също така те не могат да пледират за каузата на жалбоподателя пряко пред националната инстанция, срещу която е насочена жалбата².

Гарантирането на правата и свободите, прогласени в международните договори за защита на правата на човека, е преди всичко задача на националните органи на договарящите се държави. Принципът *pacta sunt servanda* спрямо договорите за защита на правата на човека включва позитивното задължение да се приеме необходимото вътрешно законодателство и негативното задължение да не се допуска позоваване на която и да било разпоредба на

¹ Вж. **Forsyth, D. P.** *The Internationalization of Human Rights*, Lexsington, Mss.: Lexsington Books, 1991, p. 48. Вж. също **Форсайт, Д. П.** *Правата на човека в международните отношения*. С., 2002, с. 29.

² Вж. по-подробно **Лозанова, Цв.** *Международен механизъм за защита на правата на човека – правна същност, видове и тенденции на развитие*. – *Юридически свят*, 1999, № 2, 161–187.

вътрешното законодателство като оправдание за неизпълнение на договорно задължение³. В съответствие с този принцип държавата е отговорна за осъществяването на международните задължения по договорите за защита на правата на човека на национално ниво, като поначало, доколкото не е обвързана със специално посочени в договорите способности, разполага със свободата да избере най-подходящите за нея правни и организационни средства за това⁴. Предвид разнообразието на националните правни системи вероятно не съществува единствено подходящо средство, което да осигури универсален резултат във всички страни. Проблемът за избора на най-ефективно средство става дори по-сложен, като се отчете обстоятелството, че националните системи прибягват до повече средства за въвеждане на международноправните норми във вътрешния правен ред. Държавите използват различни комбинации от средства – инкорпорирани, трансформирани, реципиране, отправяне и др.

Ролята на вътрешнодържавните съдилища в процеса на прилагане на международните договори за защита на правата на човека чрез извършвания от тях преглед на действията и бездействията на националните органи зависи най-вече от това дали разпоредбите на договорите са пряко приложими в производствата пред вътрешнодържавните съдилища. В този смисъл следва да се отбележи, че макар и приети по различно време и в условията на различни политически системи, българските конституции от 1879 г., 1947 г. и 1971 г. не установяваха възможност за автоматично инкорпорирани на международните норми, обвързващи България, във вътрешното ѝ право.

За първи път Конституцията на страната от 1991 г. изрично уреди съотношението между

международното и вътрешното право, възприемайки в чл. 5, ал. 4 подхода, че ратифицираните, обнародвани и влезли в сила за България международни договори стават част от вътрешното право именно като международни договори и като такива имат предимство пред нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат. Този подход кореспондира по-скоро с международноправния минимизъм, според който „... националните органи са обвързани от международното право включително и в отношенията си с физическите лица, независимо от това дали международноправните норми са превърнати в национално право... Следователно в едно производство пред национален съд всеки може да се позове пряко на международноправна норма, която националните съдилища са длъжни да приложат и на която трябва да дадат предимство пред всеки национален нормативен акт, който ѝ противоречи“⁵. В решението си от 2 юли 1992 г. Конституционният съд потвърди това значение на съответните международни договори на България, като отбеляза, че „съдържащите се в тях правни норми са източник на права и задължения за субектите на вътрешното право“ и „правните субекти са длъжни да се съобразят с тях и да ги спазват“⁶.

Следователно прякото прилагане на международните договори за защита на правата на човека във вътрешното право е *сравнително ново и сериозно предизвикателство* към българските юристи и държавни органи, в т.ч. и към българските съдилища.

Логично беше да се очаква, че традиционното отсъствие на съответна практика, международноправната квалификация на наши-

³ Вж. по-подробно **Лозанова, Цв.** Имплементация на международноправните норми в областта на правата на човека в България: правното положение на договорите за правата на човека в българското вътрешно право. – Във: Юридически сборник на Бургаския свободен университет, т. IV, 1995, 47–51.

⁴ **Schachter, O.** The Obligation to Implement the Covenant in Domestic Law. – In: Henkin, L. (ed.) The International Bill of Human Rights: The Covenant on Civil and Political Rights, 1981, p. 311.

⁵ Вж. **ван Дайк, П., ван Хууф, Г. Й. Х.** Европейската конвенция за правата на човека – теория и практика. С., 2000, с. 16. Вж. също **Кулишев, Л.** Прилагането на Европейската конвенция за правата на човека в българския правен ред. – Закон, 1994, № 2, с. 9; **Лозанова, Цв.** Имплементация на международноправните норми..., 64–65, 72–73; **Танчев, Е.** Адаптиране на Конституцията от 1991 г. към членството на Република България в Европейския съюз. – Административно правораздаване, 1999, № 5–6, 28–29.

⁶ Вж. текста на решение № 7 от 02.07.1992 г. по конституционно дело № 6 от 1992 г., обн., ДВ, бр. 56 от 10.07.1992 г.

те юристи, тяхната езикова подготовка и други фактори ще рефлектират първоначално неблагоприятно върху процеса на прилагане на договорите от съдилищата. Практиката на националните съдилища на държавите с продължително пряко прилагане на договорите за защита на правата на човека също подсказваше необходимостта от известен период на адаптиране на българските съдилища към международните договори. Така например едва от 1975 г. Касационният съд във Франция се позовава на чл. 55 от френската Конституция и приема предимството на договорите пред националните закони, а след дълги колебания през 1989 г. и Държавният съвет във Франция приема върховенството на международните договори спрямо вътрешното законодателство⁷. Засилено позоваване на международните договори за правата на човека и в частност на Европейската конвенция за защита на основните права и свободи на човека в практиката на френските, холандските, белгийските и дори на съдилищата във Великобритания се наблюдава от 90-те години на миналия век. От друга страна обаче, основателно в нашата теория се застъпва разбирането, че „ако за държавите, ратифицирали Конвенцията (Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи – бел. авт.) през петдесетте или шестдесетте години на века (XX век – бел. авт.), е било възможно да се „учат“ да я прилагат тридесет или четиридесет години, за да достигнат съвременното равнище на приложение, то за новоратифициралите я държави едва ли е препоръчителна подобна протаяжност“⁸. Разбира се, че нищо и никой не може да спести необходимите усилия и опит в тази насока на българските съдилища, но определено могат да се посочат и фактори, чието използване със сигурност би улеснило и дори ускорило прилагането на международните договори за защита на правата на човека от съдили-

щата у нас. Такъв фактор например е значително улесненият достъп до вече натрупан чуждестранен и международен опит.

Българските съдилища имат тринадесетгодишна практика, а както ще видим по-нататък в това изследване – Върховният административен съд – осемгодишна практика в прилагането на международните договори за защита на правата на човека. От гледна точка на нейната съпоставимост по продължителност с практиката на националните съдилища в държавите с дългогодишно пряко прилагане на договорите за защита на правата на човека тя има *начален, все още неутвърден* характер. От гледна точка обаче на необходимостта от критичното ѝ анализиране и осмисляне с цел очертаване на първите изводи за постигнатите успехи, забелязаните трудности и възможните усъвършенствания при бъдещо прилагане на договорите, тази практика е *достатъчна*.

2. *Върховният административен съд* заема особено място в съвременната съдебна система на България. Най-общо неговите характерни особености се свеждат до следното:

На първо място, Върховният административен съд е забележителен с историята на своето *създаване, фактическо функциониране, закриване и възстановяване*⁹.

Идеята за създаване на административно правосъдие в България възниква още през 1878 г. с „Временните съдебни правила“ на руското управление в Княжество България, по силата на които се създава и административното отделение на Върховния съд. По-късно, през 1881 г., с „Органическият устав“ се създава Върховно административно съдилище и окръжни съдилища за административни разпри в Източна Румелия.

⁹ Вж. по-подробно **Къндева, Ем.** Съвременен административно правосъдие. С., 2003, 46–61; Пет години от възстановяването на Върховния административен съд. – Административно правосъдие, 2001, № 5, 5–7; **Славов, Вл.** Слово, произнесено на 3 декември 2001 г. по случай честването на пет години от възстановяването на съда. – Административно правосъдие, 2001, № 5, 8–10; **Петкова, Св.** Първи декември – знаменателна дата в историята на българското административно правосъдие. – Административно правосъдие, 2003, № 6, 5–8.

⁷ Вж. **ван Дайк, П., ван Хууф, Г. Й. Х.** Цит. съч., с. 17.

⁸ Вж. **Славова, М.** Българското право и практика относно съответствието с Европейската конвенция за правата на човека – тенденции и перспективи. – Във: Международна конференция „Европейската конвенция за правата на човека и българското законодателство и съдебна практика: 5 години след ратификацията. София, 4–5 декември 1997, с. 9.

Самостоятелното и независимо административно правосъдие в България става факт през 1912 г. с приетия от XV обикновено Народно събрание Закон за административното правосъдие, предвиждащ създаването на Върховен административен съд. Този съд е фактически учреден през м. септември 1913 г. като основно средство за „удържане на администрацията в пътя на законността, за да не тръгне по наклонената плоскост на своеволията, движена от превратното разбиране, че властта дава само права, а не налага и задължения, или че за властника всичко е възможно“¹⁰. След първоначален възход в дейността на Върховния административен съд неговата роля постепенно се обезличава, правомощията му се стесняват, от съдебен контрол се изключват все по-голям кръг административни актове. През 1922 г. се приема Закон за отмяна на Закона дава за административното правосъдие, с който от наименованието на съда отпада прилагателното „върховен“, а Административният съд се поставя в подчинение на министъра на правосъдието. В периода 1926–1934 г. с нови закони се възстановява, разширява и усъвършенства административното правосъдие, а с Наредба-закон от 12 ноември 1934 г. Върховният административен съд получава самостоятелна правна уредба.

По време на Втората световна война започва политика на стесняване на функциите на административното правосъдие, която намира израз в установената в почти всички нормативни актове, отнасящи се до дейността на администрацията, разпоредба за необжалваемост на издаваните административни актове. Приетата през 1947 г. Конституция на България не предвижда съществуването на Върховен административен съд, а Законът за устройството на народните съдилища от 1948 г. постановява закриването му.

Върховният административен съд е окончателно възстановен четиридесет и осем години по-късно – на 1 декември 1996 г. – но неговото съществуване и основни правомощия са правно закрепени по-рано в Конституцията на България от 1991 г. (чл. 119, ал. 1, чл. 120 и чл. 125).

На второ място, Върховният административен съд се откроява със *специфичните си правомощия*. Той е специален съдебен орган и висша съдебна инстанция в административното правосъдие¹¹.

Достижение на най-новата българска конституция е гарантираната възможност на всеки правен субект да атакува пред съда всички административни актове, които го засягат¹², освен изрично посочените със закон (чл. 120). Върховният административен съд осъществява върховен съдебен надзор за точното и еднакво прилагане на законите в административното правораздаване и притежава уникалното правомощие да се произнася по спорове за законността на актовете на Министерския съвет, на министрите, както и на други актове, посочени в закон (чл. 125 от Конституцията).

По-конкретно съдът разглежда:

а. жалби и протести срещу актове на правителството, министър-председателя, заместник министър-председателите, министри, ръководители на други ведомства, непосредствено подчинени на Министерския съвет, актове на областните управители и други актове, посочени в закон;

б. жалби и протести срещу решения на Висшия съдебен съвет;

в. жалби и протести срещу актове на Българската народна банка;

г. касационни жалби и протести срещу съдебни решения, постановени по обжалвани административни актове;

д. молби за отмяна на влезли в сила съдебни решения по административни дела.

На трето място, Върховният административен съд респектира със завоювания за кратко време *авторитет на утвърден гарант* за защита на правата и законните интереси на гражданите и юридическите лица и за законност на актовете и действията на административните органи. През осемте години след възстановяването

¹¹ Вж. по-подробно **Къндева, Ем.** Цит. съч., 95–96 и сл., 258–301, 312–321. Вж. също **Токушев, Д.** Съдебната власт в България. С., 2003, 386–387; **Вълканов, В.** Защита на правата на човека по вътрешното и международното право. В., 2002, 71–73.

¹² Вж. решение № 21 от 26.10.1995 г. на Конституционния съд по к. д. 18/1995 г.

¹⁰ **Партов, К.** Цит. по **Петкова, Св.** Цит. съч., с. 6.

правораздавателната дейност на Върховния административен съд се увеличава постоянно и днес достига внушителната цифра от общо над 80 000 решени административни дела¹³. Различни са факторите, които въздействат върху административното правосъдие за постигане на такъв обем от работа, но според оценката на председателите на Върховния административен съд тази цифра отразява преди всичко нарасналото доверие на гражданите и юридическите лица, че с намесата на съда ще получат законосъобразна защита на техните права и законни интереси, засегнати от актове и действия на административните органи¹⁴. Броят на решените дела е впечатляващ и предвид обстоятелството, че те са плод на труда на сравнително скромнен съдебен колектив. Съставът на Върховния административен съд, първоначално включващ бившето трето гражданско отделение на бившия Върховен съд с около двадесет съдии, днес се е увеличил до шестдесет и двама съдии, разпределени в пет отделения¹⁵.

На четвърто място, Върховният административен съд отговаря достойно на предизвикателството да бъде съд на бъдещето чрез въвеждане и използване в него на *най-добрата информационна система* сред съдилищата в България, осигуряваща възможност за проследяване на цялата съдебна практика. От голямо значение за прозрачността в работата на Върховния административен съд е и неговата интернет страница, която официално функ-

ционира от 2002 г. По този начин за първи път звено от съдебната система на България предостави свободен и безплатен онлайн достъп до деловодната си система, включително до всички свои решения и определения. Нещо повече. В доклада за правораздавателната дейност на съда през 2003 г. и. д. председателят на Върховния административен съд г-жа Светла Петкова отбелязва, че „няма съд в Европа, който да предлага подобна безплатна услуга чрез Интернет“¹⁶.

Несъмнено компютеризацията на Върховния административен съд, онлайн достъпът до цялата му практика, публикуването на най-важните решения и определения на съда в сп. „Административно правосъдие“, а така също публикуването на съдебните решения, с които се отменят подзаконови нормативни актове в „Държавен вестник“, значително улесняват както работата на съда в процеса на правоприлагането, така и проучването и анализирането на съдебната практика от неограничен кръг лица и организации. В този смисъл успехите на Върховния административен съд съдействат и за развитието на българската правна наука и заслужават искрени адмирации.

II. ПРАКТИКАТА НА ВЪРХОВНИЯ АДМИНИСТРАТИВЕН СЪД ПО ПРИЛАГАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ДОГОВОРИ ЗА ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА

Предмет на настоящото изследване е *осемгодишната практика в решения и определения* на възстановения в България Върховен административен съд по прилагането на международните договори за защита на правата на човека. За целта са използвани посочените по-горе общодостъпни източници на тази практика, позволяващи пълното ѝ обхващане и всестранно проучване.

Към 1 декември 2004 г. Върховният административен съд е постановил над 38 решения и определения във връзка с прилагането на следните *универсални* международни договори за защита на правата на човека: Конвенцията за

¹³ Вж. Пет години от възстановяването на Върховния административен съд. – Административно правосъдие, 2001, № 5. с. 1; **Славов, Вл.** Цит съч., с. 9; **Петкова, Св.** Доклад за правораздавателната дейност на Върховния административен съд през 2003 година, с. 1 – на интернет адрес: www.sac.government.bg.

¹⁴ Вж. **Славов, Вл.** Цит. съч., с. 9–10; **Славов, Вл.** Правораздавателната дейност на Върховния административен съд през 2001 година. – Административно правосъдие, 2002, № 1, с. 6; **Петкова, Св.** Доклад за правораздавателната дейност..., с. 1; **Пенчев К.** Доклад за дейността на Върховния административен съд през 2004 г., с. 1 – на интернет адрес: www.sac.government.bg.

¹⁵ Вж. **Цонев, Ц.** Точното и еднаквото прилагане на закона в разковничето за успеха на Върховния административен съд. – Административно правосъдие, 2001, № 5. с. 15; **Петкова, Св.** Доклад за правораздавателната дейност..., с. 1; **Пенчев, К.** Цит. съч., с. 1.

¹⁶ Вж. **Петкова, Св.** Доклад за правораздавателната дейност..., с. 6.

статута на бежанците от 1951 г., Конвенцията за статута на апатридите от 1954 г., Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието от 1960 г., Международния пакт за граждански и политически права от 1966 г., Международния пакт за икономически, социални и културни права от 1966 г., Протокола за статута на бежанците от 1967 г., Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените от 1979 г., Конвенцията за правата на детето от 1989 г. и Конвенция № 44 за безработицата от 1934 г.

Към същата дата Върховният административен съд е постановил и 15 решения и определения във връзка с прилагането на *регионални* международни договори за защита на правата на човека – като Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г., Четвъртия протокол към нея от 1963 г. и Рамковата конвенция за защита на националните малцинства от 1996 г.

Три от тези решения са постановени във връзка с едновременното прилагане както на универсални, така и на регионални договори за правата на човека, поради което изследваната практика на Върховния административен съд включва общо над 50 решения и определения.

Анализът на посочената практика на Върховния административен съд следва, от една страна, хронологията на постановяването на решението или определението на съда, а от друга страна – конкретно прилагания универсален или регионален договор за защита на правата на човека.

1. Прилагане на универсалните международни договори за защита на правата на човека

1.1. Конвенция за статута на бежанците и Протокол за статута на бежанците¹⁷

Практиката на Върховния административен съд (ВАС) във връзка с прякото прилагане на Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. и

Протокола за статута на бежанците от 1967 г. възлиза на повече от 30 решения и определения. Обемът на това изследване не позволява тяхното поотделно разглеждане. От друга страна, е необходимо да се отбележи, че макар и да са самостоятелни международни договори¹⁸, конвенцията и протоколът са свързани помежду си не само от гледна точка на конкретния предмет на правно регулиране, но и по начина на тяхното включване във вътрешното право на страната на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията¹⁹. Ето защо обобщеното представяне на съответната съдебна практика в случая се оказва и възможно, и наложително.

Следва да се посочи, че в правната литература вече е направен полезен опит да се представи аналитичен преглед на съдебната практика на ВАС по жалби срещу откази за предоставяне на бежански статут към м. май 2000 г. от съдията във ВАС Александър Еленков²⁰, обхващащ не само прякото прилагане на Конвенцията от 1951 г. и Протокола от 1967 г. за статута на бежанците, но и прилагането на съответната подзаконова и законова уредба в тази

¹⁸ Конвенцията за статута на бежанците е приета на 28 юли 1951 г. от Конференцията на пълномощниците на ООН по статута на бежанците и лицата без гражданство и е влязла в сила на 22 април 1954 г. Протоколът за статута на бежанците е приет на 31 януари 1967 г. и е влязъл в сила на 4 октомври 1967 г. По силата на Протокола от 1967 г. държавите се задължават да прилагат разпоредбите на Конвенцията от 1951 г. по отношение на бежанците съгласно определението, което се съдържа в нея, но без времевото ограничение от 1951 г. Освен това участието на дадена държава в конвенцията не е въздигнато в условие за присъединяването ѝ към протокола. Следователно приложното поле на протокола е значително по-широко от приложното поле на конвенцията.

¹⁹ Два договора са ратифицирани със закон на Народно събрание от 22 април 1992 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 36 от 1992 г., допълнен със закон на Народното събрание от 1 април 1993 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 30 от 1993 г. Договорите са обнародвани в „Държавен вестник“, бр. 88 от 1993 г. Конвенцията е в сила за България от 10 август 1993 г., а Протоколът – от 12 май 1993 г.

²⁰ Вж. **Еленков, Ал.** Съдебната практика на Върховния административен съд по жалби срещу откази за предоставяне на бежански статут. – Административно правосъдие, № 2, 2000, 5–16.

¹⁷ Информацията за тези решения се основава главно на съответните данни на интернет – адрес: www.sac.government.bg.

връзка²¹. Необходимо е да се уточни, че до приемането на Закона за бежанците през 1999 г.²² производството по даване на статут за бежанец пред компетентния административен орган и съда се осъществява въз основа на едновременното прилагане на Конвенцията от 1951 г., Протокола от 1967 г. за статута на бежанците и приетата с ПМС № 208 от 1994 г. Наредба за предоставяне и регламентиране статута на бежанците²³ (НПРСБ), тъй като последната не съдържа определение на термина „бежанец“. Законът за бежанците от 1999 г. включва такава дефиниция, но отразява незначително коментарите на Върховния комисар на ООН за бежанците (ВКБООН)²⁴, което налага приемането на нов Закон за убежището и бежанците (ЗУБ) през 2002 г.²⁵ Представителството на ВКБООН в България и Държавната агенция за бежанците при Министерския съвет считат, че ако „ЗУБ се прилага надлежно със съдействието на ВКБООН, той е в съответствие с Женевската конвенция от 1951 г. за статута на бежанците, Протокола от 1967 г., както и с актовете на ЕС (Европейския съюз – бел. авт.) в областта на убежището“²⁶.

Правителството на България предоставя за пръв път бежански статут през 1995 г., а от края на 1996 г. до 2004 г. ВАС е разгледал около 3500 жалби по бежански дела²⁷. Последната цифра включва и делата, по които ВАС е прило-

жил пряко Конвенцията от 1951 г. и Протокола от 1967 г. за статута на бежанците.

Практиката на ВАС във връзка с прилагането на двата международни договора се свежда почти изцяло²⁸ до прилагането на чл. 1, б. „А“, т. 2 от конвенцията и чл. 1, т. 2 от протокола, дефиниращи понятието „бежанец“. Тя разкрива действителната позиция на съда да се придържа стриктно към критериите, установени в тези международни дефиниции.

На първо място, като много добър общ съдебен пример може да се посочи решение № 930 от 1998 г. по адм. д. № 551 от 1997 г. на ВАС, първо отделение. В това решение, за разлика от много други решения на ВАС по прилагането на Конвенцията от 1951 г. и Протокола от 1967 г. за статута на бежанците, съдът изрично установява, че Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. е част от вътрешното право на Република България и има предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които ѝ противоречат. „Изложениите в мотивите на решението фактически основания са непълни и неотнормирани към критериите, съдържащи се в определението на термина „бежанец“, дадено с чл. 1, б. „А“, т. 2 на Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. и Протокола от 1967 г. – приема ВАС – Релевантни за целите на конвенцията са тези факти и обстоятелства, конкретно свързани с причините, принудили чужденеца да напусне родината си и да търси убежище в друга страна. Законите на страната по произход и по-специално начинът на тяхното прилагане също са от значение... Разпоредбата на чл. 31, ал. 1 на конвенцията предвижда закрила на бежанците, влезли в страната не по установения от закона ред и потърсили незабавно убежище от компетентните власти. Прилагането на тази разпоредба има предимство пред изключващата клауза на чл. 3, т. 4 от наредбата (НПРСБ – б. а.), доколкото последната ѝ противоречи.“²⁹ Висока оценка в

²¹ Относно прилагането на Закона за бежанците от ВАС вж. също съдията от ВАС **Михайлова, М.** Правораздавателен контрол, упражняван от ВАС по действащи закони в РБ, свързани с гарантиране правата на човека съгласно ЕКПЧ. – Административно правосъдие, 2001, № 3, 14–16.

²² Законът е обнародван в „Държавен вестник“, бр. 53 от 1999 г.

²³ Наредбата е обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 84 от 1994 г.

²⁴ Вж. тази оценка в: Справочен доклад „Бежанците в България. Изграждане на националната система за закрила на бежанците 1993–2003 г.“, С., юни 2004 г., (ред. **д-р Л. Дрюке и Б. Антонов**), с. 124.

²⁵ Законът е обнародван в „Държавен вестник“, бр. 54 от 2002 г., и е влязъл в сила на 1 декември 2002 г.

²⁶ Вж. Справочен доклад „Бежанците в България...“, с. 126. Вж. в същия доклад информацията относно основните подобрения на ЗУБ, с. 21.

²⁷ Пак там, с. х, 3, 20.

²⁸ Вж. например решение № 4421 от 30.07.1999 г. по адм. д. № 769 от 1999 г., с което съдът се произнася по въпроса за съотношението между чл. 1, б. „А“ и чл. 1, б. „С“ от Конвенцията за статута на бежанците. Вж. също цитираното по-долу решение № 930 от 1998 г. по адм. д. № 551 от 1997 г. на ВАС, първо отделение.

²⁹ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 1998, № 2, 45–49.

правната доктрина³⁰ получава и решение № 510 от 1997 г. на ВАС, петчленен състав, в което се отбелязва, че определението „бежанец“ е дадено в Женевската конвенция за статута на бежанците от 1951 г., поради което при установяване на обстоятелството, че едно лице покрива определението „бежанец“, държавата следва да му предостави статут на такъв, т.е. компетентният орган не разполага с правото на преценка (дискреция), а неговата компетентност е обвързана³¹.

На второ място, ВАС приема, че нежеланието на чужденец да се завърне в страната по произход поради страх от евентуалното му призоваване да отбие редовната си военна служба съгласно законодателството на страната не може да бъде предпоставка за предоставяне на статут на бежанец. Така например в решение № 3155 от 16.05.2000 г. по адм. д. № 307/2000 г. петчленният състав на ВАС заключава: „Съгласно чл. 1, б. „А“ от Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г., към която препраща нормата на чл. 4, ал. 1 от Закона за бежанците, терминът „бежанец“ се прилага към всяко лице, което има основателни опасения от преследване по причина на раса, религия, националност, принадлежност към определена социална група или политически убеждения. В конкретния случай не сме изправени пред нито една от посочените хипотези. Отклоняването от военна служба не е основание за предоставянето на международна закрила.“³² Още по-категорично е трето отделение на съда в решение № 4534 от 13.08.1999 г. по адм. д. № 4875/1998 г., като приема, че наемен войник, дезертирал от своята част по време на бойните действия на фронта, макар и да изпитва основателен страх от преследване по тази причина, няма качествата на лице по чл. 1, б. „А“, т. 2 от Женевската конвенция, респ. по чл. 2, ал. 1 от Закона за бежанците, и следователно този негов страх не е пред-

поставка за предоставяне на искания от него статут на бежанец³³.

На трето място, ВАС застъпва становището, че по отношение на чужденеца трябва да са налице основателни и обективно обосновани опасения от преследване по някоя от причините, посочени в чл. 1, б. „А“ на Конвенцията от 1951 г. Така в решение № 936 от 18.02.2000 г. по адм. д. № 4830 от 1999 г. петчленният състав на ВАС изтъква съображението: „За да са налице условията за предоставяне статут на бежанец, е необходимо заявените от лицето опасения за преследване, като душевно състояние и субективна преценка, да са резултат от обективна ситуация“³⁴. В този контекст заслужава внимание задълбоченото тълкуване на съда на елемент от дефиницията в чл. 1, б. „А“, т. 2 от Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. в решение № 6924 от 17.12.1999 г. по адм. д. № 4435 от 1999 г. на петчленния състав: „Изразът „основателни опасения от преследване“ е същностен елемент от дефиницията за бежанец. По този начин се заменя определянето на бежанците по категории (напр. произхождащи от определена страна) с новата концепция за опасения по конкретен повод. Това е съществено нов подход, защото включва не само обективните условия в страната по произход, но и субективните елементи в поведението на лицето, което желае да бъде признато за бежанец. При оценка на субективния елемент е необходимо изясняване на всички обстоятелства около личността на кандидата за статут на бежанец – житейски опит, собствена оценка за ситуацията, изобщо това, което може да се докаже, че преобладаващият мотив е страх... При оценка основателността на опасенията важна индикация обикновено е състоянието на близки, роднини, приятели от същата расова или социална група, респ. такива с еднакви политически убеждения, участници в едно и също движение“³⁵.

На четвърто място, ВАС е последователен в позицията си да отхвърля жалбите на чужденците, мотивирани да напуснат страната на произхода единствено по икономически причи-

³⁰ Вж. Лазаров, К. Анализ на практиката на Върховния административен съд (1998–2000). С., 2002, с. 91.

³¹ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 1998, № 1, с. 77.

³² Вж. текста на решението на интернет адрес: www.sac.government.bg.

³³ Вж. текста на решението на горния интернет адрес.

³⁴ Вж. текста на решението на горния интернет адрес.

³⁵ Вж. текста на решението на горния интернет адрес.

ни. Със съдебни решения са потвърдени изводите на административния орган, че тези жалбоподатели не са бежанци по смисъла на чл. 1, б. „А“, т. 2 от Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. Такава съдба имат редица жалбоподатели от Армения³⁶, Афганистан³⁷, Ирак³⁸, Иран³⁹, Судан⁴⁰ и др.

На пето място, позицията на ВАС по въпроса дали военният конфликт, включително гражданската война, е самостоятелно основание за предоставяне на статут на бежанец не е еднозначна.

Така например в решение № 2105 от 07.04.2000 г. по адм. д. № 6591 от 1999 г. трето отделение на ВАС е приело, че „при положение, че жалбоподателят по занятие е земеделец, а масовите нарушения на човешките права в Судан са включвали, според справка на Амнести Интернешънъл от 08.01.1999 г., убийства на хиляди селяни, то явно в случая се касае до неясна страна по произход, в която животът и свободата на кандидата за статут на бежанец са явно застрашени“⁴¹. Съдът е заключил, че за лицето „съществува основателен страх от преследване в страната му по произход, в която се води гражданска война“.

По същия начин съдът е подходил в решение № 1869 от 28.03.2000 г. по адм. д. № 6187 от 1999 г., като е приел, че „с оглед положението в страната на произход (Афганистан) и войната в нея жалбоподателят има основания за предоставяне на бежански статут“⁴². Друго

становище обаче застъпва ВАС в решение № 645 от 09.02.2000 г. по адм. д. № 5695 от 1998 г., сочейки, че „наличието на гражданска война... в Руанда не е причина по Конвенцията от 1951 г. за признаване на статут на бежанец“⁴³.

Заслужава внимание обяснението на тази практика, дадено от съдията във ВАС Александър Еленков. Той посочва, че „гражданската война, с оглед на обуславящите я причини, може по отношение на определена категория лица или на определена обществена група да съставлява несъмнен израз на преследване по смисъла на чл. 2, ал. 1 от Закона за бежанците, а по отношение на други лица да не съставлява преследване в този смисъл, било защото по една или друга причина не засяга човешкия им статут, било защото самите те се явяват в ролята на преследвачи, толерирани от законната власт или от фактическата власт в страната. Поради това всяко позоваване на гражданска война или на друг въоръжен конфликт трябва да бъде внимателно обсъждано с оглед на заявените от кандидата индивидуални последици за него и въз основа на събраните данни да се реши въпросът дали в конкретния случай са налице условия за предоставяне статут на бежанец, или на временна хуманитарна закрила, макар и индивидуална, или в този случай гражданската война (респ. въоръженият конфликт) е ирелевантно обстоятелство“⁴⁴.

Необходимо е да се подчертае, че всяка използвана дума или израз в определението на термина „бежанец“ съгласно Конвенцията от 1951 г., възпроизведено почти дословно в ЗУБ, има общоприето международноправно тълкуване. То е разкрито в Наръчника по процедури и критерии за определяне на статут на бежанец на Службата на ВКБООН⁴⁵ и следва да бъде отчитано от нашите правоприлагащи органи. Според този наръчник не съществува общопризнато определение на понятието „преследване“, но „от чл. 33 на Конвенцията от 1951 г. може да се съди, че заплахата за живота или свободата по причини на раса, религия, на-

⁴³ Пак там.

⁴⁴ Вж. Еленков, Ал. Цит. съч., с. 13.

⁴⁵ Вж. Наръчник по процедури и критерии за определяне на статут на бежанец. Женева, януари 1992 г., 119 с.

³⁶ Вж. на горния интернет адрес решение № 1848 от 28.03.2000 г. по адм. д. № 6697 от 1999 г., решение № 2020 от 04.04.2000 г. по адм. д. № 6696 от 1999 г., решение № 2997 от 28.03.2002 г. по адм. д. № 746 от 2002 г.

³⁷ Вж. на горния интернет адрес решение № 6683 от 09.12.1999 г. по адм. д. № 4932 от 1999 г., решение № 1869 от 28.03.2000 г. по адм. д. № 6187 от 1999 г., решение № 2590 от 24.04.2000 г. по адм. д. № 7150 от 1999 г.

³⁸ Вж. на горния интернет адрес решение № 1435 от 25.03.1999 г. по адм. д. № 5172 от 1998 г.

³⁹ Вж. на горния интернет адрес решение № 5027 от 04.10.1999 г. по адм. д. № 2033 от 1999 г.

⁴⁰ Вж. на горния интернет адрес решение № 3606 от 29.06.1999 г. по адм. д. № 1684 от 1999 г., решение № 3944 от 14.07.1999 г. по адм. д. № 854/1999 г.

⁴¹ Вж. на горния интернет адрес текста на решението.

⁴² Пак там.

ционалност, политически възгледи или принадлежност към дадена социална група винаги е преследване⁴⁶. Освен това същият наръчник пояснява, че е възможно да съществува военно положение, гражданска война или други сериозни безредици, които пречат или правят неефективна закрилата на държавата, чийто гражданин е лицето⁴⁷. В този контекст считам, че наличието на гражданска война в страната по произход трябва да се преценява много сериозно, когато се взема решение за предоставяне на статут на бежанец.

1.2. Международен пакт за икономически, социални и културни права

1.2.1. Решение № 2508 от 18.03.2002 г. по адм. д. № 6527/01 г. на ВАС, петчл. с-в⁴⁸.

Производството по делото пред петчления състав на ВАС е на основание чл. 125, ал. 2 от Конституцията на Република България и чл. 5, т. 1, във връзка с чл. 23 ЗВАС. Образувано е по жалба на няколко физически лица срещу отделни разпоредби на два подзаконов акта, приети с постановления на Министерския съвет⁴⁹, за които се твърди, че противоречат на съответни законови норми – чл. 9, ал. 4 и 6 от Кодекса за задължително обществено осигуряване⁵⁰. Ответникът по делото – Министерският съвет – оспорва основателността на жалбите и моли те да се отхвърлят.

ВАС приема, че подадените жалби за отмяна са процесуално допустими, разглежда ги по същество и като намира, че те са неоснователни, ги отхвърля.

⁴⁶ Пак там, с. 21.

⁴⁷ Пак там, с. 31.

⁴⁸ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2002, № 1, 36–40. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВАС Светла Петкова.

⁴⁹ Става дума за чл. 3, ал. 2, 3 и 4 от Наредбата за елементите на възнаграждението и доходите, върху които се правят осигурителни вноски, и за изчисляване на паричните обезщетения за временна нетрудоспособност или бременност и раждане, приета с ПМС № 263 от 1999 г., и чл. 2, ал. 3 от Наредбата за обществено осигуряване на самоосигуряващите се лица и българските граждани на работа в чужбина, приета с ПМС № 30 от 2000 г.

⁵⁰ Обн., ДВ, бр. 110 от 1999 г., изм., бр. 64 от 2000 г. и бр. 1, 35 и 41 от 2001 г.

В решението си съдът тълкува разпоредбата на чл. 51, ал. 1 от Конституцията на Република България, като посочва, че тя „провъзгласява правото на обществено осигуряване и социално подпомагане, без да указва реда, начина, принципите и системата за неговото осъществяване и практическо прилагане. Това право принадлежи към основните права на гражданите и е неотменимо“. ВАС намира за необходимо да установи съотношението на същата конституционна разпоредба с чл. 9 от Международния пакт за икономически, социални и културни права (МПИСКП). Съдът тълкува чл. 9 от пакта *ex officio* (страните по спора не се позовават на договора в доводите си) и констатира, че чл. 51, ал. 1 от Конституцията му съответства.

Трябва да се подчертае, че в решението си ВАС се позовава коректно на чл. 9 МПИСКП и го цитира точно в превода му на български език, така както договарът е обнародван в „Държавен вестник“, бр. 43 от 1976 г.: „Държавите – страни по този пакт, признават правото на всяко лице на социална сигурност, включително и на обществени осигуровки“.

Съдът индиректно посочва мястото на договора в йерархията на източниците на право у нас чрез начина, по който обосновава своето решение. Той не изтъква изрично, че по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията МПИСКП е част от вътрешното право на страната⁵¹ и се прилага с предимство пред нормите на вътрешното законодателство, които му противоречат. От обстоятелството обаче, че ВАС се позовава в решението си на първо място – на съответната разпоредба от Конституцията, на второ място – на разпоредбата от пакта, след това – на законите разпоредби, и накрая – на разпоредбите от подзаконовите нормативни актове, следва, че съдът поставя договора между Конституцията и законите, придържайки се по този начин към становището на Конституционния съд на Република България в решението му

⁵¹ Международният пакт за икономически, социални и културни права е ратифициран с Указ № 1199 на Президенту на Народното събрание от 23.07.1970 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 60 от 1970 г. Пактът е обнародван в „Държавен вестник“, бр. 43 от 1976 г. и е в сила за България от 03.01.1976 г.

по конституционно дело № 6 от 1992 г.⁵²

1.2.2. Решение № 2049 от 06.03.2003 г. по адм. д. № 2/2003 г. на ВАС, петчл. с-в⁵³.

Производството пред петчленния състав на ВАС е по реда на чл. 23 ЗВАС. Образувано е по жалба на Т. срещу някои разпоредби от постановление на Министерския съвет и инструкция на министъра на труда и социалната политика и министъра на енергетиката и енергийните ресурси с искане за тяхната отмяна като незаконнообразни⁵⁴. Според жалбоподателя атакуваните разпоредби противоречат на някои конституционни и законови норми, а така също на чл. 9 от Международния пакт за икономически, социални и културни права (МПИСКП), тъй като не дават нужните гаранции за социална сигурност на лицата с право на целево социално подпомагане по смисъла на чл. 2, ал. 2 от Закона за социалното подпомагане. Те противоречат и на чл. 2, т. 4 и чл. 4 МПИСКП, защото „с атакуваните норми се създава неравенство между лицата с право на целева помощ за отопление, като тези с право на помощ за отопление с електроенергия и топлинна енергия се поставят в привилегировано положение спрямо лицата с право на помощ за отопление с твърдо гориво“. Ответниците по жалбата поддържат, че последната е неоснователна, необоснована и недоказана и че обжалваните разпоредби са приети в съответствие със закона и не противоречат на горепосочените разпоредби.

Петчленният състав на ВАС намира жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и я отхвърля като неоснователна.

В решението си съдът не се произнася по довода на жалбоподателя за противоречие на

атакуваните актове с чл. 9 МПИСКП. Той не тълкува и не прилага тази разпоредба от пакта. ВАС предпочита да анализира съответната конституционна норма – чл. 51, ал. 1 от Конституцията, и изтъква, че тя „... провъзгласява като основно право на гражданите правото на общественно осигуряване и социално подпомагане, без да указва реда, начина, принципите и системата за неговото осъществяване и практическо прилагане. За реализиране на това, по своята същност социално право трябва да се погрижи държавата... Тя трябва да предприеме и извърши необходимите действия за създаване на нормативна система за социално подпомагане“. Понататък съдът разглежда приетия в изпълнение на чл. 51 от Конституцията Закон за социално подпомагане, Правилника за неговото прилагане, приет от Министерския съвет, и § 4 от заключителните разпоредби на Закона за социално подпомагане, възлагащ изпълнението на този закон на министъра на труда и социалната политика. ВАС решава, че обжалваните подзаконовни нормативни актове са издадени на основание и в изпълнение на закона, при наличието на законова делегация.

Петчленният състав на ВАС изследва обаче доводите на жалбоподателя за противоречие на атакуваните разпоредби с чл. 2, т. 2 и чл. 4 МПИСКП. За целта той приема, че по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията пактът е част от вътрешното право на страната, цитира дословно текстовете на посочените членове от пакта в българския им превод, публикуван в „Държавен вестник“, бр. 43 от 1976 г.⁵⁵ и разглежда

⁵² Вж. текста на решението в „Държавен вестник“, бр. 56 от 10.07.1992 г.

⁵³ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2003, № 3, 91–100. Докладчик по делото е Йордан Константинов.

⁵⁴ Става дума за ПМС № 183 от 09.08.2002 г. за изменение и допълнение на Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане (атакувани са чл. 15, ал. 1–3, 6–10 от правилника и заключителната разпоредба на § 3 от 183 ПМС от 09.08.2002 г.) и Инструкция № 3 от 03.09.2002 г. относно реда за снабдяване с твърдо гориво през отоплителен сезон 2002–2003 г.

⁵⁵ Член 2, т. 2 от пакта гласи: „Държавите-страни по този пакт, се задължават да осигурят упражняването на провъзгласените в този пакт права без каквато и да е дискриминация, основаваща се на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически и други убеждения, народностен или социален произход, имотно състояние, рождение или всякакви други признаци“. Член 4 от пакта определя допустимите граници на ограничаване на установените в пакта права. Съгласно чл. 4: „Държавите-страни по този пакт, признават, че при ползването на правата, предоставени от държавата съгласно този пакт, същата държава може да налага на тези права само такива ограничения, които са предвидени със закон, и то доколко, доколкото това е съвместимо с естеството на тези права и единствено с цел да се поощри общото благоденствие в едно демократично общество“.

съотношението им с чл. 6, ал. 2 от Конституцията в съответствие с решение № 14 от 10.11.1992 г. по конституционно дело № 14/1992 г. на Конституционния съд на Република България⁵⁶.

ВАС изтъква в решението си, че Конституцията е обявила изрично забрани по отношение на определени социални признаци, които са правно недопустими като основание за ограничение на правата или за създаване на привилегии. „В атакуваните норми – посочва съдът – при определяне на месечната целева помощ за отопление, е възприет за критерий видът на ползваното отопление от лицата, имащи право на тази помощ. Критерият е обективен, като видът на ползваното отопление чрез електроенергия, топлоенергия или твърдо гориво определя и механизма на отпускане на помощта. Следва да бъде взето под внимание и обстоятелството, че не органите на социалните служби, а самите правоимащи са тези, които избират типа на ползвано отопление, а оттам и получаваната помощ.“ ВАС приема, че „различията във вида на отпусканата помощ за отопление се определят от обективен критерий, който не е сред социалните признаци, по отношение на които съществува забрана за ограничения на правата или създаване на привилегии и които са изчерпателно посочени в нормата на чл. 6, ал. 2 от Конституцията...“. Съдът заключава, че конституционният принцип за равенство на гражданите не е нарушен и атакуваните норми не влизат в противоречие с нормите на чл. 6, ал. 2 от Конституцията и чл. 2, т. 2 и чл. 4 МПИСКП.

1.3. Конвенция за правата на детето

1.3.1. Решение № 9085 от 15.10.2002 г. по адм. д. № 4124/2002 г. на ВАС, петчл. с-в⁵⁷.

Производството пред петчленния състав на ВАС е по чл. 33 и сл. ЗВАС. Образувано е по касационен протест, подаден от заместник-главния прокурор и ръководител на Върховната административна прокуратура срещу решение

№ 8533/14.11.2001 г. по адм. д. № 5534/2001 г. на ВАС, пето отделение. В протеста са развити съображения за допуснато нарушение на материалния закон – чл. 76, т. 9 от Закона за българските документи за самоличност (ЗБДС), чл. 10, т. 2 от Конвенцията за правата на детето и за допуснато съществено нарушение на съдопроизводствените правила. Ответникът по касационния протест – Столичната дирекция на вътрешните работи (СДВР) – не взема отношение. Вторият ответник – Н. Н. Т. – прави искане за уважаване на подадения касационен протест.

Петчленният състав на ВАС намира протеста за процесуално допустим, разглежда го по същество и приема, че той е основателен, поради което отменява *решение № 8533/14.11.2001 г. по адм. д. № 5534/2001 г. на ВАС, пето отделение*⁵⁸, и връща делото на същия съд за ново разглеждане от друг състав.

Производството пред тричленния състав на ВАС (пето отделение) е по реда на чл. 12 и сл. от ЗВАС. То е образувано по жалба на майка и законен представител на малолетно дете срещу заповед на директора на СДВР, с която се налага принудителна административна мярка „забрана за напускане на страната, отказ от издаване и отнемане на паспорт“ на малолетния. Ответникът по делото – директорът на СДВР – моли да се отхвърли жалбата. Прокурорът счита, че жалбата е неоснователна. В производството тричленният състав на ВАС установява, че бащата е представил нотариално заверена декларация до СДВР, с която се отказва от дадено от него съгласие за издаване на задграничен паспорт и пътуване зад граница на детето. На основание на тази декларация и молбата до СДВР е издадена обжалваната заповед. ВАС, пето отделение, отхвърля като неоснователна жалбата на майката с аргумента, че съгласно чл. 76, т. 9 ЗБДС може да не се разреши напускане на страната, паспорти и заместващите ги документи да не се издават, а издадените да се отнемат на малолетни и непълнолетни и поставени под запрещение лица, които нямат писмено съгласие за пътуване в чужбина от своите родители, настойници и попечители. Видно е, че в случая

⁵⁶ Вж. текста на решението в „Държавен вестник“, бр. 93 от 1992 г.

⁵⁷ Вж. текста на решението на интернет адрес: www.sac.government.bg. Докладчик по делото е Николай Урумов.

⁵⁸ Вж. текста на решението на интернет адрес: www.sac.government.bg. Докладчик по делото е Андрей Икономов.

бащата на малолетния се е отказал от преди това даденото съгласие за издаване на задграничен паспорт и пътуване извън страната на детето. Според ВАС, пето отделение, обстоятелствата, изложени в писмената защита на майката относно необходимостта за пътуване на малолетния зад граница с оглед здравословните му проблеми, са ирелевантни в този процес и са извън компетентността на ВАС⁵⁹. В производството пред тричленния състав на ВАС не се изтъкват доводи за противоречие на атакуваната заповед с Конвенцията за правата на детето. Съдът също не прилага конвенцията по делото.

Петчленният състав на ВАС приема, че постановеното решение на ВАС, пето отделение, е издадено в нарушение на чл. 76, т. 9 от ЗБДС, защото липсата на съгласие от единия родител за пътуване на малолетното дете в чужбина не е абсолютно основание за отнемане на паспорта, за разлика от основанията по чл. 75 от същия закон. Фактическият състав, даващ право на органа да отнеме издадения паспорт, изисква и наличието на поне още едно обстоятелство, което застрашава държавната сигурност или обществения ред, или здравето, или правата и свободите на други граждани. Това са изчерпателно изброените в чл. 3, ал. 3 от ЗБДС цели, с оглед на които може да бъде ограничено основното право на гражданина да напуска и да се завръща в страната.

ВАС е приел за основателно съображението в касационния протест, че е допуснато нарушение и на чл. 10, т. 2 от Конвенцията за правата на детето⁶⁰. Тази разпоредба от догово-

⁵⁹ В решението на ВАС, пето отделение, се посочва, че тези обстоятелства „могат да бъдат поднесени и доказани пред административния орган, който да извърши преценка за необходимостта от издаване на задграничен паспорт, или решени от районния съд по реда на чл. 72 от Семейния кодекс“.

⁶⁰ Пълният текст на чл. 10, т. 2 от Конвенцията за правата на детето гласи: „Детето, чиито родители живеят в различни държави, има право да поддържа лични отношения и преки контакти с двамата си родители редовно, освен при изключителни обстоятелства. За тази цел и в съответствие със задължението си съгласно чл. 9, т. 1 държавите-страни по конвенцията, зачитат правото на детето или на неговите родители да напускат която и да е страна, включително собствената си, и да влизат в своята собствена страна. Правото да напускат която и да е страна под-

ра установява правото на детето или на неговите родители да напускат която и да е страна, включително собствената, и да влизат в своята собствена страна. ВАС правилно и точно се позовава на последното изречение от чл. 10, т. 2 от конвенцията: „Правото да напускат която и да е страна подлежи само на тези ограничения, които са предписани от закона...“.

Петчленният състав на ВАС служебно констатира и други нарушения на Конвенцията за правата на детето. На първо място, според ВАС, „след като първоинстанционният съд е приел, че необходимостта от пътуване зад граница, с оглед здравословните проблеми на малолетното дете, е правно ирелевантна, е допуснато нарушение на чл. 24, т. 1 от конвенцията относно правото на детето да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние и от здравни услуги за лечение на заболяванията и за възстановяване на неговото здраве. На второ място, съдът намира, че „чрез постановеното решение тричленният състав е създал пречка за родителя, комуто е предоставено упражняването на родителските права, да изпълни посочените в чл. 18, т. 1 от конвенцията основни грижи“⁶¹.

Следователно, без да се позовава изрично на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и на съответствието на Конвенцията за правата на детето на изискванията на тази конституционна разпоредба, петчленният състав на ВАС приема, че конвенцията е част от вътрешното право на страната и я прилага по делото. Съдът установява нарушение на постановеното от тричленния състав на ВАС решение не само по отношение на изтъкнатия в касационния протест чл. 10, т. 2

лежи само на тези ограничения, които са предписани от закона и които са необходими за защита на националната сигурност, обществения ред, общественото здраве или морал, или правата и свободите на други лица и които са съвместими с другите права, признати в тази конвенция“.

⁶¹ Член 18, т. 1 от конвенцията гласи: „Държавите-страни по конвенцията полагат всички усилия за осигуряване признаването на принципа, съгласно който двамата родители носят обща отговорност за отглеждането и развитието на детето. Родителите или според случая законните настойници носят първостепенна отговорност за отглеждането и развитието на детето. Висшите интереси на детето са тяхна основна грижа“.

от Конвенцията за правата на детето, но и спрямо други две разпоредби от конвенцията.

1.3.2. Решение № 9904 от 06.11.2002 г. по адм. д. № 2829/2002 г. на ВАС, петчл. с-в⁶².

Производството пред ВАС, петчленен състав, е на основание чл. 5, т. 1 във връзка с чл. 23 ЗВАС. Образувано е по жалба на К. К. от гр. София срещу разпоредби⁶³ от Наредба № 17 от 03.08.1992 г. за условията и реда на осиновяване на лице, което е български гражданин, от чужденец по чл. 136, ал. 1 от Семейния кодекс, издадена от министъра на правосъдието, за които се поддържа, че са незаконосъобразни, тъй като противоречат на някои разпоредби от Семейния кодекс и на цялото законодателство, свързано с осиновяването и правата на детето. Ответникът по делото – министърът на правосъдието – оспорва основателността на жалбата и моли тя да се отхвърли.

Петчленният състав на ВАС намира жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и решава, че тя е частично основателна.

В решението си ВАС се позовава на обстоятелството, че като подзаконов нормативен акт атакуваната наредба е издадена по прилагане разпоредбите на глава шеста от Семейния кодекс при международното осиновяване и в изпълнение на приетите от страната ни международни договорни задължения по Конвенцията за правата на детето от 20.11.1989 г. Съдът изтъква, че конвенцията е ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г., обнародвана е в „Държавен вестник“, бр. 55 от 1991 г., и е в сила за Република България от 03.07.1991 г.

ВАС цитира точно разпоредбите на чл. 3, т. 1 и чл. 21, б. „б“ от Конвенцията за правата на детето в българския ѝ превод, обнародван в посочения брой на „Държавен вестник“⁶⁴. За

съда тези разпоредби са достатъчно ясни, поради което той не ги тълкува допълнително в решението си и не ги съпоставя нарочно със съответните разпоредби от атакуваната наредба. ВАС привежда като допълнителен аргумент в полза на съответствието на наредбата с конвенцията обстоятелството, че според чл. 1, ал. 2 от наредбата в процедурата по осиновяването се съблюдават и изискванията, залегнали в чл. 21 от Конвенцията за правата на детето.

ВАС намира за необходимо да приложи служебно и друг международен договор. Той изтъква, че „принципите, установени с Конвенцията за правата на детето и Декларацията на ООН за социалните и правните принципи относно благосъстоянието на децата, и особено във връзка с настаняването за отглеждане и осиновяване в национален и международен план (Резолюция 41/85 от 13.12.1986 г.) са развити в Конвенцията за защита на децата и сътрудничество в областта на международното осиновяване от 29.05.1993 г., подписана от Република България на 27.02.2001 г., ратифицирана и обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 78 от 2002 г.“ ВАС не установява в решението си откога последната конвенция е в сила за България.

Съдът се позовава изрично на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и приема, че разглежданите международни договори са част от вътрешното право на страната и имат предимство пред тези норми на националното законодателство, които им противоречат. Той внимателно анализира въведените с някои от атакуваните разпоредби от наредбата изисквания и приема, че те не противоречат на съответните конституционни принципи, на чл. 3 и чл. 21 от Конвенцията за правата на детето, на разпоредбите от съответните закони и на Конвенцията за защита на

⁶² Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2002, № 5, 35–39. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВАС Светла Петкова.

⁶³ Става дума за чл. 5, ал. 1, т. 3 и ал. 2 във връзка с чл. 4, ал. 2 и чл. 9, ал. 1 от посочената наредба.

⁶⁴ Съгласно чл. 3, т. 1 от конвенцията: „Висшите интереси на детето са първостепенно съображение във всички действия, отнасящи се до децата, независимо дали са предпазени от обществени или частни институции за морално подпомагане, от съдилищата, административните

или законодателните органи“. По силата на чл. 21 от конвенцията „за държавите-страни по конвенцията, които признават и/или допускат системата на осиновяване, висшите интереси на детето трябва да бъдат първостепенно съображение, като за целта те:... б) признават, че осиновяването в чужбина може да се счита за алтернативно средство за грижа за детето, ако детето не може да бъде дадено в семейство за отглеждане или осиновяване или не може по никакъв подходящ начин да се полагат грижи за него в страната, от която то произхожда“.

децата и сътрудничество в областта на международното осиновяване. Съдът заключава, че „целта на предвидената с наредбата административна процедура е да гарантира, че съгласието за осиновяване на българско дете от чужденец е взето, след като по безспорен и изчерпателен начин е установено от компетентния орган, че детето не може да бъде дадено в българско семейство за отглеждане или осиновяване и за него не могат да се полагат грижи в страната и осиновяването му в чужбина е единствената алтернатива то да расте в семейна среда и да бъдат защитени неговите права и интереси в страната на осиновителите“.

Въз основа на това решаващият състав отхвърля жалбата срещу повечето разпоредби от наредбата като неоснователна.

Съдът обаче установява, че една от атакуваните норми⁶⁵ противоречи на съответни разпоредби от Семейния кодекс и Закона за нормативните актове, поради което я отменя.

1.4. Международен пакт за граждански и политически права

*1.4.1. Решение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/2002 г. на ВАС, петчл. с-в*⁶⁶.

Производството е по реда на чл. 12 и сл. във връзка с чл. 5, ал. 1, т. 1 ЗВАС. Образувано е по жалба на Б. и Асоциацията за европейска интеграция и права на човека – гр. Пловдив, с искане за отмяна на т. 12 от Приложение № 3 към Правилника за издаване на българските документи за самоличност (ПИБДС), приет с ПМС № 61 от 02.04.1999 г.

Жалбоподателите твърдят, че атакуваната разпоредба противоречи на норми от Конституцията, на разпоредби от два регионални международни договора за защита на правата на човека (те са разгледани по-нататък в това изследване) и на чл. 27 от Международния пакт за граждански и политически права (МПГПП). Допълнително с молба, подадена след приключване на съдебното заседание, жалбоподателите

развиват и възражения относно противоречие на обжалваната разпоредба с целта на Закона за българските документи за самоличност. В основни линии техните доводи се свеждат до следното: 1. Атакуваната разпоредба, изискваща при подаване на заявление за издаване на документи за самоличност към него да бъде приложена снимка, на която лицата да са без шапки и забрадки, или ако са с такива, да се виждат и двете уши и най-малко един сантиметър от косата, ограничават основни права на човека и създава предпоставки за непряка дискриминация на религиозна основа по отношение на представителите на вероизповедания, чието традиционно облекло включва забрадки, чалми, фереджета и др.; 2. Регламентираният режим, еднакъв за всички, поставя в по-неблагоприятно положение представителите на религии, чиито правила на обличане противоречат на изискванията на атакуваната разпоредба; 3. Същият режим не осигурява баланс между предвидените мерки, свързани с осигуряване на обществения ред и законност, и индивидуалното право на вероизповедание, което е ограничено; 4. Липсва гъвкавост на мерките, които са непропорционално строги.

Петчленният състав на ВАС намира жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и като приема, че същата е неоснователна, я отхвърля.

Съображенията на съда са обстойно изложени в мотивите на решението. Тук ще се спрем само на онези от тях, които се отнасят до МПГПП.

ВАС намира, че атакуваната разпоредба не противоречи на чл. 27 МПГПП. Той изтъква, че България е страна по пакта, като същият е ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание на 23.06.1970 г.⁶⁷, обнародван е в „Държавен вестник“, бр. 43 от 1976 г., и е в сила за България от 23.03.1976 г. Съдът се позовава на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и посочва, че по силата на този конституционен текст пактът „се явява нормативен акт, част е от вътрешното право и е от по-висока

⁶⁵ Член 9, ал. 1.

⁶⁶ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2002, № 6, 92–99. Докладчик по делото е Галина Карагъзова.

⁶⁷ ВАС е допуснал неточност по отношение на датата на издаване на Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание. Точната дата е 23.07.1970 г.

степен спрямо Правилника за издаване на българските документи за самоличност. „ВАС цитира дословно разпоредбата на чл. 27 МПГПП⁶⁸ в българския ѝ превод, обнародван в „Държавен вестник“, и подчертава, че с нея „също се признават и защитават личните права на свобода на мисълта, съвестта и религията, както и свободата да се изповядват същите“. Съдът приема, че атакуваната разпоредба „не създава предпоставки за по-неблагоприятно третиране чрез негативно засягане на вероизповеданието в частта относно религиозно предписаното облекло“. Той констатира, че по делото не се доказва от жалбоподателката подобно религиозно предписание, по-специално от догмите на исляма. „Доколкото обаче – подчертава ВАС – такова съблюдуване е въпрос на субективна преценка от страна на неограничен кръг субекти, които биха могли да бъдат засегнати от нормата, възможно е да има случаи на крайно ревностно съблюдуване на подобно ограничение относно облеклото. Разбира се, не може да става дума за изповядване на краен ислямски фундаментализъм, който би се явил в противоречие с нормите на светската държава, регламентирани с Конституцията – чл. 13, ал. 2.“

Съдът намира за необходимо служебно да се позове и на друга разпоредба от МПГПП – чл. 18, ал. 3, установяваща възможността за ограничаване на свободата да се изповядват религията или убежденията чрез закон, когато е необходимо за защита на обществената сигурност, ред, здраве и морал, или на основните права и свободи на другите. „Няма спор – посочва ВАС, – че регламентираният изисквания към снимките върху документите за самоличност са пряко свързани с осигуряване и защита на обществения ред и сигурността в Република България. Обществено оправдано е ограничаването на личното право за сметка на обществения интерес. В случая обаче, чрез допускане на снимане на лицата и с шапки и

забрадки, с откриване само на ушите и незначителна част от косата, е осигурен разумен и оправдан баланс на личното право и обществения интерес.“

1.5. Конвенция № 44 за безработицата от 1934 г.

*1.5.1. Решение № 1717 от 26.02.2003 г. по адм. д. № 5493/2002 г. на ВАС, първо отделение*⁶⁹.

Производството е по реда на чл. 33–40 ЗВАС. Образувано е по касационна жалба на началник БТ – гр. Враца, срещу решение № 60 от 09.05.2002 г. на Врачанския окръжен съд, отменящо решение на същия началник в частта, с която е определен размер и времетраене на обезщетението за безработица на Гр. А. Гр. от гр. Враца. Жалбата се основава на чл. 218б, ал. 1, б. „в“ ГПК, приложим в същото производство по силата на чл. 11 ЗВАС – неправилност поради нарушение на материалния закон и на съществени процесуални правила. Жалбоподателят твърди, че съдът е нарушил разпоредби на закони (ЗАП и КЗОО) и неправилно се е позовал на Конвенция № 44 за безработицата от 1934 г., защото в нейния чл. 7 е дадено право чрез националното ни законодателство да се определят продължителността и условията за прилагане на изчаквателен срок по отношение на правото на обезщетение. Ответникът по касационната жалба оспорва същата като неоснователна.

ВАС, първо отделение, разглежда жалбата по същество, намира я за основателна, отменя съответното решение на Врачанския окръжен съд и отхвърля жалбата на Гр. А. Гр. Това решение на ВАС не подлежи на обжалване.

Врачанският окръжен съд е приел, че нормата на чл. 54б КЗОО определя ограничение на правото да се получава обезщетение за безработица, което е в зависимост от предходното упражняване на това право. Поради това съдът е счел, че тази разпоредба противоречи на чл. 5 и сл. от Конвенцията за безработицата от 1934 г., ратифицирана от България и обнарод-

⁶⁸ Член 27 МПГПП гласи: „В държави, в които съществуват етнически, религиозни или езикови малцинства, лицата, принадлежащи към тези малцинства, не могат да бъдат лишавани от правото да имат съвместно с другите членове на своята група собствен културен живот, да изповядват и практикуват собствената си религия или да си служат с родния си език“.

⁶⁹ Вж. текста на решението на интернет адрес: www.sac.government.bg. Докладчик по делото е Виолета Ковачева.

вана в „Държавен вестник“, бр. 44 от 1997 г.⁷⁰ В решението си Врачанският окръжен съд е изтъкнал, че чл. 5⁷¹ във връзка с чл. 6–12 от Конвенция № 44 определя условията, които могат да ограничат правото за получаване на обезщетение за безработица и там не е посочено, че това право може да се ограничи от предходното му упражняване. Поради това и поради липсата на публикувани годишни доклади от нашата страна за прилагане на конвенцията и въвеждане на други ограничения на правото на обезщетение за безработица Врачанският окръжен съд е приел, че издаденият акт е незаконосъобразен.

Според ВАС, първо отделение, така постановеното решение е неправилно. Изводите на Врачанския окръжен съд са в несъответствие с разпоредбите на материалния закон. ВАС приема, че „с оглед на систематичното и логическо тълкуване на разпоредбата на чл. 54б, ал. 4 КЗОО в случая не би могло да се говори, че този законов текст определя ограничение на правото да се получава обезщетение за безработица и го поставя в зависимост от предходното упражняване на това право“. ВАС намира за неоснователен довода в касационната жалба, според който с чл. 54б, ал. 4 КЗОО се въвежда един изчаквателен срок, предвиден в разпоредбата на чл. 7 от конвенцията. Той изтъква, че „разпоредбата на чл. 54б, ал. 4 касае само размера на обезщетението за безработица, а не и субективното право на правоимащите лица за получаване на такова обезщетение“. ВАС поста-

новява, че с тази разпоредба не се поставят никакви ограничения в правото на обезщетение и тя не е в противоречие с разпоредбите на чл. 5 и сл. от Конвенция № 44, както неправилно е приел Врачанският окръжен съд. „В случая се касае за ограничение в размера на получаваното обезщетение, а това е право, дадено на националното законодателство да определя размера и времетраенето на обезщетението за безработица, като последното следва да бъде съобразено в рамките на периода, посочен в чл. 11 от конвенцията“ – заключава касационният съд.

Следователно ВАС прилага Конвенция № 44 за безработицата от 1934 г. като част от вътрешното право на страната съобразно, установените от Врачанския окръжен съд изисквания за ратифициране и обнародване на договора, без да се ангажира с допълнителни констатации по условията на чл. 5, ал. 4 от Конституцията – например относно влизането на конвенцията в сила спрямо България. За разлика от Врачанския окръжен съд, ВАС не констатира противоречие на атакуваното решение с разпоредбите на конвенцията.

1.6. Конвенция за борба срещу дискриминацията в областта на образованието

1.6.1. Решение № 7622 от 18.07.2003 г. по адм. д. № 5063/2003 г. на ВАС, петчл. с-в⁷².

Производството пред ВАС, петчленен състав, е на основание чл. 5, т. 1 във връзка с чл. 23 ЗВАС. Образувано е по жалба на сдружение с нестопанска цел „Правна клиника“ на Юридическия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и на Н. Р. от гр. София с искане за отмяна на чл. 3, ал. 6 от Постановление на Министерския съвет № 90 от 2000 г. за условията и реда за предоставяне на стипендии на студентите, докторантите и специализантите от държавните висши училища и научни организации поради противоречие с материалноправни разпоредби, в т.ч. и с чл. 3, б. „в“ от Конвен-

⁷⁰ Конвенция № 44 за безработицата е приета на 18-ата сесия на Международната конференция на труда в Женева (Швейцария) на 23.06.1934 г. и е в сила от 10.06.1938 г. Тя е ратифицирана с Указ № 745 на Президиума на Великото Народно събрание от 31.08.1949 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 207 от 1949 г. Конвенция № 44 за безработицата е в сила за България от 29.12.1950 г. В „Държавен вестник“ е обнародвана през 1997 г.

⁷¹ Член 5 от Конвенция № 44 гласи: „Правото на обезщетение или на помощ може да бъде поставено в зависимост от други условия и изключения, а именно предвидените в чл. 6, 7, 8, 9, 10, 11 и 12. Условията и изключенията, различни от предвидените в посочените членове, трябва да бъдат посочени в годишните доклади за прилагането на тази конвенция, представени от държавите-членки на Организацията“.

⁷² Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2003, № 3, 44–47. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВАС Светла Петкова.

цията за борба с дискриминацията в областта на образованието и чл. 10, б. „г“ от Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените. Ответникът по делото – Министерският съвет – оспорва основателността на жалбата и моли тя да бъде оставена без уважение.

Петчленният състав на ВАС приема жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и като намира, че е основателна, отменя оспорената разпоредба от постановлението на Министерския съвет, според която стипендия не се изплаща за времето, през което студентките майки получават парична помощ (обезщетение) за бременност, раждане и отглеждане на дете.

ВАС подробно обосновава незаконността на атакуваната разпоредба и изтъква противоречието ѝ с конституционни и законови норми. Освен това той разглежда съотношението ѝ с посочените от жалбоподателите разпоредби от международни договори за защита на правата на човека, в това число с чл. 3, б. „в“ от Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието⁷³. Съдът прилага конвенцията по делото, без да се позове на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и без да констатира изрично в решението си, че тази конвенция съответства на установените в Конституцията изисквания за възприемането ѝ като част от вътрешното право на страната, тъй като е ратифицирана с Указ № 508 на Президиума на Народното събрание от 17.11.1962 г., обнародвана е в „Държавен вестник“, бр. 6 от 1963 г., и е в сила за България от 04.03.1963 г.

ВАС се позовава точно на разпоредбата на чл. 3, б. „в“ от Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието, според която държавите-страни по конвенцията се задължават да не допускат никакви различия по отношение на учащите се, що се отнася до предоставянето на стипендии и на всяка друга помощ, освен различията, основани на техния успех или нужди. Като тълкува същата разпоред-

ба, съдът намира, че „изключването на студентките майки от кръга на лицата, които имат право на стипендия, за времето, през което получават парична помощ при майчинство, не представлява различие, основано на техния успех или нужди по смисъла на чл. 3 б. „в“ от конвенцията. Напротив, налице е дискриминация по признак „пол“ и „лично положение“. По този начин петчленният състав на ВАС установява противоречие на атакуваната разпоредба от постановлението на Министерския съвет с разпоредба от международен договор за защита на правата на човека, който е приложим като част от вътрешното право на страната на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията. Съдът не само прилага с предимство разпоредбата от договора, но и отменя противоречащата ѝ норма от подзаконовия нормативен акт.

1.7. Конвенция за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените

1.7.1. Решение № 7622 от 18.07.2003 г. по адм. д. № 5063/2003 г. на ВАС, петчл. с-в.

Това решение, което току-що беше цитирано във връзка с прилагането на Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието, има отношение и към прилагането на Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените⁷⁴ от ВАС. Съдът прилага и тази конвенция по делото, без да се позове изрично на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и без да констатира наличието на условията за нейното разглеждане като част от вътрешното право на България⁷⁵.

⁷⁴ Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените е приета с резолюция 34/180 на Общото събрание на ООН на 18.12.1979 г. ВАС неточно се позовава на заглавието на конвенцията в решението си, цитирайки я като Конвенция за премахване на всички форми на дискриминация срещу жените.

⁷⁵ Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените е ратифицирана с Указ № 1944 на Държавния съвет от 18.09.1981 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 76 от 1981 г. Конвенцията е в сила за България от 10.03.1982 г., но не е обнародвана в „Държавен вестник“.

⁷³ Конвенцията за борба срещу дискриминацията в областта на образованието е приета по време на XI^{та} сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО на 14.12.1960 г.

Петчленният състав на ВАС установява в решението си противоречие на атакуваната разпоредба от постановлението на Министерския съвет с чл. 10, б. „г“ от Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация срещу жените. За целта той изтъква, че по силата на чл. 10, б. „г“ от конвенцията държавите участнички се задължават да вземат всички необходими мерки за ликвидиране на дискриминацията по отношение на жените, с цел да им осигурят равни права с мъжете в областта на образованието, и по-конкретно – за да осигурят въз основа на равенството на мъжете и жените еднакви възможности за получаване на стипендии и други помощи за образование. ВАС цитира коректно разпоредбата на чл. 10, б. „г“ от конвенцията, макар че в решението си не посочва източника на нейния текст. Трябва да се отбележи, че конвенцията все още не е обнародвана в „Държавен вестник“. Съдът не я подлага на допълнително тълкуване, а заключава, че „оспорената разпоредба ограничавя правото на студентките майки да получават стипендия от съответните висши училища при еднакъв успех и еднакви материални условия със студентите мъже“.

1.8. Конвенция за статута на апатридите

1.8.1. *Решение № 4873 от 28.05.2004 г. по адм. д. № 9763/2003 г. на ВАС, първо отделение*⁷⁶.

Производството пред ВАС, първо отделение, е по реда на чл. 33–40 във връзка с чл. 5, т. 4 ЗВАС. Образувано е по касационна жалба на Д. З. Д. от гр. Пловдив срещу решение от 01.08.2003 г. по адм. д. № 529/2003 г. по описа на Пловдивския окръжен съд, с което е отхвърлена жалбата на Д. З. Д. срещу писмо на директора на Регионална дирекция „Социално подпомагане“ – гр. Пловдив, за отказана еднократна помощ по чл. 16 от Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане (ППЗСП). В касационната жалба не са посочени конкретни нарушения, допуснати от съда при

постановяване на обжалваното решение, а само се твърди, че социалната помощ е необходима на лицето за снабдяване с документи за задгранично пътуване. Ответникът по жалбата – Регионалната дирекция „Социално подпомагане“, гр. Пловдив – не взема становище по жалбата.

Първо отделение на ВАС намира жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и решава, че тя е неоснователна, поради което я отхвърля и оставя в сила решението на Пловдивския окръжен съд. Решението на ВАС не подлежи на обжалване.

Първо отделение на ВАС приема, че решението на Пловдивския окръжен съд е постановено правилно, в съответствие с изискванията на приложимите материалноправни разпоредби – ППЗСП и Конвенцията за статута на апатридите⁷⁷. ВАС изтъква в решението си безспорното по делото обстоятелство, че с Указ № 112/09.11.1990 г. Д. З. Д. е бил освободен от българско гражданство по негово желание и се ползва със статут на апатрид по смисъла на Конвенцията за статута на апатридите. Пловдивският окръжен съд е приложил нормите на Конвенцията за статута на апатридите спрямо Д. З. Д., като изрично се е позовал на чл. 23 от нея. Съгласно тази разпоредба от конвенцията договарящите се държави предоставят на апатридите, живеещи на законно основание на тяхна територия, същото правно положение във връзка с държавната помощ, както на своите граждани. Пловдивският окръжен съд е приел, че прилагането на чл. 16 ППЗСП не визира задължение за предоставяне на социална помощ, а само дава възможност да се подпомогнат финансово лица, изпаднали в затруднено положение, и то в резултат на сполетели ги инциденти от здравно, образователно и битово естество, които засягат техни жизненоважни потребности. Първоинстанционният съд също така е констатирал, че жалбоподателят е здрав и трудоспособен безработен, който не е регистриран в бюрото по

⁷⁶ Вж. текста на решението на интернет адрес: www.sac.government.bg. Докладчик по делото е Светлозара Анчева.

⁷⁷ Конвенцията за статута на апатридите е приета на 28.09.1954 г. и е влязла в сила на 06.06.1960 г. България не е страна по конвенцията. В частност този договор не е част от вътрешното право на страната, тъй като не е ратифициран по конституционен ред, не е обнародван в „Държавен вестник“ и не е в сила за България.

труда. С оглед на това той е постановил, че маркар и апатрид, Д. З. Д. има задължения по отношение на страната, в която се намира, и би могъл да си осигури средства за прехрана и задгранични пътувания.

Първо отделение на ВАС посочва в решението си: „Липсата на гражданство не поставя лицето в някакъв по-привилегирован статут, поради което правата и задълженията му са както на българските граждани, след като това лице има постоянно местожителство в страната⁷⁸. Съдът потвърждава приетото от Пловдивския окръжен съд, че за да се ползва жалбоподателят от възможността за предоставяне на еднократна помощ по смисъла на чл. 16 ППЗСП, следва да са налице изискванията, установени в тази правна норма. ВАС не констатира инцидентно възникнала жизненоважна потребност, а трайно желание на жалбоподателя да получава помощ по смисъла на чл. 16 ППЗСП с единствен мотив – издаване на документи за задгранично пътуване, без такова пътуване до този момент да е било осъществено⁷⁸.

Касационният съд също достига до заключението, че жалбоподателят „не полага никакви усилия, за да си осигури работа, а посредством това и препитание, за да може сам да посрещне нуждите си“. Ето защо, като признава задължението на държавите по чл. 23 от Конвенцията за статута на апатридите да осигурят права на апатридите както на своите граждани, съдът напомня разпоредбата на чл. 2 от същата конвенция, според която апатридите имат не само права, но и задължения по отношение на страната, в която пребивават, и са длъжни да спазват и да се подчиняват на законите⁷⁹.

Необходимо е да се подчертае, че в случая ВАС прилага пряко международен договор

за защита на правата на човека, по който България не е страна и който не отговаря на нито едно от кумулативно установените в чл. 5, ал. 4 от Конституцията условия за въвеждане на международните договори във вътрешния правен ред.

2. Прилагане на регионалните международни договори за защита на правата на човека

2.1. Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи

2.1.1. Определение № 1580 от 02.04.1999 г. по адм. д. № 4869/1998 г. на ВАС, първо отделение⁸⁰.

Производството пред тричленния състав на ВАС е по чл. 213 от ГПК във връзка с чл. 11 ЗВАС. Образувано е по частна жалба на Р. Я. П. от гр. София срещу определението на Софийския градски съд (СГС) от 04.03.1998 г. по адм. д. № 1884/1996 г., с което е оставена без разглеждане жалбата ѝ за обявяване за нищожни решения на ЦТЕЛК.

Първо отделение на ВАС приема, че жалбата е процесуално допустима, разглежда я по същество и като я намира за основателна, отменя прекратителното определение на СГС и връща делото на същия съд за разглеждането му по същество.

СГС е постановил, че обжалваните решения на ЦТЕЛК не подлежат на контрол за законнообразност по реда на административното съдопроизводство, тъй като са нестабилни актове на специализиран орган и нямат белезите на индивидуални административни актове по смисъла на чл. 2 ЗАП. Съдът е направил правния извод, че решенията на ЦТЕЛК, съответно на ЦТЕЛК, са актове на специализирани държавни органи, взети в кръга на специалната им компетентност, и подлежат на проверка по вътрешнослужебен йерархичен ред, който е изчерпан.

Първо отделение на ВАС намира, че прекратителното определение на СГС е непра-

⁷⁸ Първо отделение на ВАС установява по делото, че на жалбоподателя вече е била отпускана помощ по чл. 16 от ППЗСП през 2000 г., 2001 г. и 2002 г., както и че са му били издавани документи за задгранично пътуване, от които обаче той не се е възползвал.

⁷⁹ Член 2 от Конвенцията за статута на апатридите гласи: „Всеки апатрид има задължения по отношение на страната, в която се намира, по силата на което той е длъжен в частност да се подчинява на законите и правилниците, а също така на мерките, предприемани за поддържане на обществения ред“.

⁸⁰ Вж. текста на определението в „Административно правосъдие“, 1999, № 2, 44–46. Докладчик по делото е председателят на отделението Светла Петкова.

вилно, тъй като е постановено в противоречие с материалния закон и при нарушаване на съществени процесуални правила.

В частност ВАС се позовава обстойно на противоречие на определението на СГС с конституционни и законови разпоредби. Съдът заключава, че „разпоредбите на чл. 23, б. „в“ на Правилника за прилагане на дял III от Кодекса на труда – 1951 г., и на чл. 29а на Наредба № 36/75 г. на МНЗ, които обявяват решението на ЦТЕЛК за окончателно, са подзаконовите нормативни актове и противоречат на чл. 120, ал. 2 от Конституцията и чл. 33, ал. 1 ЗАП“.

ВАС, първо отделение, намира за необходимо да изследва съответствието на определението на СГС с разпоредбата на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ. Съдът изтъква, че при условията на чл. 5, ал. 4 от Конституцията тази конвенция е станала част от вътрешното право, без да констатира изрично в решението си конкретните обстоятелства, които в своята съвкупност са направили конвенцията част от вътрешното право на България⁸¹. Според съда „съдебният контрол върху решенията на ТЕЛК и ЦТЕЛК се налага и за осигуряване на правото на справедлив процес, гарантирано с чл. 6, т. 1 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи“. В решението на ВАС е направено тълкуване на тази разпоредба от конвенцията: „Правото на справедлив процес, регламентирано с чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, включва правото на достъп до процедура с всички гаранции, присъщи на съдебната форма на разглеждане на спор относно гражданско право или задължение. Нито ТЕЛК, нито ЦТЕЛК в административната процедура по обжалване актовете на ТЕЛК осигуряват съгласно действащата нормативна уредба тези гаранции. Те нямат и характера на „независим и безпристрастен съд“ по смисъла на чл. 6, т. 1 от Европейската конвенция. В съответствие с изискванията за достъп до съд и справедлив процес следва решенията на ТЕЛК И

ЦТЕЛК да подлежат на съдебен контрол за законсьобразността по реда на чл. 33 и сл. ЗАП. Предвидената с чл. 21, ал. 4 на Наредба № 36/75 г. възможност за отстраняване на технически грешки и непълноти в решенията на ТЕЛК и ЦТЕЛК с ново решение е идентична с възможността по чл. 18 ЗАП, отнасяща се за всички индивидуални административни актове, но тя е неприложима за отстраняване на незакономсьобразности на административните актове чрез тяхното изменяване от постановилия ги орган“.

По такъв начин през 1999 г. ВАС прилага за първи път ЕКПЧ, като отдава предимство на разпоредбата на чл. 6, т. 1 от нея пред нормите на два подзаконовите нормативни акта, които й противоречат.

*2.1.2. Решение № 714 от 11.02.2000 г. по адм. д. № 4359/1999 г. на ВАС, четвърто отделение*⁸².

Производството е образувано по жалба на „М.“ АД – гр. Б., срещу решение⁸³ на Агенцията за приватизация, одобрено от Надзорния съвет на Агенцията за приватизация. В жалбата са направени доводи за незакономсьобразност, изразяваща се в нарушение на определени срокове и условия за подаване на офертите, приети от Агенцията за приватизация, и в противоречие с разпоредби на подзаконовите нормативни актове.

Четвърто отделение на ВАС е приело, че жалбата е процесуално допустима, разгледало я е по същество и е намерило, че тя е основателна.

В частност, за да обоснове решението си по допустимостта на производството, съдът е тълкувал разпоредбите на чл. 120, ал. 2 от Конституцията и чл. 6, т. 1 ЕКПЧ. За целта той е цитирал точно разпоредбата на чл. 6, т. 1, изр. 1⁸⁴ ЕКПЧ в превода й на български език, обна-

⁸² Вж. текста на решението в Административно правосъдие, 2000, № 6, 76–81. Докладчик по делото е М. Костова.

⁸³ Решение № 1002-П/27.04.1999 г.

⁸⁴ Член 6, т. 1, изр. 1 ЕКПЧ гласи: „Всяко лице при определянето на неговите граждански права и задължения или при наличието на каквото и да е наказателно обвинение срещу него има право на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона“.

⁸¹ Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи е подписана на 04.11.1950 г. Тя е ратифицирана от българска страна със Закон на Народното събрание на 31.07.1992 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 66 от 1992 г. Конвенцията е обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 80 от 1992 г., и е в сила за България от 07.09.1992 г.

родван в „Държавен вестник“. ВАС се е позовавал на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и без да посочва в решението си конкретните обстоятелства, по силата на които ЕКПЧ е част от вътрешното право на България, е приел, че конвенцията е част от това право и има предимство пред тези норми от вътрешното законодателство, които ѝ противоречат.

ВАС е изследвал практиката на Европейския съд по правата на човека във връзка с тълкуването и прилагането на чл. 6, т. 1 от конвенцията и е изтъкнал в решението си, че Европейският съд по правата на човека е приел приложимостта на чл. 6, т. 1 към всички процедури, чийто резултат е решаващ за частните права и задължения. „Разпоредбата – посочва ВАС – гарантира правото на съдебен контрол за законност на административните решения, засягащи граждански права от вътрешното законодателство.“ Съдът е изходил от коментара на Андрию Гротриън на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ – делата „Рингайзен“ и „Кьониг“ – публикуван в Административно правосъдие, № 5–6 от 1998 г. ВАС е приел, че за да е приложим чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, публичноправното решение следва да има гражданскоправни последици.

Съдът е цитирал и взел предвид също така съображенията на Конституционния съд на Република България, изложени към решение № 4/01.04.1999 г. по к. д. № 31/1998 г., съгласно които приложението на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ е обусловено от обстоятелството дали административният акт е издаден при абсолютна дискреционна власт или представлява акт на обвързана компетентност. При абсолютната дискреция съдебното обжалване е недопустимо, тъй като съдът се произнася само относно законсъобразността на акта, но не и относно неговата целесъобразност. Когато административният орган действа при обвързана компетентност, неговите актове подлежат на пълен съдебен контрол – преценката е по законсъобразност, която обхваща както материалноправната, така и процесуалноправната законсъобразност на акта. При наличието на частична дискреционна преценка съдебният контрол е ограничен и изключва тази преценка⁸⁵.

⁸⁵ Вж. текста на решение № 4/01.04.1999 г. по к. д. № 31/1998 г. в „Държавен вестник“, бр. 33 от 1999 г.

Въз основа на гореизложеното тълкуване на чл. 6, т. 1 ЕКПЧ, както и на чл. 120, ал. 2 от Конституцията, ВАС е направил извода, че „съдебноадминистративният контрол е допустим винаги, когато:

1. Административният акт не е изключен изрично със закон от кръга на обжалваемите по принцип актове.

2. Публичноправното решение има гражданскоправни последици.

3. Обжалваният акт не е акт на абсолютна дискреционна власт“.

Четвърто отделение на ВАС е намерило, че решението за избор на купувач при проведен приватизационен способ „преговори с потенциални купувачи“ не е изключено изрично със закон от кръга на обжалваемите по принцип административни актове и безспорно има гражданскоправни последици. Освен това според съда въпросното решение не е акт на абсолютна дискреция.

Това решение на ВАС, четвърто отделение, е оставено в сила с решение на петчленен състав на ВАС по адм. д. № 1577/2000 г.

2.1.3. Решение № 7982 от 22.12.2000 г. по адм. д. № 3351/2000 г. на ВАС, петчл. с-в⁸⁶.

Производството е по реда на чл. 12 и сл. във връзка с чл. 5, т. 1 ЗВАС. Жалбата на И. Д. и Й. Г. е срещу чл. 25, ал. 1 от Наредба № 2 на министъра на правосъдието и правната евроинтеграция за положението на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение „задържане под стража“⁸⁷. Жалбоподателите искат отмяна на тази разпоредба от наредбата на министъра на правосъдието и правната евроинтеграция поради противоречие с конституционни норми, а така също с чл. 6, т. 3 и чл. 8 ЕКПЧ. Административният орган моли жалбата да бъде отхвърлена.

Петчленният състав на ВАС намира жалбата за процесуално допустима и след като я разглежда по същество, приема, че тя е основателна, поради което отменя обжалваната разпо-

⁸⁶ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2000, № 6, 32–39. Докладчик по делото е Георги Ангелов.

⁸⁷ Наредбата е обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 39 от 27.04.1999 г.

редба от наредбата. Решението на съда не подлежи на обжалване.

Според атакуваната разпоредба „кореспонденцията на обвиняемите и подсъдимите подлежи на проверка от администрацията“.

В решението си ВАС подробно аргументира противоречието на тази разпоредба с чл. 34, чл. 32, ал. 1, изр. 1 и чл. 30, ал. 5, изр. 2 от Конституцията, както и с чл. 18, ал. 2 от Закона за адвокатурата. Той изследва също много задълбочено съотношението на разпоредбата с чл. 8, ал. 2 и чл. 6, т. 3 ЕКПЧ. Съдът установява противоречие на атакуваната разпоредба с чл. 8, т. 2 от конвенцията и приема, че не е налице такова по отношение на чл. 6, т. 3 от конвенцията.

На първо място, ВАС подчертава, че конвенцията е ратифицирана със закон, обнародван в „Държавен вестник“, бр. 66 от 1992 г., и по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията се явява нормативен акт от по-висша степен спрямо наредбата. Той обаче не установява изрично наличието на другите две императивно определени от Конституцията обстоятелства – обнародването на конвенцията и влизането ѝ в сила за България, – които съвкупно с ратифицирането ѝ я правят част от вътрешното право.

На второ място, съдът цитира точно чл. 8, т. 1 от конвенцията, според който всеки има право на зачитане на тайната на неговата кореспонденция, и чл. 8, т. 2 от същата: „Намесата на държавните власти в ползването на това право е недопустима, освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите“, в българския му превод, обнародван в „Държавен вестник“⁸⁸.

На трето място, ВАС внимателно тълкува разпоредбата на чл. 8, т. 2 от конвенцията. В решението му се посочва: „В чл. 8, т. 2 от конвенцията думата „закон“ е употребена в широкия ѝ смисъл на нормативен акт от каквато и да било степен. В този смисъл наредбата също се явява закон и от такава гледна точка предвиж-

дането с нея на намеса на държавната власт в тайната на кореспонденцията само по себе си не може да буди възражения. Според конвенцията обаче допустима е намесата единствено в ползването на правото. Това означава, че извън рамките на намесата това право продължава да съществува и да се упражнява. Намеса, препятстваща упражняването на правото не в отделни негови части, а в пълния му обем, макар и за ограничен период от време, представлява не намеса в ползването, което на практика се прекратява, а отнемане на самото право за целия този период“.

ВАС подчертава, че нормативната установеност на ограничението по вътрешното право е необходимо, но не и достатъчно условие за съответствието му с изискването на чл. 8, т. 2 от конвенцията. „Нужно е още самото ограничение да задоволява съвместим с демократичните ценности интерес от вида на изчерпателно изброените в текста.“ Според съда това изискване не е налице. Аргументите му в подкрепа на този правен извод са логично и подробно изложени в решението. За илюстрация ще цитирам някои от тях: „Разкриването на обективната истина по делото, на истината за други престъпления, както и отнемането на възможността на обвиняемия или подсъдимия да се укрие или да извърши престъпление, каквито са целите на установената с наредбата проверка на кореспонденцията, могат в определени случаи да попаднат сред интересите и целите по чл. 8, т. 2 от конвенцията, даващи основание за намеса в тайната на кореспонденцията. Според конвенцията обаче всяка отделна намеса трябва да е оправдана от конкретно използване на конфиденциалността на кореспонденцията срещу поне една от тези цели. И тъй като установяващата ограничението норма се отнася до всички задържани под стража, тя би съответствала на конвенцията само при положение, че всеки обвиняем или подсъдим, задържан под стража, и/или неговите кореспонденти използват тайната на кореспонденцията си срещу изброените цели. Такава презумпция обаче не съществува в закона, нито житейски. Тя не може да се изведе само по силата на положението на обвиняемия или подсъдимия като такъв, задържан под стража“.

⁸⁸ Вж. бр. 80 от 1992 г.

ВАС признава, че съществуването на реална опасност от укриване на обвиняемия или от извършване на престъпление е елемент от фактическия състав на мярката за неотклонение „задържане под стража“ – чл. 152, ал. 1 НПК. Той обаче аргументира тезата си, че „не може само по силата на акта за задържане под стража, установил наличието на предпоставките по чл. 152, ал. 1 НПК по повод въпроса за ограничаване на правото на лична свобода, да се приеме, че са налице предпоставките за ограничаване на правото на тайна на кореспонденцията на задържаното лице“.

Съдът заключава: „Очевидно презумпцията, че всеки задържан под стража ще използва правото си на тайна на кореспонденцията срещу националната и обществената сигурност или икономическото благосъстояние на страната, или за организиране на безрециди или извършване на престъпления, или за накарняване на здравето и морала или на правата и свободите на другите, не почива на никакви основания. Изводът от това е, че при спазване на чл. 8, т. 2 от конвенцията правото на тайна на кореспонденцията не може да бъде предварително ограничено за цялата категория от лица, които са обвиняеми или подсъдимни, задържани под стража“.

Както вече беше изтъкнато по-горе, ВАС не установява противоречие на атакуваната разпоредба с чл. 6, т. 3 ЕКПЧ. За целта той цитира изцяло тази разпоредба от конвенцията, в която изчерпателно, в пет подточки са определени правата на всяко лице, обвинено в криминално престъпление⁸⁹. „Нормите в посочената

⁸⁹ Чл. 6, т. 3 ЕКПЧ гласи: „Всяко лице, обвинено в криминално престъпление, има в частност следните права: а) да бъде незабавно и в подробности информирано за характера и причините за обвинението срещу него на разбираем за него език; б) да има достатъчно време и възможности за подготовка на своята защита; в) да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор; ако не разполага със средства за заплащане на адвокат, да му бъде предоставена безплатно служебна защита, когато го изискват интересите на правосъдието; д) да участва в разпита или да изисква разпит на свидетелите на обвинението и да изисква призоваването и разпитът на свидетелите на защитата да се извършват при същите условия, както на свидетелите на обвинението; е) да ползва безплатно услугите на преводач, ако не разбира или не говори езика, използван в съда.“

разпоредба на конвенцията – се сочи в решението на съда – не третира тайната на кореспонденцията нито изрично, нито като част от правото на обвиняемия на защита. От своя страна нормата на атакуваната разпоредба не третира правото на защита. Поради несъвпадане на хипотезите и на тези съпоставяни норми противоречие помежду им не може да съществува.“

2.1.4. Решение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/2002 г. на ВАС, петчл. с-в.

Това решение вече беше цитирано във връзка с прилагането на чл. 27 от Международния пакт за граждански и политически права⁹⁰.

Тук ще отбележа само обстоятелството, че жалбоподателите твърдят противоречие на атакуваната от тях разпоредба и с чл. 9, т. 1 и чл. 14 ЕКПЧ.

Ще припомним, че петчленният състав на ВАС разглежда жалбата по същество и като я намира за неоснователна, я отхвърля.

Съдът е направил правния извод, че атакуваната разпоредба не противоречи на нормите на чл. 9, т. 1 и чл. 14 ЕКПЧ.

За целта той е установил, че ЕКПЧ е ратифицирана със закон, приет от Народното събрание на 31.07.1992 г., обнародван в „Държавен вестник“, бр. 66 от 1992 г., в сила е от 07.09.1992 г., и е приел, че по силата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията е нормативен акт, част от вътрешното право и по-висока степен спрямо Правилника за издаване на българските документи за самоличност. Съдът не е констатирал изрично в решението си изискването от чл. 5, ал. 4 от Конституцията, установяващо за обнародване на ЕКПЧ в „Държавен вестник“.

ВАС е цитирал дословно текста на чл. 9, т. 1 от конвенцията, на който се позовават жалбоподателите, в българския му превод, обнародван в „Държавен вестник“, регламентиращ правото на свобода на мисълта, съвестта и религията. Той се е позовал служебно и на чл. 9, т. 2 от конвенцията, установяващ възможността за ограничаване на свободата да се изповядва религия или убеждения и условията на тези ограничения⁹¹.

⁹⁰ Вж. по-горе т. 1.4.1.

⁹¹ Според чл. 9, т. 2 ЕКПЧ „Свободата да се изповядва религия или убеждения подлежи само на такива ограниче-

Заклученията на съда относно съотношението на атакуваната разпоредба с чл. 9 ЕКПЧ са напълно идентични с изтъкнатите вече изводи по отношение на чл. 27 от Международния пакт за граждански и политически права.

За да обоснове решението си, ВАС е изследвал и съответната практика на Европейския съд по правата на човека. Съдът твърди за наличието на множество решения, в които е прието, че не следва да се абсолютизира правото на субектите да се държат в обществото по начина, предписан им от религиозните правила, и че под „изповядване на религия“ не се има предвид всяко действие, мотивирано или вдъхновено от вярата. ВАС привежда като доказателство решенията на Европейския съд по правата на човека по жалба № 7050/75 Ероусмит срещу Великобритания; жалба № 16278/90 Сенай Карадуман срещу Турция; жалба № 7992/77 срещу Великобритания по повод носене на каски при управление на мотоциклет; жалба № 8160/78 срещу Великобритания по повод работно време, съвпадащо с време за молитва; жалба № 45631/99 Хелми Беспинар срещу Турция по повод налагането на ограничения на религиозното право.

В решението си петчленният състав на ВАС не е изследвал специално съотношението на атакуваната разпоредба с чл. 14 ЕКПЧ, но се произнесъл по него, като е приел, че не съществува противоречие между тях.

2.1.5. Решение № 2049 от 06.03.2003 г. по адм. д. № 2/2003 г. на ВАС, петчл. с-в.

Това решение беше разгледано при прилагането на Международния пакт за икономически, социални и културни права⁹².

Според жалбоподателя атакуваните от него разпоредби на съответните подзаконовни нормативни актове противоречат и на чл. 6, т. 1 от Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, тъй като се ограничават правото на достъп до справедлив и обективен съд.

Петчленният състав на ВАС не е анализирал в решението си твърдяното от жалбоподателя противоречие с чл. 6, т. 1 ЕКПЧ и не се е произнесъл по него. Съдът подробно е изследвал оплакването в жалбата, че с атакуваните разпоредби (чл. 15, ал. 9 и ал. 10 ППЗСП) се накърняват разпоредбите на чл. 56 и чл. 120, ал. 2 от Конституцията, тъй като с подзаконов акт е въведено ограничение за обжалване на издаваните индивидуални актове на ръководителя на общинската служба за социално подпомагане и го е отхвърлил като неоснователно.

2.1.6. Решение № 9371 от 22.10.2002 г. по адм. д. № 5769/2002 г. на ВАС, пето отделение⁹³.

Производството е образувано по реда на чл. 12 и сл. ЗВАС. Жалбоподателят И. П. Н. от гр. Ловеч оспорва заповед № 51/22.01.2002 г. на директора на РДВР – Ловеч, с която му е наложена принудителна административна мярка по чл. 76, т. 2 от Закона за българските документи за самоличност (ЗБДС). Ответникът по делото – РДВР, гр. Ловеч – не взема становище по жалбата. Представител на Върховната административна прокуратура изразява становище за неоснователност на жалбата.

Пето отделение на ВАС приема, че жалбата е процесуално допустима и я разглежда по същество. Съдът намира жалбата за неоснователна и я отхвърля.

В решението на ВАС, пето отделение, е посочено, че искането за отмяна на обжалваната заповед се основава на твърдение за нейната неоснователност и дискриминационност, нарушаваща правото на защита на жалбоподателя пред Европейския съд по правата на човека в гр. Страсбург, където по жалба на същото лице е образувано дело срещу България. Според жалбоподателя постановеният със заповедта отказ да му бъде издаден задграничен паспорт го възпрепятства да замине да защити правата си в Съда в гр. Страсбург.

Пето отделение на ВАС намира, че „така посоченото основание в жалбата е неотнормирано спрямо обжалваната заповед досежно нейната законосъобразност“. Съдът установява по делото, че жалбоподателят е осъждан многократно

ния, които са предвидени от закона и са необходими в едно демократично общество в интерес на обществената сигурност, за защита на обществения ред, здраве и морал или за защита на правата и свободите на другите“.

⁹² Вж. по-горе т. 1.2.2.

⁹³ Вж. текста на решението на интернет адрес: www.sac.government.bg. Докладчик по делото е Веселина Кьлова.

за извършени престъпления от общ характер и не е реабилитиран за тях. Последното му осъждане е през 1998 г. на 2 години лишаване от свобода. Според ВАС при налагане на принудителна административна мярка по чл. 76, т. 2 ЗБДС административният орган – директорът на РДВР – действа при условията на оперативна самостоятелност и целесъобразност. „Недопустим е съдебен контрол за тези случаи, в които административният орган по негова преценка е постановил принудителната административна мярка“ – заключава съдът.

В конкретния случай ВАС не е изследвал съотношението между обжалваната заповед и разпоредбите на ЕКПЧ и не се е произнесъл по него.

Решението на ВАС, пето отделение, е обжалвано пред петчленен състав на ВАС, като последният го е оставил в сила⁹⁴.

2.1.7. Решение № 2731 от 24.03.2003 г. по адм. д. № 11462/2002 г. на ВАС, петчл. с-в⁹⁵.

Производството е по чл. 33 и сл. ЗВАС. Образувано е по касационна жалба на И. П. Н. от гр. Ловеч срещу решение № 9371 от 22.10.2002 г. по адм. д. № 5769 от 2002 г. на ВАС, пето отделение.

Петчленният състав на ВАС намира, че жалбата е процесуално допустима и я разглежда по същество. Съдът решава, че жалбата е неоснователна, отхвърля я и оставя в сила решението на ВАС, пето отделение. Решението на петчленния състав на ВАС не подлежи на обжалване.

Основното оплакване на касационния жалбоподател е, че с отказа да му бъде издаден паспорт той е лишен от възможността да се яви по делото, образувано по негова жалба в Европейския съд по правата на човека в гр. Страсбург, Франция.

Според петчленния състав на ВАС това оплакване е неоснователно, тъй като, от една страна, „производството пред Европейския съд по правата на човека е непристъпно за страните (т.е. развива се само въз основа на представените от тях документи и други книжа по

делото) и само по изрично решение в изключителни случаи съдът може да реши страните да се явят пред него, за да бъдат изслушани“, а от друга страна, „тази цел може да бъде реализирана чрез временно суспендиране на обжалваната заповед от органа, който я е издал, за времето, през което жалбоподателят следва да бъде изслушан от Европейския съд по правата на човека“. ВАС подчертава в решението си, че по делото няма доказателства, че касационният жалбоподател е бил известен да се яви лично пред Европейския съд по правата на човека в гр. Страсбург на определена дата.

2.1.8. Решение № 4332 от 08.05.2003 г. по адм. д. № 11004/2002 г. на ВАС, петчл. с-в⁹⁶.

Производството по делото пред ВАС, петчленен състав, е по реда на чл. 41, ал. 1 ЗВАС във връзка с чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК. Образувано е по молба на Д. А.-Н. с искане за отмяна на влязлото в сила определение от 01.07.1999 г. по адм. д. № 2150/1999 г. на Софийския градски съд, административно отделение, III „ж“ състав, и на определение № 2016 от 04.04.2000 г. по адм. д. № 1236/2000 г. на ВАС, трето отделение.

Молителят поддържа, че атакуваните определения подлежат на отмяна на основание чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК, тъй като с решение от 20.06.2002 г. Европейският съд по правата на човека в Страсбург по дело Д. Ал-Нашиф срещу България (жалба № 50963/99 г.) е установил нарушение на чл. 8 и чл. 13 от Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ). С молбата се иска отмяна на прекратителното определение и връщане на делото на надлежния съд за разглеждане по същество на подадената от Д. А.-Н. жалба срещу заповед № 63552 от 19.04.1999 г. на началника на НДСПР – ДНСП за отнемане на постоянно пребиваване на чужденец. Ответникът по делото оспорва молбата и счита същата за недопустима и неоснователна.

Петчленният състав на ВАС намира жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и решава, че тя е основателна, поради което отменя прекратителното определение

⁹⁴ Вж. следващото решение.

⁹⁵ Вж. текста на решението на интернет адрес: www.sac.government.bg. Докладчик по делото е Александър Еленков.

⁹⁶ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2003, № 2, 97–102. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВАС Светла Петкова.

на СГС и определението на ВАС, трето отделение, и връща делото на друг състав на СГС за разглеждане по същество на жалбата на Д. А.-Н. срещу заповед № 63552 от 19.04.1999 г. на началника на НДСПР – ДНСП за отнемане на постоянно пребиваване на чужденец при спазване на указанията, дадени с това решение.

Петчленният състав на ВАС е констатирал, че атакуваните определения преграждат по-нататъшното развитие на делото и същевременно са необжалваеми пред горестояща редовна инстанция. Те могат да бъдат атакувани единствено по реда на извънinstancионния съдебен контрол, предвиден в чл. 41, ал. 1 ЗВАС, и при наличие на основанията по чл. 231 ГПК. Такова основание е посоченото от молителя основание по чл. 231, ал. 1, б. „з“ – решение на Европейския съд по правата на човека в Страсбург, с което е установено нарушение на ЕКПЧ. Ето защо съдът правилно е решил, че молбата е процесуално допустима.

Съдът и в двете инстанции е приел, че обжалваната заповед не подлежи на съдебен контрол за законосъобразност, основавайки се на законоустановената с чл. 47, ал. 1 ЗЧРБ изрична забрана за обжалване на заповедите, с които са наложени принудителни административни мерки, непосредствено свързани със сигурността на страната. На това основание СГС с определение е прекратил производството, а тричленният състав на ВАС е оставил в сила обжалваното определение.

Петчленният състав на ВАС е обосновал решението си относно основателността на молбата с наличието на решение на Европейския съд по правата на човека, четвърто отделение, от 20.06.2002 г. по делото Д. А.-Н. срещу България (жалба № 50963/99 г.)⁹⁷, с което е установено нарушение на чл. 13 във връзка с чл. 8 ЕКПЧ. ВАС изтъква, че „Съдът в Страсбург е обсъдил съвкупно наложените на жалбоподателя Д. А.-Н. принудителни административни мерки с три последователни заповеди: № 63552/19.04.1999 г. за отнемане на постоянно пребиваване на чужденец; № 503/

9.06.1999 г. за задържане и № 504/9.06.1999 г. за експулсиране на чужденец като елементи от единен правен режим, уреждащ експулсирането на чужденци от Република България“. ВАС се позовава на § 122 от решението на Европейския съд по правата на човека, в което се посочва, че е необходимо „да има защита, която да гарантира, че предоставената на изпълнителната власт дискреция е упражнена в съответствие със закона и без злоупотреба“.

Петчленният състав на ВАС уместно цитира в решението си извадки от решението на Европейския съд по правата на човека, тълкуващи чл. 13 ЕКПЧ във връзка с чл. 8 от нея и установяващи нарушението им от българска страна по конкретното дело. Съдът подчертава, че „с решението на Европейския съд по правата на човека е установено нарушение на ЕКПЧ, което в съответствие с възприетите критерии на Препоръка R (2000) от 19.01.2000 г. на Комитета на министрите на Съвета на Европа е от обществено значение по смисъла на чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК във връзка с чл. 41, ал. 1 ЗВАС за отмяна на прекратителното определение на СГС и на потвърдителното определение на ВАС, трето отделение“.

В решението си ВАС припомня задължението на Република България като ответник по делото пред Европейския съд по правата на човека, произтичащо от чл. 46 ЕКПЧ, да изпълнява и спазва решението на Европейския съд по правата на човека, с което е констатирано нарушение на конвенцията. „Решенията на Съда – посочва ВАС – оставят на държавата възможност да избира средствата, които да изпълнява във вътрешната правна система за изпълнение на задълженията си, произтичащи от тях. Възможните средства са фактически действия, правни актове (административни или съдебни), промени в законодателството, възприемане на нова съдебна практика или промяна в поведението на административни или други органи. Каквито и да са тези средства обаче, безусловно следва да се постигне дължимият резултат – пълното изпълнение на решенията на Европейския съд по правата на човека, и то от всички публични власти (законодателна, изпълнителна и съдебна) и на всички нива (държавата е отго-

⁹⁷ Вж. текста на решението на български език в: Решения на Европейския съд по правата на човека, Страсбург. Делото Ал-Нашиф срещу България, № 10, С.: Български адвокати за правата на човека, 2002, 69 с.

ворна за спазването на конвенцията от всички власти и органи).“

Петчленният състав на ВАС подчертава в решението си: „При установения с решението по делото Ал-Нашиф срещу България директен конфликт между вътрешното право и конвенцията е необходима законодателна промяна на чл. 46, ал. 2 от Закона за чужденците в Република България, който въвежда забрана за обжалване по съдебен ред на заповедите за отнемане правото на пребиваване, за налагане забрана за влизане в Република България и за експулсиране“.

ВАС критикува последвалите у нас законодателни промени след постановяване на решението на Европейския съд по правата на човека. „С обнародвания в „Държавен вестник“, брой 37 от 22 април 2003 г., Закон за изменение и допълнение на Закона за чужденците в Република България не се постигна изменение на действащата законова уредба и привечдането ѝ в съответствие с разпоредбите на конвенцията – се казва в решението на ВАС. При сходни хипотези практиката на Европейския съд в Страсбург е категорична, че възможността държавата да избира средствата за изпълнение на решенията му не означава, че може да се допусне някакво временно спиране на действието на конвенцията, за да се изчака приемането на законодателни промени. Напротив – невземането на мерки в продължителен период от време, въпреки множество решения на Съда, може да доведе до констатация за „практика, несъвместима с конвенцията, която да му позволява да разглежда занапред всички подобни дела срещу държавата на базата на оборимата презумпция, че е налице нарушение на конвенцията“.

ВАС се позовава на чл. 5, ал. 4 от Конституцията и приема, че ЕКПЧ е инкорпорирана във вътрешното право на страната ни и има предимство пред тези норми на вътрешното законодателство, които ѝ противоречат. „Съдилищата – изтъква ВАС в решението си – следва да прилагат директно конвенцията, така както тя се тълкува в решението на Европейския съд по правата на човека по делото Ал-Нашиф срещу България. Правото на справедлив процес, регламентирано с разпоредбата на чл. 6, т. 1 от

конвенцията, е пряко приложимо право и има предимство пред нормата на чл. 46, ал. 2 от Закона за чужденците в Република България, която му противоречи“.

2.1.9. Решение № 4473 от 12.05.2003 г. по адм. д. № 3408/2003 г. на ВАС, петчл. с-в⁹⁸.

Производството по делото пред петчленния състав на ВАС е по реда на чл. 41, ал. 1 ЗВАС във връзка с чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК. Образувано е по молба на Д. А.-Н. с искане за отмяна на влязлото в сила определение от 08.06.2000 г. по адм. д. № 208/1999 г. на Смолянския окръжен съд и на определение № 5855 от 27.09.2000 г. по адм. д. № 6449/2000 г. на ВАС, трето отделение, и връщане на делото на надлежния съд за разглеждане по същество на подадената от Д. А.-Н. жалба срещу заповед № 504 от 09.06.1999 г. на директора на РДВР – Смолян, за екстрадиране на чужденец. Молителят поддържа, че атакуваните определения подлежат на отмяна на основание чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК, тъй като с решение от 20.06.2002 г. на Европейския съд по правата на човека е установено нарушение на чл. 8 и чл. 13 от ЕКПЧ. Ответникът по делото за отмяна оспорва молбата и счита същата за недопустима.

Петчленният състав на ВАС намира молбата за процесуално допустима и я разглежда по същество. Съдът решава, че молбата е основателна, поради което отменя влязлото в сила определение на Смолянския окръжен съд, оставено в сила с определение № 5855 от 27.09.2000 г. на ВАС, трето отделение, и връща делото на друг състав на Смолянския окръжен съд за разглеждане по същество на жалбата на Д. А.-Н. срещу заповед № 504 от 09.06.1999 г. на директора на РДВР – Смолян, за експулсиране на чужденец. Решението на петчленния състав на ВАС не подлежи на обжалване.

Съображенията на петчленния състав на ВАС относно допустимостта и основателността на молбата са напълно идентични с тези, изложени в постановеното четири дни по-рано решение № 4332 от 08.05.2003 г. по адм. д.

⁹⁸ Вж. текста на решението на интернет адрес: www.sac.government.bg. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВАС Светла Петкова.

№ 11004/2002 г. на ВАС, петчленен състав (разгледано по-горе), което спестява тяхното повторно разглеждане и коментиране.

2.1.10. *Решение № 5668 от 09.06.2003 г. по адм. д. № 2033/2003 г. на ВАС, петчл. с-в*⁹⁹.

Производството по делото пред петчленния състав на ВАС е по реда на чл. 33 и сл. ЗВАС. Образувано е по касационна жалба на Ц. срещу решение № 96 от 07.01.2003 г. по адм. д. № 6451/2002 г. на ВАС, пето отделение, с искане за неговата отмяна на основание чл. 218б, б. „в“ ГПК във връзка с чл. 11 ЗВАС. В жалбата са изложени доводи за неправилност на обжалваното решение поради нарушения на материалния закон и съществено нарушение на съдопроизводствените правила. Ответникът по касационната жалба – Висшият съдебен съвет – оспорва основателността на жалбата и моли да се остави в сила решението на първоинстанционния съд като правилно и законосъобразно.

Петчленният състав на ВАС приема, че касационната жалба е неоснователна, и оставя в сила като правилно и законосъобразно обжалваното решение на тричленния състав на ВАС, пето отделение.

Съдът изтъква съображения за липса на противоречие на обжалваното решение с конституционни и законови разпоредби, а така също с норми от съответния подзаконов нормативен акт¹⁰⁰.

В писмените си бележки от 11.04.2003 г. касаторът поддържа, че при освобождаването му от длъжност като военноохранен прокурор са нарушени правата му по чл. 3, 6, 13, и 14 ЕКПЧ. Петчленният състав на ВАС намира оплакването му за неоснователно по следните съображения:

На първо място, в разпоредбата на чл. 3 ЕКПЧ е уредена забраната за изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание. ВАС се позовава на практиката на Европейския съд по правата на човека, според която разликата между понятието „изтезание“ и понятието „нечовешко или унижително отнасяне или наказание“ се състои в „различната ин-

тензивност на причиненото страдание“, и привежда като пример решението от 18.01.1978 г. по делото *Ireland v. The United Kingdom*. В това решение се приема, че не всяко действие, което има определени емоционални последици, съставлява „нечовешко или унижително отнасяне“, а само действията, които причиняват „тежко физическо или душевно страдание на едно лице“.

На второ място, в съответствие с разпоредбата на чл. 6 ЕКПЧ на всяко лице трябва да се осигури правото на справедливо и публично гледане на неговото дело в разумен срок от независим и безпристрастен съд, създаден в съответствие със закона. По смисъла на конвенцията лицето трябва да получи достъп до съд, да му бъде предоставено право на лично участие в съдебния процес при условията на равнопоставеност и делото да бъде разгледано публично от компетентен съд, независимо от администрацията и непредубеден по отношение на изхода от делото.

На трето място, съдът цитира точно разпоредбата на чл. 13 ЕКПЧ в българския ѝ превод: „Всеки, чиито права и свободи, предвидени в тази конвенция, са нарушени, трябва да разполага с ефикасни вътрешноправни средства за тяхната защита от съответна национална институция, дори и нарушението да е извършено от лица, действащи в качеството си на представители на официалните власти“.

ВАС тълкува в решението си правото, уредено в чл. 13 ЕКПЧ, и в тази връзка подчертава, че същото няма самостоятелен характер. „То не съдържа обща гаранция за ефикасни средства за защита, а се отнася изключително до случаите, в които се твърди, че е нарушено конкретно право или свобода по смисъла на конвенцията. Според ЕКПЧ ефикасността на едно средство за защита по чл. 13 ЕКПЧ не зависи от сигурността на благоприятния изход за жалбоподателя (в този смисъл решение от 30 октомври 1991 г. по делото *Vilvaradjah and others v. the United Kingdom*). Разпоредбата не изисква конкретна форма на средството за защита.“ ВАС се позовава също така на практиката на Европейския съд по правата на човека. „В редица свои решения Европейският съд по правата на човека приема, че при наличието на

⁹⁹ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2003, № 3, 48–50. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВАС Светла Петкова.

¹⁰⁰ Става дума за Правилника за кадрова военна служба.

производство за съдебен преглед, уредено като вътрешноправно средство за контрол над решенията на административни органи, съдебното разглеждане на спора се явява ефикасно средство за защита по смисъла на конвенцията (например решение от 7 юли 1989 г. по делото *Soering v. the United Kingdom*, както и горепосоченото решение от 30 октомври 1991 г. по делото *Vilvaradjah and others v. the United Kingdom*). Същевременно чл. 13 ЕКПЧ не гарантира средство за защита, което да позволява атакуване на законите на една държава пред национален орган на основание противоречието им с Конвенцията (в този смисъл решение от 26 март 1987 г. по делото *Leander v. Sweden*).⁴

На четвърто място, ВАС установява правилно, че забраната за дискриминация по чл. 14 ЕКПЧ, подобно на правото на ефикасно средство за защита по чл. 13 ЕКПЧ, не предоставя самостоятелно право и за целта отново се позовава на практиката на Европейския съд по правата на човека. „Тази разпоредба – изтъква ВАС – не е насочена срещу дискриминацията по принцип, а само срещу дискриминацията във връзка с упражняването на правата и свободите, гарантирани от конвенцията. Според Европейския съд по правата на човека при установяване на сходство на съпоставените случаи разликата в отнасянето е дискриминационна по смисъла на чл. 14 ЕКПЧ, ако няма обективно и обосновано оправдание, т.е. ако не преследва правомерна цел или не съществува обосновано съотношение на пропорционалност между използваните средства и преследваната цел (в този смисъл решение от 23 юли 1968 г. по делото „*Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium*“ v. Belgium).“

На пето място, ВАС отбелязва, че при първоинстанционното разглеждане на делото не са посочени и обсъдени доводи за незаконосъобразност на обжалваното решение на Висшия съдебен съвет във връзка с нарушение на разпоредба от конвенцията. Тези доводи се изтъкват за първи път в касационно производство. Съдът намира, че оплакването е необосновано, тъй като в писмените си бележки от 11.04.2003 г. касационният жалбоподател не е уточнил в какво отношение обжалваното пър-

воинстанционно решение нарушава горепосочените разпоредби от конвенцията.

2.1.11. Решение № 6 от 05.01.2004 г. по адм. д. № 7821/2003 г. на ВАС, петчл. с-в¹⁰¹.

Производството пред ВАС, петчленен състав, е на основание чл. 5, т. 1 във връзка с чл. 23 ЗВАС. Образовано е по жалба на Българска асоциация „Гражданско общество и правни инициативи“ – гр. София, срещу разпоредби от подзаконов нормативен акт, приет с постановление на Министерския съвет № 54 от 23.03.1999 г.¹⁰², с искане за тяхната отмяна поради противоречие с разпоредби на Конституцията и Закона за замяна на воинските задължения с алтернативна служба (ЗЗВЗАС). Ответникът по жалбата – Министерският съвет – оспорва основателността на жалбата и моли същата да се отхвърли.

Петчленият състав на ВАС намира жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и решава, че тя е основателна, поради което отменя атакуваните разпоредби от подзаконовия нормативен акт като незаконсъобразни.

В решението си ВАС се позовава на чл. 9, т. 1 ЕКПЧ, регламентиращ свободата на мисълта, съвестта и религията като основни защитени права на човека¹⁰³. Той посочва, че конвенцията е част от вътрешния правен ред на Република България съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията, след като установява изрично фактите на нейното ратифициране от българска страна и обнародването ѝ в „Държавен вестник“. ВАС обаче не констатира в решението си момента на влизането в сила на конвенцията по отношение на България. Съдът се позовава на практиката на Европейския съд по правата на

¹⁰¹ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2004, № 1, 109–113. Докладчик по делото е и. д. председателят на ВАС Светла Петкова.

¹⁰² Става дума за чл. 3, ал. 2 и 3 от Правилника за прилагане на Закона за замяна на воинските задължения с алтернативна служба.

¹⁰³ Член 9, т. 1 ЕКПЧ гласи: „Всеки има право на свобода на мисълта, съвестта и религията; това право включва свободата да променя своята религия или убеждения и свободата да изповядва своята религия или убеждения индивидуално или колективно, публично или частно, чрез богослужение, обучение, религиозни обреди и ритуали“.

човека и изтъква, че в нея се приема, че нормата на чл. 9, т. 1, тълкувана във връзка с чл. 4, т. 3 (б), уреждаща забраната за принудителен или робски труд, не създава задължение за договарящите се държави да признаят правото на отказ от военна служба, основан на религиозни съображения, или задължение да освободят лицата, които се възползват от това право, от изпълнението на алтернативна повинност. „Въпреки това – отбелязва съдът – с Конституцията на Република България от 1991 г. бе изрично закрепено като основно конституционно право на гражданите на Република България възможността да изпълняват воинските си задължения чрез полагане на мирновременна алтернативна служба – чл. 59, ал. 2. Тази възможност изрично е предвидена и с нормата на чл. 84 от Закона за отбраната и въоръжените сили на Република България... Със специалния закон – ЗЗВЗАС, са уредени условията и редът за замяна на изпълнението на воинските задължения с алтернативна служба, както и правата и задълженията на гражданите, длъжностните лица и организациите при изпълнението ѝ (чл. 1).“

ВАС намира, че в противоречие с материалния закон атакуваните разпоредби създават пречка за упражняване на конституционно регламентираното право на гражданите да искат замяна на воинските им задължения с алтернативна служба, защото:

А. Предвиденият в Правилника за приложение на ЗЗВЗАС ред за регистриране на молбите за замяна на воинските задължения създава условия гражданите, желаещи да упражнят това свое конституционно право, да бъдат фактически препятствани, като бъдат лишени от възможността молбата им да бъде разгледана от компетентния административен орган – Комисията по алтернативна служба.

Б. Неразглеждането на молбата представлява за заинтересуваните лица отказ да се заменят воинските задължения с алтернативната служба, което, както основателно сочи жалбоподателят, е въпрос от изричната компетентност на комисията (чл. 13 ЗЗВЗАС).

2.1.12. Решение № 295 от 16.01.2004 г. по адм. д. № 7738/2003 г. на ВАС, петчл. с-в¹⁰⁴.

Производството е по чл. 23 във връзка с чл. 5, т. 1 ЗВАС. Образувано е по жалба на Съюза за подпомагане на малките и средните предприятия срещу § 1 на Постановление № 154 от 15.07.2003 г. на Министерския съвет¹⁰⁵. Жалбоподателят поддържа, че постановлението е издадено при липса на материална компетентност, съществени нарушения на административнопроизводствените правила и противоречие с материалноправни разпоредби. Ответникът – Министерският съвет – оспорва жалбата и моли съдът да я остави без уважение като неоснователна. Заинтересуваната страна – Министерството на правосъдието – изразява становище за неоснователност на жалбата.

Петчленният състав на ВАС намира, че жалбата е процесуално допустима, разглежда я по същество и след като установява, че атакуваните разпоредби от постановлението противоречат на материалноправни разпоредби (чл. 60, ал. 1 от Конституцията) и целта на закона, отменя § 1 на постановлението като незаконосъобразен.

Във връзка с твърдението на жалбоподателя за ограничаване достъпа до съдебна защита съдът сочи: „Безспорен факт е, че цената на дадена услуга определя нейната достъпност. Когато едно лице, за да защити правата си по съдебен ред, следва да заплати в полза на държавата парична сума, надвишаваща значително средномесечния му доход, то това реално ще ограничи конституционно гарантираното му право по чл. 56 и чл. 120, ал. 2 от Конституцията за достъп до правосъдие... Основната функция на правораздаването да защити гражданите и юридическите лица при нарушаване на правата им може да бъде реализирана единствено чрез гарантиране на действителен достъп до правосъдие. Елемент от тази гаранция е и фи-

¹⁰⁴ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2004, № 1, 113–117. Докладчик по делото е и. д. зам.-председателят на ВАС Цветанка Табанджова.

¹⁰⁵ ПМС № 154 от 15.07.2003 г. внася изменения и допълнения в Тарифа № 1 към Закона за държавните такси за таксите, събирани от съдилищата, прокуратурата, следствените служби и от Министерството на правосъдието, одобрена с ПМС № 167 от 1992 г.

нансовата достъпност за съдебните услуги, защото заплащането на държавни такси е част от нормативно установения ред за упражняване на правото на съдебна защита. Следователно съдебните такси не следва да са пречка за реализиране на конституционното право на съдебна защита поради липса на финансови възможности“.

Освен противоречие с посочените конституционни разпоредби, ВАС установява и противоречие на атакуваната разпоредба от подзаконовия нормативен акт с чл. 6, ал. 1 ЕКПЧ, закрепващ правото на достъп до съд. Съдът изрично установява в решението си наличието на обстоятелствата по чл. 5, ал. 4 от Конституцията, които въвеждат конвенцията във вътрешния правен ред на България – ЕКПЧ е ратифицирана със закон, приет от Народното събрание на 31.07.1992 г., обнародвана е в ДВ, бр. 80 от 1992 г., и е в сила за България от 07.09.1992 г. ВАС тълкува разпоредбата на чл. 6, ал. 1 ЕКПЧ съобразно с практиката на Европейския съд по правата на човека. „Съдържанието на това право – посочва съдът – многократно е тълкувано от Европейския съд по правата на човека, който приема, че то следва да може да бъде упражнено, без съответната държава да поставя каквито и да било правни и практически пречки, освен ако е налице законна цел за това. Не може да се приеме като законна цел икономически необоснованото съображение за увеличение на стандарта на живот и доходите на населението. Необосновано високите и несъобразни с доходите на населението държавни такси, определени с § 1 на ПМС № 154 от 2003 г., са практическа пречка за упражняване на правото на достъп до съд на значителна част от гражданите и юридическите лица.“

2.1.13. *Определение № 7711 от 28.09.2004 г. по адм. д. № 7376/2004 г. на ВАС, пето отделение*¹⁰⁶

Производството е по чл. 213 и сл. ГПК във връзка с чл. 11 ЗВАС. Образувано е по частна жалба на У. В. Д. срещу определение от 12.05.2004 г. по адм. д. № 526/2004 г. на

Варненския окръжен съд, с което е прекратено производството по делото. Жалбоподателят иска отмяна на определението поради неправилност.

Пето отделение на ВАС намира жалбата за процесуално допустима, разглежда я по същество и като приема, че тя е основателна, отменява атакуваното определение на Варненския окръжен съд и връща делото на същия съд за продължаване на съдопроизводствените действия. Определението на ВАС, пето отделение, е окончателно.

Варненският окръжен съд е прекратил производството срещу заповед № 3218/31.03.2004 г. на директора на РДВР – Варна, с която са наложени принудителни административни мерки по реда на Закона за чужденците, а именно експулсиране от Република България, отнемане правото на продължително пребиваване в страната и забрана за влизане в Република България за срок от десет години, позовавайки се на чл. 46, ал. 2 от Закона за чужденците в Република България (ЗЧРБ).

Според ВАС, пето отделение, така постановеното определение на Варненския окръжен съд е неправилно. За целта ВАС прилага разпоредбата на чл. 6, чл. 13 и чл. 16 ЕКПЧ, без да установява изрично предпоставките съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията за разглеждането ѝ като част от вътрешното право на страната. Съдът се позовава на решението на Европейския съд по правата на човека от 20.06.2002 г. по делото Ал-Нашиф срещу България, а така също на решение № 4473/12.05.2003 г. по адм. д. № 3408/2003 г. и на решение № 4332/8.05.2003 г. по адм. д. № 11004/2003 г. на петчленен състав на ВАС¹⁰⁷.

Съдът цитира чл. 6 ЕКПЧ, гарантиращ правото на справедлив процес, и чл. 13 от същата конвенция в превода им на български език, обнародван в „Държавен вестник“. В решението на ВАС се подчертава, че чл. 13 е коментирани в решението на Европейския съд по правата на човека по делото Ал-Нашиф срещу България от 20.06.2002 г. и за целта се цитира § 122 и § 123 от него.

Като се позовава на разпоредбата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, пето отделение на

¹⁰⁶ Вж. текста на определението на интернет адрес: www.sac.government.bg. Докладчик по делото е Таня Раждова.

¹⁰⁷ Вж. тези решения по-горе: т. 2.1.9. и т. 2.1.8.

ВАС подчертава, че „първоинстанционният съд не е изложил мотиви в определението си дали ще ли е конфликт между вътрешното право (чл. 46, ал. 2 от ЗЧРБ) и Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи с оглед конституционно прогласеното предимство на ратифицираните, обнародвани и влезли в сила международни договори спрямо нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат, и принципа на непосредственото действие на конституционните норми“.

Пето отделение на ВАС изтъква, че „по принцип съдилищата следва да прилагат директно конвенцията, така както тя се тълкува в решенията на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ – б. а.), и ако с решение на ЕСПЧ е установено нарушение на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, допуснато от Република България, то за нея произтича задължение да изпълнява и спазва решението на Съда, с което е констатирано нарушение на конвенцията (чл. 46 ЕКПЧ)“. В този аспект според съда конвенцията следва да се прилага директно, като пряко приложимо право, с примат над ограничителните норми на вътрешното законодателство, в какъвто смисъл са и решенията № 4473 и № 4332 от 2003 г. на петчленен състав на ВАС.

2.2. Протокол № 4 към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи

2.2.1. Решение № 1719 от 26.02.2003 г. по адм. д. № 9513/2002 г. на ВАС, петчл. с-в¹⁰⁸.

Производството пред петчленния състав на ВАС е на основание чл. 5, т. 1 във връзка с чл. 23 ЗВАС. Образувано е по жалба на С. срещу Постановление № 36 на Министерския съвет от 1988 г. за утвърждаване на гранична ивица и гранична зона на държавната граница на Република България с искане за обявяване на неговата нищожност изцяло, или да се обявят за нищожни, или да се отменят съответни разпоредби от него. Жалбоподателят поддържа, че атакуваното постановление е прието в нару-

шение на чл. 6 от Закона за нормативните актове, а отделни негови разпоредби – в противоречие с конституционна разпоредба, закон и чл. 2, т. 1 от Протокол № 4 към ЕКПЧ.

Петчленният състав на ВАС е намерил жалбата за процесуално допустима, разгледал я по същество и е приел, че доводите на жалбоподателя за нищожност на постановлението на Министерския съвет в неговата цялост поради материална некомпетентност на Министерския съвет са неоснователни. ВАС обаче е решил, че отделни атакувани чрез жалбата разпоредби от постановлението са незаконосъобразни, тъй като имат за предмет на правно регулиране материя, чиято уредба е извън компетентността на Министерския съвет, и ги е обявил за нищожни.

Съдът е решил, че не следва да обсъжда доводите на жалбоподателя за противоречие на отделни разпоредби от атакуваното постановление с чл. 2, т. 1 от Протокол № 4 към ЕКПЧ. Съображенията на съда за това негово решение са следните:

1. Протокол № 4 към ЕКПЧ е ратифициран със закон, който е обнародван в бр. 87 на „Държавен вестник“ от 24.10.2000 г. Самият протокол обаче не е обнародван в „Държавен вестник“ към датата на постановяване на решението на съда.

2. Въпреки че разпоредбите на чл. 1–5 от протокола се считат за допълнителни членове на конвенцията, този протокол представлява самостоятелен акт, който подлежи на самостоятелно ратифициране съобразно с чл. 7 от протокола.

3. При противоречие на правна норма от вътрешното право с международен акт българските съдилища прилагат международния акт само ако същият е инкорпориран във вътрешното право на страната. В чл. 5, ал. 4 от Конституцията са регламентирани предпоставките за признаване на предимството на международните договори, по които Република България е страна, пред нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат. За да стане международният договор част от вътрешното право, необходимо е да е сключен от българска страна по надлежния ред, в съответствие със Закона за международните договори (обн., ДВ,

¹⁰⁸ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2003, № 2, 76–81. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВАС Светла Петкова.

бр. 97 от 2001 г.), да е ратифициран по конституционния ред, да е обнародван и да е влязъл в сила за Република България.

4. С решение № 7 от 02.07.1992 г. Конституционният съд е приел, че международните договори, ратифицирани и влезли в сила за Република България, но необнародвани в „Държавен вестник“, не са част от вътрешното право на страната, освен ако са приети и ратифицирани преди сега действащата Конституция и по съществувалия при ратифицирането им ред обнародването им не е било задължително.

5. Тъй като Протокол № 4 към ЕКПЧ е ратифициран след влизане в сила на действащата Конституция на Република България, но същият остава до настоящия момент необнародван, то неговите разпоредби нямат предимство пред нормите на вътрешното законодателство.

2.3. Рамкова конвенция за защита на националните малцинства

2.3.1. Решение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/2002 г. на ВАС, петчл. с-в.

Това решение беше разгледано при прилагането на чл. 27 от Международния пакт за граждански и политически права¹⁰⁹.

Жалбоподателите твърдят противоречие на атакуваната разпоредба от подзаконов нормативен акт и с чл. 5, т. 1 от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства¹¹⁰.

Петчленният състав на ВАС е отхвърлил твърдението за противоречие на нормата от подзаконовия нормативен акт с чл. 5, т. 1 от Рамковата конвенция.

Съдът е посочил в решението си, че конвенцията е ратифицирана със закон от Народното събрание на 18.02.1999 г., обнародван в „Държавен вестник“, бр. 18 от 1999 г., и е в сила за България от 01.09.1999 г. ВАС не е установил изрично обнародването на конвенцията в „Държавен вестник“¹¹¹. Той се е позовал на

чл. 5, ал. 4 от Конституцията, за да приеме, че „конвенцията се явява нормативен акт, част от вътрешното право, и е с по-висока степен спрямо атакуваните подзаконов нормативни актове“.

ВАС е цитирал точно в решението си чл. 5, т. 1 от Рамковата конвенция в превода ѝ на български език, обнародван в „Държавен вестник“¹¹². Той не е тълкувал допълнително разпоредбата, а е установил съответствието ѝ с атакуваната норма от подзаконовия нормативен акт с общо заключение, което вече беше посочено във връзка с прилагането на чл. 27 МПГПП.

III. ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Анализът на изследваната осемгодишна практика на ВАС разкрива следните *значими успехи, трудности и възможни подобрения* във връзка с прилагането на международните договори за защита на правата на човека.

1. Като безспорен успех трябва да се определи обстоятелството, че за първи път в своята история българският ВАС на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България от 1991 г. *прилага* пряко международните договори за защита на правата на човека, които са част от вътрешното право на страната. Разгледаните в това изследване над 50 решения и определения съставляват първоначална, но достатъчно обнадеждаваща практика, която трайно пътя на следващите още по-големи успехи на ВАС в тази насока¹¹³.

¹¹² Чл. 5, т. 1 от конвенцията гласи: „Страните се задължават да насърчават развитието на условия, необходими за лицата, принадлежащи към национални малцинства, да поддържат и развиват своята култура, както и да съхраняват най-важните елементи на своята идентичност, а именно – религия, език, традиции и културно наследство“.

¹¹³ След приемането на България като пълноправен член на Европейския съюз националните ни съдилища, в т.ч. и ВАС, ще имат още по-трудната задача да прилагат пряко и с предимство правото на Европейския съюз пред вътрешното право. Вж. по-подробно решението на Европейския съд в Люксембург по делото *Simmenthal* (106/77, ECR, 1987, р. 629), в което се отбелязва: „... Всеки национален съд в рамките на своята компетентност е длъжен да прилага правото на Общността в неговата цялост и да защитава правата, които то предоставя на индивида, и съот-

¹⁰⁹ Вж. по-горе т. 1.4.1.

¹¹⁰ Рамковата конвенция за защита на националните малцинства е открита за подписване от държавите-членки на Съвета на Европа на 1 февруари 1995 г.

¹¹¹ Рамковата конвенция за защита на националните малцинства е обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 78 от 1999 г.

В бъдещата си практика по прилагането на съответните договори на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията е необходимо ВАС да бъде по-последователен и изрично да се позовава на този конституционен текст, като го цитира точно.

Следва да се подчертае, че в почти всички свои решения и определения съдът е тълкувал и приложил чл. 5, ал. 4 от Конституцията във връзка с чл. 5, ал. 2 от нея (установяващ непосредственото действие на разпоредбите на Конституцията) в съответствие с решение № 7 от 02.07.1992 г. на Конституционния съд на Република България по к. д. № 6/1992 г. за тълкуване на чл. 5, ал. 2, 3 и 4 от Конституцията, въпреки че (с отделни изключения)¹¹⁴ не се е позовал изрично на решението в изследваните дотук негови актове. Освен това практиката на ВАС съответства и на преобладаващото сходно тълкуване на тези конституционни разпоредби от правната доктрина у нас¹¹⁵.

Преди всичко чл. 5, ал. 4 от Конституцията определя онази част от международното право, която е съставна част от вътрешното право на България. Това са международните договори, които едновременно отговарят на три условия: ратифицирани са по конституционен ред, обнародвани са и са влезли в сила за страната ни.

ветно – да не прилага всяка разпоредба на националното право, която му противоречи, без оглед на това дали тя предхожда, или следва разпоредбата на Общността“.

¹¹⁴ ВАС се позовава на това решение на Конституционния съд в решение № 1719 от 26.02.2003 г. по адм. д. № 9513/2002 г. на ВАС, петчл. с-в (вж. по-горе т. 2.2.1.), и в цитираното по-долу решение № 10349 от 19.11.2002 г. по адм. д. № 4324/2002 г. на ВАС, петчл. с-в.

¹¹⁵ Вж. Конституцията от 1991 г. и участието на България в международните договори, (ред. проф. Е. Константинов), С, 1993, 206 с.; Кулишев, Л. Цит. съч., 3–24; Друмева, Е. Конституционно право, II изд. С., 1998, 389–390; Сталев, Ж. Конституцията и международните съглашения за човешки права и основни свободи. – Юридически свят, 1999, № 1, 51–61; Мръчков, В. Международно трудово право. С., 2000, 294–306; Тодоров, Т. Прилагане на международните договори във вътрешното право на България. – В: Актуални проблеми на международното право (Сборник от научни трудове, посветен на проф. Владимир Кутиков, ред. член-кор. Ал. Янков и проф. Й. Зидарова). С., 2000, 312–327.

Неизпълнението на условията или дори само на едно от тях пречатства автоматичното инкорпориране на международния договор във вътрешното право. В пълен унисон с това разбиране е становището на ВАС, застъпено в нецитирано дотук негово решение, тъй като не се отнася непосредствено до прилагането на международните договори за защита на правата на човека – решение № 10349 от 19.11.2002 г. по адм. д. № 4324/2002 г. на ВАС, петчл. с-в¹¹⁶. „За да бъдат разглеждани като част от вътрешното право на Република България – посочва ВАС, международните договори трябва да отговарят на три кумулативни условия съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията: Първото изискване е договорите да са ратифицирани по конституционен ред... Второто изискване е договорите да са обнародвани, като съгласно решение № 7 от 2.07.1992 г. по конст. дело № 6/92 г. под обнародване на международните договори се разбира обнародването им в „Държавен вестник“... Третото изискване е договорите да са влезли в сила за Република България...“.

Според Конституцията от 1991 г. ратификацията е акт на законодателния орган и се извършва със закон от Народното събрание в случаите на чл. 85, ал. 1, и от Великото народно събрание – съгласно чл. 158, ал. 2. В тези разпоредби изчерпателно са изброени международните договори, които трябва да бъдат ратифицирани. Сред тях съгласно чл. 85, ал. 1, т. 6 са договорите, които се отнасят до основните права на човека.

Изследването на практиката показва, че всички международни договори, отнасящи се до основните права на човека и действащи по отношение на България, са ратифицирани по конституционен ред. Положението обаче на заварените договори, които са ратифицирани преди влизането на Конституцията от 1991 г. в сила, не е уредено в Конституцията. То беше законодателно закрепено едва през 2001 г.¹¹⁷

¹¹⁶ Вж. текста на решението в „Административно правосъдие“, 2002, № 5, 40–44. Докладчик по делото е зам.-председателят на ВАС Светла Петкова.

¹¹⁷ Съгласно § 2 от преходните и заключителните разпоредби на Закона за международните договори на Република България, приет на 31.10.2001 г. от Народното събрание, „международните договори, ратифицирани, влезли

Ратификацията на тези договори е извършвана при действието на други конституционни разпоредби. Различни са и органите, на които е било предоставено правото на ратификация – държавен глава (монарх, Държавен съвет, председател (президент) на републиката) и Народно събрание. Независимо от това, в решението си от 02.07.1992 г., давайки задължително тълкуване на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, Конституционният съд постанови, че заварените международни договори също са част от вътрешното право, ако са сключени при спазване на тогавашното законодателство и установения от него ред за ратификация.

Следователно всички договори, отнасящи се до основните права на човека, по които България е страна, отговарят на първото условие за непосредствено включване във вътрешното право.

Практиката на ВАС съответства напълно на изискването за приложимост както на ратифицираните след приемането на Конституцията от 1991 г. международни договори за защита на правата на човека, така и на заварените ратифицирани договори, които са в сила за България. Така например приложените от съда универсални договори за защита на правата на човека в по-голямата си част са ратифицирани преди приемането на Конституцията от 1991 г., докато приложените регионални договори, както и Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. и Протоколът за статута на бежанците от 1967 г., са ратифицирани след приемането на Конституцията от 1991 г.

ВАС е последователен и в практиката си по отношение на изискването за обнародване на международните договори за защита на правата на човека в официалния печатен орган на Народното събрание. В повечето от своите решения и определения съдът изрично посочва „Държавния вестник“, в който е обнародван договорът, и се позовава на съответните договорни разпоредби, като ги цитира точно и тълкува съобразно с превода им на български

в сила за Република България и обнародвани преди влизането в сила на действащата Конституция, имат правното действие на международните договори по чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България“. Вж. текста на закона в „Държавен вестник“, бр. 97 от 2001 г.

език, публикуван в „Държавен вестник“. „Съгласно решение № 7/02.07.1992 г. по конст. дело № 6/1992 г. на Конституционния съд на Република България – подчертава ВАС в решение № 10349 от 19.11.2002 г. по адм. д. № 4324/2002 г. – при необнародване или при липса на някое от останалите изисквания договорите не стават съставна част от вътрешното право и правните субекти не са длъжни да ги спазват. Държавата и нейните органи обаче не се освобождават от задължението да направят необходимото за включването на международните договори във вътрешното си право и за изпълнение на съдържащите се в тях правни норми. Това тълкуване на Конституционния съд е в съответствие с Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г. и Закона за международните договори на Република България (обн., ДВ, бр. 97 от 13.11.2001 г.).“

В този контекст съображенията на петчленния състав на ВАС, с които се отхвърлят доводите на жалбоподателя за противоречие на отделни разпоредби от атакувано постановление на Министерския съвет с разпоредба от Протокол № 4 към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи¹¹⁸, са правилни, тъй като този протокол, макар и ратифициран от българска страна след приемането на Конституцията от 1991 г.¹¹⁹, не е обнародван в „Държавен вестник“ към датата на постановяване на решението на съда и до този момент.

В решението на Конституционния съд от 02.07.1992 г. се приема, че „правното действие на заварените международни договори при сегашната Конституция се определя в зависимост от това дали е съществувало задължение за обнародването им, или не. Ако международните договори са сключени при спазване на тогавашното законодателство и установения от него ред за ратификация, те са част от вътрешното право, ако са обнародвани или ако за обна-

¹¹⁸ Вж. цитираното по-горе в т. 2.2.1. решение № 1719 от 26.02.2003 г. по адм. д. № 9513/2002 г. на ВАС, петчл. с-в.

¹¹⁹ Протокол № 4 към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи е ратифициран със закон от Народното събрание, публикуван в „Държавен вестник“, бр. 87 от 2000 г.

родването им не е съществувало задължение. В последния случай (при необнародване) тези договори нямат предимство по смисъла на чл. 5, ал. 4 от Конституцията пред нормите на вътрешното законодателство. Те придобиват това предимство от момента на обнародването¹²⁰. Следователно заварените необнародвани ратифицирани договори за защита на правата на човека, дори и да се разглеждат като част от вътрешното право (поради отсъствие на задължение за обнародването им), нямат предимство пред нормите на вътрешното законодателство, докато не се обнародват¹²⁰.

С оглед на гореизложеното ВАС неправилно е приложил с предимство Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените от 1979 г. пред разпоредба от постановление на Министерския съвет¹²¹, тъй като тази конвенция, макар и ратифицирана и действаща по отношение на България преди приемането на Конституцията от 1991 г., не е била обнародвана в „Държавен вестник“ към момента на постановяване на съдебното решение¹²². Дори и да се приеме, че за обнародването на конвенцията не е съществувало задължение, поради което тя се разглежда като част от вътрешното право на страната, конвенцията не може да се приложи с предимство пред нормите на вътрешното законодателство, които ѝ противоречат.

На още по-голямо основание ВАС неправилно е приложил Конвенцията за статута на апатридите от 1954 г.¹²³ Тази конвенция не е част от вътрешното ни право, защото засега България не е страна по нея и съответно конвенцията не е ратифицирана по конституционен ред, не е обнародвана и не е в сила за България.

Всички други приложения от ВАС международни договори за защита на правата на човека отговарят и на третото конституционно

изискване – да са в сила по отношение на България¹²⁴. Ето защо те са част от нейното вътрешно право. Съгласно Конституцията посочените договори трябва да се разглеждат като такава част от момента на тяхното обнародване, въпреки че в някои случаи може да е изминал продължителен период от времето на влизането им в сила спрямо България до обнародването им¹²⁵.

За да се осигури точното изпълнение на разпоредбата на чл. 5, ал. 4 от Конституцията, е желателно в бъдещата си практика ВАС изрично и фактологично да установява наличието или отсъствието на трите конституционно закрепени изисквания към международните договори, в т.ч. и към договорите за защита на правата на човека, които трябва да приложи по конкретното дело в качеството им на част от вътрешното право.

2. Във връзка с прякото прилагане на международните договори за защита на правата на човека от съдилищата се поставя въпросът дали всички договори, които са част от вътрешното право, са пряко приложими, или съществуват някакви *ограничения* в тази насока.

Конституцията от 1991 г. не установява ограничения във връзка с прякото прилагане на договорите.

В решението си от 02.07.1992 г. Конституционният съд подчертава, че принципът за прякото действие на международните договори в областта на наказателното право е значително ограничено поради своите особености и поради структурата на наказателноправните норми. Действително в международните договори обикновено не се определят съставите на престъпленията и видът и размерът на наказанията за тях. Договорите посочват в по-обща формулировка основните признаци на деянията, които се обявяват за престъпни, и предоставят

¹²⁰ Вж. също по-подробно **Мръчков, В.** Цит. съч., 298–303.

¹²¹ Вж. цитираното решение № 7622 от 18.07.2003 г. по адм. д. № 5063/2003 г. на ВАС, петчл. с-в.

¹²² Понастоящем конвенцията все още не е обнародвана в „Държавен вестник“.

¹²³ Вж. цитираното решение № 4873 от 28.05.2004 г. по адм. д. № 9763/2003 г. на ВАС, първо отделение.

¹²⁴ Вж. чл. 24 от Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г., обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 87 от 1987 г., и чл. 24, ал. 1 от Закона за международните договори на Република България, обнародван в „Държавен вестник“, бр. 97 от 2001 г.

¹²⁵ Така например Международната конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация от 1966 г. е в сила за България от 04.01.1969 г., но е обнародвана в „Държавен вестник“ едва на 10.07.1992 г.

на отделните държави конкретизирането на съставите и установяването на наказанията¹²⁶. В този смисъл ръководен ориентир в прилагането на международните договори за защита на правата на човека от съдилищата у нас е заключението на Конституционния съд, че „международните договори, ратифицирани, обнародвани и влезли в сила, с които определени деяния (действия или бездействия) са обявени за престъпления, без да са престъпни по вътрешното наказателно законодателство на Република България, са част от вътрешното право на страната, доколкото могат да пояснят смислово съдържанието на съществуващите в Наказателния кодекс престъпни състави или елементи от тях“.

Ограничението, изтъкнато в решението на нашия Конституционен съд, всъщност е отделен случай, пример на поддържаното в международноправната доктрина и практика разбиране¹²⁷, че прякото прилагане от съдилищата, арбитражите, административните и други органи е възможно само по отношение на договори или отделни разпоредби от тях, които са „самоизпълняеми“ (*self-executing*), т. е. става дума за норми на международното право, които могат да бъдат пряко прилагани от държавните органи, без каквато и да било бъдеща имплементация в националното право. Договорните разпоредби се дефинират като „самоизпълняеми“ (*self-executing*), когато интегрираният във

вътрешното право договор сам по себе си действа пряко в националната правна система. Такова пряко действие имат само тези разпоредби, които го правят допустимо поради факта, че са достатъчно ясни и пълни, що се отнася до тяхната форма или съдържание¹²⁸, както и поради изрично или имплицитно обявеното намерение на страните в този смисъл. В противен случай приложимостта на договорните разпоредби ще зависи от допълнителните законодателни действия на отделните държави. Преценката дали даден договор, отнасящ се до основните права на човека, е самоизпълняващ се, или не, е от компетентността на вътрешнодържавния съд.

Практиката и доктрината приемат, че по-вечето от провъзгласените права и свободи в Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г. имат пряко приложение във вътрешното право¹²⁹. Някои от разпоредбите на конвенцията за статута на бежанците от 1951 г., съответно на Протокола за статута на бежанците от 1967 г., са формулирани по сходен начин с разпоредбите на Европейската конвенция от 1950 г.¹³⁰ Те не се нуждаят от допълнителна конкретизация. Закрепените в тях права на бежанеца са достатъчно ясно и точно определени и той може да ги претендира пред правораздавателните органи като се позове непосредствено на конвенцията и протокола. По подобен начин бежанецът може да се позове пряко на възприетите в

¹²⁶ Вж. напр. Конвенцията против изтезанията и други форми на жестоко, нечовешко или унижително отношение или наказание от 1984 г. и Международната конвенция за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация от 1966 г.

¹²⁷ Вж. **Randall, K.** Federal Courts and the International Human Rights Paradigm. Durham: Duke University Press, 1990; **Lillich R.** (ed.) U. S. Ratification on the Human Rights Treaties: With or Without Reservations. University Press of Virginia, 1981. В българската правна литература за първи път това разбиране беше застъпено от **г-н Любен Кулишев** в Проблемите на международните договори при изработването на Конституцията от 1991 г., в: Конституцията от 1991 г. и участието на България в международните договори (ред. проф. Е. Константинов), С., 1993, с. 15, и в Прилагането на Европейската конвенция..., 13–15. Вж. също **Сталев, Ж.** Конституцията и международните нормативни съглашения. – Юридически свят, 1999, № 1, с. 16; **Мръчков, В.** Цит. съч. 231–233; **Тодоров, Т.** Цит. съч., 323–325.

¹²⁸ Вж. **Bossuyt, M. J.** The Domestic Judge and the International Covenant on Civil and Political Rights (with Special Reference to Belgian and U. S. Law). – In: Resume des Courts: Douzieme Session d'Enseignement. Strasbourg, 29 juin-24 juillet 1981.

¹²⁹ Вж. **ван Дайк, П., ван Хууф, Г. Й. Х.** Цит. съч., с. 18. Вж. също **Higgins, J.** The European Convention on Human Rights. – In: Meron (ed.). Human Rights in International Law: Legal and Policy Issues, 1984, p. 495, 503–505; **Buergenthal, T.** Self-Executing and Non-Self-Executing Treaties in National and International Law. 235 Recueil des Cours, 1992, p. 303, 359.

¹³⁰ Вж. по-подробно **Лозанова, Цв.** Конвенцията от 1951 г. и Протоколът от 1967 г. за бежанците – статут в българския правен ред и съотношение с бъдещия закон за бежанците. – Във: Бежанско право в България (ред. проф. Ал. Янков), С., 1998, 72–73.

конвенцията и протокола международноправни критерии за признаване на статус на бежанец.

Изследваната практика на ВАС показва, че съдът, без изрично да се е произнесъл по въпроса за „самоизпълняемостта“ на прилаганите от него разпоредби от международните договори за защита на правата на човека, в действителност се е позовавал предимно на договорни норми, които са достатъчно точно и ясно формулирани, за да породят непосредствено права и свободи за индивида, т.е. на норми, които са „самоизпълняеми“ (self-executing)¹³¹.

3. Член 5, ал. 4, изр. 2 от Конституцията на България от 1991 г. закрепва *приоритетното прилагане* на договорите, които са част от вътрешното право, пред нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат.

Трябва да се подчертае, че законодателят определя особено място на международните договори в йерархията на източниците на вътрешното право, като ги поставя между Кон-

ституцията и законите. Юридическото предимство на договорите не важи по отношение на Конституцията. В този смисъл е и цитираното тълкувателно решение на Конституционния съд от 02.07.1992 г.¹³²

Съществува ясно разграничение между нормите на Конституцията и останалите закони. Така например в чл. 4, ал. 1 от Конституцията се посочва, че България се управлява според „Конституцията и законите на страната“. Следователно, докато с термина „вътрешно право“ законодателят обхваща Конституцията, инкорпорираниите международни договори, законите и подзаконовите нормативни актове, то в термина „вътрешно законодателство“ той влага по-тясно съдържание, имайки предвид само законите и подзаконовите нормативни актове.

В интерес на истината следва да се отбележи, че въпросът за съотношението на международните договори с Конституцията е дискусионен в доктрината. Според проф. Живко Сталев международните договори имат предимство и пред Конституцията¹³³. Въпреки че това разбиране би осигурило напълно примата на международните договори, трудно е да се приеме неговото съответствие с действителната воля на законодателя.

Напротив, стриктното тълкуване на чл. 5, ал. 4 от Конституцията води до извода, че международните договори, в т.ч. и тези, които се отнасят до правата на човека, са поставени над вътрешното законодателство – законите и подзаконовите актове, но не и над Конституцията. Ако създателят на Конституцията са искали да поставят договорите над нея, следваше и във второто изречение на чл. 5, ал. 4 да употребят по-широкия термин „вътрешно право“.

¹³¹ Разпоредбата на чл. 5, т. 1 от Рамковата конвенция за защита на националните малцинства от 1995 г., на която ВАС се е позовавал в цитираното решение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/2002 г. на ВАС, петчл. с-в, както впрочем и всички останали разпоредби от тази конвенция не са пряко приложими съгласно т. 29 от Обяснителния доклад към Рамковата конвенция за защита на националните малцинства от 01.02.1995 г., тълкуваща последния параграф от преамбюла на конвенцията. Вж. текста на Обяснителния доклад в *Права на човека*, 1997, № 2, 93–107. Вж. също решение № 2 от 18.02.1998 г. на Конституционния съд по конст. д. № 15 от 1997 г., обнародвано в „Държавен вестник“, бр. 22 от 1998 г. В това решение Конституционният съд отбелязва: „Конвенцията (Рамковата конвенция за защита на националните малцинства – бел. авт.) съдържа главно разпоредби от „програмен тип“. Те не се прилагат пряко и държавите разполагат с „известна свобода при осъществяването на целите, които те са се задължили да постигнат, като по този начин им се дава възможност да вземат предвид конкретните обстоятелства“ – така изрично Обяснителният доклад към Конвенцията. В т. 29 от Обяснителния доклад се посочва, че „Конвенцията няма отношение към законите и практиката на страните за включване на международните договори във вътрешния правен ред“. Съдът намира, че така избраната форма улеснява прилагането на конвенцията. Налице е възможност за всяка държава да съобрази приеманите от нея закони или правителствени актове с националните условия в границите на собствените ѝ конституционни принципи“.

¹³² В този смисъл трябва да се тълкува и разпоредбата на чл. 26, ал. 3 от Закона за международните договори на Република България от 2001 г., според която: „Действието във вътрешния правен ред на разпоредбите на международен договор се определя в зависимост от характера на тези разпоредби, пряко приложими или не, и от йерархическото място на акта за обвързване във вътрешния правен ред съобразно Конституцията и законите на страната“.

¹³³ Вж. **Сталев, Ж.** Теория на законодателството. – Съвремено право, 1992, № 2, с. 19.

Това тълкуване се подкрепя и от разпоредбата на чл. 85, ал. 3 от Конституцията, която не допуска сключването на противоречата на Конституцията международен договор. Тя изисква предварително изменение на Конституцията, което да изключи противоречието. Ако целта на законодателя е била да установи предимство на договора пред Конституцията, то необходимостта от предварителното ѝ изменение нямаше да бъде императивна.

Следователно при констатиране на противоречие между Конституцията от 1991 г. и международния договор от правоприлагащите органи, те трябва да приложат Конституцията¹³⁴.

Въпросът за съотношението между Конституцията и договорите за защита на правата на човека, които са част от вътрешното право, е изключително важен, като се има предвид обстоятелството, че Конституцията установява основните права и задължения на гражданите (в глава втора от нея) и съгласно чл. 5, ал. 2 разпоредбите ѝ имат непосредствено действие. Засега нито Конституционният съд, нито другите съдилища, и в частност ВАС, са констатирали случаи на противоречие между конституционни разпоредби и международни договори за защита на правата на човека, които са част от вътрешното право.

Очевидно възможността за приоритетно прилагане на договорите, станали част от вътрешното право, се отнася само до законите и подзаконовите нормативни актове. При противоречие на законова норма с разпоредба от такъв договор държавните органи, включително съдилищата, са длъжни да приложат договорната разпоредба. От това съответната норма на закона не губи своята правна сила. Тя не става нищожна, нито се отменя, а е само неприложима.

¹³⁴ По този начин ще се нарушат договорите, от които може да възникне международна отговорност за държавата. Очевидно, както посочва г-н Любен Кулишев по повод Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г., изходът е или договорите да се тълкуват в смисъл, съобразен с Конституцията, или, ако това е невъзможно, правомерно държавата да се освободи от своите международни задължения, или *post factum* да се внесат необходимите конституционни изменения. Вж. **Кулишев, Л.** Прилагането на Европейската конвенция..., с. 18.

ма. Ако действието на международния договор се прекрати, например поради денонсация от българска страна, нормата на закона, която му е противоречала, отново става приложима, стига междувременно да не е била отменена. При противоречие на международна договорна разпоредба, която е част от вътрешното право, с подзаконова разпоредба съдът е длъжен да приложи договорната разпоредба и да отмени противоречашата ѝ норма от подзаконовия нормативен акт.

Практиката на ВАС е в пълно съответствие с изложеното разбиране на Конституционния съд и на доктрината относно мястото на международните договори за защита на правата на човека в йерархията на източниците на вътрешното право и приоритетното им прилагане спрямо вътрешното законодателство. В повечето свои решения и определения съдът директно посочва мястото на съответния договор сред източниците на вътрешното право¹³⁵, докато в отделни случаи становището му е изразено индиректно посредством начина на структуриране на мотивите¹³⁶. Констатиранията от ВАС противоречия между приложима договорна разпоредба и законова разпоредба са основание за приоритетно прилагане на договорната разпоредба¹³⁷, докато установените от съда противоречия между приложима договорна разпоредба и подзаконова разпоредба са основание за отмяна на подзаконовата разпоредба¹³⁸, като отмяната на подзаконовия нор-

¹³⁵ Вж. по-горе например решение № 7982 от 22.12.2000 г. по адм. д. № 3351/2000 г.; решение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/2002 г.; решение № 4332 от 08.05.2003 г. по адм. д. № 11004/2002 г.; определение № 7711 от 28.09.2004 г. по адм. д. № 7376/2004 г. и др.

¹³⁶ Вж. по-горе например определение № 1580 от 2.04.1999 г. по адм. д. № 4869/1998 г.; решение № 2508 от 18.03.2002 г. по адм. д. № 6527/2001 г. и др.

¹³⁷ Вж. по-горе например решение № 4332 от 8.05.2003 г. по адм. д. № 11004/2002 г., решение № 4473 от 12.05.2003 г. по адм. д. № 3408/2003 г.; определение № 7711 от 28.09.2004 г. по адм. д. № 7376/2004 г.

¹³⁸ Вж. по-горе например решение № 7982 от 22.12.2000 г. по адм. д. № 3351/2000 г.; решение № 7622 от 18.07.2003 г. по адм. д. № 5063/2003 г.; решение № 295 от 16.01.2004 г. по адм. д. № 7738/2003 г.

мативен акт действа спрямо всички и за-
напред¹³⁹.

4. ВАС прилага международните догово-
ри за защита на правата на човека, които са
част от вътрешното право, както в случаите, ко-
гато страните по делото се позовават на тях¹⁴⁰,
така и когато липсва такова позоваване¹⁴¹.
Следователно съдът прилага *служебно* съответ-
ните договори. Тази позиция на съда трябва да
бъде насърчена. Тя има подкрепа в нашата док-
трина. Заслужават внимание аргументите на
бившия конституционен съдия проф. Тодор
Тодоров: „Международнодоговорните норми се
прилагат *служебно* (ex officio) от компетентните
органи, включително и от съдилищата. Това се
отнася както до норми, върху които е основан
искът, съответно възраженията на страните по
делото, така и до норми, приложими към пред-
варителни (преюдициални) или инцидентни
въпроси на делото. Не е необходимо гражданите,
юридическите лица или заинтересуваните
държавни органи да се позовават на тези нор-
ми. Това правило произтича от характера на
включената във вътрешното право международ-
нодоговорна норма. От момента на включването
и във вътрешното право тя притежава същия
общозадължителен характер на правило за по-
ведение, както и създадената по вътрешнозакон-
одателен ред норма. По отношение на нея вли-
за в сила общото правило, че „правото се знае
от съда“ (iura novit curia). Правилото на чл. 132
ГПК, което в определени хипотези прехвърля те-
жестта по установяването на съдържанието на
действащото право върху страната, която се по-

зовава на него, в случая е неприложимо, тъй
като създаденото по международнодоговорен
път право *не е чуждо* право; то е част от вът-
решното право на България¹⁴².

ВАС прилага служебно договорите за за-
щита на правата на човека, които са част от
вътрешното право, както по повод произнася-
нето му относно допустимостта на жалбата или
протеста¹⁴³, така и във връзка с решението му
по тяхната основателност¹⁴⁴.

5. Важна особеност на прилагането на
международните договори за защита на права-
та на човека, които са част от вътрешното пра-
во на България, е обстоятелството, че тези дого-
вори трябва да се прилагат в качеството им на
международни договори, а не като закон (съот-
ветно – указ или решение на Народното събра-
ние при действието на старите конституции) –
формата, в която е облечен актът на ратифици-
рането им. Аргумент в подкрепа на това разби-
ране е зависимостта на вътрешната правна ва-
лидност на договорите от тяхното международ-
ноправно действие. Прекратяването или спира-
нето на договорите води до окончателното пре-
установяване на тяхното действие или до вре-
менното им неприлагане във вътрешния правен
ред.

При тълкуването на разпоредбите на
международните договори за защита на права-
та на човека, които са част от вътрешното пра-
во, правоприлагащите органи, и в частност съ-
дилищата, трябва да отчитат тяхната специфика
и да се съобразяват с общоприетите правила за
тълкуване на международните договори, а така
също с тълкувателната практика на международ-
ните контролни органи¹⁴⁵. В тази насока е не-

¹³⁹ Вж. **Сталев, Ж.** Поява, уредба и защита на основните
права и свободи на човека. – В: Актуални проблеми на
международното право (Сборник от научни трудове, посве-
тен на проф. Владимир Кутиков, ред. член-кор.
Ал. Янков и проф. Й. Зидарова). С., 2000, с. 42.

¹⁴⁰ Вж. по-горе например решение № 7982 от
22.12.2000 г. по адм. д. № 3351/2000 г.; решение
№ 9085 от 15.10.2002 г. по адм. д. № 4124/2002 г.; ре-
шение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/
2002 г.; решение № 1719 от 26.02.2003 г. по адм. д.
№ 9513/2002 г.; решение № 2049 от 06.03.2003 г. по
адм. д. № 2/2003 г.; решение № 7622 от 18.07.2003 г. по
адм. д. № 5063/2003 г. и др.

¹⁴¹ Вж. по-горе например решение № 2508/18.03.2002 г.
по адм. д. № 6527/2001 г.; решение № 9904 от
6.11.2002 г. по адм. д. № 2829/2002 г. и др.

¹⁴² Вж. **Тодоров, Т.** Цит. съч., с. 326.

¹⁴³ Вж. по-горе например решение № 714 от
11.02.2000 г. по адм. д. № 4359/1999 г.

¹⁴⁴ Вж. по-горе например решение № 7982 от
22.12.2000 г. по адм. д. № 3351/2000 г.; решение
№ 2085 от 15.10.2002 г. по адм. д. № 4124/2002 г.; ре-
шение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/
2002 г.; решение № 2049 от 06.03.2003 г. по адм. д.
№ 2/2003 г.; решение № 7622 от 18.07.2003 г. по адм.
д. № 5063/2003 г.

¹⁴⁵ Например на Службата на Върховния комисар за бе-
жанците, Комисията по правата на човека, Комитета по
правата на човека, Европейския съд по правата на човека

обходимо те да се ръководят от съответните разпоредби (чл. 31–33) на Конвенцията за правото на международните договори от 1969 г., която е част от вътрешното ни право¹⁴⁶. Уместна е забележката на проф. Тодор Тодоров по повод тълкуването на международните договори от българските съдилища: „Във всички случаи съдилищата следва да се стремят да избягват основната опасност, която възниква при тълкуване на международнодоговорни норми, а именно тяхното „национализиране“, влагането на такъв смисъл, който подменя действителната обща воля на държавите“¹⁴⁷. За целта прибягването до тълкувателната практика във връзка с международноправното прилагане на договорите за защита на правата на човека е не само полезно, но и наложително, защото с нея се дава общоприето международноправно тълкуване на договорните разпоредби.

Трябва да се подчертае, че практиката на ВАС във връзка с прилагането на международните договори за защита на правата на човека еволюира в това отношение. Съдът все повече не се задоволява само с позоваване на съответните договорни разпоредби чрез точното им цитиране¹⁴⁸, но и ги тълкува самостоятелно, изхождайки от международноправната им природа¹⁴⁹. ВАС по-задълбочено прибягва до меж-

и др. Вж. по-подробно **Лозанова, Цв.** Международен механизъм за защита на правата на човека – правна същност, видове и тенденции на развитие. – Юридически свят, 1999, № 2, 161–187; **Хюфнер, Кл., Константинов, Е., Ройтер, В.** Закрила на правата на човека. Международни механизми. С., 2001, 200 с.

¹⁴⁶ Конвенцията за правото на договорите от 1969 г. е ратифицирана с Указ № 503 на Държавния съвет от 12.02.1987 г., публикуван в „Държавен вестник“, бр. 14 от 1987 г. Конвенцията е обнародвана в „Държавен вестник“, бр. 87 от 1987 г., и е в сила за България от 21.05.1987 г.

¹⁴⁷ Вж. **Тодоров, Т.** Цит. съч., с. 327.

¹⁴⁸ Вж. по-горе например определение № 1580 от 02.04.1999 г. по адм. д. № 4869/1998 г.; решение № 2508 от 18.03.2002 г. по адм. д. № 6527/2001 г.; решение № 2049 от 06.03.2003 г. по адм. д. № 2/2003 г.

¹⁴⁹ Вж. по-горе например решение № 7982 от 22.12.2000 г. по адм. д. № 3351/2000 г.; решение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/2002 г.; решение № 1717 от 26.02.2003 г. по адм. д. № 5493/2002 г.; решение № 7622 от 18.07.2003 г. по адм. д. № 5063/2003 г.

дународната тълкувателна практика и се позовава конкретно на нея в своите решения и определения. Тази констатация се отнася главно до прилагането на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи от 1950 г. Съдът тълкува нейните разпоредби, като изхожда от установеното от Европейския съд по правата на човека съдържание на тези разпоредби. ВАС не само посочва съответните решения на Европейския съд по правата на човека¹⁵⁰, които има предвид при тълкуването на дадена разпоредба, но все по-често цитира в актовете си извадки от тези решения¹⁵¹. Според мен тази практика на съда е много положителна и тя трябва да се следва. Несъмнено по-облекченият през последните години достъп до европейската международна практика, включително чрез информационните технологии и неофициалния й превод на български език, подобрява и работата на ВАС. Тази тенденция трябва да се разшири не само по отношение на европейските договори за защита на правата на човека. Тя следва да обхване и универсалните договори за правата на човека, които са част от вътрешното ни право.

6. Друг аспект на прилагането на международните договори за защита на правата на човека представлява вътрешноправното действие на решенията на органите на международните организации, контролиращи изпълнението на тези договори, както и на международните юрисдикционни и квазиюрисдикционни органи.

Този въпрос не е уреден в Конституцията на България от 1991 г.¹⁵² Поради съществената

¹⁵⁰ Вж. по-горе например решение № 714 от 11.02.2000 г. по адм. д. № 4359/1999 г.; решение № 11820 от 19.12.2002 г. по адм. д. № 7035/2002 г.; решение № 5668 от 09.06.2003 г. по адм. д. № 2033/2003 г.

¹⁵¹ Вж. по-горе например решение № 4332 от 8.05.2003 г. по адм. д. № 11004/2002 г.; решение № 4473 от 12.05.2003 г. по адм. д. № 3408/2003 г.; решение № 7711 от 28.09.2004 г. по адм. д. 7376/2004 г.

¹⁵² Впрочем този въпрос е игнориран и в конституциите на другите държави. Изключение представлява разпоредбата на чл. 8, ал. 3 от Конституцията на Португалия, която предвижда пряко прилагане във вътрешното право на решенията на компетентните органи на международните организации, в които членува Португалия, ако това е

разлика в правния характер на актовете на горепосочените международни контролни органи аналогията със статута на международните договори във вътрешното право съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията е неприложима. Ето защо тези актове, включително решенията на международните съдилища, нямат пряко действие в българския правен ред. Те не могат автоматично да отменят нито разпоредбите от вътрешното право, нито решенията на националните съдилища, които им противоречат. Тези международни решения могат да бъдат въведени в националната правна система чрез създаването на съответна законова уредба. Пример в това отношение е приетото през 1999 г. допълнение в чл. 231, ал. 1 ГПК – б. „з“, с което законодателят предостави възможност на заинтересуваната страна да иска отмяна на влязло в сила решение, когато с решение на Европейския съд по правата на човека е установено нарушение на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи.

По този повод трябва да се изтъкне приносът на ВАС в изпълнението на решенията на Европейския съд по правата на човека, постановени срещу България за нарушаване на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. Чрез свои решения¹⁵³, на основание чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК, ВАС не само отмени предходни съдебни определения, постановени в нарушение на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, но и критикува основателно като недостатъчни законодателните промени, осъществени след постановяването на решението на Европейския съд по правата на човека срещу България¹⁵⁴.

Трябва изрично да се посочи, че според действащото у нас законодателство съдилищата, в това число и ВАС, правораздават въз основа на чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК само ако са сезирани за това от заинтересуваната страна. Съдът не следи служебно за постановените от Европей-

ския съд по правата на човека решения срещу България и не прилага служебно отменителното основание по чл. 231, ал. 1, б. „з“ ГПК¹⁵⁵.

посочено в съответните учредителни договори. Вж. Конституциите по света, С., 1994, с. 225.

¹⁵³ Вж. по-горе решение № 4332 от 08.05.2003 г. по адм. д. № 11004/2002 г. и решение № 4473 от 12.05.2003 г. по адм. д. № 3408/2003 г.

¹⁵⁴ Вж. също Михайлова, М. Цит. съч., 16–18.

¹⁵⁵ Вж. по-подробно Сталев, Ж. Българско гражданско процесуално право. VIII изд. С., 2004, 575–578, 998–999.

БИБЛИОГРАФИЯ

Мargarита Модева

БИБЛИОГРАФИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВНА ЛИТЕРАТУРА ЗА 2001 Г. И 2002 Г.

Книги

Аврамов, Йосиф. Данъчен и митнически контрол. С.: Паралакс, 2001, 352 с.

Анастасов, Иван. Държавната администрация на Република България. Институционална структура, функции и компетенции на органите на изпълнителната власт. С.: Изд. авт., 2001, 140 с.

Андреев, Михаил Николов. Българско обичайно право. Правно-историческо проучване. 2. изд. Кюстендил, Иван Сапунджиев ЕООД, 2001, 288 с.

1. изд. 1979 на изд. Наука и изкуство.

Балабанова, Христина Тодорова. Административно право. Учебник за дистанционно обучение. С.: Изд. УНСС, Инст. за следдипломна квалификация, 2001, 200 с.

Балабанова, Христина Тодорова. Власт и организация: Орг. компетентност в изпълнителната власт. Варна: Унив. изд. Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2001, 191 с.

Баламезов, Боян. Френско-български юридически речник. Състав. Боян Баламезов. Ред. Иво Христов. 2. изд. С.: Софи-Р, 2001, 253 с.

1. изд. 1993 на Унив. изд. Стопанство.

Балканджиева, Благвеста. Българско-английски речник по търговско право. С.: Софи-Р, 2001, 704 с.

Беленски, Радостин Г. Веществените доказателства. Процесуални и криминалистически аспекти. С.: Софи-Р, 2001, 264 с.

Беленски, Радостин Г. Разпит пред съдия в наказателното производство (чл. 210, ал. 3 и чл. 210а от НПК). С.: Софи-Р, 2001, 87 с.

Бешков, Панчо Георгиев. Българско нотариално право. Кн. 1–3. С.: Фенея, 1997–2001.

Кн. 3. Нотариални заверки: Сделки, покани, протоколи, протести на менителнични ефекти. 2001, 219 с.

Бобев, Костадин Кирилов. Криминалистика. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2001, 244 с.

Боев, Иван Любенов. Криминалистика. С.: Албатрос, 2001, 368 с.

Борисов, Орлин. Международно публично право. С.: Юриспрес, 2001.

Борисов, Орлин. Правата на българските граждани. С.: Юриспрес, 2001, 136 с.

Боянов, Георги Боянов. Вещно право. Кратък уч. курс. 3. прераб. и доп. изд. С.: ИК Авалон, 2001, 423 с.

1. изд. 1994 на изд. Юрапел. В кн. означено 5. прераб. и доп. изд.

Боянов, Георги Боянов. Основи на гражданското право. 2. прераб. и доп. изд. С.: ИК Авалон, 2001, 455 с.

1. изд. 1998; В кн. означено 3. прераб. и доп. изд.

Бъчварова, Margarита Стефанова. Търговски предприятия и сделки с тях. Варна: Малеев-63, 2001, 220 с.

Велчев, Борис Владимиров. Имунитетът по наказателното право на Република България. С.: Софи-Р, 2001, 255 с.

Велчев, Борис Владимиров. Помилването по наказателното право на Република България. С.: Софи-Р, 2001, 256 с.

Венедиков, Петко Йорданов. Ипотеки, залог, привилегии. 4. изд. С.: Проф. Петко Венедиков, 2000, 323 с.

Вичева, Милка Дончева. Възникване и развитие на Европейския съюз. С.: Софттрейд, 2001, 53 с.

Владимиров, Иван. Дипломатическо и консулско право. 2. прераб. и доп. изд. С.: Ромина, 2001, 168 с.

1. изд. 2000.

Владимиров, Иван. Международно договорно право. С.: Ромина, 2001, 352 с.

Владимиров, Иван. Международно публично право. 5. прераб. и доп. изд. С.: Ромина, 2001, 472 с.

1. изд. 1993 на изд. ТедИна

Владимиров, Иван. Международно търговско право. С.: Ромина, 2001, 252 с.

Владимиров, Иван. Транспортно право. 3. прераб. и доп. изд. С.: Ромина, 2001, 324 с.

1. изд. 1985 със загл. „Търговско право на НРБ“ на изд. Наука и изкуство.

Владимиров, Иван. Търговско право. 4. прераб. и доп. изд. С.: Ромина, 2001, 544 с.

1. изд. 1998.

„**Въвеждане** на алтернативни мерки за третиране на лишени от свобода“: в 6 модула. Казанлък: Ирита, 2001.

Изд. на Бургаски свободен университет.

Модул 1. Пробация, пробационни служби и пробационни обществения. 2001, 167 с.

Авт.: Джон Харманд, А. Сандърс, П. Матюз, П. Василев, С. Вълева, П. Шукеров.

Модул 2, т. 1. Управление и планиране на присъдата. 2001, 260 с.

Авт.: Маргарита Петрова, Димитър Момчев.

Модул 2, т. 2. Управление и планиране на присъдата. 2001, 187 с.

Авт.: Мартин Гейган, Маргарита Петрова, Димитър Момчев.

Модул 3. Пенитенциарни програми. 2001, 223 с.

Авт.: Валентин Енчев, Ф. Пауъл, Е. Кайли, С. Батън, Т. Александров.

Модул 4. Доживотното наказание във Великобритания. 2001, 140 с.

Авт.: А. Сандърс, Д. Костов, Ст. Стоев.

Модул 5. Ръководство за компютърно обучение на затворническата администрация. 2001, 66 с.

Авт.: Станислав Симеонов, Мартин Маревнов, Лилия Вълчева.

Възстановяване на собствеността: Земеделски земи; Гори и земи от горския фонд. Обезщетяване на собствености на одържавени имоти. С.: Сиби, 2001, 404 с.

Гаджова, Мария. 100 въпроса, 100 отговора за недвижимите имоти. Пловдив: Призма, 2001, 200 с.

Гиргинов, Антон. Наказателноотговорни лица. С.: Софи-Р, 2001, 440 с.

Глоби. Нарушения и наказания по Закона за движението по пътищата. Състав. Благой Иванов. 3. изд. С.: Кабри, 2001, 32 с.

1. изд. 1998.

Голева, Поля. Търговско право. Кн. 1. С.: Феня, 2001, 418 с.

Големинов, Чудомир. Гражданскоправни отговорности за некачествени стоки. С.: Ромина, 2001, 212 с.

Големинов, Чудомир. Правна защита на потребителите. С.: Сиела, 2001, 205 с.

Големинова, Савина и Евелина Димитрова. Финансово право. Ръководство. С.: Сиела, 2001, 150 с.

Григоров, Веселин Иванов. Интелектуални продукти. Русе: Русенски унив. А. Кънчев, 2001, 115 с.

Григоров, Григор. Вливане и сливане на търговски дружества (Глава 16 от Търговския закон). Науч. ред. Красен Стойчев. С.: Феня, 2001, 314 с.

Дачев, Лъчезар. История на политическите и правни учения. С.: Свида, 2001, 216 с.

Дерменджиев, Иван и др. Административно право на Република България. Обща част. 6. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2001, 399 с.

Други авт.: Димитър Костов и Дончо Хрусанов.

1. изд. 1992 с авт. Иван Дерменджиев, на изд. Вълчков, Синьобърдси, Вълчков. В кн. означено 4. прераб. и доп. изд.

Джеров, Александър Асенов. Вещно право. 5. прераб. и доп. изд. С.: Паралакс, 2001, 470 с.

Джеров, Александър Асенов. Жилищно-строителни кооперации и етажна собственост. С.: Паралакс, 2001, 220 с.

Димитров, Валери. Основи на правния режим на инвестиционните ценни книжа. С.: Нова звезда, 2001, 503 с.

Димитрова, Диана. Застрахователно право. Уч. помагало. Варна: Славена, 2001, 240 с.

Европейски съд по правата на човека. Избрани решения. Прев. от англ., фр.. С.: Информационен център на Съвета на Европа, 2001, 558 с.

Европейски съд по правата на човека. Страсбург. Делото Хасан и Чауш срещу България. (Жалба № 30985/96). Страсбург, 26 окт. 2000. Прев. от англ. София Разбойникова. С.: Фонд Бълг. адвокати за правата на човека, 2001, 60 с.

Европейският модел в социалната дейност и законодателството. Състав. Ива Джакова, Елеонора Николова. С.: Парадигма, 2001, 279 с.

Ембарго и международно право. Съвременни проблеми. Сборник доклади, изказвания и документи от конференция, организирана от Международната асоциация на юристите демократи и Съюза на юристите в България на 15 и 16.05.2001 г. в София. Състав. Снежана Начева и др. С.: Междунар. асоц. на юристите демократи и СЮБ, 2001, 192 с.

Други състав.: И. Герон, М. Янева.

Етика и право: Антология. Ч. 1. Състав., прев. на англ. част Иван Колев. С.: Анубис, 2001.

Ч. 2. – Право. 2001, 192 с.

Защита на малцинствата. Съвременни международни стандарти. Сб. документи. Състав., увод Михаил Иванов. Прев. от англ. Ива Иванова, Михаил Иванов. С.: Инст. за изследване на интеграцията, 2001, 319 с.

Здравкова, Златоживка Иванова. Всеобща история на държавата и правото. Учебник. 2. прераб. изд. Силистра, РИИПТ, 2001, 179 с.

1. изд. 1996 на изд. Агава – Русе.

Зиновиева, Дарина. Правен режим на лечебните заведения. Кн. 1–2. С.: Сиела.

Кн. 2. Дейност, договаряне и финансиране, санкции. 2001, 527 с.

Йосифов, Никола. Правна уредба на отпуските в Република България. С.: Албатрос, 2001, 256 с.

Йотов, Борислав Генов. Кибер-интернет виртуалните престъпления. С.: Нова звезда, 2001, 99 с.

Йотов, Борислав Генов и Александър Йотов. Правни аспекти и проблеми на клонирането, на изкуствения интелект, генното и клетъчното инженерство, дешифриране на човешкия геном, компютърни програми, Интернет. С.: Нова звезда, 2001, 296 с.

Йотов, Йонко. Увод в международната закрила на правата на човека. С.: ИК Труд, 2001, 103 с.

Калайджиев, Ангел. Облигационно право. Обща част. С.: Сиби, 2001, 644 с.

Кантарджиев, Асен. Информационна теория на правото. Варна: Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2001, 343 с.

Китанов, Китан и Нина Белова. Насилствената престъпност срещу жени и деца – същност и виктимологична превенция. С.: НИИ по криминалистика и криминология, 2001, 264 с.

Конов, Пламен. Наръчник на пенитенциарния служител. Състав. Пламен Конов. Под ред. на Емил Маджаров. С.: ИК Семарш, 2001, 32 с.

Конституционен съд. Нормативни актове; Решения и определения на КС. С.: Сиби, 2001, 207 с.

Конституция на Република България. Анотирана с тълкуванията на Конституционния съд. Съст. Нено Неновски. С.: Сиби, 2001, 317 с.

Костов, Димитър и Дончо Хрусанов. Административен процес на Република България. С.: Сиби, 2001, 381 с.

Кунчев, Йонко Димитров. Полицейско производство. Тактика и методика. Наръчник на дознателя. С.: Албатрос, 2001, 247 с.

Лазаров, Кино. Административен процес. 2. прераб. и доп. изд. С.: Феня, 2001, 144 с.

1. изд. 1989 на СУ „Св. Климент Охридски“.

Маджаров, Емил. Психологическо портретиране на правонарушителите. Ч. 1. С.: Сиела, 2001, 167 с.

Манев, Никола. Нови изменения и допълнения на Наказателно-процесуалния кодекс: ДВ, бр. 42 от 27 апр. 2001 г. С.: Ромина, 2001, 60 с.

Манолова, Мария. История на държавата и правото. Трета българска държава 1878–1944 г. 2. доп. и прераб. изд. С.: Сиела, 2001, 264 с.

Марков, Румен Илиев. Поощрителните норми в наказателното право. 2. доп. изд. С.: Фонд. Нац. и междунар. сигурност, 2001, 223 с. 1. изд. 1997 изд. на авт.

Машев, Димитър. Консулско право. С.: Юриспрес, 2001, 376 с.

Международни отношения. Международно право. Дипломация. Кратка енциклопедия. Георги Стефанов и др. Предг. Георги Стефанов. С.: Сиела, 2001, 352 с.

Милкова, Димитрина. Обща теория на правото. С.: Албатрос, 2001, 264 с.

Минкова-Тръпкова, Милена. Франчайзингът в бизнеса и правото. С.: Сиела, 2001, 132 с.

Михайлов, Михаил. Международни организации. С.: Юриспрес, 2001, 94 с.

Михайлова, Михайлина. Правото – смисъл, сянка, противоположности. С.: Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 2001, 208 с.

Мръчков, Васил и др. Коментар на Кодекса на труда. 5. доп. изд. С.: Сиби, 2001, 952 с.

Други авт.: Красимира Средкова и Атанас Василев.

Мръчков, Васил. Осигурително право. 2. осн. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2001, 528 с.

Мръчков, Васил. Трудово право. 3. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2001, 951 с.

Мутафчиев, Георги. Граждански процес. Изпълнително производство. Второ прераб. и доп. изд. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2001, 164 с.

Мушкаров, Гошо. Работно време, почивки и отпуски. С.: Апис Ромил Колев, 2001, 200 с.

Национална кръгла маса. Резултати от кръглата маса по въпросите на религиозните права и сдружения. Състав. Лютви Местан, Самуел Леви. С.: Инст. за изследване на интеграцията, 2001, 96 с.

Недев, Тодор Недев. История на политическите и правните идеи. Варна: Унив. изд. Черноризец Храбър, 2001, 559 с.

Омарбалиев, Христо. Ръководство по нотариални действия във връзка със собствеността. 3. фототип. изд. С.: Сиби, 2001, 340 с.

Орешков, Тодор Илиев. Нормативна уредба по опазване на околната среда. Екологични закони и норми. Бургас: Унив. Проф. д-р Ас. Златаров, 2001, 231 с.

Отмяна на влезли в сила решения в гражданския процес. Състав., под ред. на Людмил Цачев, К. Цачева. С.: Феня, 2001, 304 с.

Пенчев, Георги. Сближаване на българското законодателство с правото на Европейския съюз относно дейности, свързани с отпадъците. С.: Феня, 2001, 120 с.

Петров, Иван. Прокуратурата в Европа. С.: Сиела, 2001, 208 с.

Петров, Петър и Анели Цонева. Вътрешна нормативна уредба на работното време, почивките и отпуските. ВПРВПО – Вътрешни правила за работното време, почивките и отпуските. Примерни образци, проектни решения. С.: Перфект консулт ООД, 2001, 291 с.

Подзаконова уредба на изпълнение на наказанията и европейските стандарти. Състав., науч. ред. Емил Константинов, Милчо Паликарски. С.: Горекспрес, 2001, 91 с.

Полицейската професия и правата на човека. (Уч. помагало за обуч. на полицейски служители). С.: АСЕТ, 2001, 111 с.

Полицейско право. М. Марков и др. С.: ВИПОНД МВР, 2001, 363 с.

Други авт.: В. Тодоров, Хр. Иванов, К. Мариновски, Н. Арабаджийски, Л. Тимчев, Д. Йотов.

Полицейско производство – реалност и перспективи. Състав. и ред. Емил Константинов, Калчо Таушанов. С.: Горекспрес, 2001, 66 с.

Попова, Жасмина Николова. Основи на правото на Европейския съюз. С.: Планета-3, 2001, 448 с. (В кн. означено 2. изд.)

Правата на човека и тяхната защита. Сб. междунар. актове. Състав. и ред. Добринка Чанкова. С.: Феня, 2001, 348 с.

Правни изследвания в памет на професор Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 526 с.

Проблеми по прилагането на Закона за достъп до обществена информация. Стенограма от работната среща-дискусия, 17.02.2001 г., София. С.: Прогр. достъп до информ., 2001, 100 с.

Пътеводител – съдебна власт и меди. Елена Бангиева и др. С.: Сиби, 2001, 84 с.

Други авт.: Д. Здравкова, Р. Георгиева, И. Гъркова, Р. Георгиев, Р. Ненков, В. Чобанов.

Раданов, Стойчо. Медицинска експертиза на острата алкохолна интоксикация. С.: Сиела, 2001, 172 с.

Раданов, Стойчо. Съдебна медицина. 4. прераб. и доп. изд. С.: Сиела, 2001, 172 с.

Радонов, Димитър. Данъчно производство. Коментар. С.: Нова звезда, 2001, 340 с.

Райков, Райко Димитров. Международно морско частно право. 2. изд. Варна: ТУ, 2001, 252 с.

1. изд. 1997. Изд. на ТУ-Варна. Юрид. фак.

Раймундов, Петър. Особени наказателни производства. Споразумението. С.: Феня, 2001, 396 с.

Ралчев, Георги Иванов и Тодор Трифонов. Предотвратяване и пресичане на използването на търговските банки за изпирането на пари. Предг. Петя Бахарова-Славова. С.: ТБ Вефтинвестбанк АД, 2001, 141 с.

Рачев, Филип. Гражданско право. С.: Унив. изд. Стопанство, 2001.

Решения и определения на Конституционния съд на Република България 2000. Състав. Неделчо Беров, Стефанка Стоянова. С.: Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 2001, 276 с.

Розанис, Соломон А. Гражданският процес: След реформите от 1997 г. и 1999 г. С.: Феня, 2001, 244 с.

Саракинов, Георги. Авторско право и сродните му права в Република България. 2. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 2001, 312 с.

1. изд. 1995. Офс. изд.

Спасов, Борис. Конституционно право на Република България. С.: Юриспрес, 2001, 184 с.

Спасов, Борис Петров. Изпълнителна власт. 2. доп. изд. С.: Сиела, 2001, 123 с.

1. изд. 1998 със загл. Въпроси на изпълнителната власт.

Спиридонов, Иван Георгиев. Основи на Европейския съюз. Свищов: Акад. изд. Ценов, 2001, 150 с.

Сталев, Живко. Българско гражданско процесуално право. 7. доп. и прераб. изд. С.: Сиела, 2001, 984 с.

Стамболиев, Огнян и др. Местно самоуправление – съдебна практика с коментар. Предг. Гинка Чавдарова, Ева Радева. С.: Нац. сдружение на общините в Република България; Нац. асоц. „Правна инициатива за местно самоуправл.“, 2001, 80 с.

Други авт.: Иван Русчев, Кино Лазаров.

Станков, Боян Рангелов. Виктимология. Учение за жертвите на престъпността. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2001, 264 с.

Станков, Боян Рангелов. Преходът, престъпността, жертвите на престъпността. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 2001, 128 с.

Стефанов, Георги и др. Международни отношения. Международно право. Дипломация. Кратка енциклопедия. С.: Сиела, 2001, 352 с.

Други авт.: Благой Видин, Юлия Захариева, Пламен Пантев.

Стоилов, Янаки. Държавната власт. Правно-политически разграничения и съответствия. С.: Сиби, 2001, 260 с.

Стоянов, Златко. Институтът на народния защитник в българската правна система – място и възможности. С.: Сиела, 2001, 44 с.

Стоянов, Иван Г. Данъчно право. Обща част. Данъчен процес. С.: Феня, 2001, 163 с.

Сукарева, Златка. Гражданскоправна защита на потребителя. С.: Феня, 2001, 320 с.

Съдебна практика на Върховния касационен съд на Република България, Гражданска колегия 1999 г. Състав. Благовест Пунев, Иван Ефремов. Ред. Бл. Пунев. С.: Томел, 2001, 308 с.

Съдебна практика на Върховния касационен съд на Република България, Наказателна колегия 1999 г. Състав. Петър Раймундов, Марин Петков. Гл. ред. Пенка Томчева. С.: Томел, 2001, 308 с.

Съдебна практика. Търговски закони. Състав. Албена Илчева, Георги Стефанов. С.: Солотон, 2001, 795 с.

Състояние на достъпа до публична информация в България. Доклад. Александър Кашъмов и др. С.: Агенция Дейта, 2001, 36 с.

Други авт.: А. Андонов, Г. Жулева, Ф. Давидова.

Таджер, Витали Езра. Вещно право на Република България. Ч. 1. 3. изд. С.: Софи-Р, 2001.

Ч. 4. Владение – 2001, 293 с.

1. изд. 1970 на изд. СУ Св. Климент Охридски.

Таджер, Витали Езра. Гражданско право на НРБ. Обща част. 2. изд. С.: Софи-Р, 2001.

Дял I – 2001 – 440 с.; Дял II – 2001 – 744 с.

Танев, Димитър. Казуси в нотариалната дейност. Въпроси и отговори. Съдебна практика. С.: Феня, 2001, 128 с.

Ташев, Росен. Теория на тълкуването. С.: Сиби, 2001, 294 с.

Токушев, Димитър. История на новобългарската държава и право 1878–1944 г. С.: Сиби, 2001, 376 с.

Траницов, Христо. Договор за гледане и издръжка. С.: Анима, 2001, 240 с.

Тълкувателно решение № 1 на Общото събрание на съдиите на ВАС относно отмяната на влезли в сила решения по адм. дела по реда на чл. 233, ал. 2 ГПС във връзка с чл. 11 ЗВАС, София, 08. 06. 2002 г. С.: Феня, 2001, 32 с.

Хармонизиране на българското законодателство по околната среда с изискванията на европейското. С.: Сдружение „Желана земя“, 2001, 76 с.

Хрусанов, Дончо. Административен процес на Република България. С.: Сиби, 2001,

Хрусанов, Дончо Гаврилов. Оспорване на административни актове. С.: Сиби, 2001, 132 с.

Хюфнер, Клаус, Емил Константинов и Волфанг Рийтер. Защита на правата на човека.

Международни механизми. С.: Дружество на Обединените нации в България, 2001, 200 с.

Ценова, Любка. Административни нарушения и наказания според данъчните закони. С.: Апис Ромил Колев, 2001, 256 с.

Ценова, Любка. Основи на данъчното законодателство на ЕС. С.: Пламен Коев – КАК, 2001, 240 с.

Цончев, Кръстю. Договор за дарение. 2. изд. С.: Софи-Р, 2001, 237 с.

1. изд. 1988 на изд. Наука и изкуство.

Цончев, Кръстю. Приносът по чл. 12, ал. 2 от Закона за наследството. 2. изд. С.: Софи-Р, 2001, 122 с.

1. изд. 1971 на изд. Наука и изкуство.

Цончев, Кръстю. Подобренията. 2. изд. С.: Софи-Р, 2001, 416 с.

1. изд. 1972 на изд. Наука и изкуство.

Цончев, Кръстю. Симулацията в гражданското право. 2. изд. С.: Софи-Р, 2001, 487 с.

1. изд. 1974 на изд. Наука и изкуство.

Шаранкова, Жана. Юридическото мислене. Проект за интерпретативна теория. Предг. Нено Неновски. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2001, 324 с.

Шишков, Ангел Томов. Морско право. Международноправен режим на морските ресурси. Ч. 1 – 2. Варна: ТУ, 2001.

Ч. 1. – 356 с.; Ч. 2. – 313 с.

ЮНЕСКО. Световна декларация за правата на учениците. Русе: Училищна асоц. за глобално образование SAGE, 2001, 30 с.

Статии

Аврамов, Йосиф. Разсрочване, отсрочване и прихващане на публичните вземания. – Финанси и право, 2001, № 3, 59–62.

Аврамов, Йосиф. Основни права и задължения на данъкоплатците. – Финанси и право, 2001, № 5, 41–46.

Аврамов, Йосиф. Права и задължения на органите на данъчната администрация. – Финанси и право, 2001, № 6, 42–44.

Анастасов, Иван и Симеон Тасев. Административният контрол в строителната дейност. – Адвокатски преглед, 2001, № 7–8, 4–9.

Ангушева, Ванюша. Срочни трудови договори. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 17–24.

Антонова, Весела. Териториален обхват и субекти на забраната за злоупотреба с господстващо или монополно положение съгласно Закона за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2001, № 4, 66–73.

Антонова, Весела. Оспорими становища в практиката на Комисията за защита на конкуренцията по приложението на чл. 18, т. 3 ЗЗК. – Пазар и право, 2001, № 11, 56–62.

Антонова, Весела. Сравнителен анализ на европейската и българската уредба на забраната за злоупотреба с господстващо или монополно положение във вреда на конкуренцията на пазара. – Администр. правосъдие, 2001, № 6, 40–55.

Анчев, Димитър. Законността при уволнение поради съкращаване в щата. – Труд и право, 2001, № 7, 18–20.

Анчев, Димитър. Новото в уредбата за полагане на допълнителен труд при друг работодател. – Труд и право, 2001, № 6, 16–18.

Анчев, Димитър. Правна уредба на вътрешното заместване. – Труд и право, 2001, № 9, 18–20.

Анчев, Димитър. Правното положение на работещите пенсионери след промените в Кодекса на труда. – Труд и право, 2001, № 11, 11–13.

Анчев, Димитър. Прекратяване на трудовия договор по болест на работника или слушителя. – Труд и право, 2001, № 2, 11–13.

Анчев, Димитър. Трудова дисциплина и отговорност за нарушаването ѝ. – Труд и право, 2001, № 10, 15–19.

Апостолова, Розалина. Правен режим на компютърните игри. – Собственост и право, 2001, № 4, 58–63.

Арапкълиева, Елена. Имуществената отговорност на работодателя по Кодекса на труда. – Труд и право, 2001, № 1, 15–17.

Арапкълиева, Елена. Срочните трудови договори в контекста на новите изменения и допълнения на Кодекса на труда. – Труд и право, 2001, № 4, 19–22.

Атанасова, Стефка. За правата и задълженията на съдружниците в гражданското дружество. – Пазар и право, 2001, № 4, 13–23.

Атанасова, Стефка и Иван Ланджев. За същността и функцията на електронния подпис. – Пазар и право, 2001, № 6, 28–35.

Атанасова, Стефка. Защита на правото на собственост при незаконни строежи. – Собственост и право, 2001, № 1, 5–11.

Атанасова, Стефка и Иван Ланджев. Удостоверяване на електронен подпис. – Пазар и право, 2001, № 12, 20–27.

Бакалова, Валентина. Градската комасация по Закона за устройство на територията. – Собственост и право, 2001, № 5, 27–34.

Бакалова, Валентина. Статут на сгради и постройки на територията на природните паркове, включени в капитала на търговските дружества с общинско и държавно имущество. – Собственост и право, 2001, № 11, 5–11.

Баламезов, Боян. За тълкувателните решения на Конституционния съд. – Юрид. сб. - БСУ, 2001, т. XII, 93–106.

Банова, Емилия. Последните промени в Кодекса на труда. – Труд и право, 2001, № 4, 5–16.

Банова, Емилия. Право на удължен платен годишен отпуск. – Труд и право, 2001, № 10, 14–15.

Банова, Емилия. Ред за установяване задължение за дежурство и неговата продължителност. – Труд и право, 2001, № 6, 19–21.

Барду, Жил. Защо се налага да бъдат контролирани актовете на администрацията. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, 34–39.

Барду, Жил. Правомощия на административния съдия, изпълнение на решенията на административното правосъдие. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, 40–44.

Благодеева, Снежана и Кристина Паскалева. Борсови сделки – същност и механизъм на сключване. – Пазар и право, 2001, № 6, 69–77.

Близнашки, Георги. Върху историята и теорията на учредителната власт. – Юридически свят, 2001, № 1, 37–63.

Близнашки, Георги. Легитимността на Конституцията. – Юридически свят, 2001, № 2, 111–114.

Близнашки, Георги. Мандатът на Народното събрание започва от деня на изборите. – Общество и право, 2001 № 3, 8–9.

Близнашки, Георги. Относно „общата воля“ и „законите“. – Юридически свят, 2001, № 2, 53–65.

Бобатинов, Марио. Накърняване на добрите нрави като основание за нищожност на търговските сделки. – Пазар и право, 2001, № 1, 18–21.

Бобатинов, Марио. Продажба на предприятие по реда на чл. 717, ал. 2 и чл. 718, ал. 1 ТЗ, непринадлежащо на длъжника. – Пазар и право, 2001, № 3, 30–34.

Бобатинов, Марио. Съдебно изпълнение на вземане по запис на заповед и менителница. – Пазар и право, 2001, № 10, 32–33.

Бобатинов, Марио. Търговско и гражданско представителство. – Пазар и право, 2001, № 7, 22–26.

Бобева, Кристина. Изискванията към дейността на инвестиционните дружества, съдържащи се в подзаконовата нормативна уредба. – Търг. право, 2001, № 3, 44–61.

Бобева, Кристина. Непарична вноска в търговско дружество (апорт). – Пазар и право, 2001, № 6, 11–14.

Бобева, Кристина. Правен режим на клона съгласно действащото законодателство. – Пазар и право, 2001, № 12, 11–15.

Бобчев, Стефан Савов. Ликове на първи български юристи (Гаврил Кръстевич). – Адвокатски преглед, 2001, № 7–8, 24–26.

Бобчев, Стефан Савов. Ликове на първи български юристи (Марко Балабанов). – Адвокатски преглед, 2001, № 9, 24–26.

Бобчев, Стефан Савов. Ликове на първи български юристи (Порфирий Стаматов). – Адвокатски преглед, 2001, № 10, 24–26.

Бобчев, Стефан Савов. Ликове на първи български юристи (Петър Оджаков). – Адвокатски преглед, 2001, № 11, 45–49.

Божков, Марин. Понятието за публично дружество в българското право. – Пазар и право, 2001, № 7, 5–10.

Бойчев, Георги. Предметът на философията и на социологията на конституционното право и необходимостта от нови конституцион-

ни принципи. – Съвременно право, 2001, № 5, 69–84.

Бойчев, Георги. Философия и социология на конституционното право – необходимост от нови конституционни принципи. – Юридически свят, 2001, № 2, 100–101.

Бончовски, Петър. Особенности на придружителното изпълнение, основано на менителничните ефекти като несъдебни изпълнителни основания. – Правна мисъл, 2001, № 3, 15–32.

Борисова, Любка. Право на наследство на пенсия и условия за отпускането ѝ съгласно КЗОО. – Труд и право, 2001, № 10, 73–75.

Борисова, Любка. Превръщане на осигурителен стаж на слепи и инвалиди при отпускане на пенсия за осигурителен стаж и възраст. – Труд и право, 2001, № 3, 54–56.

Ботева, Даниела. Съвместимост на конституционната забрана за предаване на български граждани с Римския статут за Международен наказателен съд. – Съвременно право, 2001, № 1, 41–50.

Бояджиев, Явор. За същността и целите на наказанието. – Юридически свят, 2001, № 2, 66–71.

Боянов, Георги. Придобиване на право на собственост чрез завладяване. – Собственост и право, 2001, № 9, 5–9.

Брайков, Валентин. Търговското име и неговата защита. – Търг. право, 2001, № 2, 5–12.

Брайков, Валентин. Търговското име и неговата защита. – Пазар и право, 2001, № 6, 19–27.

Бузов, Вихрен. Съвременната полска философия на правото. – Юридически свят, 2001, № 1, 64–74.

Бъзински, Милен. Наследяване в четвърти ред наследници по закон. – Собственост и право, 2001, № 2, 50–52.

Варадинов, Огнян и Теодора Механджийска. Правна уредба на рекламата. – Съвременно право, 2001, № 4, 29–44.

Василиевич, Григорий. Конституционно развитие на Република Беларус. – Юридически свят, 2001, № 2, 117–133.

Великов, Венцислав М. Критерии за разграничение между престъпленията срещу

митническия режим и митническите нарушения. – Правна мисъл, 2001, № 1, 36–51.

Великов, Венцислав М. Митническата измама по чл. 234 от Закона за митниците. – Съвременен право, 2001, № 5, 52–62.

Великов, Венцислав М. Нарушение на чл. 238, ал. 2 от Закона за митниците. – Търг. право, 2001, № 1, 49–52.

Великов, Венцислав М. Нужен ли е чл. 2, ал. 2 от ЗАНН (един допълнителен поглед през призмата на нарушението митническа измама по чл. 234 от Закона за митниците)? – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 195–200.

Великов, Венцислав М. Опит за митническа измама при отделните деяния. – Юридически свят, 2001, № 2, 204–207.

Велинов, Любен. Вписване на сдружение по ЗЮЛНД. – Пазар и право, 2001, № 3, 5–10.

Велинов, Любен. За иска за отмяна на решение на ОС на етажната собственост. – Собственост и право, 2001, № 7, 48–52.

Велинов, Любен. Може ли дружествения дял на съдружник в ООД да бъде обект на обезпечение и принудително изпълнение. – Пазар и право, 2001, № 9, 14–19.

Велински, Иван. Погасителната давност по ЗДВФК. – Финанси и право, 2001, № 4, 48–49.

Владимиров, Георги. „Еклогата“ и юридическото „информационно пространство“ на Византия през VIII в. – Правна мисъл, 2001, № 1, 103–108.

Владимиров, Георги. Приносът на средновековните българи в правната култура на европейския Изток. – Правна мисъл, 2001, № 3, 98–104.

Владимиров, Иван. Международноправно регулиране на сделките във външната търговия. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 51–64.

Владимиров, Иван. Проблеми на международното частно право в Търговския закон. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 25–36.

Влахов, Красимир. Административното производство по чл. 34 ЗСПЗЗ за въвеждане във владение на възстановен земеделски имот. – Собственост и право, 2001, № 8, 24–28.

Влахов, Красимир. Владелческата защита на недвижим имот по чл. 126 „ж“ ГПК. – Собственост и право, 2001, № 2, 1–12.

Влахов, Красимир. Доказателствено значение на търговските книги в гражданския процес. – Пазар и право, 2001, № 10, 10–13.

Влахов, Красимир. Доказване на собствеността върху гори и земи от горския фонд в производствата по възстановяването им. – Собственост и право, 2001, № 7, 19–22.

Влахов, Красимир. За възможността решенията на поземлените комисии да се обжалват от трети лица. – Собственост и право, 2001, № 3, 26–32.

Влахов, Красимир. Накратко за новооткритото наследство. – Собственост и право, 2001, № 12, 46–53.

Влахов, Красимир. Правно значение на нередовния запис на заповед. – Пазар и право, 2001, № 6, 36–38.

Влахов, Красимир. Продажба на идеална част от съсобствен недвижим имот, представляваща частна общинска собственост, в полза на съсобственик. – Собственост и право, 2001, № 6, 47–50.

Влахов, Красимир. Учредяване право на преминаване през чужд имот по Закона за опазване на селскостопанското имущество и Закона за устройство на територията. – Собственост и право, 2001, № 9, 34–37.

Вучков, Веселин. Понятието „наказателно преследване“. – Правна мисъл, 2001, № 1, 26–35.

Ганев, Маргарит. Дипломатически отношения на България в периода 1879 – 1908 година. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 121–134.

Гачева, Ася. Осигурителен стаж и осигурителен доход – основни понятия в задължителното пенсионно осигуряване. – Труд и право, 2001, № 3, 35–38.

Георгиев, Александър. Действие и обхват на чл. 5 ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2001, № 6, 31–33.

Георгиев, Александър. Правни последици от приложението на чл. 34в ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2001, № 11, 22–26.

Георгиев, Александър. Приложно поле на чл. 14 ППЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2001, № 8, 21–24.

Георгиев, Анжело. Относно правната природа на решението по чл. 22 от Закона за обществените поръчки и реда за неговото обжалване. – Съвременен право, 2001, № 6, 43–51.

Георгиев, Владимир. Валидност на актовете на титуляра на банкова сметка спрямо банката. – Финанси и право, 2001, № 7, 15–18.

Георгиев, Владимир. Кредитирането в чуждестранна валута според съдебната практика. – Пазар и право, 2001, № 1, 22–28.

Георгиев, Владимир. Одобрителни актове на централната банка по чл. 57, ал. 3 от Закона за банките. – Търг. право, 2001, № 4, 67–72.

Георгиев, Георги. Допълнителното пенсионно осигуряване в България. – Труд и право, 2001, № 1, 66–70.

Георгиев, Емил. Дискриминацията в търговския обмен по българското право. – Юридически свят, 2001, № 2, 44–52.

Георгиев, Емил. Към въпроса за класификацията на източниците на облигационните отношения. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 37–59.

Георгиев, Емил. Професор Иван Апостолов (1910–1981). – Правна мисъл, 2001, № 2, 111–117.

Георгиев, Кирил. За долната граница за наказателното непълнолетие: едно мнение de lege ferenda. – Юридически свят, 2001, № 1, 173–174.

Георгиева, Мая. Едностранно въвеждане на непълно работно време от работодателя. – Труд и право, 2001, № 6, 10–12.

Гергов, Георги и др. Хармонизиране на българското водно законодателство и стандарти с изискванията на Европейския съюз. – Във: Българо-британско сътрудничество в хидрологията. С.: БНАВ, 2000, 49–63.

Други авт.: Георги Пенчев, Цвятка Карагьозова.

Гергов, Георги и др. Хармонизиране на българските закони и стандарти за водите с изискванията на Европейския съюз. – Сп. БАН, 2001, № 3, 42–46.

Други авт.: Георги Пенчев, Цвятка Карагьозова.

Герджиков, Огнян. Цивилистични патологии в данъчните закони. – Съвременен право, 2001, № 2, 76–84.

Герджиков, Огнян и Камелия Касабова. Допустим ли е чужд арбитраж между български търговци. – Пазар и право, 2001, № 3, 24–29.

Герова, Милена. Актуални проблеми на законодателството. – Правна мисъл, 2001, № 4, 111–112.

(Семинар, 26 септември 2001 г., Институт за правни науки, БАН.)

Гетова, Мая. Въпросите на присъединяването на България към Европейския съюз в дейността на Народното събрание. – Международни отношения, 2001, № 4, 23–34.

Гиргинов, Антон. Втори допълнителен протокол към Европейската конвенция за взаимопомощ по наказателноправни въпроси. – Адвокатски преглед, 2001, № 10, 5–13.

Гиргинов, Антон. Провокация и престъпно сдружение. – Правна мисъл, 2001, № 1, 13–26.

Голева, Поля. Делистингът и неговата правна уредба у нас. – Пазар и право, 2001, № 11, 5–11.

Голева, Поля. Договор за железопътен превоз. – Пазар и право, 2001, № 2, 19–26.

Голева, Поля. Договор за текуща сметка (контокорент). – Пазар и право, 2001, № 10, 19–27.

Голева, Поля. Емитиране на акции и въпросите, свързани с него. – Правна мисъл, 2001, № 4, 23–37.

Голева, Поля. Изменена правна уредба на недействителността на учредено търговско дружество. – Пазар и право, 2001, № 1, 5–12.

Голева, Поля. Може ли учредено търговско дружество да бъде недействително? – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 61–79.

Голева, Поля. Нерешени проблеми на собствеността върху земеделски земи – § 4 от Закона за собствеността и ползването на земеделските земи. – Собственост и право, 2001, № 9, 26–33.

Голева, Поля. Нищожността на решението на общото събрание в капиталовите дружества и нейното заздравяване. – Пазар и право, 2001, № 4, 5–13.

Голева, Поля. Продажбата на търговско предприятие, на вещи и имуществени права като цяло или обособени части от тях като едни от възможните начини за осребряване на имущество в производството по търговска несъстоятелност. – Пазар и право, 2001, № 6, 42–48.

Голева, Поля. Проблемът за защита на търговците срещу неблагоприятни за тях сделки, сключвани от техните представители. – Пазар и право, 2001, № 9, 5–14.

Голева, Поля. Проблемът за възстановяване на надплатени осигурителни вноски при задължителното обществено осигуряване. – Труд и право, 2001, № 8, 55–60.

Голева, Поля. Сключване на договор в електронна форма в светлината на Закона за задълженията и договорите и Закона за електронния документ и електронния подпис. – Пазар и право, 2001, № 8, 15–22.

Големинов, Чудомир. Защитата на потребителите срещу неравноправни договорни клаузи. – Търг. право, 2001, № 1, 5–13.

Големинов, Чудомир. Относно потребителското право. – Съвременен право, 2001, № 1, 26–33.

Големинов, Чудомир. Правно регулиране на защитата на потребителите. – Правна мисъл, 2001, № 1, 97–102.

Горбанов, Любен. Въпроси и отговори по реституционните закони. – Собственост и право, 2001, № 1, 28–32.

Горбанов, Любен. Защита на правата по исков ред при реституцията на недвижими имоти. – Собственост и право, 2001, № 6, 11–17.

Горбанов, Любен. Изменения и допълнения в Закона за опазване на земеделските земи. – Собственост и право, 2001, № 5, 23–26.

Горбанов, Любен. Съотношения между делата по чл. 14, ал. 3 и 4 на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи (ЗСПЗЗ). – Собственост и право, 2001, № 4, 26–31.

Григоров, Григор. Електронен документ – понятие и приложението му в гражданското и търговското право. – Търг. право, 2001, № 4, 60–66.

Григоров, Григор. Мнозинство за вземане на решението на търговско дружество за

вливане или сливане. – Правна мисъл, 2001, № 4, 38–46.

Григоров, Григор. Сливане на търговски дружества по Търговския закон – правни белези и някои съпоставки. – Правна мисъл, 2001, № 3, 3–14.

Григоров, Григор. Трябва ли поглъщащото капиталово търговско дружество да увеличи своя капитал при вливане. – Правна мисъл, 2001, № 1, 3–12.

Григоров, Светослав. Договор за изпълване на произведение. – Собственост и право, 2001, № 9, 65–68.

Григоров, Светослав. Непряка дискриминация – нов момент в трудовите правоотношения. – Труд и право, 2001, № 9, 11–13.

Григоров, Светослав. Отменителните искове по чл. 647 от Търговския закон. – Пазар и право, 2001, № 4, 39–41.

Григоров, Светослав. Отмяна на дарението след развод. – Собственост и право, 2001, № 8, 49–51.

Григоров, Светослав. Продажба на наследство, в което има собствен имот. – Собственост и право, 2001, № 9, 53–55.

Грозев, Росен. Издаването на електронни пари – правни проблеми и възможни регулативни разрешения. – Търг. право, 2001, № 1, 64–82.

Грозев, Росен. Надзор на консолидирана основа спрямо банкови групи и банки. – Финанси и право, 2001, № 8, 12–19.

Грозев, Росен. Правен режим за банковия надзор на консолидирана основа. Финансов холдинг. – Финанси и право, 2001, № 4, 11–18.

Груев, Кирил. Някои въпроси, свързани с колизията между чл. 35 от Закона за митниците и ПМС № 2/93 г. за облагане вноса на употребявани автомобили. – Адвокатски преглед, 2001, № 5–6, 4–6.

Гулев, Иво. Деклараторът в митническото законодателство. – Финанси и право, 2001, № 10, 82–87.

Гулев, Иво. Изоставянето на стоки в полза на държавата по Закона за митниците. – Финанси и право, 2001, № 4, 62–68.

Гьопсалиев, Борислав. Изключване на съдружник в паритетно ООД и средствата за не-

говата защита. – Търг. право, 2001, № 2, 83–88.

Гюров, Иван. Групово освобождаване от забраната по чл. 9 от Закона за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2001, № 7, 51–57.

Давитковски, Борче и Ана Павловска-Данева. Нуждата от административни договори в македонското административно право и практика. – Съвременно право, 2001, № 2, 85–105.

Дамянова, Лилия. Рисков капитал и иновации. – Данъчна практика, 2001, № 8, 57–63.

Дачева, Пенка. Свободата на вероизповеданията в Търновската конституция. – Правна мисъл, 2001, № 3, 71–80.

Дашина, Евгения. За промяната в актовете, подлежащи на вписване по Закона за собствеността и по Закона за кадастъра и имотния регистър. – Собственост и право, 2001, № 1, 22–27.

Дашина, Евгения. Нови моменти при сключване на сделки с недвижими имоти след влизане в сила на ЗУТ и ЗКИР. – Собственост и право, 2001, № 12, 12–17.

Дашина, Евгения. Правни проблеми, свързани със съставянето и утвърждаването на актовете за държавна собственост. – Собственост и право, 2001, № 5, 5–12.

Денков, Георги. Легитимност, легалност и правовост на закона. – Съвременно право, 2001, № 2, 34–44.

Денкова, Даниела. Противоконституционност на чл. 24 от Закона за митниците. – Финанси и право, 2001, № 8, 63–65.

Джабарова, Даниела. Правна уредба на дружеството с ограничена отговорност според гръцкото законодателство в сравнение с българското търговско право. – Търг. право, 2001, № 5, 80–94.

Джилизов, Велко. Задълженията на авириращата банка и банката-платец в акредитивните отношения. – Финанси и право, 2001, № 1, 5–12.

Джилизов, Велко. Залог на акции или дялове на кредитополучателя. – Пазар и право, 2001, № 10, 28–29.

Джилизов, Велко. Изискванията за идентифициране след влизане в сила на измененията и допълненията в Закона за мерките срещу изпирането на пари. – Финанси и право, 2001, № 5, 5–9.

Джилизов, Велко. Могат ли органите за вътрешнобанков контрол да ангажират имуществената отговорност на лицата, причинили щети на банката. – Финанси и право, 2001, № 11, 13–17.

Джилизов, Велко. Новото след изменението и допълненията на Наредба № 8 на БНБ за капиталовата адекватност на банките. – Финанси и право, 2001, № 3, 9–14.

Джилизов, Велко. Продажба на банка в производство по несъстоятелност като предприятие. – Пазар и право, 2001, № 1, 44–51.

Джилизов, Велко. Промените в Наредба № 7 на БНБ за големите експозиции на банките. – Финанси и право, 2001, № 7, 9–14.

Джилизов, Велко. Регистрация по Валутния закон на допълнителните вноски в капитала на ООД, извършени от чуждестранен съдружник. – Пазар и право, 2001, № 12, 5–10.

Димитров, Валери. За предмета на дейност на инвестиционното дружество. – Пазар и право, 2001, № 2, 55–61.

Димитров, Георги. Престъпления, свързани с несъстоятелността. – Пазар и право, 2001, № 7, 30–35; № 8, 42–45; № 10, 38–42.

Димитров, Георги и Радослав Савов. Престъпления, свързани с несъстоятелността. – Пазар и право, 2001, № 9, 29–38.

Димитров, Златко. Актуални международноправни и конституционноправни аспекти на кипърския въпрос. – Правна мисъл, 2001, № 4, 64–77.

Димитров, Златко. Кипърският въпрос и конституционното закрепване на колективни права. – Правна мисъл, 2001, № 3, 62–70.

Димитров, Красимир. Относно приложното поле на чл. 38 от Закона за висшето образование. – Правна дискусия, 2001, № 1, 17–19.

Димитров, Людмил. Закон за топологията на интегралните схеми. Идентификация на предмета на закрила. Терминология. – Собственост и право, 2001, № 7, 72–74.

Димитрова, Евелина. Проблемът данъчен кредит в ЗДДС. – Правна дискусия, 2001, № 1, 8–11.

Димитрова, Маруся. Административно-наказателна отговорност по ЗАПСП. – Собственост и право, 2001, № 11, 54–63.

Димитрова, Маруся. Гражданскоправна и административноправна защита по ЗАПСП. – Собственост и право, 2001, № 3, 52–60.

Димитрова, Маруся. Мерки на границата по ЗАПСП. – Собственост и право, 2001, № 9, 59–64.

Дойблер, Волфганг. Интернет и трудовото право. – Юридически свят, 2001, № 1, 75–96.

Дочев, Иван. Преобразуване на търговско дружество. – Финанси и право, 2001, № 4, 58–62.

Дочев, Иван. Разпределение на акционерите при разделяне на дружеството. – Пазар и право, 2001, № 10, 59.

Драгиев, Александър. Юрисдикционният стадий в производството пред Международния съд на ООН. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 107–120.

Дурин, Стоян. Коментар на Закона за независимия финансов одит. – Финанси и право, 2001, № 12, 63–72.

Ефремов, Иван. Из практиката на Върховния касационен съд по дела за трудови спорове. – Труд и право, 2001, № 1, 32.

Ескенази, Лиляна. За и против груповите освобождавания – един дебат с европейско измерение. – Пазар и право, 2001, № 6, 78–85.

Залогин, Иван. Употребата на алеаторни стимули като форма на нелоялна конкуренция. – Пазар и право, 2001, № 1, 69–75.

Запryanов, Асен. Благоустройствени отчуждавания – до и при действието на Закона за устройство на територията. – Адвокатски преглед, 2001, № 11, 41–44.

Запryanов, Асен. Общи бележки по Закона за устройство на територията (продълж. от № 12/2000). – Адвокатски преглед, 2001, № 1–2, 4–18.

Запryanов, Асен. Сравнителен анализ на структурата, съдържанието и основните принципи на Закона за териториално и селищно устройство (ЗТСУ) и Закона за устройство на

територията (ЗТУ). – Адвокатски преглед, 2001, № 9, 5–13.

Зартов, Явор. Гранични проблеми на противоконституционността на закона в практиката на Конституционния съд и съдилищата. – Съвременен право, 2001, № 2, 61–75; № 3, 66–80.

Зиновиева, Дарина. Преобразуване и приватизация на лечебни заведения – правни проблеми в законодателството и юриспруденцията. – Търг. право, 2001, № 3, 13–24.

Златарева, Маргарита. Третият сенат. (По повод 10 г. от създ. на КС на Р България и 50 г. на федералния Конституционен съд на Германия). – Общество и право, 2001, № 9, 14–15.

Златарева, Маргарита. Уставът на сдружението – основа на членствени правоотношения и израз на автономията на сдружението. – Търг. право, 2001, № 5, 26–35.

Златинова, Елена. Закон за устройство на територията – контрол върху индивидуалните административни актове. – Администр. правосъдие, 2001, № 1, 5–15.

Златков, Иван. Новият Закон за счетоводството. – Финанси и право, 2001, № 12, 51–62.

Иванов, Илиан. Прилагането на спогодбите за избягване на двойното данъчно облагане. – Данъчна практика, 2001, № 9, 5–6.

Иванов, Илиан. Пропуските в чл. 109, ал. 11 от Данъчния процесуален кодекс. – Данъчна практика, 2001, № 8, 9–12.

Иванов, Костадин. Изменения и допълнения на Закона за облагане доходите на физическите лица. – Финанси и право, 2001, № 1, 24–28.

Иванова, Таня. Трудов договор за определен мандат. – Труд и право, 2001, № 6, 8–10.

Иванова, Таня. Удълженото работно време – нова възможност за гъвкава организация на труда. – Търг. право, 2001, № 4, 97–107.

Иванова, Цонка. Административнонаказателен способ за защита правата на притежатели на регистрирани марки и промишлени дизайни. – Собственост и право, 2001, № 3, 60–62.

Иванова, Цонка. Административно производство в отдела по спорове на Патентното

ведомство. – Собственост и право, 2001, № 6, 58–65.

Илиева, Ирена. Хартата за основните права на човека в Европейския съюз. – Правна мисъл, 2001, № 1, 72–80.

Илиева, Лилия. Искът за установяване размер на дълг по кредитно правоотношение не е иск за факт по смисъла на чл. 97, ал. 3 ГПК. – Търг. право, 2001, № 4, 73–75.

Илиева, Лилия. Несъстоятелност. Откриване на производство. Действия и сделки с имущество от несъстоятелната маса. – Търг. право, 2001, № 2, 54–69.

Илиева, Лилия. Правна природа на иска по чл. 646 ТЗ. – Търг. право, 2001, № 5, 65–71.

Исеини, Зенун Хазби. Наказателноправна защита срещу престъпленията спрямо деца. – Съвременно право, 2001, № 1, 84–94.

Исеини, Зенун Хазби. Общи принципи относно статута на децата според Конвенцията за правата на детето от 1989 г. – Правна мисъл, 2001, № 4, 78–88.

Йорданов, Богдан. Възникване на служебното правоотношение в държавната служба. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 185–194.

Йорданов, Богдан. Съвременни тенденции в общинската политика. Стратегии за регионално развитие. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 135–137.

Йорданова, Маргарита. За същността на „скритата непарична вноска“ по чл. 73б от Търговския закон. – Търг. право, 2001, № 3, 37–43.

Йосифов, Никола. Правен режим на допълнителното пенсионно осигуряване. – Търг. право, 2001, № 4, 5–23; № 5, 5–25.

Йосифова, Таня. За потвърждаването на действия без представителна власт. – Търг. право, 2001, № 4, 78–88.

Йотова, Мими. Институт по публична администрация и европейска интеграция. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 181–184. (адм.)

Йочев, Евгени. Наказателният закон от 1896 г. и дискусиата за смъртното наказание. – Правна мисъл, 2001, № 4, 89–98.

Йочева, Катерина. Способи за корпоративно преобразуване в САЩ. – Търг. право, 2001, № 3, 78–86.

Йочева, Катерина. Способи за дружествени преобразувания в държавите-членки на Европейския съюз. – Търг. право, 2001, № 4, 89–96.

Калайджиев, Ангел. За автономията на волята, свободата на договарянето и справедливостта при договора. – В: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 81–87.

Калайджиев, Ангел. Относно приложението на § 6а и § 7, ал. 3 и 4 от ПЗР на ЗПДОБП. – Търг. право, 2001, № 5, 59–64.

Калайджиев, Ангел. Прекъсва ли давността молбата за образуване на производството по обезсилване на ценна книга. – Търг. право, 2001, № 3, 62–65.

Калайджиев, Ангел. Прекъсва ли давността молбата за образуване на производство по обезсилване на ценна книга. – Пазар и право, 2001, № 9, 50–54.

Каменова, Цветана. Практическото обучение на студентите юристи в САЩ. – Правна мисъл, 2001, № 2, 97–105.

Карастоянов, Димитър. Относно свикването на общо събрание на акционерите. – Търг. право, 2001, № 1, 31–36.

Карлова, Румяна. Някои основания за обжалване на решения на КЗК и правомощия на съда. – Пазар и право, 2001, № 8, 70–75.

Касабова, Камелия. Изключване на съдружник от дружество с ограничена отговорност – нови решения и нерешени проблеми. – Търг. право, 2001, № 2, 40–47.

Касабова, Камелия. Комисионен договор. – Пазар и право, 2001, № 10, 73–96.

Кацарски, Александър. Съответствие на българското търговско право с Трета (788/558/ЕИО) и Шеста (82/89/ЕИО) директива в областта на дружественото право (продълж. от № 6/2000 г.). – Съвременно право, 2001, № 1, 66–75.

Кемалова, Евдокия и Кръстю Кръстев. Проблеми относно съотношението между интелектуалното (представното) и волевото съдържание на умисъла. – Правна мисъл, 2001, № 3, 33–42.

Кемалова, Евдокия и др. Проблеми относно прекратяването на наказателното произ-

водство. – Съвременно право, 2001, № 5, 91–100.

Други авт.: Кръстю Кръстев и Николай Дърмонски.

Керелска, Олга. Правоприемство в хипотезите на чл. 93 ЗБ и § 46, ал. 3 от ПЗР към ЗИДЗБ и свързаните с това процесуални проблеми. – Пазар и право, 2001, № 12, 38–42.

Киров, Васил. Местното самоуправление. – Съвременно право, 2001, № 6, 82–85.

Кисьов, Митьо. Някои особености при наследствените пенсии на учаци се. – Труд и право, 2001, № 7, 62–65.

Кисьов, Митьо. Пенсии, несвързани с трудова дейност. – Труд и право, 2001, № 3, 45–52.

Ковачев, Савин. Правен режим на незаконното строителство по Закона за устройството на територията. – Собственост и право, 2001, № 7, 30–35.

Ковачев, Савин. Преустройство и промяна на предназначението на помещения и апартаменти по Закона за устройството на територията. – Собственост и право, 2001, № 11, 30–34.

Ковачев, Савин. Промените в правния режим на принудителното отчуждаване на имоти – частна собственост, за държавни и общински нужди, наложени от новия Закон за устройството на територията. – Собственост и право, 2001, № 4, 34–38.

Ковачев, Савин. Съдебен и административен контрол върху актовете по устройството на територията и строителството. – Собственост и право, 2001, № 5, 35–41.

Ковачев, Ясен. Вписване на договорите за концесии, предоставяни от общините. – Собственост и право, 2001, № 5, 13–17.

Ковачев, Ясен. Заместване на концесионера по концесионен договор. – Собственост и право, 2001, № 12, 72–78.

Ковачев, Ясен. Сервитути по Закона за водите. – Собственост и право, 2001, № 2, 19–23.

Ковачев, Ясен. Случаи на нищожни продажби на имоти – собственост на държавни търговски дружества. – Собственост и право, 2001, № 3, 8–13.

Ковачев, Ясен. Собственост върху язовирите и водите в тях. – Собственост и право, 2001, № 4, 14–20.

Ковачева, Аделина. Административно-съдебни производства пред окръжен съд, предвидени в ЗСПЗЗ и ППЗСПЗЗ. – Администр. правосъдие, 2001, № 2, 5–17.

Ковачева, Аделина. Административното правораздаване в областта на приватизацията и възлагането на обществените поръчки. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, 23–30.

Ковачева, Диана. Международноправни актове за борба с корупцията и влиянието им върху законодателството на Република България. – Правна мисъл, 2001, № 3, 81–92.

Ковачева, Диана. Създаването на Международния наказателен съд – нов етап в развитието на международното право. – Правна мисъл, 2001, № 1, 52–71.

Коджабашев, Михаил. Конкуренцията – същност и нормативна основа. – Данъчна практика, 2001, № 3, 64–66.

Койчева, Албена. Договор за издръжка и гледане, когато приобретателят на имота и длъжник по изпълнението на алеаторното задължение почине. – Собственост и право, 2001, № 4, 45–50.

Койчева, Албена. За някои проблеми по обезпечението на иска. – Собственост и право, 2001, № 6, 5–11.

Койчева, Албена. Наследяване на предприятието на едноличен търговец. – Собственост и право, 2001, № 9, 47–52.

Колев, Станислав. Актуални въпроси и проблеми на митническото законодателство във връзка с представителството пред митническата администрация и митническото агентство. – Финанси и право, 2001, № 11, 85–88.

Колев, Тенчо. Относно Решение № 13 от 29 май 2001 г. на Конституционния съд. – Съвременно право, 2001, № 5, 85–90.

Коспартов, Стефан. Институционално взаимодействие в процеса на европейската интеграция. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 163–176.

Костадинов, Йоан. Необходимост от укрепване и разширяване на самостоятелността на общините. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 177–180.

Костадинова, Яна. Лизингът като търговска сделка. – Данъчна практика, 2001, № 3, 30–34.

Костадинова, Яна. Правото на информация според измененията в Кодекса на труда. – Данъчна практика, 2001, № 8, 47–51.

Костадинова, Яна. Правото на информация според измененията в Кодекса на труда в светлината на социалното право на Европейския съюз. – Съвременно право, 2001, № 4, 76–88.

Костов, Димитър. Държавен служител и условия на заемане на държавна служба. – Администр. правосъдие, 2001, № 2, 18–27.

Костов, Димитър. Касационното производство пред Върховния административен съд. – Администр. правосъдие, 2001, № 4, 24–32.

Костов, Енчо. Правоотношенията „кмет – полицейски орган“ при осигуряване на обществения ред. – Съвременно право, 2001, № 2, 45–54.

Костова, Мариана. Някои проблеми относно недействителността на търговските дружества по чл. 70 от Търговския закон. – Съвременно право, 2001, № 3, 30–36.

Костова, Мариана и Кръстьо Кръстев. Относно недействителността на решенията на органите на търговските дружества. – Съвременно право, 2001, № 6, 18–31.

Костова, Мариана. Правното положение на синдика и предявяването на вземанията според измененията и допълненията на глава 42 и глава 43 от Търговския закон. – Съвременно право, 2001, № 1, 34–40.

Костова, Мария. Естественото право в De legibus и De re publica на Цицерон (през погледа на модерните теории). – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 89–98.

Кралева, Румяна. За правото на социална помощ. – Труд и право, 2001, № 4, 60–62.

Крумова, Ирена. Правен статут на лицата, упражняващи частна медицинска практика. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 4, 26–30.

Кръстева, Детелина. Антидъмпингови и изравнителни мита. – Пазар и право, 2001, № 6, 54–59.

Кръстева, Детелина. Процедури и правила за налагане на антидъмпингови и компенсаторни мита. – Пазар и право, 2001, № 7, 36–41.

Кукушев, Костадин и Мария Маркова. Правна регламентация на промишления дизайн в България. – Собственост и право, 2001, № 5, 65–73.

Кулишев, Любен. Заслужена почит към паметта на голям български учен в областта на международното право. – Юридически свят, 2001, № 1, 188–192.

(90 год. от рожд. на проф. В. Кутиков.)

Куртева, Стойка и Юлия Стойкова. За вписването на решенията на поземлената комисиция. – Собственост и право, 2001, № 2, 24–28.

Куртева, Стойка. Картата на възстановената собственост. – Собственост и право, 2001, № 3, 23–25.

Куртева, Стойка. Промените в Закона за възстановяване на собствеността върху горите и земите от горския фонд. – Собственост и право, 2001, № 4, 22–26.

Къндева, Емилия. Договорите за концесии и обществени поръчки: административноправен анализ в контекста на европейското законодателство. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 99–141.

Къндева, Емилия. Европейски стандарти и практика в административноправната уредба на държавните служители. – Юрид. сб. - БСУ, 2001, т. XII, 11–50.

Къндева, Емилия и Богдан Йорданов. Правен режим на държавната служба. – Администр. правосъдие, 2001, № 6, 124–125.

Къндева, Емилия. Подготовката на администрацията за европейска интеграция – значението на правното обучение. – Юрид. сб. - БСУ, 2001, т. XII, 151–162.

Къндева, Емилия. Регионално развитие: актуални административни аспекти. – Правна мисъл, 2001, № 4, 3–22.

Кюмюрджиев, Димитър. Картелите – правна рамка и практика на Комисията за защита на конкуренцията. – Търг. право, 2001, № 1, 53–63.

Кюмюрджиев, Димитър. Политика на защита на конкуренцията – поглед отвътре. Ня-

кои необходими изменения в правната рамка и в практиката на Комисията за защита на конкуренцията за ускоряване на преговорите с Европейския съюз. – Търг. право, 2001, № 6, 5–13.

Лазаров, Кино. Някои въпроси на имуществената отговорност за вреди от незаконосъобразна административна дейност. – В: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 143–150.

Лазаров, Кино. Въпроси на съдебното обжалване по Закона за административното производство. – Администр. правосъдие, 2001, № 1, 16–25.

Лазаров, Кино. Обвързана компетентност и оперативна самостоятелност (Анализ на съдебната практика). – Правна мисъл, 2001, № 3, 93–97.

Лазаров, Кино. Обхват на съдебния контрол върху обжалвания административен акт според практиката на Върховния административен съд. – Адвокатски преглед, 2001, № 5–6, 52–54.

Лазаров, Кино. Основания за отмяна на административните актове и правомощия на съда в административния процес (анализ на практиката на Върховния административен съд). – Юридически свят, 2001, № 2, 190–197.

Лалева, Пепа. Изисквания към синдика и назначаване на постоянния синдик при новите законодателни положения по ТЗ. – Пазар и право, 2001, № 2, 42–49.

Лалева, Пепа. Освобождаване на синдика. Служебен синдик, правомощия на синдика и отчетност. – Пазар и право, 2001, № 4, 47–54.

Лалева, Пепа. Принципит за публичност в производството по несъстоятелност. Уведомяване и вписване. – Пазар и право, 2001, № 12, 42–50.

Лалева, Пепа. Усъвършенстване на оздравителното производство на търговец в открито производство по несъстоятелност. – Пазар и право, 2001, № 1, 36–43.

Ланджев, Борис. Придобиване на собствени акции от страна на акционерното дружество и правото на членство в него. – Пазар и право, 2001, № 1, 13–18.

Ланджев, Борис. Социални права на акционерера. – Пазар и право, 2001, № 8, 9–12.

Ланджев, Иван. Критика на Закона за електронния документ и електронния подпис. – Пазар и право, 2001, № 7, 11–19.

Левиев, Даниел. Суперфиция по ЗС и ЗУТ. – Собственост и право, 2001, № 6, 33–38.

Либерман, Едуард. Обжалването на административен акт: процедурни въпроси. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, 67–75.

Лозев, Емил. Авторски права върху забранени от закона произведения. – Собственост и право, 2001, № 7, 63–66.

Лозев, Емил. Авторскоправна закрила на части от произведения. – Собственост и право, 2001, № 2, 61–66.

Лозев, Емил. Правен режим на „необекти“ на авторското право. – Собственост и право, 2001, № 5, 60–64.

Лозев, Емил. Право на авторство. – Собственост и право, 2001, № 8, 55–59.

Лозев, Емил. Правото на автора на достъп до произведението му. – Собственост и право, 2001, № 12, 61–66.

Лучников, Светослав. Професор Апостолов и правната херменевтика. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 151–160.

Лъороа, Мишел. Административното правораздаване и спазване на правилата за справедлив процес, предписани в чл. 6 на Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, 59–66.

Лъороа, Мишел. Съдебни компетенции на административния отдел към държавния съвет на Белгия. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, 45–58.

Лялев, Георги. Договорна уредба на конкурентните отношения в персоналните търговски дружества. – Търг. право, 2001, № 6, 14–35.

Малчев, Антон. Дисциплинарна отговорност на държавния служител. – Труд и право, 2001, № 8, 36–38.

Малчев, Антон. Договор за гледане и издръжка. – Собственост и право, 2001, № 2, 53–55.

Малчев, Антон. Контролът върху дейностите за устройството на територията. – Собственост и право, 2001, № 9, 38–40.

Малчев, Антон. Наследява ли се фирмата на едноличен търговец. – Собственост и право, 2001, № 1, 53–55.

Малчев, Антон. Някои от рисковете на договорите за наем. – Собственост и право, 2001, № 8, 46–48.

Малчев, Антон. Основания за прекратяване на служебното правоотношение. – Труд и право, 2001, № 9, 31–34.

Малчев, Антон. Отпуск на държавния служител. – Труд и право, 2001, № 2, 29–32.

Малчев, Антон. Преминаване през чужди поземлени имоти. – Собственост и право, 2001, № 6, 38–41.

Малчев, Антон. Учредяване и прехвърляне на право на строеж. – Собственост и право, 2001, № 2, 37–39.

Манев, Никола. За мястото на прокуратурата при осъществяване на държавната власт. – Съвременно право, 2001, № 3, 21–29.

Манев, Никола. Още по въпроса за защита на свидетелите в производството по наказателни дела. – Правна мисъл, 2001, № 3, 43–48.

Маринова, Гургана. Споразумението и основните начала на българския наказателен процес. – Правна мисъл, 2001, № 2, 51–64.

Маринова, Диана. Сбирка на Българската асоциация по сравнително право. – Правна мисъл, 2001, № 4, 114–115.

Марков, Методи. Възлагане на обществени поръчки – понятие, уредба и значение за конкуренцията. – В: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 161–184.

Марков, Методи. Гаранции и депозити при конкурсни и тръжни процедури. – Пазар и право, 2001, № 11, 16–21.

Марков, Методи. За качеството на органа по чл. 3 ЗППДОП при сключването и изпълнението на приватизационния договор. – Собственост и право, 2001, № 5, 77–84.

Марков, Методи. Извършване на стопанска дейност от юридически лица с нестопанска цел. – Пазар и право, 2001, № 2, 34–41.

Марков, Методи. Някои въпроси при възлагане на малки обществени поръчки. – Пазар и право, 2001, № 8, 23–29.

Марков, Методи. Продажба на движими вещи – частна държавна собственост. – Собственост и право, 2001, № 12, 5–11.

Марков, Методи. Развитие на конституционното понятие за собствеността. – Собственост и право, 2001, № 8, 5–11.

Марков, Методи. Разпореждане с наследствен имот преди делбата. – Собственост и право, 2001, № 3, 41–48.

Марсело, Дейвид. Етични и политически измерения на законотворчеството. – Адвокатски преглед, 2001, № 11, 4–26.

Матева-Стоянова, Екатерина. Европейското обединение, основано на общ икономически интерес, и някои форми за ограничаване на конкуренцията в Европейската общност. – Търг. право, 2001, № 1, 14–30.

Международен симпозиум „Административно правораздаване и Европейска конвенция за правата на човека“. – Администр. правосъдие, 2001, № 4, 3–22.

Мермерска, Людмила. Нови моменти при данъчното преобразуване на финансовия резултат по реда на ЗКПО. – Финанси и право, 2001, № 3, 15–19.

Мингов, Емил. За състоянието на правната уредба на администрацията и на държавния служител. – Съвременно право, 2001, № 4, 15–28.

Мингов, Емил. Понятията „неработоспособност“ и „нетрудоспособност“ в българското осигурително законодателство. – Съвременно право, 2001, № 2, 22–33.

Минков, Живко. За въвеждане на европейските социални норми в българското законодателство и практика. – Международн. отношения, 2001, № 4, 35–42.

Минкова, Ганета. Данъчна декларация по чл. 51, ал. 1 ЗКПО за 2000 г. – Финанси и право, 2001, № 2, 8–15.

Минкова, Ганета. Данъчно третиране по реда на ЗКПО на заплащането на обучение. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 6, 3–8.

Минкова, Ганета. Изменения и допълнения в ЗКПО. – Финанси и право, 2001, № 1, 13–19.

Минкова, Ганета. Кой може да иска прихващане или връщане на недължимо плате-

ни данъци, когато те са внесени от трето лице, а не от данъчния субкт. – Финанси и право, 2001, № 11, 54–57.

Минкова, Ганета. Лихвите върху допълнителните парични вноски, получени по реда на чл. 134, ал. 3 от Търговския закон, са облагаем доход. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 8, 13–17.

Минкова, Ганета. Преференции при начисляване на данък върху печалбата и данък за общините. – Финанси и право, 2001, № 5, 9–18.

Минкова, Ганета. Прихващане или връщане на недължимо внесени суми за данъчни задължения и за задължения към ДОО. – Финанси и право, 2001, № 12, 47–49.

Митов, Георги. Процесуални проблеми в производството по дела за престъпления по член 227б НК. – Съвременен право, 2001, № 4, 55–62.

Михайлов, Андрей. Наказателноправна характеристика на тероризма. – Съвременен право, 2001, № 3, 111–118.

Михайлова, Марина. Правораздавателен контрол, упражняван от ВАС по действащи закони в РБ, свързани с гарантиране правата на човека съгласно ЕКПЧ. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, 12–22.

Младенов, Никола. Клауза за толеранс при изпълнение по количество. – Пазар и право, 2001, № 9, 19–22.

Младенов, Никола. Търговска покупко-продажба за покритие и обезщетение за разлика в цените (чл. 323 ТЗ). – Пазар и право, 2001, № 12, 16–19.

Мониторинг на процеса на присъединяване към Европейския съюз: Независимост на съдебната власт (доклад за България). – Администр. правосъдие, 2001, № 6, 5–39.

Монова, Аксения. Възникване и прекратяване на данъчното задължение – чл. 15 и чл. 16 от Закона за местните данъци и такси. – Финанси и право, 2001, № 12, 44–47.

Мръчков, Васил. Критичен преглед на практиката на Върховния касационен съд по трудови спорове през 2000 г. – Юридически свят, 2001, № 2, 155–189.

Мръчков, Васил. Обща характеристика на промените в Кодекса на труда. – Правна мисъл, 2001, № 4, 47–63.

Мръчков, Васил. Развитие на колективното трудово право. – Съвременен право, 2001, № 5, 7–20.

Мръчков, Васил. Тристранното сътрудничество в конвенциите и препоръките на Международната организация на труда. – Правна мисъл, 2001, № 2, 65–85.

Найденев, Борислав. Кредитиране на Европейската банка за възстановяване и развитие. – Пазар и право, 2001, № 6, 60–68.

Найденев, Борислав. Обезсилване на налични акции при разваляне на приватизационен договор. – Пазар и право, 2001, № 10, 55–58.

Н. К. 15 години от създаването на Българската асоциация по философия на правото и социална философия. – Юридически свят, 2001, № 1, 193–194.

Наумова, Стефка. Световен форум по социология на правото „Law in Action“. – Правна мисъл, 2001, № 4, 105–110.

Начало на мандата на Народното събрание (Досие на конституционно дело № 5 от 2001 г.). – Юридически свят, 2001, № 2, 134–145.

Начева, Снежана. Конституцията и по-редната социално-политическа трансформация. – Юридически свят, 2001, № 2, 106–110.

Неновски, Нено. За началото на мандата на Народното събрание. – Съвременен право, 2001, № 1, 76–83.

Неновски, Нено. За точния смисъл на термините „статус“ и „статут“. – Юридически свят, 2001, № 1, 142–144.

Неновски, Нено. Конституцията от 1991 г. – по-висока степен в конституционното развитие на България. – Юридически свят, 2001, № 2, 97–99.

Неновски, Нено. Пак за началото на мандата на Народното събрание (отговор на една критика). – Юридически свят, 2001, № 2, 146–154.

Неновски, Нено. Правни изследвания в памет на един голям юрист: професор Иван Апостолов. – Съвременен право, 2001, № 2, 115–118.

Неновски, Нено. Юриспруденцията на Конституционния съд на Руската федерация в систематични сборници. – Юридически свят, 2001, № 1, 185–187.

Нешков, Трифон. Социалното осигуряване в Австрия. – Търг. право, 2001, № 6, 66–74.

Нинева, Смела. Действие на колективния трудов договор, сключен преди изменението и допълненията на КТ. – Труд и право, 2001, № 6, 15–16.

Нинева, Смела. Трудов и осигурителен стаж на съдебните кандидати. – Труд и право, 2001, № 1, 27–28.

Нинева, Смела. Установяване на трудов стаж по съдебен ред. – Труд и право, 2001, № 3, 33–35.

Орсов, Златимир. Придобивни основания по Закона за обезщетяване на собственици на одържавени имоти. – Съвременно право, 2001, № 4, 63–75.

Павлов, Георги. Възражения при менителничното поръчителство. – Търг. право, 2001, № 2, 48–53.

Павлов, Георги. Иск за неоснователно обогатяване в менителничното право. – Търг. право, 2001, № 6, 36–41.

Павлов, Николай. Коментар на Наредбата за регистъра на лицата, правоспособни да извършват дейности по кадастъра. – Собственост и право, 2001, № 4, 38–40.

Павлова, Мария. За неравноправните клаузи в договори с потребителите. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 233–241.

Панайотова, Люба. Придобиване на вещни права върху недвижими имоти от чужденци и чуждестранни юридически лица. – Собственост и право, 2001, № 1, 12–21.

Панайотова, Люба. По някои въпроси на подобренията във вещното право. – Собственост и право, 2001, № 6, 24–30.

Панев, Байчо. Правни и криминологични проблеми относно контрола над общоопасните средства. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 65–72.

Панева, Лиляна. Договаряне на лихви и неустойки при продажби с отложено плащане. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 9, 53–56.

Панева, Лиляна. Доставка CIF – уговорено пристанище в местоназначението. – Пазар и право, 2001, № 11, 41–44.

Панева, Лиляна. Доставките по Инкотермс'2000 и елементите на договорната цена. – Пазар и право, 2001, № 1, 52–55.

Панева, Лиляна. Международната продажба FCA съгласно Инкотермс' 2000. – Пазар и право, 2001, № 2, 50–54.

Панева, Лиляна. Международната сделка FAS и новото в нейните правила. – Пазар и право, 2001, № 9, 46–50.

Панева, Лиляна. Производство по принудителното събиране на държавните вземания, възложени на митническите органи. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 3, 58–59.

Парушева, Диана. Някои възможности за контрол и ограничаване дейността на управителя на ООД. – Пазар и право, 2001, № 6, 5–10.

Парушева, Диана. Последници от производството по несъстоятелност във връзка с правоспособността на лицата. – Пазар и право, 2001, № 11, 33–40.

Парушева, Диана. Относно възможността за плащане на остатъчната цена при приватизация на обекти – общинска собственост, с книжа, емитирани по ЗОСОИ. – Собственост и право, 2001, № 11, 72–77.

Парушева, Диана. Още едно становище във връзка с възможността дружествен дял да бъде обект на обезпечение и принудително изпълнение. – Пазар и право, 2001, № 2, 5–7.

Паунов, Станимир. Необходимост от дискусия за предефиниране на предмета на административното право. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 201–210.

Паунов, Станимир. Частното висше училище като юридическо лице. – Съвременно право, 2001, № 6, 58–67.

Пашке, Мариан. Търговското право под влиянието на европейското право. – Съвременно право, 2001, № 1, 51–65.

Пендичев, Весел. Особенности на собствеността и оценка на секретни заявки и патенти. – Собственост и право, 2001, № 2, 67–69.

Пендичев, Весел. Поражда ли частицата „еко“ право на собственост. – Собственост и право, 2001, № 5, 74–76.

Пенов, Сашо. Определяне на лихви по чл. 144 от ДПК и чл. 1 от Закона за лихвите върху данъци, такси и други държавни вземания. – Адвокатски преглед, 2001, № 11, 36–40.

Пенчев, Георги. Българското екологично законодателство: възможности за инвестиции. – Търг. право, 2001, № 6, 42–47.

Пенчев, Георги. Екологичната политика на Република България: някои проблеми и перспективи. – Съвременно право, 2001, № 5, 62–68.

Пенчева, Цвета. Прекратяване на трудовия договор по инициатива на работодателя срещу уговорено обезщетение (чл. 331 КТ). – Съвременно право, 2001, № 3, 103–110.

Пет години от възстановяването на Върховния административен съд. – Администр. правосъдие, 2001, № 5, 5–24.

Петканов, Георги. Отсрочване и разсрочване на данъчните задължения. – Съвременно право, 2001, № 2, 7–21.

Петканов, Георги. Прихващане и връщане на недължимо платени данъчни задължения. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 243–262.

Петков, Георги. Данъчно третиране на командировъчните пари. – Финанси и право, 2001, № 12, 9–12.

Петков, Симеон Н. Българската адвокатура. – Адвокатски преглед, 2001, № 5–6, 16–48.

Петкова, Аспасия. Осигурителни вноски върху социалните разходи. – Труд и право, 2001, № 3, 39–40.

Петкова, Цанка. Основни положения в договора за патентно коопериране. – Собственост и право, 2001, № 11, 64–70.

Петров, Владимир. Бързо производство за възстановяване на отнето чрез насилие или по скрит начин владение. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 263–278.

Попов, Димитър. Да възродим и вдъхнем нов живот на българската кооперация. – Търг. право, 2001, № 6, 82–86.

Попов, Петко. Допълнителна парична вноска в търговските дружества и в кооперациите. – Правна мисъл, 2001, № 2, 31–40.

Попов, Петко. Законът за юридическите лица с нестопанска цел и Сдружението на приятелите на кооперацията в България. – Търг. право, 2001, № 4, 76–77.

Попов, Петко. Изменения в статуса на органите по търговска несъстоятелност. – Пазар и право, 2001, № 6, 49–54.

Попов, Петко. Откриване на производството по търговска несъстоятелност. – Пазар и право, 2001, № 4, 43–47.

Попов, Петко. Правни аспекти на гражданското дружество. – Търг. право, 2001, № 2, 32–39; № 3, 25–36.

Попова, Валентина. Възражението за прихващане и международната подведомственост. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 279–287.

Попова, Валентина. Относно разрешението в ТР № 1/2000 г. на ВКС за предявяването на възражението за прихващане във въззивното производство. – Търг. право, 2001, № 1, 37–48.

Попова, Валентина. Преклудиращо действие на силата на пресъдено нещо при непредвявяване на възражение на прихващане. – Пазар и право, 2001, № 8, 32–38.

Попова, Валентина. Прекъсване и спиране на давността при предявяване на възражение за прихващане. – Пазар и право, 2001, № 4, 32–39.

Попова, Солунка. Поправянето на вещта, способ за отстраняване на недостатъка на продаваната вещь – кратък сравнителен анализ в българското и гръцкото право. – Търг. право, 2001, № 5, 72–79.

Попова, Солунка. Прехвърляне право на собственост и отговорност за недостатъци – кратък анализ в българското и гръцкото право. – Търг. право, 2001, № 2, 89–100.

Правен статут на държавните служители в Европа. – Администр. правосъдие, 2001, № 4, 103–124.; № 5, 121–139; № 6, 125–139.

Прокопиева, Вася. Нови моменти в ликвидационното производство след изменението

на Търговския закон през 2000 г. – Пазар и право, 2001, № 2, 8–12.

Прокопиева, Вася. Относно правото на възнаграждение на търговския представител. – Пазар и право, 2001, № 6, 15–18.

Прокопиева, Вася. Спорни въпроси при наследяване на дружествен дял в ООД. – Пазар и право, 2001, № 10, 5–9.

Радусев, Радослав. Проблем в практиката, свързан с обезщетението за неизползван годишен отпуск по чл. 224, ал. 1 от Кодекса на труда. – Съвременно право, 2001, № 6, 52–57.

Ранкова, Димана. Търговото предлагане за закупуване или замяна на акции в публични дружества. – Пазар и право, 2001, № 11, 45–52.

Рачев, Симеон. Правни последици от напускането на единия от двамата съдружници на събирателното дружество. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 9, 20–21.

Рашева, Мариана. Закрила на общоизвестните марки. – Собственост и право, 2001, № 1, 67–71.

Рашева, Мариана. Разгласяването на техническа информация по Интернет и нейното влияние върху патентоспособността на изобретенията. – Собственост и право, 2001, № 12, 66–72.

Рашков, Рашко. Трансформационна теория и трансформационна практика. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 73–82.

Рекиш, Едуин. Кой определя обществения интерес. – Правна мисъл, 2001, № 2, 86–96.

Рико-Перес, Франсиско. Екологията в Испанския граждански кодекс. (Прев. от исп. А. Шопов). Рез. англ. ез. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 289–303.

Розанис, Соломон. Въззивно обжалване. – Собственост и право, 2001, № 1, 39–50.

Розанис, Соломон. За владението, придобито въз основа на предварителен договор. – Собственост и право, 2001, № 3, 35–40.

Розанис, Соломон. Извършване на делбата на съсобствено жилище. – Собственост и право, 2001, № 5, 52–58.

Розанис, Соломон. Искът по чл. 12, ал. 2 ЗН. – Собственост и право, 2001, № 2, 40–45.

Розанис, Соломон. Отмяна на дарението. – Собственост и право, 2001, № 12, 40–45.

Розанис, Соломон. Оценката на имотите при делбата. – Собственост и право, 2001, № 8, 40–45.

Розанис, Соломон. Писмена форма на процесуалните действия. – Собственост и право, 2001, № 7, 42–47.

Розанис, Соломон. Подмяна на съдружник в събирателно дружество. – Пазар и право, 2001, № 10, 14–16.

Розанис, Соломон. Приемство в делбения процес. – Собственост и право, 2001, № 9, 41–46.

Розанис, Соломон. Спогодбата в производството за съдебна делба. – Собственост и право, 2001, № 11, 40–45.

Розанис, Соломон. Съсобственост и другарство в процеса. – Собственост и право, 2001, № 6, 41–47.

Розанис, Соломон. Съществени процесуални правила. – Собственост и право, 2001, № 4, 40–44.

Русев, Валентин и Георги Горанов. Производство по манифестирането на внасяните стоки. – Финанси и право, 2001, № 1, 81–84.

Русев, Валентин. Решенията на митническите органи. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 9, 59–65.

Русев, Кристиан. Уреждане на международни търговски спорове в правната уредба на Световната стопанска организация. – Съвременно право, 2001, № 1, 95–104.

Русков, Росен. Акценти по някои административнонаказателни разпоредби по ЗДДС. – Финанси и право, 2001, № 11, 39–44.

Русков, Росен. Доставка при условията на комисионен договор. – Финанси и право, 2001, № 4, 34–39.

Русков, Росен. ЗДДС и продажби на публична продан. – Финанси и право, 2001, № 12, 33–39.

Русков, Росен. Някои аспекти на чл. 109, ал. 11 – 14 ДПК. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 9, 7–11.

Русчев, Иван. Симулация в сделката. Едностранно подставяне. – Собственост и право, 2001, № 2, 12–19.

Русков, Росен. Специалната регистрация по чл. 125 от ЗДДС. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2001, № 8, 5–8.

Русчев, Иван. Завет на чужда вещ. – Собственост и право, 2001, № 4, 5–13.

Русчев, Иван. Изменение и прекратяване на концесионния договор – хипотези и компетентни органи. – Собственост и право, 2001, № 7, 5–15.

Русчев, Иван. Търговската продажба – приложение. – Пазар и право, 2001, № 7, 65–67.

Русчев, Иван. Частична недействителност на правната сделка. – Пазар и право, 2001, № 3, 14–20.

Саракинов, Георги. В какви случаи и по какъв начин се поставя знакът за авторско право върху печатните издания. – Собственост и право, 2001, № 6, 53–58.

Саракинов, Георги. Нови законоположения при авторското право върху филмите. – Собственост и право, 2001, № 1, 64–66.

Саракинов, Георги и Ганета Минкова. Облагане на авторско възнаграждение на чуждестранно лице. – Финанси и право, 2001, № 3, 20–21.

Саракинов, Георги. Типовите форми на договори като обект на правна закрила. – Собственост и право, 2001, № 11, 52–54.

Сарафов, Павел. Допустимост и правна сила на договорните клаузи за непрехвърлимост на собствеността. – Търг. право, 2001, № 2, 70–82.

Сарафов, Павел. Още веднъж за правната същност на ипотеката. – В: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 305–323.

Сарафов, Павел. Понятието „собственост“ според Конституцията. – Съвременно право, 2001, № 6, 7–17.

Семинар за ролята на административно-правораздаване за укрепването на правова-та държава. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, с. 5.

Сербезова, Стойна. Ограничена имуществена отговорност. – Труд и право, 2001, № 1, 29–31.

Сербезова, Стойна. Трудов или граждански договор. – Труд и право, 2001, № 6, 12–14.

Сербезова, Стойна. Трудов договор, сключен за определен срок. – Труд и право, 2001, № 11, 8–11.

Сербезова, Стойна. Уволнение поради болест. – Труд и право, 2001, № 1, 23–26.

Сивков, Цветан. Функции, компетентност и актове на органите на държавно управление и съотношението между тях. – Съвременно право, 2001, № 3, 53–65.

Сивков, Цветан. Правосубектност на общината. – Адвокатски преглед, 2001, № 11, 27–35.

Симеонов, Истилиян. Правна същност и подоходно облагане на възнагражденията по договорите за франчайзинг. – Финанси и право, 2001, № 4, 23–30.

Симеонова, Стефанка. Трудоустройство на държавен служител. – Труд и право, 2001, № 12, 22–27.

Славов, Петьо. Имитация на произход по чл. 33, ал. 1 ЗЗК. – Пазар и право, 2001, № 3, 49–52.

Славов, Петьо. Особени случаи на фактически монопол – предпоставка за злоупотреба по чл. 18 ЗЗК. – Пазар и право, 2001, № 10, 65–70.

Славова, Мария. Мълчаливият отказ на администрацията. – Юридически свят, 2001, № 2, 198–203.

Славова, Мария. Обнова на юридическото образование. – Съвременно право, 2001, № 5, 101–106.

Славова, Мария. Правната клиника на Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Кл. Охридски“ – година втора. – Съвременно право, 2001, № 2, 106–114.

Славчев, Здравко. Жалба за бавност в данъчния процес. – Администр. правосъдие, 2001, № 5, 49–56.

Славчев, Здравко. Съдебният контрол в данъчния процес. – Администр. правосъдие, 2001, № 6, 56–62.

Сотиров, Иван. Видове нотариални актове и други документи за собственост върху недвижими имоти. – Собственост и право, 2001, № 11, 12–16.

Сотиров, Иван. Държавният служител има право на съдебна защита. – Труд и право, 2001, № 7, 30–34.

Сотиров, Иван. Закриването на едноличен търговец става от съда. – Пазар и право, 2001, № 2, 13–15.

Сотиров, Иван. За правната природа на актовете за държавната и общинска собственост. – Собственост и право, 2001, № 8, 12–17.

Сотиров, Иван. Застроителен и регулационен план се обжалва пред съд. – Собственост и право, 2001, № 5, 42–45.

Сотиров, Иван. Защита срещу незаконно прекратяване на служебното правоотношение. – Труд и право, 2001, № 6, 36–41.

Сотиров, Иван. Нотариалният акт не пази собствеността винаги. – Собственост и право, 2001, № 1, 56–60.

Сотиров, Иван. Ползване и съсобственост на семейното жилище след развод. – Собственост и право, 2001, № 2, 46–49.

Сотиров, Иван. Ремонт и поддържане на общите части в етажната собственост. Съсобственост между частни лица с държавата или община. – Собственост и право, 2001, № 3, 14–21.

Сотиров, Иван. Юридическите лица не могат да обжалват реституцията по Закона за обезщетяване на собственици на одържавени имоти. – Собственост и право, 2001, № 9, 16–19.

Спасов, Борис. Достойнството като конституционно понятие. – Съвременен право, 2001, № 1, 17–25.

Спасов, Борис. Един неуспял опит за ревизия на Конституцията. – Съвременен право, 2001, № 4, 7–14.

Спасов, Борис. За конституционализма. – Юридически свят, 2001, № 1, 28–36.

Спасов, Борис. Размисли по темата за парламентарната опозиция. – Юридически свят, 2001, № 2, 11–16.

Спасов, Георги. За лихвата при договора за банков кредит. – Във: Правни изследва-

ния в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 325–340.

Спасов, Красимир. Дарението не бива да накърнява запазената част на наследството. – Собственост и право, 2001, № 1, 51–52.

Спасов, Красимир. За протеста на запис на заповед. – Пазар и право, 2001, № 10, 34.

Средкова, Красимира. Допълнителни задължения на държавния служител по чл. 21, ал. 3 ЗДСл. – Труд и право, 2001, № 3, 16–20; № 4, 33–36.

Средкова, Красимира. Запазване на трудовите правоотношения на медицинските специалисти при преобразуване на лечебните заведения. – Труд и право, 2001, № 8, 5–8.

Средкова, Красимира. Общи основания за прекратяване на служебното правоотношение. – Труд и право, 2001, № 2, 18–24.

Средкова, Красимира. Обявяване на конкурс по силата на закон. – Труд и право, 2001, № 11, 5–8.

Средкова, Красимира. Принципът на недопустимост на дискриминацията по етнически или расов признак според Директива 2000/43/ЕС от 29 юни 2000 г.. – Юридически свят, 2001, № 1, 154–163.

Средкова, Красимира. Промяна на работодателя според измененията на Кодекса на труда от март 2001 г. – Труд и право, 2001, № 9, 5–8.

Средкова, Красимира. Развитие на производствената функция на трудовото право чрез правната уредба на работното време. – Юридически свят, 2001, № 2, 17–43.

Средкова, Красимира. Удължаване на работния ден. – Съвременен право, 2001, № 3, 7–20.

Средкова, Красимира. Трудовите договори за определен срок според измененията в Кодекса на труда от м. март 2001 г. – Труд и право, 2001, № 6, 5–7.

Стайков, Севдалин. Различия между основанията за отвод на решаващия арбитражен орган и основанията за отмяна на арбитражното решение по чл. 47, ал. 1 ЗМТА. – Пазар и право, 2001, № 1, 33–35.

Стайков, Севдалин. Участие на трети лица в арбитражния процес. – Пазар и право, 2001, № 11, 27–30.

Сталев, Живко. Същност на Конституционния съд. – Юридически свят, 2001, № 1, 11–27.

Сталев, Живко. Тълкуване на Конституцията от Конституционния съд въз основа на чл. 149, ал. 1, т. 1 от Конституцията. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 341–352.

Стамболиева, Илка. Втора среща на Кръглата маса „Правни средства за борба с корупцията“. – Правна мисъл, 2001, № 4, 112–113.

Стамболиева, Илка. Кръгла маса „Правни средства за борба с корупцията“. – Правна мисъл, 2001, № 3, 110–111.

Станева, Анна. Неуместна законодателна намеса в материята на наследяването. – Съвременно право, 2001, № 3, 81–87.

Станин, Манол. Закон и обичай в частното право. – Търг. право, 2001, № 6, 75–81.

Становище на ВАС по проектирани промени в Закона за съдебната власт. – Адвокатски преглед, 2001, № 10, 3–5.

Станчева-Минчева, Весела. Приложим закон към застрахователните договори с международен елемент в областта на имущественото застраховане според европейското наднационално законодателство. – Търг. право, 2001, № 2, 13–31.

Станчева-Минчева, Весела. Приложим закон към потребителските договори с международен елемент. – Търг. право, 2001, № 4, 24–37.

Станчева-Минчева, Весела. Сравнителен анализ на правния режим на акциите с привилегия за обратно изкупуване и на акциите на инвестиционното дружество от отворен тип. – Пазар и право, 2001, № 4, 56–66.

Станчева-Минчева, Весела. Чуждестранни инвестиции според Закона за публичното предлагане на ценни книжа. – Съвременно право, 2001, № 3, 37–52.

Статус на международните пактове за правата на човека. – Администр. правосъдие, 2001, № 5, 35–48.

Стефанов, Стефан. Абстрактни ли са ментелничните сделки. – Търг. право, 2001, № 4, 38–59.

Стефанов, Стефан. Допустимо ли е обезпечаване на иска пред Върховния касационен съд (критични бележки към т. 7 на ТР № 1/2001 г. на ОСГК на ВКС). – Търг. право, 2001, № 6, 48–65.

Стефанов, Стефан. Новото развитие на европейската патентна система. – Правна мисъл, 2001, № 2, 41–50.

Стефанов, Стефан. Предимства и рискове в присъединяването на България към Европейския съюз. – Международ. отношения, 2001, № 4, 11–22.

Стефанов, Стефан. Смисъл и приложно поле на изискването за основание на сделките. – Търг. право, 2001, № 5, 36–58.

Стоева, Ирина. Някои особености на КАРГО застраховането. – Финанси и право, 2001, № 8, 68–74.

Стоилов, Янаки. Конституция на държавата и на обществото. – Юридически свят, 2001, № 2, 115–116.

Стойкова, Юлия. Законът за сдруженията за напояване. – Собственост и право, 2001, № 5, 20–23.

Стойкова, Юлия и Стойка Куртева. Изменения в режима на промяна на предназначението на земеделските земи за неземеделски нужди. – Собственост и право, 2001, № 9, 20–25.

Стойчев, Красен. За основанието и характера на преддоговорната отговорност. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 352–373.

Стойчев, Красен. За промените в правния режим на ипотеката (няколко кратки бележки). – Търг. право, 2001, № 3, 5–12.

Стойчев, Стефан. Еволюцията на изпълнителната власт в монархията и републиката при зараждането на парламентаризма. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 375–405.

Стойчев, Стефан. „Ненормативните“ и „тълкувателните“ закони. – Съвременно право, 2001, № 1, 6–16.

Стойчев, Стефан. Още за началото на мандата на Народното събрание. – Съвременно право, 2001, № 2, 55–60.

Стоянов, Венцислав. Вписвания в имотния регистър. – Правна мисъл, 2001, № 2, 16–30.

Стоянов, Венцислав. Нови моменти в дворищните регулации. – Собственост и право, 2001, № 2, 32–36.

Стоянов, Венцислав. Някои аспекти на ипотеката. – Собственост и право, 2001, № 7, 23–29.

Стоянов, Иван. Извършване на банкови сделки без разрешение. – Финанси и право, 2001, № 4, 5–10.

Стоянова-Матеева, Екатерина. Правна същност на договора за управление на приватизиращо се предприятие с клауза за изкупуване или продажба на трети лица по чл. 34, ал. 1, т. 2 ЗППДОП. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 185–232.

Стоянова, Пепа. За месечната държавно-общинска публична собственост съгласно чл. 96 от Закона за водите. – Собственост и право, 2001, № 9, 10–15.

Сукарева, Златка. Гаранционна отговорност на производителя по Закона за защита на потребителите и за правилата за търговия. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 407–418.

Сукарева, Златка. Форма и разновидност на общите условия на договорите. – Съвременно право, 2001, № 4, 45–54.

Таков, Кристиан. Абстрактните сделки в светлината на понятията за абстрактност и каузалитет. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 419–451.

Танев, Константин. Залозите и ипотеките – пример за приемствеността в правното мислене. – Съвременно право, 2001, № 5, 37–52.

Танев, Константин. Папирус P. Vindob. G. 19792 = SB VI, 9571 – пример за морски заем от елинистически вид. – Съвременно право, 2001, № 6, 32–42.

Танчев, Евгени. Значение на „Сиракузките принципи“ за функционирането на правната система и Конституцията на Република България от 1991 г. – Администр. правосъдие, 2001, № 5, 25–34.

Танчев, Евгени. Конституционноправни проблеми на съобразяване на национално право с Директива 2000/43/ЕС от 29 юни 2000 г. относно принципите на расово и етническо равенство. – Юридически свят, 2001, № 1, 145–153.

Танчев, Евгени. Народното събрание в процеса на подготовката за присъединяване на Република България към Европейския съюз. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 141–150.

Танчев, Евгени. Противоречи ли Законът за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани, на чл. 7 от Конституцията на Република България от 1991 г.? – Правна дискусия, 2001, № 1, 2–5.

Танчев, Евгени. Равенството – конституционни измерения и съобразяване с Хартата на основните права в Европейския съюз и Директива 2000/43. – Права на човека, 2001, № 1, 23–31.

Танчев, Евгени. Типология и класификация на конституциите. – Съременно право, 2001, № 5, 21–36.

Танчев, Евгени. Формата на управление – световни стандарти и измерения в българския конституционализъм. – Юридически свят, 2001, № 2, 102–105.

Тасев, Симеон. Особенности на отговорността за вреди от вещи и животни. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 453–469.

Терзиева, Весела. Достъпът до правосъдие. – Правна мисъл, 2001, № 1, 81–96.

Тихолов, Стефан. Изпълнителното деяние на престъплението по чл. 354а, ал. 1 от Наказателния кодекс след изменението от 17 март 2000 г. – Адвокатски преглед, 2001, № 10, 14–23.

Тихолов, Стефан. Предмет на договора за поръчителство. – Адвокатски преглед, 2001, № 3–4, 5–13.

Тодоров, Тодор. Конституционна защита на свободата на договаряне. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 471–480.

Тодорова, Елена. Особенности на Съда на Европейския съюз като международна юрисдикция. – Правна мисъл, 2001, № 3, 49–61.

Тодорова, Елена. Правораздавателната компетентност на Съда на Европейския съюз. – Юридически свят, 2001, № 2, 72–96.

Токушев, Димитър. Конституционните възгледи на проф. Венелин Ганев. – Правна мисъл, 2001, № 2, 3–15.

Токушев, Виктор. Някои проблеми в новата правна уредба на юридическите лица с нестопанска цел. – Търг. право, 2001, № 3, 66–77.

Токушев, Димитър. Развитие на правната наука в България през периода 1918–1944 г. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 481–494.

Томова, Венелина. Разкриване на дялово участие в публично и инвестиционно дружество – подзаконова нормативна регулация. – Пазар и право, 2001, № 7, 42–50.

Фети, Невин. Задължението на контрольора за пазене на моста при договора за стоков контрол. – Пазар и право, 2001, № 2, 30–34.

Фети, Невин. Задължението за издръжка при договора за дарение. – Собственост и право, 2001, № 4, 51–56.

Филипова, Мария. Зачитане на трудов и осигурителен стаж при полагане на труд на лишени от свобода. – Труд и право, 2001, № 2, 57–58.

Филипова, Мария. Прекратяване на трудовото правоотношение по чл. 328, ал. 1, т. 1 КТ. – Труд и право, 2001, № 4, 29–30.

Хинова, Тамара. Някои аспекти на престъпленията по служба. – Във: Правни изследвания в памет на проф. Иван Апостолов. С.: Улпиан, 2001, 495–516.

Хорозов, Георги. Договор за лизинг. – Пазар и право, 2001, № 11, 65–69.

Хорозов, Георги. За отнетината (чл. 308 ТЗ). – Пазар и право, 2001, № 4, 25–29.

Хорозов, Георги. Обекти на приватизационни сделки по Закона за лечебните заведения. – Собственост и право, 2001, № 2, 70–74.

Хорозов, Георги. Обжалване на административните актове при продажба чрез преговори с потенциални купувачи. – Собственост и право, 2001, № 6, 65–69.

Хорозов, Георги. Последници от следприватизационния контрол. – Собственост и право, 2001, № 8, 71–75.

Хорозов, Георги. Потвърждаване на търговска сделка от трето лице. – Пазар и право, 2001, № 2, 27–29.

Хорозов, Георги. Правата на комитента при неизпълнение на задължение на третото лице по изпълнителната сделка. – Пазар и право, 2001, № 8, 5–9.

Хорозов, Георги. Приватизация на лечебни заведения и обособени части от техните наематели. – Собственост и право, 2001, № 5, 85–88.

Хорозов, Георги. Привилегията за разсрочено плащане на цената по чл. 111, ал. 1, т. 1 ЗЛЗ. – Собственост и право, 2001, № 3, 67–71.

Хорозов, Георги. Разваляне и отказване от приватизационния договор. – Собственост и право, 2001, № 9, 72–77.

Христов, Веселин и Атанас Вълков. Законът за гражданска регистрация и някои въпроси относно имената на българските граждани. – Юрид. сб. – БСУ, 2001, т. XII, 83–92.

Христов, Чавдар. Измененията в Кодекса на труда и проектите им в Закона за държавния служител. – Труд и право, 2001, № 4, 37–39.

Христов, Чавдар. Някои въпроси относно лицата по чл. 3 от Закона за държавния служител. – Труд и право, 2001, № 3, 20–23.

Христов, Чавдар. Отново за правото на обезщетение по чл. 106, ал. 3 от Закона за държавния служител. – Труд и право, 2001, № 11, 27–30.

Хрусанов, Дончо. За кодификацията на административния процес. – Правна дискусия, 2001, № 1, 6–7.

Цанкова, Цанка. В памет на проф. Лиляна Ненова. – Съвременен право, 2001, № 4, 94–98.

Цанкова, Цанка. Въпроси на приемането на наследството по опис. – Собственост и право, 2001, № 5, 45–51.

Цвяткова, Мариана. Женевският акт на Хагската спогодба за регистрация на промишлени дизайни. – Собственост и право, 2001, № 8, 59–64.

Цвяткова, Мариана. Конфликти между търговските марки и географските означения и възможности за тяхното решаване. – Собственост и право, 2001, № 7, 67–71.

Цвяткова, Мариана. Процедура по регистрация на промишлени дизайни, заявени съгласно Женевския акт на Хагската спогодба за международна регистрация на промишлени дизайни. – Собственост и право, 2001, № 9, 69–71.

Цолова, Камелия. Задължителна сила на установеното в мотивите на съдебното решение. – Съвременен право, 2001, № 3, 88–102.

Цонева, Маргарита. Недостойнство за наследяване. – Собственост и право, 2001, № 7, 53–57.

Цончев, Радослав. Някои идеи за промени в Закона за публичното предлагане на ценни книжа. – Пазар и право, 2001, № 10, 50–54.

Чернев, Силви. Правото на предложения за усъвършенстване на законодателството. – Правна дискусия, 2001, № 1, 12–15.

Чолакова, Цветелина. Анализ на някои форми на злоупотреба с господстващо положение в практиката на КЗК. – Пазар и право, 2001, № 3, 52–58.

Чолакова, Цветелина. Възможността за индивидуално освобождаване от забраната по чл. 9 ЗЗК. – Пазар и право, 2001, № 9, 59–64.

Шуменска, Здравка. Степен на хармонизация на българското осигурително право с европейското законодателство. – Администр. правосъдие, 2001, № 4, 23–36.

Язджиева, Любомира. Наследствени права при допълнителното пенсионно осигуряване. – Труд и право, 2001, № 12, 54–59.

Янкулова, Соня. Компетенции на административното правораздаване. – Администр. правосъдие, 2001, № 3, 6–11.

Яновски, Борис. Юристите, правните знания и правното обучение в историята на България. – Юридически свят, 2001, № 1, 97–141.

Янчева, Елена. Разпореждане с недвижими имоти на кооперации. – Собственост и право, 2001, № 1, 33–35.

Рецензии

Василев, Васил Т. – Адвокатски преглед, 2001, № 3–4, 52–53.

Рец. за: Румен Марков. Доброволният отказ от извършване на престъпление. С.: Тракия-М, 2000, 236 с.

Василев, Васил Т. – Адвокатски преглед, 2001, № 5–6, 55–56.

Рец. за: Борис Велчев. Помилването по наказателното право на Република България. С.: Софи-Р, 2001.

Георгиев, Валентин. Фундаментално научно изследване. – Съвременен право, 2001, № 6, 68–75.

Рец. за: Янаки Стоилов. Държавната власт. С.: Сиби, 2001, 259 с.

Григоров, Григор. За книгата на академик Чудомир Големинов „Правна защита на потребителите“. – Правна мисъл, 2001, № 3, 105–109.

Рец. за: Чудомир Големинов. Правна защита на потребителите. С.: Сиела, 2001, 208 с.

Захаријева, Лилия. Полезно и навременно учебно помагало. – Правна мисъл, 2001, № 2, 108–110.

Рец. за: Е. Друмева и Цв. Каменова. Права на човека. Учебно помагало. Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“, 2000, 389 с.

Калайджиев, Ангел. Ценно изследване на инвестиционните ценни книжа. – Търг. право, 2001, № 2, 101–104.

Рец. за: Валери Димитров. Основи на правния режим на инвестиционните ценни книжа. С.: Нова звезда, 2001, 503 с.

Каменова, Цветана. Политическото правосъдие. – Правна мисъл, 2001, № 2, 106–107.

Рец. за: В. Кудрявцев и А. Трусов. Политическая юстиция в СССР. Отв. ред. А. В. Наумов. М.: Наука, 2000, 366 с.

Каменова, Цветана. Задълбочено изследване в областта на деликтното право. – Правна мисъл, 2001, № 4, 99–100.

Рец. за: Bar, Christian von. Gemeinrechtliches Feliktsrecht. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. (Vol. 1), 1996; (Vol. 2), 1999,

Керемедчиев, Иван. „Административен процес“ от проф. д-р Кино Лазаров. – Администр. правосъдие, 2001, № 1, 95–97.

Рец. за: Кино Лазаров. Административен процес. С.: Феня, 2001, 144 с.

Константинов, Емил. Нов том „Трудове по международно право“. – Правна мисъл, 2001, № 4, 101–102.

Отзив за: Трудове по международно право. Том пети. С.: Бълг. асоц. по междунар. право, 2000, 296 с.

Мулешкова, Ирина. Рецензия на „Трудове по международно право. Том пети“. – Съвременен право, 2001, № 6, 76–81.

Наумова, Стефка. Оригинален принос в теорията на правото. – Съвременен право, 2001, № 4, 89–93.

Рец. за: Росен Ташев. Теория на тълкуването. С.: Сиби, 2001, 296 с.

Розов, Филко. – Адвокатски преглед, 2001, № 7–8, 33–35.

Рец. за: Росен Ташев. Теория на тълкуването. С.: Сиби, 2001, 296 с.

Сукарева, Златка. Нов учебник по гражданско право. – Правна мисъл, 2001, № 4, 102–104.

Рец. за: Филип Рачев. Гражданско право. С.: Унив. изд. Стопанство, 2001.

Янков, Александър и Цветанка Лозанова. Васил Мръчков. Международно трудово право. – Юридически свят, 2001, № 1, 175–184.

Рец. за: Васил Мръчков. Международно трудово право. С.: Сиби, 2000, 359 с.

ДОПЪЛНИТЕЛЕН СПИСЪК*

Книги

Административно право. Обща част. Сб. нормат. актове. Състав. и комент. Д. Хрусанов. С.: Софи-Р, 2000, 368 с.

Айдаров, Йордан Иванов. Криминология. 2. прераб. и доп. изд. С.: Сиела, 1998 [деп. 2000]. 408 с.

1. изд. 1996 в 2 ч. на изд. Албатрос-Варна.

Анианева, Нора. Конституционно право. Уч. за студенти. С.: Албатрос, 2000, 368 с.

Анастасов, Иван и Анастасий Чальков. Нов поглед върху българското административно право. С.: Софийски новини, 2000, 479 с.

Андреев, Михаил. Римско частно право [за студ. от СУ „Св. Кл. Охридски“]. Предг. Р. Чолов. 9. изд. С.: Тракия М, 1999, 416 с.

Балабанова, Христина. Администрация на изпълнителната власт в законодателството на Република България. С.: Албатрос, 2000, 104 с.

Балканджиева, Благовеста Раданова. Английско-български юридически речник: 40 000 думи и словосъчетания. С.: Софи-Р, 2000, 553 с.

Бейли, Брайън. Книга на Гинес за престъпленията. Прев. от англ. М. Кардалева. Предг. Момяна Гунева. С.: Гея Либрис, 2000, 228 с.

Белчева, Мария. Наказаната престъпност сред непълнолетните. С.: Нац. статист. инст., 1999, 62 с.

Бенев, Б. Основи на теорията на държавната администрация. С.: Феня, 2000.

* В този списък са включени много заглавия от минали години. Причината за това е, че немало от издателствата предоставят на Народната библиотека депозитните си екземпляри с голямо закъснение. От друга страна, изданието на библиотеката „Летопис на статиите от български сборници и списания“ предоставя информация за периодиката едва за 2000 г. За съжаление това изоставане в годините едва ли ще бъде преодоляно скоро. Но съставителят предпочита да ползва библиографските списъци на Народната библиотека като единствен официален, пълен и съобразен с библиографските стандарти източник на излизашата в България литература. [Състав.]

Бешков, Панчо Георгиев. Българско нотариално право. Кн. 1. С.: Феня, 1997.

Кн. 1. Обща част. – 1997, С.: Сиела. 311 с.

Кн. 2. Нотариално производство. Т. 1–2. 1999–2000.

Т. 1. Конститутивни нотариални актове. 1999, 298 с.

Т. 2. Завещания, констативни нотариални актове и обстоятелствени проверки. 2000, 208 с.

Бойчев, Георги Иванов. Правонарушение. 2. прераб. и доп. изд. С.: Юриспрес, 1998 [деп. 2000], 260 с.

1. изд. 1995. В кн. означено 3. прераб. и доп. изд.

Бойчев, Георги Иванов. Юридическа санкция. 3. прераб. и доп. изд. С.: Юриспрес, 1998 [деп. 2000], 157 с.

Борисов, Борислав Михайлов. Интелектуална собственост: патенти за изобретения и полезни модели. Уч. за студ. от УНСС-София. С.: Унив. изд. Стопанство, 1999, 168 с.

Борисов, Борислав Михайлов. Методика за патентни проучвания. Уч. пособие за студ. в УНСС-София. 2. осн. прераб. и доп. изд. С.: Унив. изд. Стопанство, 1999, 54 с.

1. изд. 1987 със загл. Патентно-лицензионна дейност в социалистическите организации на изд. Техника.

Борисов, Орлин Николов. Съвременни проблеми на теорията и практиката на международния договор. С.: Нова звезда, 1999, 288 с.

Борисов, Орлин Николов. Право на Европейския съюз. 4. прераб. и доп. изд., С.: Юриспрес, 2000, 352 с.

Бузев, Вихрен. Аспекти на правната логика. С.: Дамян Янков, 1999, 144 с.

Българско търговско корабоплаване 2000, Ред. Николина Георгиева, Росен Димитров. Варна: Море, 2000, 496 с.

Василев, Васил Тончев. Нищо измислено, нищо случайно: Народният съд... някъде в България. С.: Христо Ботев, 1999 [деп. 2000], 412 с.

Василев, Емил. Фирмена сигурност. Нелоялна конкуренция и фирмен шпионаж. С.: Труд, 2000, 232 с.

Василев, Любен. Гражданско право. Обща част. Нова ред. Ч. Големинов. 2. изд. С.: Ромина, 2000, 512 с.

1. изд. 1993 на изд. ТедИна – Варна.

Велинова, Румяна и др. Административна реформа в контекста на европейската интеграция. С.: Инст. за европейски изследвания и информация, 2000, 29 с.

Други авт.: Весела Божидарова, Веселина Колчева.

Владимиров, Иван. Арбитражът в международното частно право. Курс лекции за студ. 2. прераб. и доп. изд. С.: Софи-Р, 2000, 334 с.

1. изд. 1997 на Унив. изд. Стопанство.

Владимиров, Иван. Международно публично право. 4. прераб. и доп. изд. С.: Ромина, 2000, 460 с.

1. изд. 1993 на изд. ТедИна.

Владимиров, Иван. Търговско право. 3. прераб. и доп. изд. С.: Ромина, 2000, 616 с.

Владимиров, Румен. Престъпления против финансовата система. Престъпления против кредиторите. Лекции. С.: Парадигма, 1999 [деп. 2001], 64 с.

Владимиров, Румен. Защита на финансово-данъчната система от правонарушения. (Според фин., данъчното, администр. и наказат. право). С.: Феня, 2000, 216 с.

Влияние на решенията на Конституционния съд на Република България, Европейския съд по правата на човека и Съда на Европейските общности върху работата на българската данъчна администрация. Авт. състав. Младен Ив. Младенов. Прев. на англ. част Младен Ив. Младенов. С.: Главна данъчна дирекция, 2000, 64 с.

Вучков, Веселин Б. Доказването в наказателния процес. Същност, предмет, тежест. Под науч. ред. на Петър Топалов. С.: Феня, 2000, 235 с.

Вълчев, Даниел Василев. Студии по история на европейската философия на правото. С.: Сиби, 1999, 124 с.

Гаврийски, Велеслав Димитров. Застрахователно право. Под ред. на Ася Аксентиева, Янаки Андреев. 4. изд. С.: Фонд Проф. д-р Велеслав Гаврийски, 2000, 156 с.

1. изд. 1956 на изд. Наука и изкуство. Офс. изд.

Георгиев, Александър и Виолина Джиджева. Йорк-Анверски правила – 1994 година. С.: Бълг. търг.-пром. палата, 2000, 95 с.

Георгиев, Георги Хр. и Любен Велинов. Юридически речник. 2. доп. изд. С.: Отечество, Акад. изд. Проф. М. Дринов, 1999, 444 с.

1. изд. 1994 на изд. „Отечество“ и фонд „Отворено общество“.

Георгиев, Г. и Ч. Христов. Статут и заплащане на държавния служител. С.: Труд и право, 2000.

Георгиева, Венета. Договорите за възлагане на управление и контрол на търговските дружества. С.: Мисъл, 1999, 52 с.

Георгиева, Венета. Обезщетения по КТ. С.: Мисъл, 2000, 60 с.

Герджиков, Огнян. Коментар на Търговския закон. Кн. 1. 2. изд. С.: Софи-Р, 2000.

Кн. 1. Чл. 1–112 – Въведение в търговското право; Обща част; Едноличен търговец; Персонални дружества. 2000, 1–334.

1. изд. 1991 на изд. Алиена-Дочев.

Кн. 2. Чл. 113–157 – Дружество с ограничена отговорност, 2000, 335–661.

Герджиков, Огнян и Матей Марев. Стопанска дейност и инвестиции на чуждестранните лица в България. Правен режим. С.: Софи-Р, 2000, 187 с.

Герджиков, Огнян. Търговски сделки. Кн. по ч. 3 на Търг. закон. Уч. помагало за студенти-юристи. 2. прераб. и доп. изд. С.: Труд и право, 2000, 288 с.

1. изд. – 1997.

Гиргинов, Антон. Екстрадицията по българското право. С.: Сиела, 1998 [деп. 2000], 180 с.

Гиргинов, Антон. Промените в Наказателния кодекс. С.: Сиела, 1998, 205 с.

Голева, Поля. Морско застрахователно и презастрахователно право. С.: Теодор, 1999, 80 с.

Голева, Поля. Застрахователно и презастрахователно право. С.: Сиби, 2000, 468 с.

Голева, Поля. Облигационно право. Лекционен курс за студенти по спец. „Право“. С.: Теодора Голева, 2000, 336 с.

Груев, Лазар и Борис Велчев. Наказателноправни аспекти в борбата срещу коруп-

цията. Студия. С.: Център за изследване на демокрацията, 2000, 31 с.

Грънчаров, Огнян Николов. Българската юридическа традиция в румънската православна църква XV–XVII в. С.: Изд. авт., 1998, 84 с.

Гулев, Иван и Иво Гулев. Коментар на Закона за митниците и правилника за прилагане на Закона за митниците. С.: Мисъл, 1999, 47 с.

Давидов, Момчил. Лично стрелково оръжие. Правна уредба. С.: Албатрос, 2000, 128 с.

Данов, Тошко. Курс лекции по административно право на Република България – обща част. Уч. помагало за слушатели във ВИПОНД-МВР. С.: ВИПОНД-МВР, 1999, 136 с.

Данъчни престъпления и нарушения. Сб. материали от науч. конф., Варна, 18 и 19 юни 1999 г. Варна: Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2000, 115 с.

Авт.: Пл. Панайотов, Г. Петканов, А. Гиргинов, Р. Лазаров, М. Хаджолян, П. Стойкова, Т. Хинова, А. Кантарджиев, Е. Тананеев, К. Крумов, Ст. Бояджиева.

Дерменджиев, Иван и др. Административно право на Република България. Обща част. Уч. за студенти-юристи. 5. прераб. и доп. изд. С.: Сиби, 1999, 372 с.

Други авт.: Д. Костов, Д. Хрусанов.

Дермишев, Христо. Немско-български юридически речник. С.: Хейзъл, 2000, 333 с.

Джеров, Александър Асенов. Вещно право. 4. прераб. и доп. изд. С.: Паралакс, 1999 [деп. 2002], 450 с.

Димитров, Добри Кръстев. Административен процес. Обща и специална част. 4. изд. С.: Сиби; Акад. изд. Проф. М. Дринов, 1999, 320 с.

Димитров, Добри Кръстев. Административно право. Обща част. 4. прераб. изд. С.: Сиби, 1999, 630 с.

1. изд. 1993. В кн. означено 5. прераб. изд.

Димчева, Дора. История на следствена-та служба в Плевен 1945 – 1999. Плевен: Изд. авт., 1999, 94 с.

Друмева, Емилия и Цветана Каменова. Права на човека. Уч. помагало. Пловдив: Пловдивски унив. „Пайсий Хилендарски“. Юрид. фак., 2000, 389 с.

Душанов, Иван и Петър Цанков. Съдебно-счетоводните експертизи. 2. прераб. и доп. изд. Варна: Ромина, 1999 [деп. 2001], 240 с.

Европейски съд по правата на човека Страсбург. Делото Асенов и други срещу България (90/1997/874/1086). Страсбург, 28 октомври 1998 г. Прев. от англ. Веселина Вандова, София Разбойникова. С.: Фонд. Бълг. адвокати за правата на човека, 2000, 80 с.

Европейски съд по правата на човека Страсбург. Делото Луканов срещу България (25/1996/644/826). Страсбург, 20 март 1997 г. Прев. от англ. Динко Кънчев. С.: Фонд. Бълг. адвокати за правата на човека, 2000, 40 с.

Европейски съд по правата на човека Страсбург. Делото Николови срещу България (жалба № 31195/96). Страсбург, 25 март 1999 г. Прев. от англ. Динко Кънчев. С.: Фонд. Бълг. адвокати за правата на човека, 2000, 47 с.

Европейски съд по правата на човека Страсбург. Делото Великова срещу България (жалба № 414881/98). Страсбург, 18 май 2000 г. Прев. от англ. Йонко Грозев. С.: Фонд. Бълг. Адвокати за правата на човека, 2000, 55 с.

Европейски съд по правата на човека Страсбург. Делото Върбанов срещу България (жалба № 31365/96). Страсбург, 5 октомври 2000 г. Прев. от англ. София Разбойникова. С.: Фонд. Бълг. адвокати за правата на човека, 2000, 39 с.

Европейско дружествено право. Директиви на Европ. общност в областта на дружественото право. Текстове и комент. Избрани студии и статии. Състав. Клаус Хопт, Таня Бузева. Прев. от нем. Кристиан Таков. Прев. от англ. Кристина Терзиева. С.: Сиби, 1999 [деп. 2001], 359 с.

Законодателство относно обидата и клеветата. Принципи на свобода на изразяване и защита на доброто име. Прев. от англ. Бойко Боев. С.: Агенция Дейта, 2000, 21 с.

Запryanов, Асен. Кадастрална основа и дворичнорегулационни планове. Правна уредба. С.: Сиби, 1998 [деп. 2002], 163 с.

Запryanов, Асен. Режим и ограничения на вещни права по ЗТСУ. Избрани студии по вещно право. С.: Сиби, 2000, 156 с.

Зиновиева, Дарина. Компетентност на административните органи. С.: Сиела, 2000, 184 с.

Иванов, Иван Николов. Особенности при патентоването на лекарства. С.: Princers, 2000, 155 с.

Иванов, Костадин. Промени в данъчното законодателство. Коментар. С.: Мисъл, 1999, 40 с.

Иванов, Костадин. Данъчен процесуален кодекс: Коментар на разпоредбите, отнасящи се до данъчните субекти. С.: Мисъл, 2000, 60 с.

Иванов, Христо Маринов. Въведение в правото. С.: Албатрос, 2000, 184 с.

Измененията и допълненията на Закона за авторското право и сродните му права. Състав., комент. Емил Лозев. С.: Сиела, 2000, 180 с.

Институцията омбудсман – концепция и законопроект за България, чуждо законодателство. Под ред., състав. Мария Йорданова. С.: Център за изследване на демокрацията, 2000, 146 с.

Интеграция на правната система на Република България с тази на Европейския съюз. [Сборник научни трудове]. Отг. ред. Р. Райков. Ред. Е. Костов и др. Варна: ТУ, 2000, 254 с.

Други ред.: Г. Петров, А. Джумалиева.

Йотов, Борислав Генов. Въжето се къса там, където е най-тънко. Правна публицистика. С.: Нова звезда, 2000, 223 с.

Йотов, Борислав Генов и Александър Бориславов. Интелектуално право. Интелектуална собственост. С.: Сиела, 2000, 399 с.

Йотов, Борислав Генов. Наказателно-правни проблеми на наркоманията. С.: Нова звезда, 2000, 135 с.

Йотов, Борислав Генов. Наказателно-правни проблеми на обидата и клеветата. С.: Нова звезда, 2000, 132 с.

Йотов, Борислав Генов. Наказателно-правни проблеми на порнографията. С.: Нова звезда, 2000, 108 с.

Йотов, Борислав Генов. Наказателно-правни проблеми на проституцията. С.: Нова звезда, 2000, 122 с.

Йотов, Борислав Генов. Операция „Български чисти ръце“. Ликвидация, привати-

зация, фондация = на престъпност. С.: Нова звезда, 2000, 120 с.

Иотов, Борислав Генев. Процесът: Международнонаказателноправни аспекти на казуса „Либия“. Правно-публицист. кн. С.: Нова звезда, 2000, 125 с.

Иотов, Борислав Генев. Разказанието е глас на съвестта. Кримин. и съдебни факти и кироизи. С.: Нова звезда, 2000, 92 с.

Калайджиев, Ангел и др. Коментар на Закона за публичното предлагане на ценни книжа. С.: Труд и право, 2000, 912 с.

Други авт.: В. Димитров, Д. Димитров, Й. Чомпалов, Д. Ранкова, В. Томова

Каменов, Неделчо и др. История на политическите и правни учения. Уч. пособие за студ. от ТУ-Варна. Варна: Славена, 1999, 167 с.

Други авт.: Ивелин Ташев, Мария Желева.

Каменова, Цветана и Емилия Друмева. Права на човека. Пловдив: Център за правна помощ; ЮФ на Пловдивски унив. Паисий Хилендарски, 2000, 117 с.

Карановски, Иван Красимиров. Социално осигуряване. Пълен комент. на нормат. уредба. С.: Сиела, 1998, 340 с.

Карановски, Иван Красимиров. Промените в ДОО от 1 януари 1999 г. Методол. комент. С.: Нова звезда, 1999, 278 с.

Карбоние, Жан. Въведение в гражданско-то право. Прев. от фр. Весела Генова. С.: ЛИК, 1999, 391 с.

Китанов, Китан Стоев и Нина Белова. Насилствената престъпност срещу жени и деца – същност и виктимологична превенция. С.: НИИ по криминалистика и криминология, 2000, 264 с.

Колебинов, Христо Н. Практическо ръководство по нотариалните служби. 4. фототип. изд. С.: Полис; Екс-либрис, 1998 [деп. 2002], 388 с.

Коментар на Кодекса за задължително обществено осигуряване. С.: Труд и право, 2000, 576 с.

Авт.: В. Мръчков, Ат. Василев, Ил. Шотлеков, Ем. Мингов.

Константин Кацаров и неговото наследство. Състав. Ал. Костов. Ред. Дим. Веселинов. С.: Херон прес, 1998, 142 с.

Конституция на Република България. Коментар Стефан Стойчев и др. Науч. ред. Ст. Стойчев. С.: Сиела, 1999 [деп. 2000], 432 с.

Други авт.: Е. Танчев, Сн. Начева, М. Карагъзова-Финкова, Б. Баламезов, В. Киров, Пл. Киров, Н. Фелева.

Корнажев, Петър. Съдебна реторика. Избрани съдебни речи. С.: Софи-Р, 2000, 128 с.

Корнажев, Петър. Умишлените убийства по Наказателния кодекс на Република България. Науч. ред. Антон Гиргинов. С.: Софи-Р, 2000, 123 с.

Костов, Димитър Илиев. Административен процес на Република България. Лекции. Установяване на административните нарушения. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2000, 19 с.

Костов, Димитър. Административен процес на Република България. Административно обжалване по Закона за административното производство. Лекции. 2. изд. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2000, 29 с.

1. изд. 1998.

Костов, Димитър. Административно-териториално устройство на Република България. Лекции по адм. право. С.: Сиби, 2000, 32 с.

Костов, Енчо. Правомощия на кмета за осигуряване на обществения ред. Административноправни аспекти. С.: Албатрос, 2000, 144 с.

Костова, Виолета Манихева. Методология на правото. С.: Галик, 2000, 213 с.

Коцева-Владиминова, Евгения Н. Криминалистика. Разследване на автотранспортни престъпления. Варна: Варненски свободен унив. „Черноризец Храбър“, 1998 [деп. 2002], 188 с.

Красналиев, Йордан. Проф. д-р Стойчо Раданов. Библиогр. С.: Сиела, 2000, 127 с.

Криминологични регионални проблеми на банковия кредит. Варна: Малео 63, 2000, 102 с.

Авт.: П. Цанков, Г. Цветкова, Г. Йолова, А. Андреева.

Криминологията в България – минало, настояще и бъдеще. Матер. от науч. сесия (С.: 17. II. 1997 г.), посв. на 10-годишнината от създаването на Бълг. асоц. по криминология.

Под ред. на Боян Станков, Юлия Бояджиева. С.: Бълг. асоц. по криминология, 1997, 89 с.

Кунчев, Йонко. Криминалистика. Престъпление, отражение, познание. С.: ВИПОНД, 2000, 338 с.

Кунчев, Йонко. Престъпление и криминалистика. С.: ВИПОНД, 2000, 402 с.

Кучев, Страшимир. Акт за начет. 2. пре-раб. изд. С.: ЛиСтра, 1999 [деп. 2002], 236 с.

1. изд. 1969 със загл. „Актът за начет“ на изд. Наука и изкуство.

Кучев, Страшимир. Данъчен ревизионен акт. Съставяне при редовна отчетност. Кн. 1. С.: ЛиСтра, 2000, 178 с.

Кучев, Страшимир. Данъчно изпълнително право. Изпълнение на публичните вземания. С.: ЛиСтра, 2000, 264 с.

Лазаров, Кино. Административно право. С.: Феня, 2000, 260 с.

Лазаров, Кино. Недействителност на административните актове. 3. доп. изд. С.: Феня, 2000, 108 с.

1. изд. 1986 на изд. Наука и изкуство.

Ланджев, Борис. Правото на членство в акционерното дружество. Въвед. А. Калайджиев. С.: Труд и право, 2000, 224 с.

Лисаев, Петко Иванов и Григор Горчев. Съдебно акушерство и гинекология. Плевен: Карат, 2000, 216 с.

Манев, Никола. Наказателен процес. Уч. ръководство за студенти-юристи. С.: Ромина, 2000, 404 с.

Марков, Румен Илиев. Доброволният отказ от извършване или довършване на престъплението: чл. 17, ал. 3, чл. 18, ал. 3, чл. 22, ал. 1 НК. С.: ВИПОНД, 2000, 236 с.

Мартино, Франсоа. Структура на съдебната реч. Аргументативни техники на адвоката. Прев. от фр. Силви Гаврилов. С.: Модус, 2000, 120 с.

Матеева-Стоянова, Екатерина. Европейското обединение, основано на общ икономически интерес, и българското дружествено право. С.: Сиела, 2000, 733 с.

Международен център за борба против цензурата АРТИКЪЛ 19. Йоханесбургските принципи: Национална сигурност, свобода на изразяването и достъп до информация. Доклад. Ред.

Лиз Шофийлд. Прев. от англ. Ивайло Колев. С.: Агенция Дейта, 2000, 13 с.

Международен център за борба против цензурата АРТИКЪЛ 19. Право на обществото на информация. Принципи на законодателно уреждане на свободата на информация. Тоби Мендел. Ред. Илана Кравитц. Предг. Андрю Пудефат. Прев. от англ. Ивайло Колев. С.: Агенция Дейта, 2000, 9 с.

Мелтев, Михаил. Телевизионен продуцент. С.: НБУ, 1999, 148 с.

Мингова, Анелия. Отказът от иск. С.: Софи-Р, 2000, 320 с.

Младежката безработица. Социални и правни проблеми. Състав. и обща ред. Красимира Средкова. С.: Сиела, 2000, 139 с.

Авт.: К. Средкова, Е. Алексиева, Й. Айдаров, Е. Мингов, Кр. Димитров.

Младенов, Младен Иванов. Базови изисквания за законосъобразност и обоснова-ност на актовете, издавани от органите на данъчната администрация. Доказателства и доказателствени средства. За данъчни служители с икон. образование. С.: Главна данъчна дир., 2000, 91 с.

Младенов, Петър Иванов. Митнически процес и контрол. С.: Сиела, 1999 [деп. 2000], 220 с.

Младенов, Петър Иванов. Митническо представителство и агентиране. Същност, особености, форми, източници. С.: Сиела, 2000, 356 с.

Мръчков, Васил Желязков. Международно трудово право. С.: Сиби, 2000, 360 с.

Мръчков, Васил и др. Трудови отношения и държавна служба – 2000 г. С.: Труд и право, 2000.

Мукова, Людмила Ал. и Иван Колев. Финансово право. Закони и тълкуват. решения. За студ. от Стоп. акад. Д. А. Ценов – Свищов. В. Търново: Абагар, 1998, 367 с.

Мукова, Людмила Александрова. Право, законодателство и данъци. Свищов, Стоп. акад. Д. А. Ценов, 1999, 179 с.

Недев, Валентин Стоянов. Криминалистически проблеми на противодействието на организираната престъпност. С.: ВИПОНД-МВР, 1999, 194 с.

Ненов, Н. Наказателно право на Република България. Обща част, книга втора. Нова ред. С.: Софи-Р, 1992.

Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Ред. Ив. Владимиров. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 104 с.

Начева, Снежана Аронова. Правозащитни институции. Текст, състав. Сн. Начева. С.: Сиби, 2000, 191 с.

Нови положения в наказателното законодателство. Сб. доклади от науч.-практ. конф., Варна, 1997 г. Състав., ред. Тамара Хинова. Варна: Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 1999 [деп. 2002], 112 с.

Съдържа доклади от А. Шишков, Е. Трендафилова, Т. Хинова, М. Хаджолян, З. Трайков.

Новите положения в търговското право. Промените в Търговския закон. Огнян Герджиков и др. С.: Труд и право, 2000.

Други авт.: А. Калайджиев, Т. Бузева, Ал. Кацарски, К. Касабова, В. Попова.

Новите правни разпоредби за дейността на МВР – предизвикателствата на реформата. Сб. матер. от семинар. Състав., науч. ред. Емил Константинов, Калчо Таушанов. С.: Фонд. Ханс Зайдел, 1999, 136 с.

Новкиришка-Стоянова, Малина. Дългосрочните поземлени отношения в римското право. С.: Стратегма, 2000, 227 с.

Новкиришка-Стоянова, Малина. Правната регламентация на емфитевзата в римското право. С.: Стратегма, 2000, 309 с.

Основи на правото. Кн. 1. С.: Ата Тандем, 1997. Офс. изд.

Кн. 2 – С.: Сиела, 1999 [деп. 2000], 374 с.

Авт.: Емил Златарев, А. Василев, Г. Боянов, Ир. Мулешкова.

Основи на публичното право. Петър Цанков и др. Варна: Унив. изд. ИУ, 2000, 345 с.

Други авт.: Богоя Станков, Г. Цвяткова, Г. Йолова, А. Андреева.

Офосу-Амаа, Паати и др. Борбата против корупцията. Сравнителен преглед на избрани правни аспекти на държавната практика и

важни международни инициативи. Прев. от англ. Иван Ключев. Предг. Славчо Кънчев. С.: Кемлис, 2000, 132 с.

Други авт.: Радж Супраманиен, Кишор Упрети.

Павлов, Павел и Светла Михалева. Основи на публичната администрация. Уч. пособие. 2. изд. Варна: Унив. изд. Варненски свободен университет Черноризец Храбър, 2000, 120 с.

Павлов, Станислав. Трудови възнаграждения и обезщетения по Кодекса на труда към 1 окт. 1998 г. С.: Труд и право, 1998, 224 с.

Павлова, Мария Николова. Патентно право на Република България. С.: Софи-Р, 2000, 320 с.

Пенов, Сашо. Правен режим на корпоративното подоходно облагане. Аспекти на хармонизацията с правото на Европейския съюз. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2000, 175 с.

Петров, Георги Добрев. Детската престъпност. Теория, методика и практика на превантивната дейност на детските педагогически стаи с малолетните и непълнолетните правонарушители. 2. изд. С.: ВИПОНД, 2000, 623 с.

1. изд. 1998 изд. на Абагар – В. Търново; Изд. на МВР. ВИПОНД. Офс. изд.

Петров, Кръстьо. Боеприпаси за огнестрелно оръжие и тяхното криминалистическо изследване. Ст. Загора: 2 М, 2000, 269 с.

Петров, Петър и Гълъбина Петрова. История на българската държава и право. Извори 680–1944. Уч. помагало за студентуристи. 2. съкрат. изд. С.: Албатрос, 2000, 496 с.

1. изд. 1996–1998 в 2 т.

Петров, Радослав Николов и Цв. Нишев. Методическо указание за установяване на промените в идентификационните характеристики на МПС, обект на престъпна дейност. С.: НИИ по криминалист. и криминол., 2000, 24 с.

Петров, Румен. Съд или арбитраж при международните търговски спорове. С.: Сиби, 2000, 128 с.

Правната система на Европейския съюз. С.: Център за европ. изслед., без година, 32 с.

Програма за развитие на съдебната реформа. С.: Инициатива за развитие на съдебната реформа (ЛИК издания), 2000, 35 с.

Раданов, Стойчо Димитров. Съдебна медицина. Уч. за студенти по право, курсанти и слушатели от Висшия инст. на МВР. 4. изд. С.: Сиела, 1999 [деп. 2000], 400 с.

1. изд. 1984 на изд. Медицина и физкултура.

Раданов, Стойчо Димитров. Съдебната медицина в България: 80 г. Катедра по съд. медицина и деонтология при Мед. унив. – София. С.: Сиела, 1999, 215 с.

Раданов, Стойчо Димитров. Телесните повреди по Наказателния кодекс на Република България: Медико-биологична характеристика; Съдебномедицинска експертиза. С.: Сиела, 1999, 223 с.

Радославов, Николай. Закрила на интелектуалната собственост. Варна: ТУ, 2000, 276 с.

Райков, Райко. Международно морско публично право. 2. изд. С.: Сиби, 1999, 279 с.

1. изд. 1993, изд. на авт.

Реформите в системата на изпълнение на наказанието лишаване от свобода в Република България. Сб. матер. от семинар. Състав., науч. ред. Емил Константинов, З. Трайков. С.: Фонд. Ханс Зайдел; Инст. за полит. и правни изследв., 1999, 88 с.

Ръководство за практически упражнения по съдебна медицина. За студ. по медицина. Под ред. на Стойчо Раданов. С.: Медицина и физкултура, 1999, 152 с.

Авт.: Ирина Бурулянова, Ив. Дойчинов, П. Лисаев, Н. Ненков, П. Павлов, Ст. Раданов, Д. Сотиров, Н. Станчев, Ст. Христов.

Савов, Еньо Василев. Европейският съюз и неговата правна система. Обща част. Пловдив: ИМН, 1999 [деп. 2001], 190 с.

Сивков, Цветан. Защита на правата на общините. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2000, 59 с.

Сивков, Цветан Георгиев. Участие на гражданите в местната власт. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2000, 28 с.

Симеонова, Стефка. Масово уволнение. Специална закрита на труда на жените. Уч. по-

магало за кореспондентско обуч. С.: Агенция Виола, 1999, 40 с.

Симеонова, Стефка. Допълнителен трудов договор. Практико-прил. уч. помагало за кореспондентско обуч. С.: Агенция Виола, 2000, 28 с.

Спасов, Борис. Въпроси на изпълнителната власт. С.: Сиела, 1998 [деп. 2000], 109 с.

Средкова, Красимира. Лекции по осигурително право. Кн. 1. С.: Сиби, 1997.

Кн. 2. Осигурени социални рискове. 1997 [деп. 2002], 124 с.

Кн. 4. Краткосрочно обществено осигуряване. 1998 [деп. 2002], 128 с.

Кн. 5. Пенсионно осигуряване. – 1999 [деп. 2002], 144 с.

Кн. 6. Социално подпомагане. 1998 [деп. 2002], 128 с.

Кн. 7. Здравно осигуряване. 1999 [деп. 2002], 138 с.

Средкова, Красимира. Ръководство за практическа подготовка по трудово право. С.: Сиби, 1996 [деп. 2002], 392 с.

Станков, Богоя. Въведение в правото. Уч. за студ. от ИУ-Варна. Варна: Унив. изд. ИУ, 1999, 162 с.

Станков, Боян Р. Организирана престъпност. С.: Албатрос, 2000, 363 с.

Стефанов, Георги. Основи на правото: Увод в гражданското право; Вещно право; Облигационно право; Субекти на търг. право; Търг. несъстоятелност. Уч. за студ. по икономика. 2. актуализ. и доп. изд. В. Търново: Абагар, 1999, 488 с.

Стефанов, Георги. Основи на правото. Увод в гражданското право; Вещно право; Облигационно право. 2. изд. В. Търново: Абагар, 2000, 246 с.

1. изд. 1997. Офс. изд.

Стефанов, Георги. Търговско право. Отделни видове търговци. Отделни видове търговски сделки. Търговска несъстоятелност. В. Търново: Абагар, 2000, 447 с.

Стойнов, Александър Иванов. Наказателно право. Обща част. С.: Сиела, 1999 [деп. 2000], 480 с.

Стоянов, Георги. Приватизационният договор. Същност, особености, правно действие. С.: Сиби, 2000, 160 с.

Стоянов, Иван Димитров. Коментар на Закона за защита на конкуренцията. С.: Софи-Р, 2000, 223 с.

Сърлинг, Брус. Удар срещу хакерите: Ред и безпорядък на електронната граница. Прев. от англ. Диана Андреева, Владимир Андреев. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2000, 252 с.

Съвет на Европа. Чл. 5 на Европейската конвенция за правата на човека – Закрилата на личната свобода и сигурност. Комент. Дж. Л. Мърдок. Прев. от англ. Орлин Конов и др. С.: Център за изследв. на демокрацията, 1999, 80 с.

Съвет на Европа. Чл. 6 на Европейската конвенция за правата на човека – Правото на справедлив съдебен процес. Комент. Андрю Гротриън. Прев. от англ. Орлин Конов и др. С.: Център за изследв. на демокрацията, 1999, 80 с.

Съдебна власт и корупция. Съдии – власт и отговорност. Състав. и ред. Капка Костова, Лазар Груев. С.: Център за изследване на демокрацията; Съюз на съдиите в България, 2000, 119 с.

Съдебна практика на ВС на Република България. Наказателни колегии 1995. Състав. П. Раймундов и др. Ред. Мелкон Мелконян. С.: Томел, 1996, 223 с.

Др. състав.: Н. Филчев, М. Петков.

Съдебна практика на ВКС на Република България. Гражданска колегия 1997. Състав. Бл. Пунев, Ив. Ефремов. Ред. Бл. Пунев. С.: Томел, 1999, 228 с.

Съдебна практика на ВКС на Република България. Наказателна колегия 1997. Състав. П. Томчева, М. Петков. Гл. ред. П. Раймундов. С.: Томел, 1998, 262 с.

Съдебна практика на Република България. Граждански дела. Т. 1. Състав. Явор Михайлов. С.: Софи-Р, 1997.

Т. 5. Вещно право – 1999, 608 с.

Т. 6. Облигационно право – 1999, 464 с.

Т. 7. Облигационно право – 1999, 696 с.

Т. 18. Наследствено право – 2001, 523 с.

Т. 19. Наследствено право – 2001, 527 с.

Съдебна практика на Република България. Граждански дела. Т. 1. С.: Софи-Р, 1997. Т. 21. Гражданско процесуално право. Състав. Даниела Руменчева, Антония Паскова. Комент. Л.

Корнезов. С.: Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 2000, 677 с.

Съдебна практика на Република България. Наказателни дела. Т. 1. Състав. Силвия Милчева. С.: Софи-Р, 2000, 735 с.

Т. 3. Наказателно право – 2001, 584 с.

Т. 4. Наказателно право – 2001, 591 с.

Съдебна практика по Търговския закон. Отг. ред. Петя Димова. С.: Паралакс, 1999 [деп. 2002], 203 с.

Съдебна психиатрия. Уч. за студенти по право. Ред. Й. Стоименов. 3. разш. изд. С.: Акад. изд. Проф. Марин Дринов, 2000, 360 с.

Автори: Йордан Стоименов, М. Стоименова, Р. Стойчев, Г. Коев, М. Александрова, Пр. Коева, Пл. Попов.

1. изд. 1980 с авт. Й. Стоименов на изд. Медицина и физкултура.

Тодорова, Велина. Прекратяване на съпружеската имуществена общност през време на брака. Предг. Ц. Цанкова. С.: Сиби, 1999, 140 с.

Топалов, Миролюб. Работодателят като страна по индивидуалното трудово правоотношение. С.: Сиби, 1997 [деп. 2002], 215 с.

Торманов, Захари. За търговските договори. С.: Делова седмица, 2000, 99 с.

Тотев, Анастас Юрданов и Габриела Владимирова. Международни договори, свързани с войните за обединението на българския народ 1912–1913. 2. доп. и прераб. изд. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2000, 71 с.

1. изд. 1994 на изд. Тога.

Трайкова, Евелина Красимирова. Престъпност в социално-осигурителната сфера и превенция. С.: НИИ по криминалистика и криминология, 2000, 160 с.

Траницов, Христо. Договор за гледане и издръжка. Пловдив: Анима, 1999, 240 с.

Трифонов, Тодор Стоянов. Тероризъм: политически и правни аспекти. С.: Албатрос, 1998 [деп. 2001], 104 с.

Трудово право за работодателя. Емил Мингов и др. С.: РААБЕ България, 2000, 400 с.

Други авт.: Н. Гевренова, А. Цонева, С. Симеонова, В. Бенатов, Е. Мирославов, В. Цоневски.

Тълкувателно решение № 1/2000 г. На ВКС относно спорни въпроси на въззивното производство. С.: Сиела, 2000, 40 с.

Търговско право. Уч. за студ. от УНСС-София. С.: Унив. изд. Стопанство, 1999, 662 с.

Авт.: Ф. Рачев, Л. Караниколов, П. Попов, Ив. Вл. Иванов, Св. Лучников, Б. Неделчева, Зл. Сугарева, Б. Ланджев, Л. Велинов.

Търговско и финансово право. Уч. за студ. от ИУ-Варна. 4. прераб. изд. С.: Ромина, 1999, 780 с.

Авт.: Ч. Големинов, Ив. Владимиров, П. Цанков, А. Симеонов, Н. Беронов, Р. Рачев, М. Бъчварова.

1. изд. 1995 на изд. ТедИна – Варна.

Флорио, Рене. Съдебни грешки. Прев. от фр. Маргарита Тошева. С.: Софи-Р, 1999, 351 с.

Хабермас, Юрген. Морал, право и демокрация. Състав., прев. от нем. Стилиян Йотов. С.: Дом на науките за човека и обществото, 1999, 416 с.

Хаджолян, Масис Бердж. Въведение в правото. Варна: Варненски свободен унив. Черноризец Храбър, 2000 [деп. 2002], 240 с.

Хаджолян, Масис Бердж. Конституционно право на Република България. Уч. за ВУЗ. Варна: Варн. свободен унив. Черноризец Храбър, 2000, 280 с.

Хаусманингер, Херберт. [Кейсбук] Casebook по римско вещно право. Прев. от нем. Борис Иванов, Иван Йорданов. Предг. Теодор Пиперов. С.: Сиби, 2000, 316 с.

Хрусанов, Дончо. Обжалване на нормативни актове: теория и практика. С.: Лодос, 2000,

Цанков, Йото Иванов и др. Съдебномедицинско изследване на суха кръв. С.: НИИ по криминалистика и криминология, 2000, 257 с.

Други авт.: Иван Иванов, Николай Тюфекчиев.

Цанков, Петър Марков и Евгения Коцева-Владиминова. Основи на криминологията и криминалистиката. Свищов, Акад. изд. Ценов, 2000, 213 с.

Чавдарова, Албена Дянкova. Социално законодателство. Исторически преглед (XVIII – XX в.). С.: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 1998, 69 с.

Чолаков, Радомир. Право на радио-телевизионните организации в България. С.: Сиела, 2000, 207 с.

Чолов, Румен. Римското частно право. С.: Сиела, 2000, 266 с.

Шикова, Ингрид. Регионалните и местните власти в процеса на европейската интеграция. С.: Инст. за европейски изследвания и интеграция, 2000, 63 с.

Статии и студии

Ангелова, Лиляна. Статут на безработно лице, ползвало режима на чл. 54 ЗЗБНЗ. – Труд и право, 2000, № 4, 56–58.

Антонова, Весела. Правна уредба в ЕС и насоки на развитие за централно- и източноевропейските държави на конкурентното право в телекомуникационния пазар. – Право & Икономика, 1999, май-юни, 17–25.

Анчев, Димитър. По предварителната закрила при уволнение. – Труд и право, 2000, № 4, 19–20.

Анчев, Димитър. Правна същност и действие на предизвестие. – Труд и право, 2000, № 10, 8–10.

Анчев, Димитър. Условия за придобиване на правото на обезщетение по чл. 222, ал. 3 от Кодекса на труда. – Труд и право, 2000, № 10, 11–13.

Апостолова, Розалина. Наказателно-правна защита на авторското право и сродните на авторското права. – Собственост и право, 2000, № 5, 50–55.

Арнаутски, Кирил. Създаване и функции на юридическата служба в българската армия. – Изв. Инст. воен. ист. – ГЩ, 62, 1998, 135–146.

Асенова, Невена. Договор за морско посредничество. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 71–74.

Атанасова, Стефка. Договорни парични задължения и плащане в чужда валута. – Пазар и право, 2000, № 10, 22–27.

Атанасова, Стефка. Несъстоятелност по молба на длъжник – търговско дружество. – Пазар и право, 2000, № 2, 33–39.

Балевски, Боян. Правата на кредитора с ипотека върху недвижим имот от масата на несъстоятелността в производството по част IV от Търговския закон. – Пазар и право, 2000, № 1, 39–42.

Банова, Емилия. Трудов договор по отменения чл. 114 КТ. – Труд и право, 2000, № 5, 8–9.

Баръмов, С. Д. Създаване и характерни особености на нормативната база на военносъдебното ведомство в периода от Освобождението до края на XIX в. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 45–57.

Бахчеванов, Георги. Конвенцията за забрана на противопехотните мини – важен етап от борбата срещу минното бедствие. – Воен. журнал, 1999, № 1, 79–83.

Бележит български учен, юрист и международник: Чл.-кор. проф. д-р Александър Янков навърши 75 години. – Международ. отношения, 2000, № 1, 7–24.

Белова, Нина. Виктимологични проблеми в българската криминологична литература. – Тр. НИИ криминалист. и криминол., 22, 1998, 24–43.

Бешков, Панчо. Нотариалните производства и удостоверенията по Търговския закон. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 54–66.

Близнашки, Георги. Всеобщата декларация за правата на човека и Конституцията на републиката от 1991 година. – Демокр. прегл., 1998/1999, № 38, 31–36.

Близнашки, Георги. Формалните и материалните измерения на правовата държава. – Филос. форум, 1999, № 2–3, 41–56.

Близнашки, Георги. Модусите на конституционната промяна: ЕС и България. – Международ. отношения, 2000, № 5, 21–28.

Бобатинов, Марио. Анализ на съдебната практика по делата, свързани с интелектуалната собственост. – Интелектуална собственост, 1999, № 2, 7–9.

Бобатинов, Марио. Анализ на съдебната практика по делата, свързани с интелектуалната

собственост. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 143–148.

Бобатинов, Марио. Договорът за банкова касетка и искът по чл. 22, ал. 5 СК. – Пазар и право, 2000, № 4, 22–24.

Бобатинов, Марио. Суброгация при търговските сделки. – Пазар и право, 2000, № 10, 34–35.

Богоев, Борислав. Сделки с ценни книжа при използване на вътрешна информация. – Пазар и право, 2000, № 1, 49–58.

Божанов, Симеон. Екологичните проблеми в процеса на приватизацията. – Собственост и право, 2000, № 1, 62–68.

Божков, Марин. Измененията в Закона за обезщетяване на собствениците на одържавени имоти. – Собственост и право, 2000, № 2, 18–23.

Божков, Марин. Измененията в нормативните актове, регламентиращи участието в централизираните публични търгове по гл. VIII от ЗППДОП. – Собственост и право, 2000, № 11, 76–80.

Божков, Марин. Правна същност на компенсаторните записи. – Собственост и право, 2000, № 1, 12–19.

Борисов, Борислав. Обучението по интелектуална собственост: необходимо условие за хармонизация с правната закрила в ЕС. – Интелектуална собственост, 1999, № 10, 13–15.

Борисов, Борислав. Относно подхода при определяне на „справедливото възнаграждение“ за служебните изобретения. – Интелектуална собственост, 2000, № 1, 3–5.

Боянов, Георги. Поземлени сервитути, свързани с водните обекти. – Собственост и право, 2000, № 5, 13.

Боянов, Георги. Прекратяване на правото на строеж поради неупражняване. – Собственост и право, 2000, № 12, 5–10.

Братованова, Румяна. Хармонизация на българското законодателство с правото на Европейския съюз в областта на опазването на околната среда. – Геол. и минерални ресурси, 1999, № 10, 2–6.

Брестничка, Румяна. Общозвестните марки. – Интелектуална собственост, 1999, № 7, 3–8.

Бузов, Вихрен. Логическият анализ на правните норми – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 505–509.

Буров, Ивелин. Законова уредба в областта на техническото регламентиране, стандартизация и оценяване на съответствието. – Пазар и право, 2000, № 1, 64–70.

Бъзински, Милен. Някои проблеми на реституцията по ЗВСОНИ. – Собственост и право, 2000, № 11, 21–24.

Бъчварова, Маргарита. Субективното право на членство при обратно изкупуване на акции от дружеството. – Изв. Сп. Икон. унив. – Варна, 1998, № 4, 56–65.

Бъчварова, Маргарита. Търговският залог на акции и правата на акционера. – Изв. Сп. Икон. унив. – Варна, 1998, № 2, 57–64.

Василев, Атанас. За нормалния производствено-стопански риск. – Юрид. сб. – БСУ, Юрид. фак., 4, 1995, 23–44.

Василев, Димитър. Политико-правният статус на народния представител [в България]. – Полит. изследв., VII/VIII, 1997/1998, 76–83.

Великов, Венцислав. Митническата измама като нарушение по чл. 234 от Закона за митниците. – Финанси и право, 2000, № 5, 62–65.

Великов, Венцислав. Основания за образуване на административнонаказателно производство по делата за митнически нарушения. – Финанси и право, 2000, № 2, 72–75.

Велинов, Иван. Фактическият състав на придобитата давност. – Собственост и право, 2000, № 2, 5–11.

Велинов, Любен. Изключване на съдружник от събирателно дружество. – Пазар и право, 2000, № 1, 13–18.

Велинов, Любен. Относно капитала на акционерното дружество при вписването му в Търговския регистър. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 172–178.

Велинов, Любен. Изключване на съдружник в ООД. – Пазар и право, 2000, № 5, 5–12.

Величкова, Мира. Забраната за злоупотреба с монополно или господстващо положение в практиката на КЗК. – Пазар и право, 2000, № 1, 59–63.

Величкова, Мира. По някои въпроси за съдебния контрол върху решенията на Комисията за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2000, № 3, 65–71.

Велчев, Борис. Наказателноправни аспекти на имунитета на президента и вицепрезидента. – Полит. изследв., VII/VIII, 1997/1998, 84–91.

Виламовска, Анна-Мари. Мажоритарната и пропорционалната изборителни системи – произход, модели и варианти. – Международ. отношения, 1999, № 5, 95–106.

Владимиров, Иван. Арбитраж по договори за застраховка. – Юрид. сб. – БСУ. Юрид. фак., 4, 1995, 9–22.

Владимиров, Иван. Новото в правната уредба на международните морски превози на товари. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 7–15.

Влахов, Красимир. Извършване на разпоредителни действия с имуществото на малолетни и непълнолетни и новият Закон за закрила на детето. – Собственост и право, 2000, № 10, 52–57.

Влахов, Красимир. Предприятието на едноличния търговец и съпружеската имуществена общност. – Собственост и право, 2000, № 11, 47–51.

Вълков, Иван. Отчитане на несъстоятелността. – Финанси и право, 2000, № 1, 55–61.

Вълчанова, Щиряна. Колективни и сертифициратни марки. – Собственост и право, 2000, № 1, 60–61.

Вълчанова, Щиряна. Наредба за оформяне, подаване и експертиза на заявки за регистрация на марки и географски означения. – Собственост и право, 2000, № 3, 66–69.

Ганев, Венелин. Проблеми на менителничното право. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 207–222.

Георгиев, Георги. Новите моменти в организацията на администрацията и служебното положение на държавните служители. – Труд и право, 2000, № 4, 34–36.

Георгиев, Георги. Процедура и основни моменти при назначаване на държавна служба. – Труд и право, 2000, № 5, 35–36.

Георгиева, Теодора. Ролята на чартърните проформи при сключването на договора за международен морски превоз на товари. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 56–60.

Гешева, Йорданка. Допитването до народа от 1922 г. или доколко може да се нарушава Конституцията. – Ист. преглед, 1999, № 5–6, 57–79.

Гешева, Йорданка. Министерската отговорност в България. – Демокр. прегл., 1998/1999, № 38, 589–603.

Гиргинов, Антон Т. Престъплението неплащане на данъци по чл. 255, ал. 1 от Наказателния кодекс. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 8, 20–26.

Голева, Поля. Административният ред за възстановяване и връщане на имущество на кооперации и кооперативни съюзи, иззето, одържавено или преразпределено след 10 септември 1944 г. – Собственост и право, 2000, № 10, 5–13.

Голева, Поля. За формата на търговския договор. – Пазар и право, 2000, № 3, 11–17.

Голева, Поля. Искът за обявяване недействителността на покупката на ценни книжа според Закона за публичното предлагане на ценни книжа. – Пазар и право, 2000, № 5, 22–28.

Голева, Поля. Недействителност на преобразуването на търговското дружество. – Пазар и право, 2000, № 1, 19–25.

Голева, Поля. Новата правна уредба на кооперациите. – Пазар и право, 2000, № 4, 11–21.

Голева, Поля. Покупко-продажба на изплащане със запазване на собствеността от продавача. – Пазар и право, 2000, № 2, 13–21.

Голева, Поля. Упражняването на неимуществените права на акционерите и трансферът на акциите. – Пазар и право, 2000, № 10, 5–11.

Гонева, Ася. Осигуряване на съдружниците в търговски дружества. – Труд и право, 2000, № 5, 52–53.

Горбанов, Любен. Заплащане на трайни насаждения върху земеделска земя, чиято собственост е възстановена. – Собственост и право, 2000, № 10, 36.

Горбанов, Любен. Съсобствен имот, отдаден под наем от някои от съсобствениците. – Собственост и право, 2000, № 3, 17–20.

Григоров, Светослав. Какви имоти могат да се ипотекират. – Собственост и право, 2000, № 3, с. 31.

Григоров, Светослав. Делба на съсобствен парцел. – Собственост и право, 2000, № 3, с. 55.

Григоров, Светослав. Могат ли дружества с чуждестранно участие да придобиват недвижими имоти в страната. – Собственост и право, 2000, № 4, 18–19.

Гулев, Иво. Отнемането в полза на държавата по Закона за митниците. – Финанси и право, 2000, № 5, 66–70.

Гълъбов, Марин. Система за финансов анализ на акционерното дружество. – Алтернативи, 1999, № 19–20, 30–31.

Гюзлиева, Здравка. Информационна основа на правната закрива на индустриалната собственост. – Интелектуална собственост, 1999, № 8, 5–8.

Гюров, Иван. Злоупотреба с господстващо положение. Решение на КЗК „ГИПС“. – Пазар и право, 2000, № 5, 70–76.

Гюров, Иван. Освобождаване от забраната за споразумения между предприятия по ЗКК: механизми и принципи. – Пазар и право, 2000, № 2, 69–76.

Давидова, Евгения. Договори на български търговци за създаване на търговски сдружения през Възраждането. – Год. Бълг. възраждане, 2 [за 1996/1997], 1999, 168–176.

Дамянова, Красимира. Упражняване на правата върху търговски марки и настояща правна уредба и бъдещи законодателни промени. – Интелектуална собственост, 1999, № 6, 7–10.

Дарението като способ за придобиване на собственост върху недвижим имот. – Собственост и право, 2000, № 2, 27–58.

Дачев, Лъчезар Иванов. За принципите на държавното управление. – Науч. тр. РУ „А. Кънчев“, 37, 1999, № 6, 1–6.

Дашина, Евгения. За режима на паметниците на културата – държавна собственост. – Собственост и право, 2000, № 4, 6–13.

Дашина, Евгения. Някои хипотези на придобиване на недвижими имоти от общините съгласно Закона за изменение и допълнение на Закона за общинската собственост. – Собственост и право, 2000, № 1, 5–11.

Дашина, Евгения. Общ преглед на промените на Закона за териториално и селищно устройство в § 9 от преходните и заключителните разпоредби на Закона за кадастъра и имотния регистър. – Собственост и право, 2000, № 10, 24–28.

Дашина, Евгения. Проблеми, които поставят приложението на чл. 2, ал. 1, т. 6 от Закона за общинската собственост и § 43 от ПЗР на ЗОС (ДВ, бр. 96 от 1999 г.). – Собственост и право, 2000, № 3, 5–10.

Де Бур, Мартин. Правна рамка на ефективната борба срещу нарушения на авторското право и сродните му права. – Интелектуална собственост, 1999, № 9, 26–29.

Джилизов, Велко. Специализираната служба за вътрешен контрол и конфликтът на интереси. – Финанси и право, 2000, № 10, 5–12.

Джилизов, Велко. Представителството при компаниите, регистрирани в офшорните зони. – Финанси и право, 2000, № 5, 5–13.

Джумалиева, Ана. Основни признаци на общата авария. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 42–49.

Димитров, Валери. Развитие на института на задочното производство. – Юрид. сб. - БСУ. Юрид. фак., 4, 1995, 130–149.

Димитров, Д. С. Изготвяне на веществени доказателствени средства с помощта на специални разузнавателни средства и гаранции, предвидени в законодателството за правомерното им използване. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 438–443.

Димитров, Д. С. Новото данъчно законодателство на Р България. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 419–424.

Димитров, Д. С. Особености на предважителното производство по дела, подсъдни на военни съдилища. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 462–469.

Димитров, Д. С. Свидетелските показания в системата на доказателствените средства в наказателния и гражданския процес и измененията, свързани с института на защитения свидетел. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 444–450.

Димитров, Димитър К. Приложение на рентгенофлуоресцентния анализ за количествени и криминалистически изследвания на следи от почви. – Тр. НИИ криминалист. и криминол., 22, 1998, 106–109.

Димитров, Николай. Договорът за агентирание във връзка с международния превоз на товари. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 75–78.

Димитрова, Веска. Облагане по ЗОДФЛ на доходите на лицата, упражняващи дейност като нотариуси. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 8, 10–13.

Димитрова, Маруся. Защита срещу неправомерно използване на обекти на интелектуалната собственост. – Интелектуална собственост, 1999, № 10, 16–17.

Димитрова, Маруся. Защита при нарушения по Закона за патентите. – Собственост и право, 2000, № 5, 60–63.

Динева, Диана. Новото в нормативната уредба на облагането на доходите на физически лица. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 8, 5–9.

Директива на Съвета 91/250/ЕИО от 14 май 1991 г. за правна закрила на компютърните програми. – Правна евроинтеграция, 1999, № 1, 5–6.

Директива на Съвета 92/100/ЕИО от 19 ноември 1992 г. относно правото на наем и правото на заем и някои сродни права в областта на интелектуалната собственост. – Правна евроинтеграция, 1999, № 1, 46–56.

Директива на Съвета 93/83/ЕИО от 27 септември 1993 г. за координиране на някои правила, отнасящи се до авторското право и сродните му права, приложими към спътниковото излъчване и кабелното препредаване. – Правна евроинтеграция, 1999, № 1, 57–72.

Директива на Съвета 93/98/ЕИО от 29 октомври 1993 г. за хармонизиране на срока за закрила на авторското право и някои сродни права. – Правна евроинтеграция, 1999, № 1, 73–83.

Директива 96/83/ЕО на Европейския парламент и Съвета от 11 март 1996 г. за правна закрила на базите данни. – Правна евроинтеграция, 1999, № 1, 84–102.

Доаз, Уилям. Каква трябва да е универсалността на правата на човека. – Перспективи, 1996, № 4, 781–791.

Доклад на Експертната група по изследване на съответствието на българския Закон за авторското право и сродните му права с директивите на Европейската общност в областта на авторското право и сродните му права. – Правна евроинтеграция, 1999, № 1, 7–35.

Доклад на Експертната група по изследване на процеса на сближаване на българското законодателство в областта на индустриалната собственост с правото на Европейската общност. – Правна евроинтеграция, 1999, № 2, 7–12.

Дочев, Иван. За корпоративния характер на гражданското дружество [според Закона за задълженията и договорите]. – Счетоводство плюс..., 1999, № 11, 11–13.

Дочев, Иван. За непаричните търговски дружества. – Финанси и право, 2000, № 4, 59–61.

Дръжков, Ивайло. Деликтна отговорност в международното морско частно право. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 50–55.

Душанов, Иван. За същността и организацията на съдебно-счетоводната експертиза в Република България: Теоретико-методологически, организационни и практико-приложни

проблеми. – Бълг. счетоводител, 1999, № 23, 14–19.

Ефремов, Иван. Задължение за издръжка между съпрузи и бивши съпрузи. – Собственост и право, 2000, № 3, 49–54.

Загорова, К. и С. Габровски. Изследване на трудовите права и задължения на гражданите в Добрич. – Науч. Тр. РУ „А. Кънчев“, 37, 1999, № 6, 7–21.

Иванов, В. Н. Международно хуманитарно право и човешките права. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 491–496.

Иванов, Костадин и Евгени Рангелов. Задължения на юридическите лица, възникващи от Закона за местните данъци и такси. – Счетоводство плюс..., 1999, № 11, 17–21.

Иванов, Костадин. Основни принципни нормативни постановки във валутния закон. – Счетоводство плюс..., 1999, № 12, 4–6.

Иванов, Костадин. Хазартните игри – същност, видове и данъчното им облагане. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 7, 14–21.

Иванов, Костадин. Ред на обжалване на съставен и връчен данъчен ревизионен акт. – Финанси и право, 2000, № 2, 50–54.

Иванова, Мария. Измененията в ЗДДС през 1999 г. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 9, 13–14.

Историята на написването на наказателния закон от 1896 г. – Науч. Тр. РУ „А. Кънчев“, 37, 1999, № 6, 22–28.

Йорданова, С. Ц. и др. Методика на обучението на военнослужещите по военно право. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 470–477.

Други авт.: И. К. Вълков, Х. И. Филипов.

Йорданова, С. Ц. и др. Съвременни лекционни похвати при обучението по военно право. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 497–504.

Други авт.: И. К. Вълков, Х. И. Филипов.

Йосифов, Никола. Задължения на работодателя при възстановяване на предишната работа на незаконно уволнен работник или служител. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 9, 71–77.

Йосифов, Никола. Обезщетение при придобиване право на пенсия за изслужено

време и старост. – Бълг. счетоводител, 1999, № 18, 4–6.

Йосифов, Никола. Отпуски на държавни служители. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 10, 69–72.

Йосифов, Никола. Право на парично обезщетение за временна нетрудоспособност. – Бълг. счетоводител, 1999, № 15, 17–21.

Йосифов, Никола. Контрол за спазване на трудовото законодателство. – Бълг. счетоводител, 2000, № 10, 9–11.

Йосифов, Никола. Нова правна уредба на задължителното обществено осигуряване. – Бълг. счетоводител, 2000, № 2, 3–11.

Йосифов, Никола. Отпуск поради временна нетрудоспособност. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2000, № 2, 65–66.

Йосифов, Никола. Отпуски за обучение на работниците и служителите. – Бълг. счетоводител, 2000, № 4, 23–25.

Йосифов, Никола. Прекратяване на трудов договор. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2000, № 2, 63–64.

Йотов, Борислав. Европейска наказателна конвенция за корупцията. – Право&Икономика, 1999, май-юни, 53–62.

Калайджиев, Ангел. Цедира ли се безличната акция. – Пазар и право, 2000, № 10, 36–37.

Каменов, Иван. Преминаване на риска върху застрахователя по договора за международна застраховка при превоз на контейнери. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 86–88.

Кантарджиев, Асен. Правното познание и информационната философия. – Администрация и политика, 1999, № 1–2, 80–83.

Карвелов, Антон. Правно-техническа консултация. – Собственост и право, 2000, № 11, 14–20.

Карвелов, Антон. Преустройство на жилище в магазин. – Собственост и право, 2000, № 2, 24–26.

Карановски, Иван. Взаимната обусловеност между трудовия стаж, осигурителните

вноски и правата по ДОО. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 9, 15–16.

Карановски, Иван. Понятието „трудова злополука“ според Кодекса за задължителното обществено осигуряване. – Бълг. счетоводител, 2000, № 7, 22–24.

Карановски, Иван. Промени в правната уредба на здравноосигурителните вноски. – Бълг. счетоводител, 2000, № 5, 10–14.

Карлова, Румяна. Дефиниране на географския пазар в рамките на контрола върху концентрациите по Закона за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2000, № 1, 64–70.

Касабова, Камелия. Плащане по приватизационна сделка чрез прихващане. – Собственост и право, 2000, № 1, 69–72.

Касабова, Камелия. Последници от заличаване на писано освобождение на членове на изпълнителните органи на акционерно дружество. – Пазар и право, 2000, № 2, 5–8.

Касабова, Камелия. Придобиване на собствеността върху акции от добросъвестен владеец (или за добросъвестността и „сивите брокери“). – Пазар и право, 2000, № 3, 18–23.

Клаус, Вацлав. Свободата и принципът на правото. Прев. от англ. Кольо Колев. – Социол. пробл., 1999, № 3–4, 91–96.

Коджабашев, Александър. За някои въпроси на патентното право – чл. 20, т. 5 от Закона за патентите. – Собственост и право, 2000, № 3, 70–71.

Коджабашев, Михаил. Нелоялна конкуренция – увреждане доброто име на конкурента. – Интелектуална собственост, 1999, № 4, 24–26.

Коджабашев, Михаил. Нормативното понятие „промишлен дизайн“. – Собственост и право, 2000, № 11, 68–71.

Коджабашев, Михаил. Отговорности при заблуждаващо предлагане на стоките. – Пазар и право, 2000, № 4, 68–72.

Коджабашев, Михаил. Понятието „общозвестна марка“ според Закона за марките и географските означения. – Собственост и право, 2000, № 4, 66–70.

Коджабашев, Михаил. Права и задължения при издаване на авторско произведение. – Собственост и право, 2000, № 2, 59–64.

Колев, Йордан. Законодателен мост към Европа. – Предуч. възп., 1999, № 8, 6–10.

(По повод 90 г. от приемането на Закона за нар. просвещение.)

Колев, Николай. Конфликт между фирмените наименования и противопоставянето им на търговската марка. – Собственост и право, 2000, № 12, 60–63.

Колева, Надка. Прилагане на Наредбата за командировките в страната. – Труд и право, 2000, № 2, 40–41.

Костов, Е. В. Държавното обвинителство (1913 г.) за набавянето на плавателни уреди за Варненското и Бургаското пристанище през 1907 г. – Науч. тр. ВВΟΥ „В. Левски“, 60, 1998, 129–135.

Костов, Е. В. Първият държавен съд (1900–1903 г.) за усложненията при строителството на Варненското пристанище. – Науч. тр. ВВΟΥ „В. Левски“, 60, 1998, 113–120.

Костов, Е. В. Първият държавен съд (1900–1903 г.) за толерирането на параходното дружество Дойче леванте линии. – Науч. тр. ВВΟΥ „В. Левски“, 60, 1998, 121–128.

Кръстева, Мариана. Конференцията за определяне статута на р. Дунав и България в контекста на следвоенните международни отношения. – Международн. отнош., 1999, № 3, 105–126.

Кръчмаров, Елисей. Предимствата на Арбитражния съд при разглеждане на международни търговски дела. – Външна търговия, 1999, № 2, с. 22, 27.

Кунчев, Йонко. Криминалистическа експертиза на начина на извършване на престъплението. – Тр. НИИ криминалист. и криминол., 22, 1998, 44–65.

Кършев, Илиян. Прехвърляне на коносамент. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 61–68.

Лалева, Петя. Защита на длъжника и на кредиторите от действията на синдика по приемане на вземанията. – Пазар и право, 2000, № 10, 45–51.

Ланджев, Борис. За членственото взаимоотношение в акционерното дружество. – Пазар и право, 2000, № 1, 5–12.

Ланджев, Борис. Основни имуществени права на акционера. – Пазар и право, 2000, № 3, 5–10.

Ланджев, Борис. Основни контролни права на акционера. – Пазар и право, 2000, № 10, 12–20.

Лалчев, М. и др. Многоелементен количествен атомноемисионен спектрален анализ на стъкла чрез възбуждане в индуктивно свързана плазма. – Тр. НИИ криминалист. и криминол., 22, 1998, 92–105.

Други авт.: Й. Йонов, И. Боевски, Н. Даскалова, Н. Попова.

Лозанова, Цветанка. Имплементация на международноправните норми в областта на правата на човека в България. Правното положение на договорите за човешки права в българското вътрешно право. – Юрид. сб. – БСУ. Юрид. фак., 4, 1995, 45–82.

Лозев, Емил. Директивите на Съвета на Европа в областта на авторското право и сродните му права. – Интелектуална собственост, 1999, № 6, 15–18.

Лозев, Емил. Приложимият закон [без авторско право] към излъчване чрез спътник. – Интелектуална собственост, 1999, № 11, 6–8.

Лозев, Емил. Договор на Световната организация за интелектуална собственост относно изпълненията и звукозаписите (ДИЗ). – Собственост и право, 2000, № 1, 54–59.

Лозев, Емил. Едно ново право – възнаграждение за възпроизвеждане по репрографски начин за лично ползване. – Собственост и право, 2000, № 10, 60–66.

Лозев, Емил. Закрила на фолклора чрез ЗАПСП. – Собственост и право, 2000, № 4, 62–65.

Лозев, Емил. Отговорността на доставчиците на услуги по Интернет: Авторскоправни аспекти. – Интелектуална собственост, 2000, № 4, 18–29.

Мавров, Иван. По някои въпроси на съдебно-счетоводните експертизи [Интервю]. – Бълг. счетоводител, 1999, № 23, 12–13.

Малчев, Антон. Наемането на общински помещения с конкурс. – Собственост и право, 2000, № 1, 26–27.

Малчев, Антон. Отчуждаване и временна ползване на недвижими имоти за пътища. – Собственост и право, 2000, № 10, 37–39.

Манев, Костадин и Иван Иванов. Правни и икономически аспекти на административноправната защита на марките. – Интелектуална собственост, 2000, № 3, 23–24.

Манова, Венета. Нови моменти в правната уредба на поименните компенсационни бонове. – Собственост и право, 2000, № 4, 24–27.

Маринова, Валентина. Задължението за обявяване на съществени за риска обстоятелства при договора за морска застраховка и последиците от неизпълнението му. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 29–35.

Марков, Емил. За самопомощта: опит за икономически анализ на непазарното и пазарното поведение в дигиталното авторско право. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 34–53.

Марков, Методи. Обективният характер на понятието „цел“ в състава на забраната по чл. 9 от Закона за защита на конкуренцията. – Пазар и право, 2000, № 2, 64–68.

Марков, Методи. Относно необходимостта от признаването на етажната собственост за правен субект. – Собственост и право, 2000, № 3, 11–16.

Марков, Методи. Придобиване на имущество от общините по чл. 11 от Закона за наследството. – Собственост и право, 2000, № 4, 39–46.

Мермерска, Людмила. Данъчната система в България през периода на прехода. – Данъчна практика, 2000, № 8, 8–16; № 9, 17–24.

Микова, Величка. Приложение на чл. 328, ал. 1, т. 10 КТ при условията на чл. 68, ал. 1 КЗОО. – Труд и право, 2000, № 5, 22–25.

Микова, Величка. Промяна по чл. 119 КТ и нейните последици. – Труд и право, 2000, № 2, 14–17.

Миленков, Христо. Складовите записи – един добре забравен инструмент. – Пазар и право, 2000, № 4, 63–67.

Милов, Йосиф. Новата Наредба за пенсиите. – Труд и право, 2000, № 2, 60–69.

Минкова, Ганета. Наемен договор, лизингов договор, ненаименовани договори за временно предоставяне ползването на една вещ. – Счетоводство плюс..., 1999, № 10, 9–11.

Минкова, Ганета. Право на приспадане на данъчен кредит съгласно Закона за данък върху добавената стойност. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 9, 39–43.

Минкова, Ганета. Облагане на земеделски и горски земи. – Финанси и право, 2000, № 3, 44–46.

Минкова, Ганета. Обхват на материята, кодифицирана с Данъчния процесуален кодекс. – Финанси и право, 2000, № 1, 43–46.

Минкова, Ганета. Основни изменения и допълнения в корпоративното облагане. – Финанси и право, 2000, № 2, 13–15.

Минкова, Ганета. Понятията „данъчни субекти“, „трети лица“ и „данъчно задължени лица“. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2000, № 1, 16–20.

Мирчева, Елена. Европейската патентна система – инструмент за икономическа интеграция. – Интелектуална собственост, 1999, № 7, 20–23.

Мирчева, Елена. Европейската патентна система – процедура и начини за получаване. – Интелектуална собственост, 1999, № 8, 22–29.

Михайлов, Михаил Пенев. Международноправни аспекти на Рамковата конвенция за защита на националните малцинства. – Международно. отношения, 1999, № 3, 65–72.

Михайлов, Явор Веселинов. Анастас Юрданов Тотев. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 231–242.

Михайлов, Явор Веселинов. Проф. д-р Живко Стоянов Сталев. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 243–249.

Михайлова, Йорданка. Проблеми с прилагането на международната класификация на стоките и услугите в процеса на експертиза на марките. – Интелектуална собственост, 1999, № 4, 19–23; № 6, 19–21.

Михайлова, Татяна. Основни задължения, права и отговорност на страните по договора за агентиране на морски кораби. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 79–85.

Мишев, Пламен и др. Особени възможности за прилагане на търговската марка в земеделието. – Икон. и управл. сел. стоп., 1998, № 8, 49–52.

Други авт.: Септемврина Костова, Иван Петров.

Мишева, Виолета. Право на наследство-пенсия. – Труд и право, 2000, № 10, 65–67.

Младенов, Никола. Защита на правото на ползване при неправомерни действия от страна на собственика на имота. – Собственост и право, 2000, № 10, 14–17.

Младенов, Никола. Защита при незаконосъобразено прекратяване на срочен трудов договор. – Труд и право, 2000, № 10, 28–31.

Младенов, Никола. По някои въпроси на доброволната делба. – Собственост и право, 2000, № 5, 34–45.

Младенов, Петър. Правна същност на митническото представителство. – Алтернативи, 1999, № 23–24, 18–19.

Младенов, Петър. Митническа наказателна отговорност на участниците във външно-търговския процес. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2000, № 1, 83–85.

Младенов, Петър. Процесуална реализация на административнонаказателната отговорност за митнически нарушения. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2000, № 2, 81–84.

Моравенов, Маню. Публични дружества. – Пазар и право, 2000, № 4, 52–62.

Мръчков, Васил. Бременността на работничката и служителката като основание за закрила при уволнение. – Труд и право, 2000, № 5, 29032.

Мръчков, Васил. Директива на Европейския съюз за запазване правата на работниците при прехвърляне на предприятието. – Труд и право, 2000, № 2, 5–9.

Мръчков, Васил. Директива на Европейския съюз за масовите уволнения. – Труд и право, 2000, № 3, 5–9.

Найденев, Борислав. Юридически анализ на Закона за търговия и съхранение на зърно от гледна точка на банковото дело. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 117–125.

Натов, Николай. Някои тенденции в правната уредба на договорната отговорност на превозвача при международните морски и въздушни превози. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 16–28.

Неделчев, Н. К. Въззивно обжалване по граждански дела. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 478–484.

Неделчев, Н. К. Въззивно обжалване по наказателни дела. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 485–490.

Недин, Стою. Правата на миноритарните акционери в Закона за публичното предлагане на ценни книжа. – Пазар и право, 2000, № 5, 62–69.

Николаева, Силвия. Сексуалното насилие над децата. – Общ. възп., 1999, № 1, 16–22.

Николчев, Дилян Николаев. Църковното право и римското право във Византия – две части на един и същи правов ред (юриспруденция и юридически школи). – История, 2000, № 2, 1–16.

Островски, Николай. Неизправни длъжници при етажната собственост. – Собственост и право, 2000, № 10, 46–51.

Островски, Николай. Особен залог на търговско предприятие – специфични особености. – Пазар и право, 2000, № 3, 24–30.

Павлов, Борислав. Международните трудови норми в светлината на декларацията на МОТ за основните принципи и правата в областта на труда – гаранция за социална сигурност в света. – Междунар. отношения, 1999, № 5, 75–78.

Павлов, Борислав. Приложното поле на Наредбата за командировките в страната спрямо управителите на дружества с ограничена от-

говорност. – Данъчна практика, 1999, № 7, 7–9.

Павлов, Борислав и Ивайло Кусев. Международните, европейските и националните изисквания към социалните права на гражданите. – Междунар. отношения, 2000, № 2, 99–104.

Павлов, Георги. Абсолютните възражения по менителничните сделки. – Пазар и право, 2000, № 5, 29–35.

Панева, Лиляна. Правната стойност на търговската кореспонденция при международни сделки. – Външна търговия, 1999, № 2, 30–33.

Парушева, Диана. Едно становище относно някои от ефектите на производството по несъстоятелност върху института на погасителната давност. – Пазар и право, 2000, № 10, 52–56.

Парушева, Диана. За новите промени в Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия. – Собственост и право, 2000, № 5, 64–68.

Парушева, Диана. Някои въпроси във връзка с банковата несъстоятелност – откриване на производството, предявяване и приемане на вземания. – Пазар и право, 2000, № 4, 40–46.

Парушева, Диана. Приватизация и несъстоятелност – приоритетно приложение и взаимодействие между двете процедури. – Собственост и право, 2000, № 2, 78–80.

Паскалев, Емилиян. Още за възстановяване правата на собствениците върху земеделски земи в строителните граници на населените места. – Собственост и право, 2000, № 11, 35–40.

Патева, Антоанета. Исторически преглед на международното право в областта на защита правата на малцинствата. – Междунар. отнош., 1999, № 5, 65–74.

Пачева, Десислава. Разкриване на информация по реда на Закона за ценните книжа, фондовите борси и инвестиционните дружества. – Право&Икономика, 1999, май-юни, 26–35.

Пашова, Катерина. Новите срокове за закрила на авторските права. – Собственост и право, 2000, № 5, 56–59.

Пендичев, Васил. Правна основа на секретните патенти. – Собственост и право, 2000, № 12, 55–59.

Пенков, Веселин и др. Метод [в криминалогията] за диференциране на менструална кръв. – Тр. НИИ криминалист. и криминол., 22, 1998, 140–143.

Други авт.: В. Пенков, Р. Николова, Й. Цанков.

Пенчев, Георги. Мониторингът на водите по правото на Европейския съюз и значението му за българското законодателство. – Администр. правосъдие, 2000, № 3, 5–19.

Петров, Иван. Същност, особености и тенденции в развитието на франчайзинга в областта на туризма и храненето в България. – Науч. Тр. ВИХВП-Пловдив, 42, 1997, 309–314.

Петров, Любен. Събитията на Балканите и международното право. – Междунар. отношения, 2000, № 1, 89–100.

Поляков, В. П. Търговските марки в САЩ. Прев. Гергана Бакърджиева. – Интелектуална собственост, 1999, № 2, 26–28.

Попов, Деян. Стоково-разпределителни документи. – Пазар и право, 2000, № 4, 47–51.

Поптодоров, Радко. Държавно-правният аргумент за придобиването автокефалия у български и руски през Средновековието според печатната кормча от 1652 година. – Богословска мисъл, 1998, № 4, 44–50.

Прокопиева, Вася. Правни аспекти при сливане и вливане на търговски дружества. – Пазар и право, 2000, № 4, 5–10.

Прокопиева, Вася. Франчайзингът в условията на оформяне на Европейския пазар. – Пазар и право, 2000, № 1, 33–36.

Първа директива на Съвета от 21 декември 1988 г. за сближаване на законодателствата на държавите-членки във връзка с търговските марки (89/104/ЕИО). – Правна евроинтеграция, 1999, № 2, 13–20.

Радев, Димитър. Метафизическата същност на правото. – Юрид. сб. – БСУ. Юрид. фак., 4, 1995, 83–91.

Радомирова, Петя. Нови положения в правната уредба на кооперациите. – Собственост и право, 2000, № 2, 12–17.

Райкова, Катя Петкова. Предметен обхват на Валутния закон. – Науч. Тр. РУ „А. Кънчев“, 37, 1999, № 6, 55–59.

Рачев, Филип. Новата уредба на мениелницата и запис на заповед в Търговския закон. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 18–34.

Рашева, Мариана. Основни положения в Наредбата за оформяне, подаване и експертиза на заявки за промишлен дизайн. – Собственост и право, 2000, № 2, 65–68.

Рашева, Мариана. Проблеми, които могат да възникнат при присъединяването на страната ни към Европейската общност. – Собственост и право, 2000, № 10, 69–72.

Розанис, Соломон. Една оборима презумпция. – Собственост и право, 2000, № 10, 40–45.

Розанис, Соломон. За отменителния иск. – Собственост и право, 2000, № 3, 44–48.

Розанис, Соломон. Недействителност на саморъчното завещание. – Собственост и право, 2000, № 4, 32–36.

Розанис, Соломон. Някои въпроси във връзка с ипотеката. – Собственост и право, 2000, № 1, 43–48.

Розанис, Соломон. Придобивна давност при недействително юридическо основание. – Собственост и право, 2000, № 5, 28–33.

Розанис, Соломон. Учредяване на правото на строеж. – Собственост и право, 2000, № 11, 41–46.

Русков, Росен. Измененията на ЗДДС. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2000, № 1, 21–30.

Русков, Росен. Специалните случаи на определяне на „дата на възникване на данъчно събитие“. – Данъчна практика. Счетоводство. Финанси на фирмата, 2000, № 9, 10–13.

Русков, Росен. Погасяване по давност на данъчни задължения. – Финанси и право, 2000, № 10, 40–49.

Русчев, Иван. Административният и частноправният договор. – Пазар и право, 2000, № 1, 26–32.

Русчев, Иван. Въпроси на формата на разпоредителните сделки с недвижими имоти в практиката на Върховния касационен съд. – Собственост и право, 2000, № 4, 14–17.

Русчев, Иван. Изменение на търговския договор. – Пазар и право, 2000, № 2, 22–28.

Русчев, Иван. Концесионер – чуждестранно лице, регистрирано като търговец. – Собственост и право, 2000, № 1, 20–25.

Русчев, Иван. Лицензии за извършване на банкова дейност. – Пазар и право, 2000, № 3, 31–40.

Русчев, Иван. Правна уредба на финансовите къщи по Валутния закон. – Пазар и право, 2000, № 5, 13–21.

Русчев, Иван. Скрит пълномощник и подставено лице при придобиване на вещни права върху недвижими имоти. – Собственост и право, 2000, № 12, 11–17.

Саракинов, Георги. Авторското право върху проекти. – Собственост и право, 2000, № 10, 67–68.

Саракинов, Георги. Изменения и допълнения в Закона за авторското право и сродните му права. – Собственост и право, 2000, № 4, 57–61.

Саракинов, Георги. Правна закрила на наименованията на артистични групи. – Собственост и право, 2000, № 3, 61–65.

Сарафов, Павел. Относно договорните клаузи за непрехвърлимост на собствеността. – Собственост и право, 2000, № 11, 5–13.

Сарафов, Павел. Съсобственост между частна и публична собственост. – Собственост и право, 2000, № 5, 5–12.

Сербезова, Стойна. Трудовоправно положение на надомниците. – Труд и право, 2000, № 5, 16–17.

Сербезова, Стойна. Установяване на трудов стаж по съдебен ред. – Труд и право, 2000, № 4, 24–26.

Серкеджиева, Мария. Партньорство в изследване на съвместимостта на българското законодателство с европейското право. – Правна евроинтеграция, 1999, № 2, 5–6.

Серкеджиева, Мария. Партньорство с неправителствените организации като инструмент в евроинтеграционната политика на правителството. – Правна евроинтеграция, 1999, № 1, 5–6.

Серкеджиева, Мария. Постигане на баланс в съответствието с международното и европейското право в правната уредба на бежан-

ците. – Правна евроинтеграция, 1999, № 4, 5–6.

Симеонов, Васил. Създава ли интелектуален продукт парапсихологията. – Интелектуална собственост, 2000, № 4, 26–27.

Симеонов, Истилиян. Резервите на застрахователните дружества при действието на Указ 56 за стопанската дейност. – Данъчна практика. Баланс. Финанси на фирмата, 1999, № 10, 30–36.

Симеонов, Истилиян. Данъчно облагане при прекратяване и преобразуване. – Финанси и право, 2000, № 10, 13–18.

Симеонов, Истилиян. Някои способи за погасяване или отлагане на погасяването на публични задължения. – Финанси и право, 2000, № 4, 49–52.

Симеонов, Истилиян. Принудително събиране на публични вземания. – Финанси и право, 2000, № 5, 41–47.

Симеонов, Истилиян. Производство по издаване на данъчни актове. – Финанси и право, 2000, № 2, 41–49.

Симеонов, Костадин. Проблеми на морския арбитраж. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 95–103.

Симеонова, Стефанка. Закрила при уволнение на някои категории работници и служители. – Счетоводство плюс..., 1999, № 11, 39–40.

Симеонова, Стефанка. Нарушения при уволнение поради структурни промени. – Счетоводство плюс..., 1999, № 9, 35–38.

Славова, Зоя. Право на социално осигуряване. – Труд и право, 2000, № 4, 64–67.

Смит, Патриция. Феминистката юриспруденция: социалната промяна и еволюцията на схващанията. – Демокр. преглед, 1998/1999, № 38, 103–109.

Соколов, Велизар. Легалният софтуер [Интервю]. – Computer, 1999, № 10, 53–55; № 11, 80–83.

Соколов, Велизар. Използване на граничния контрол за по-ефективна борба с нару-

шенията на авторското право. – Собственост и право, 2000, № 11, 60–66.

Сотиров, Иван. Принудително изпълнение върху вещи на едноличния търговец в условията на съпругеска имуществена общност. – Собственост и право, 2000, № 12, 37–47.

Спасов, К. С. Личната сигурност и средства за нейната защита. – Науч. тр. ВВΟΥ „В. Левски“, 64, 1998, 487–496.

Средкова, Красимира. Необходимо договорно съдържание на трудовото правоотношение. – Труд и право, 2000, № 2, 10–12.

Стайков, Севдалин. Компетентен ли е вътрешният арбитраж да решава частноправни имуществени спорове, по които страна е държавата или държавно учреждение. – Пазар и право, 2000, № 4, 32–36.

Стайков, Севдалин. По въпроса за арбитражните разnosки. – Пазар и право, 2000, № 10, 38–41.

Стайкова, Юлия. За формата на договор за аренда на земеделска земя. – Собственост и право, 2000, № 4, 20–23.

Стаматова, Ваня. Договор за наем на кораб. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 36–41.

Стефанов, С. П. Правила за поведение на съприкосновение във въоръжения конфликт според международното хуманитарно право. – Науч. тр. ВВΟΥ „В. Левски“, 60, 1998, 516–521.

Стефанов, С. П. Приложимост на международното хуманитарно право във въоръжения конфликт. – Науч. тр. ВВΟΥ „В. Левски“, 60, 1998, 510–515.

Стефанов, Стефан. Българският полезен модел и Европейската хармонизация (или полезен ли е българският полезен модел?). – Интелектуална собственост, 1999, № 7, 9–13.

Стоева, Ирина. За договора между възложителя и застрахователния брокер. – Финанси и право, 2000, № 10, 77–80.

Стоянов, Венцислав. Вписване и имотен регистър. – Собственост и право, 2000, № 10, 29–34.

Стоянов, Венцислав. Правото на ползване според чл. 26 ЗСПЗЗ. – Собственост и право, 2000, № 5, 24–27.

Стоянов, Е. С. Виктимологичният аспект в генезиса на престъплението. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 451–455.

Стоянов, Е. С. Детерминация на индивидуалното престъпно поведение на военнослужещите. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 425–431.

Стоянов, Е. С. Наказателноправна характеристика на умишлените убийства. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 432–437.

Стоянов, Е. С. Превантивни мерки за борба с насилствените престъпления във въоръжените сили. – Науч. тр. ВБОУ „В. Левски“, 60, 1998, 456–461.

Стоянов, Стойчо. Ролята и мястото на съдебно-счетоводните експертизи в съдебния процес. – Бълг. счетоводител, 1999, № 23, 7–9.

Табakov, Тодор. Марката продава стоката. – Собственост и право, 2000, № 2, 69–73.

Ташев, Спас. Българско гражданство за жителите на Р Македония. – Македония, 1999, № 1, 12–14.

Телбизова, Елена. Експертиза за патентна чистота. – Интелектуална собственост, 1999, № 9, 22–25.

Тончев, Димитър. За организацията на съдебните и съдебно-счетоводните експертизи. – Бълг. счетоводител, 1999, № 23, 4–6.

Тотев, Анастас Юрданов. За юридическото образование и правната литература. – Право&Икономика, 1999, януари-февруари, 11–17.

Трайкова, Евелина. Криминологични аспекти на явлението „финансови пирамиди“ в България. – Тр. НИИ криминалист. и криминол., 22, 1998, 3–23.

Трета международна конференция за правата на човека (Варшава, окт. 1998 г.) Прев. от полски. – Демокр. прегл., 1998/1999, № 38, 37–67.

Трифонов, Зорница. Придобиване на недвижими имоти чрез групов строеж. – Собственост и право, 2000, № 3, 28–30.

Фети, Невин. Въпроси на публичното обещание за награда. – Пазар и право, 2000, № 10, 28–33.

Фети, Невин. Зависимост между правното качество на подобрителя и обезщетението за извършените подобрения. – Собственост и право, 2000, № 12, 18–27.

Фети, Невин. Някои аспекти в отношенията между потребителя и собственика на вещта. – Собственост и право, 2000, № 10, 18–23.

Хаджолян, Масис. Конституционни основи на държавната администрация. – Администрация и политика, 1999, № 1–2, 72–79.

Хорозов, Георги. Една възможност за плащане по приватизационни сделки. – Собственост и право, 2000, № 5, 69–72.

Хорозов, Георги. Заложно джирос. – Пазар и право, 2000, № 4, 25–27.

Хорозов, Георги. Защита срещу актове и действия на следприватизационния контрол. – Собственост и право, 2000, № 12, 64–67.

Хорозов, Георги. Ползване на земя от приватизирано дружество. – Собственост и право, 2000, № 4, 79–80.

Хорозов, Георги. Правна същност на сделките по § 10, ал. 2 и 3 ЗППДОБП. – Собственост и право, 2000, № 2, 74–77.

Хорозов, Георги. Предела на следприватизационния контрол. – Собственост и право, 2000, № 10, 73–77.

Хорозов, Георги. Приватизация на общински нежилищни имоти. – Собственост и право, 2000, № 1, 78–80.

Хорозов, Георги. Привилегии на държавните и общинските предприятия във връзка с приватизацията. – Собственост и право, 2000, № 3, 72–77.

Хорозов, Георги. Продажба на имущество на банки в несъстоятелност по реда на § 46 ЗИДЗБ. – Пазар и право, 2000, № 2, 40–42.

Хорозов, Георги. Развалянето на приватизационния договор и последиците му върху действията и сделките на приватизираното дружество. – Собственост и право, 2000, № 4, 75–76.

Хорозов, Георги. Търговски сделки, пораждащи действие след одобрение или разрешение на държавен орган. – Пазар и право, 2000, № 5, 36–39.

Хорозов, Георги. Характер на актовете на следприватизационния контрол. – Собственост и право, 2000, № 11, 72–75.

Хрисимова, Огняна. Всеобщата декларация за правата на човека и мястото ѝ в съвременния свят. – Администрация и политика, 1999, № 1–2, 59–63.

Христов, Чавдар. Възникване на служебното правоотношение. – Труд и право, 2000, № 3, 22–25.

Христов, Чавдар. Изменение на служебното правоотношение. – Труд и право, 2000, № 2, 37–39.

Христов, Чавдар. Пораждащите спорове актове на органа по назначаването относно възникването, съдържанието и прекратяването на служебните правоотношения подлежат на обжалване. – Труд и право, 2000, № 10, 31–37.

Христова, Жанета. Аспекти в развитието на Йорк-Анверските правила. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 89–94.

Цанков, Петър. Ролята на правното съзнание в ограничаване на противоправните прояви. – Изв. Сп. Икон. унив. – Варна, 1998, № 3, 63–72.

Цанков, Петър. Обусловеност на съдебно-счетоводната експертиза от криминалистическите експертизи. – Бълг. счетоводител, 1999, № 23, 20–23.

Цанков, Петър. За отговорността на счетоводителя. – Бълг. счетоводител, 2000, № 5, 3–7.

Цанков, Петър. Съдебно-счетоводната експертиза не е проблем за упражнение. – Бълг. счетоводител, 2000, № 8, 38–39.

Цачева, Мария. Преминаване на собствеността на дяловете и акциите на приватизираното предприятие. – Собственост и право, 2000, № 1, 73–77.

Цонева, Йонка. За възможността чужденец да придобие апартамент от етажна собственост. – Собственост и право, 2000, № 11, 52–58.

Цонева, Йонка. Някои въпроси във връзка с общите съпружески имущества в маса-

та на несъстоятелността. – Собственост и право, 2000, № 1, 36–42.

Цонева, Йонка. Отговорност на лице, в полза на което е направено завещание, към кредиторите на завещателя. – Собственост и право, 2000, № 4, 47–54.

Цоневски, Веселин. Специална закрила и охрана на труда при непълнолетните лица. – Труд и право, 2000, № 2, 46–49.

Цончев, Радослав. Ефективно управление на инвестициите чрез инвестиционните фондове. – Пазар и право, 2000, № 1, 46–48.

Чанкова, Добринка. Алтернативните способности за решаване на спорове – смяна на парадигмата? – Право&Икономика, 1999, май-юни, 36–52.

Чешмеджиев, Камен. Правното положение на получателя по договора за международен морски превоз на товари. – Във: Научно-практическа конференция „Съвременни правни проблеми в международния морски превоз на товари“. Бургас, 15 и 16 май 1999 г. Бургас: Бург. своб. унив., Бълг. асоц. по морско право, 2000, 69–70.

Чомпалов, Йордан. Търговия с ценни книжа по смисъла на чл. 6 от Закона за публичното предлагане на ценни книжа. – Пазар и право, 2000, № 5, 54–61.

Чуков, Владимир. За Декларацията за правата на човека в исляма. – Администрация и политика, 1999, № 1–2, 69–71.

Шаранкова, Жана. Коментар на Закона за безжандите. – Правна евроинтеграция, 1999, № 4, 32–94.

Шишков, Ангел. Международната претъпност – заплаха за човека, обществото, природата. – Междунар. отнош., 1999, № 5, 51–64.

Янев, Владислав. Флуоресцентни методи за откриване и фиксиране на дактилоскопни следи. – Тр. НИИ криминалист. и криминал., 22, 1998, 110–129.

Янева, Радка. Геодезическата продукция като обект на Закона за авторското право. – Геодез., картогр., земеустр., 2, 1999, № 4–5, 6–9.

ПРИЛОЖЕНИЕ

КОНСТИТУЦИЯ НА ФРЕНСКАТА РЕПУБЛИКА от 4 октомври 1958 г.

Правителството на републиката в съответствие със Закона за Конституцията от 3 юни 1958 г. предложи,
френският народ прие,
президентът на републиката промулгира Закона за Конституцията¹, който съдържа следното:

ПРЕАМБЮЛ

Френският народ заявява тържествено своята привързаност към правата на човека и принципите на националния суверенитет, такива каквито те са били определени с Декларацията от 1789 г., потвърдена и допълнена от преамбюла на Конституцията от 1946 г.

В съответствие с тези принципи и с принципа за свободното самоопределение на народите, републиката предоставя на отвъдморските територии, които изразяват волята за присъединяване, нови институции, основани върху общия идеал за свобода, равенство и братство и създадени да служат на тяхното демократично развитие.

Член 1²

Франция е неделима, светска, демократична и социална република. Тя осигурява равенство пред закона на всички граждани без оглед на тяхното различие, основано на произход, раса

¹ Публикуван в *Официален вестник* на 5 октомври 1958 г.

² Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г., член 8-1. Стара редакция: „Републиката и народите от отвъдморските територии, които чрез акта на свободно самоопределение, приемат настоящата конституция, съставляват една общност. Общността е основана върху равенството и братството на народите, които я съставляват.“

Новият член 1 е бивша алинея първа на член 2 (член 8-1 от горепосочения закон).

или религия. Тя уважава всички вероизповедания. Нейната организация е децентрализирана³.

Раздел първи ЗА СУВЕРЕНИТЕТА

Член 2

Езикът на републиката е френският⁴.

Националният символ е трицветното знаме, синьо, бяло, червено.

Националният химн е *Марсилезата*.

Девизът на републиката е „Свобода, Равенство, Братство“.

Неин принцип е: управление на народа, чрез народа и за народа.

Член 3

Националният суверенитет принадлежи на народа, който го осъществява чрез своите представители и посредством референдум.

Никоя част от народа, никоя отделна личност не може да си присвои неговото упражняване.

Избирателното право може да бъде пряко или непряко в съответствие с условията,

³ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 1.

⁴ Конституционен закон н° 92-554 от 25 юни 1992 г., член 1.

предвидени от Конституцията. То е винаги всеобщо, равно и тайно.

В съответствие с условията, определени от закона, избиратели са всички пълнолетни френски граждани от двата пола, ползващи се с граждански и политически права.

Законът предоставя равен достъп на жените и мъжете до изборни мандати и изборни длъжности⁵.

Член 4

Политическите партии и сдружения спомогат за изразяване на избирателния вот. Те се учредяват и упражняват дейността си свободно. Те трябва да спазват принципите на националния суверенитет и на демокрацията.

Те допринасят за прилагане на принципа, упоменат в последната алинея на член 3 в съответствие с условията, определени от закона⁶.

Раздел II ПРЕЗИДЕНТЪТ НА РЕПУБЛИКАТА

Член 5

Президентът на републиката следи за спазването на Конституцията. Той осигурява чрез своя арбитраж нормалното функциониране на публичните власти, както и приемствеността на държавата.

Той е гарант за националната независимост, за териториалната цялост и за спазването на международните договори⁷.

Член 6⁸

Президентът на републиката се избира за срок от пет години⁹ чрез пряко всеобщо гласуване.

Условията за прилагане на настоящия член се определят с органичен закон.

Член 7¹⁰

Президентът на републиката се избира с абсолютно мнозинство от подадените гласове. Ако то не е получено на първия тур на изборите, на четиринайсетия ден след първия тур¹¹ се провежда втори тур. В него могат да участват само двамата кандидати, които, в случай на оттегляне на кандидати събрали повече гласове, са получили най-голям брой гласове на първия тур.

Изборите се насрочват от правителството.

Изборите за нов президент се състоят най-малко двадесет дни и най-много тридесет и пет дни преди изтичане на пълномощията на действащия президент.

В случай на незаемане на длъжността на президент на републиката, независимо по каква причина, или на невъзможност за изпълнение на нейните задължения, които Конституционният съвет, сезиран от правителството, констатира с абсолютното мнозинство от гласовете на своите членове, функциите на президента на републиката, с изключение на тези, предвидени в член 11 и 12 по-долу, се изпълняват временно от председателя на сената, а ако той, на свой ред, е възпрепятстван да изпълнява тези функции, от правителството.

В случай на незаемане на длъжността или на невъзможност за изпълнение на задълженията, обявена за окончателна от Конституционния съвет, гласуването за избор на нов президент

⁵ Конституционен закон н° 99-569 от 8 юли 1999 г., член 1.

⁶ Конституционен закон н° 99-569 от 8 юли 1999 г., член 2. Органичен закон н° 2000-612 от 4 юли 2000 г., отнасящ се до предоставяне на равен достъп на жени и мъже до мандати на член на провинциален съвет, на конгреса на Нова Каледония, на събирането на Френска Полинезия, на местното събрание на островите Уолис-и-Футуна.

⁷ Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г., член 9. Стара редакция: „и за спазването на споразуменията на общността и на международните договори.“

⁸ Закон н° 62-1292 от 6 ноември 1962 г., член 1.

⁹ Конституционен закон н° 2000-964 от 2 октомври 2000 г. Стара редакция: „седем години“.

¹⁰ Закон н° 62-1292 от 6 ноември 1962 г., член 2.

¹¹ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 12-1. Стара редакция: „втората неделя след първия тур“.

се провежда, освен в случай на непреодолима сила, установен от Конституционния съвет, не по-рано от двадесет дни и не по-късно тридесет и пет дни след обявяване на незаемането на длъжността или на окончателния характер на невъзможността за изпълнение на задълженията.

Ако по време на седемте дни, предшестващи датата на крайния срок за представяне на кандидатурите, едно от лицата, обявило публично, в рамките на тридесетте дни, предшестващи тази дата, своето решение да се кандидатира, почине или бъде възпрепятствано, Конституционният съвет може да вземе решение за отлагане на изборите.

Ако преди първия тур един от кандидатите почине или бъде възпрепятстван, Конституционният съвет обявява отлагане на изборите.

В случай на смърт или на препятствие за един от двамата кандидати, получили най-много гласове на първия тур преди евентуалните решения за оттегляне, Конституционният съвет обявява, че трябва да се пристъпи към повторение на цялата изборна процедура; същото важи и в случай на смърт или препятствие за един от двамата кандидати, които остават за участие във втория тур.

Във всички случаи Конституционният съвет се сезира в съответствие с условията, посочени в алинея втора на член 61 по-долу, или в съответствие с тези, определени за представяне на кандидатура с органичен закон, предвиден в член 6 по-горе.

Конституционният съвет може да удължи сроковете, предвидени в трета и пета алинея, но гласуването трябва да се състои не по-късно от тридесет и пет дни от датата на решението на Конституционния съвет. Ако приложението на разпоредбите на настоящата алинея доведе до отлагане на изборите за дата, по-късна от датата на изтичане на пълномощията на действащия президент, той продължава да изпълнява функциите си до обявяване на неговия приемник¹².

Не могат да бъдат прилагани нито член 49 и 50, нито член 89 на Конституцията, докато длъжността на президент на републиката остава незаета или в периода между обявяване на окончателния характер на невъзможността

президентът на републиката да изпълнява функциите си и избора на негов приемник.

Член 8

Президентът на републиката назначава премиер-министъра. Той прекратява неговите пълномощия при подаване от последния на оставката на правителството.

По предложение на премиер-министъра той назначава другите членове на правителството и прекратява техните пълномощия.

Член 9

Президентът на републиката председателства Съвета на министрите.

Член 10

Президентът на републиката промулгира законите в срок от петнадесет дни след предаването на окончателно приетия закон от правителството.

Преди изтичане на този срок той може да поиска от парламента ново обсъждане на закона или на някои от неговите членове. Това ново обсъждане не може да бъде отказано.

Член 11^{13, 14}

Президентът на републиката по предложение на правителството по време на сесиите

¹³ Списък на референдумите:

- 1) 8 януари 1961 г., Политика в Алжир, „Да“ – 75 %;
- 2) 8 април 1962 г., Евиански споразумения, „Да“ – 91 %;
- 3) 28 октомври 1962 г., Избор на президент на републиката с пряко всеобщо гласуване, „Да“ – 62 %;
- 4) 27 април 1969 г., Реформа на сената и на областите, „Не“ – 52, 4 %;
- 5) 23 април 1972 г., Разширяване на Европейската общност, „Да“ – 68, 3 %;
- 6) 6 ноември 1988 г., Нова Каледония, „Да“ – 80 %;
- 7) 20 септември 1992 г., Европейски съюз, „Да“ – 51 %;

¹⁴ Конституционен закон n° 95-880 от 4 август 1995 г., член 1. Стара редакция: „Президентът на републиката по предложение на правителството по време на сесиите или по съвместното предложение на двете камари на парламента, публикувано в *Официален вестник*, може да под-

¹² Конституционен закон n° 76-527 от 18 юни 1976 г.

на парламента или по съвместно предложение на двете камари, публикувано в *Официален вестник*, може да постави на референдум всеки проект за закон, който се отнася до организацията на публичните власти, до реформи, свързани с националната стопанска или социална политика и с публичните служби, които я осъществяват, а също и разрешаващ ратификацията на международен договор, който, без да противоречи на Конституцията, би имал отражение върху функционирането на институциите.

Когато референдумът е организиран по предложение на правителството, то прави декларация пред всяка от камарите на парламента, последвана от обсъждане.

Ако референдумът завърши с приемане на проекта за закона, президентът на републиката го промулгира в срок от петнадесет дни, които следват обявяването на резултатите от допитването.

Член 12

Президентът на републиката може да обяви разпускането на Националното събрание след консултация с премиер-министъра и председателите на двете камари на парламента.

Общите избори се провеждат не по-рано от двадесет дни и не по-късно от четиридесет дни след разпускането.

Националното събрание се събира на заседание по право втория четвъртък след изборите. Ако това заседание се окаже извън периода, предвиден за обикновена сесия¹⁵, то по право се свиква сесия с продължителност петнадесет дни.

ложи на референдум всеки проект за закон, който се отнася до организацията на държавните органи; който съдържа одобрение на споразумение на общността или има за цел ратифицирането на международен договор, който, без да противоречи на Конституцията, би имал отражение върху функционирането на институциите. Когато референдумът завърши с приемане на проект за закон, президентът на републиката го промулгира в срока, предвиден в предходния член.¹⁶

¹⁵ Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г., член 3. Стара редакция: „периоди, предвидени за обикновени сесии“.

Не може да се пристъпи към ново разпускане в годината, която следва тези избори.

Член 13

Президентът на републиката подписва ордонанси и декрети, обсъдени в Съвета на министрите.

Той назначава на държавните граждански и военни длъжности.

Членовете на Държавния съвет, великия канцлер на Ордена на Почетния легион, посланиците и специалните пратеници, старшите съветници в Сметната палата, префектите, представителите на държавата в отвъдморските колективи, уредени в член 74 и в Нова Каледония¹⁶, генералите, ректорите на академиите, директорите на централните ведомства се назначават от Съвета на министрите.

Ограничен закон¹⁷ посочва останалите длъжности, чиито назначения се определят от Съвета на министрите, както и условията, при които правомощието за назначаване от президента на републиката може да се делегира, за да бъде упражнявано от негово име.

Член 14

Президентът на републиката акредитира посланиците и извънредните пратеници при чуждите държави; чуждите посланици и извънредни пратеници се акредитират при него.

Член 15

Президентът на републиката е върховен главнокомандващ на въоръжените сили. Той председателства висшите съвети и комитети на националната отбрана.

Член 16

Когато институциите на републиката, независимостта на нацията, нейната териториална цялост или изпълнението на нейните междуна-

¹⁶ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 12-II.

¹⁷ Ордонанс н° 58-1136 от 28 ноември 1958 г.

родни задължения са сериозно и непосредствено застрашени и нормалното функциониране на конституционните публични власти преустановено, президентът на републиката предприема мерки, които тези обстоятелства изискват, след официална консултация с премиер-министъра, с председателите на двете камари на парламента, както и с Конституционния съвет.

Той информира за това нацията чрез обръщение.

Тези мерки трябва да бъдат ръководени от стремежа да осигурят на конституционните публични власти в най-кратки срокове средства за изпълнение на тяхната мисия. За тези мерки се иска становището на Конституционния съвет.

Парламентът се свиква по право.

Националното събрание не може да бъде разпуснато по време на упражняване на извънредните правомощия.

Член 17

Президентът на републиката има право на помилване.

Член 18

Президентът на републиката поддържа връзка с двете камари на парламента посредством послания, които се прочитат от негово име и не се подлагат на обсъждане.

Извън редовните сесии парламентът се събира на заседание специално за тази цел.

Член 19

Актовете на президента на републиката, с изключение на тези, предвидени в член 8 (алинея 1), 11, 12, 16, 18, 54, 56 и 61 се приподписват от премиер-министъра и, в случай на крайна необходимост, от съответните отговорни министри.

Раздел III ПРАВИТЕЛСТВОТО

Член 20

Правителството определя и осъществява националната политика.

То се разпорежда с администрацията и въоръжените сили.

То носи отговорност пред парламента при условията и съгласно процедурите, предвидени в член 49 и 50.

Член 21

Премиер-министърът ръководи дейността на правителството. Той носи отговорност за националната отбрана. Той осигурява изпълнението на законите. Според разпоредбите на член 13 той упражнява регламентарната власт и назначава на граждански и военни длъжности.

Той може да делегира някои от своите правомощия на министрите.

В случай на крайна необходимост той замества президента на републиката като председател на съветите и комитетите, предвидени в член 15.

Той може да председателства вместо президента Съвета на министрите по изключение, по силата на изрично делегиране и при определен дневен ред.

Член 22

Актовете на премиер-министъра се приподписват в случай на крайна необходимост от министрите, натоварени с тяхното изпълнение.

Член 23

Функциите на член на правителството са несъвместими с упражняването на парламентарен мандат, с всяко професионално представителство от общонационален характер и с всяка публична длъжност или професионална дейност.

Органичен закон¹⁸ определя условията, съгласно които се извършва заместването на титулярите на подобни мандати, функции или длъжности.

Заместването на членове на парламента се осъществява в съответствие с разпоредбите на член 25.

Раздел IV ПАРЛАМЕНТЪТ

Член 24

Парламентът се състои от Национално събрание и сенат.

Депутатите в Националното събрание се избират с пряко гласуване.

Сенатът се избира с непряко гласуване. Той осигурява представителство на териториалните колективи на републиката. Французите, живеещи извън Франция, се представени в сената.

Член 25

Органичен закон¹⁹ определя продължителността на пълномощията на всяка камара на парламента, броя на нейните членове, тяхното възнаграждение²⁰, условията за тяхното избиране, режима на неизбираемост и несъвместимост.

Той определя също и условията, при които се избират лицата, които заместват вакантните места на депутати или сенатори до пълното или частично обновяване на състава на камарата на парламента, на която са членове.

Член 26

Нито един член на парламента не може да бъде преследван, издирван, арестуван, задържан или съден за изказани от него мнения или за гласувания, свързани с упражняване на неговите функции.

¹⁸ Ордонанс n° 58-1099 от 17 ноември 1958 г.

¹⁹ Ордонанс n° 58-998 от 24 октомври 1958 г. и Ордонанс n° 58-1097 от 15 ноември 1958 г.

²⁰ Ордонанс n° 58-1210 от 13 декември 1958 г.

Спрямо член на парламента може да бъде прилагана мярка арест или друга мярка лишаване или ограничаване на свободата при възбудено наказателно преследване за тежки или леки престъпления единствено с разрешение на бюрото на камарата, към която той принадлежи. Това разрешение не се изисква в случай на тежко криминално престъпление, на флагрантно престъпление или на влязла в сила присъда.

Задържането, мерките лишаване или ограничаване на свободата или преследването на член на парламента се преустановяват за периода на сесията, ако камарата, в която той участва, го изиска.

Заинтересованата камара се събира по право в допълнителни заседания, за да разреши в случай на крайна необходимост прилагането на предходната алинея²¹.

Член 27

Всеки задължителен мандат е недействителен.

Правото на гласуване на членовете на парламента е лично.

Органичен закон²² може да позволи по изключение делегирането на правото на гласуване. В този случай никой не може да получи делегиране за повече от един мандат.

²¹ Конституционен закон n° 95-880 от 4 август 1995 г., член 7. Стара редакция: „Член на парламента може по време на сесията да бъде преследван или арестуван при възбудено наказателно преследване за тежки или леки престъпления единствено с разрешение на камарата, в която той участва, освен в случай на флагрантно престъпление. Извън сесията член на парламента може да бъде арестуван единствено с разрешение на бюрото на камарата, в която той участва, освен в случай на флагрантно престъпление, на разрешено преследване или на влязла в сила присъда. Задържане или преследване на член на парламента се прекратява, ако камарата, в която той участва, го изиска.“

²² Ордонанс n° 58-1066 от 7 ноември 1958 г.

Член 28²³

Парламентът се събира по право на редовна сесия, която започва в първия работен ден на месец октомври и завършва в последния работен ден на месец юни.

Броят на дните, в които заседава всяка камара по време на редовна сесия, не може да надхвърля сто и двадесет. Седмиците, в които се провеждат заседания, се определят от всяка камара.

След консултация с председателя на съответната камара или мнозинството от членовете на всяка камара премиер-министърът може да вземе решение за провеждане на заседание в допълнителни дни.

Дните и часовете за провеждане на заседанията са определени от правилника на всяка камара.

Член 29

Парламентът се събира на извънредна сесия по искане на премиер-министъра или на мнозинството от членовете на Националното събрание при определен дневен ред.

Когато извънредната сесия се свиква по искане на мнозинството от членовете на Националното събрание, декретът за нейното закриване се издава веднага щом парламентът изчерпи дневния ред, за който е бил свикан, и не по-късно от дванадесет дни от неговото свикване.

Единствено премиер-министърът може да поиска нова сесия преди изтичане на месеца, който следва декрета за закриване на сесията.

²³ Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г., член 2. Стара редакция: „Парламентът се свиква по право на две редовни сесии през годината. Първата сесия се открива на 2 октомври, нейната продължителност е двадесет и четири дни. Втората сесия се открива на 2 април, нейната продължителност не може да надвишава деветдесет дни. Ако 2 октомври или 2 април са неработни дни, откриването на сесията се състои в първия работен ден, който следва.“

Тази редакция произтича от Конституционен закон н° 63-1327 от 30 декември 1963 г.

Член 30

С изключение на случаите, при които парламентът се свиква по право, извънредните сесии се откриват и закриват с декрет на президента на републиката.

Член 31

Членовете на правителството имат достъп до заседанията на двете камари. Те биват изслушвани, когато отправят искане за това.

Те могат да бъдат подпомогани от комисарите на правителството.

Член 32

Председателят на Националното събрание се избира за продължителността на легислатурата. Председателят на сената се избира след всяко частично обновяване.

Член 33

Заседанията на двете камари са открити. Пълният протокол от разискванията се публикува в *Официален вестник*.

Всяка камара може да проведе закрито заседание по искане на премиер-министъра или на една десета от неговите членове.

Раздел V ЗА ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ПРАВИТЕЛСТВОТО И ПАРЛАМЕНТА

Член 34

Законите се гласуват от парламента.

Законът определя нормите, отнасящи се до:

- гражданските права и основните гаранции, предоставени на гражданите за упражняване на публичните свободи; задълженията на гражданите, наложени от националната отбрана лично или по отношение на тяхното имущество;

- гражданството, гражданското състояние и правоспособността, брачния режим, наследствата и даренията;

- определяне на престъпленията и деликтите, както и на съответните наказания; наказателното съдопроизводство; амнистията; създаването на нови юрисдикции и статута на магистратите;

- основата, ставките и начините за събиране на всички видове данъци; режима на парични емисии.

Законът определя също нормите, отнасящи се до:

- начина на избиране на камарите на парламента и на местните събрания;

- категоризирането на държавни учреждения;

- основните гаранции, предоставени на държавните граждански и военни служители;

- национализацията на предприятия или прехвърлянето на собствеността на предприятия от държавния сектор към частния сектор.

Законът посочва основните принципи:

- на общата организация на националната отбрана;

- на самоуправление на териториалните колективи²⁴, на техните правомощия и на техните ресурси;

- на образованието;

- на режима на собственост, на вещните права, на гражданските и търговските задължения;

- на трудовото право, на синдикалното право и на правото на обществено осигуряване.

Финансовите закони посочват доходите и разходите на държавата при условията и уговорките, предвидени с органичен закон²⁵.

Законите за финансиране на общественото осигуряване посочват общите условия на неговия финансов баланс и съобразно предвидените си приходи определят неговите цели

разходи при условията и уговорките, предвидени с органичен закон²⁶.

Законите за финансиране на правителствените програми посочват целите на стопанската и социална дейност на държавата.

Разпоредбите на настоящия член могат да бъдат уточнени и допълнени от органичен закон.

Член 35

Парламентът взема решение за обявяване на война.

Член 36

Съветът на министрите обявява с декрет обсадно положение.

Решение за неговото продължаване с повече от дванадесет дни може да бъде взето единствено от парламента.

Член 37

Въпросите, различни от тези, които са от областта на закона, имат регламентарен характер.

Текстовете със законова форма, издадени по тези въпроси, могат да бъдат изменяни с декрети, приети след становище на Държавния съвет. Тези от текстовете, които са издадени след влизане в сила на настоящата Конституция, ще могат да бъдат изменяни с декрети единствено при условие, че Конституционният съвет установи техния регламентарен характер по смисъла на предходната алинея.

Член 37-1²⁷

Законът и регламентът могат да съдържат разпоредби с експериментален характер при ограничения в предмета и срока на действие.

²⁴ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 2 (стара редакция: „местните“).

²⁵ Ордонанс н° 59-2 от 2 януари 1959 г. с действие на органичен закон, отнасящо се до финансовите закони, и органичен закон н° 2001-692 от 1 август 2001 г., отнасящо се до финансовите закони.

²⁶ Конституционен закон н° 96-138 от 22 февруари 1996 г., член 1.

²⁷ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 3.

Член 38

За да изпълни програмата си, правителството има право да поиска от парламента разрешение да вземе, посредством ордонанси с ограничен срок на действие, мерки, които обикновено са от областта на закона.

Ордонансите се обсъждат от Съвета на министрите след становище на Държавния съвет. Те влизат в сила след тяхното публикуване, но изгубват сила, ако проектът за закон за ратификация не бъде представен пред парламента в срока, определен от закона за предоставяне на пълномощия.

При изтичане на срока, упоменат в алинея първа на настоящия член, изменения в ордонансите могат да бъдат правени единствено посредством закон по въпросите, които са от законодателната област.

Член 39

Законодателната инициатива принадлежи едновременно на премиер-министъра и на членовете на парламента.

Проектите за закони се обсъждат в Съвета на министрите след становище на Държавния съвет и се внасят за разглеждане в бюрото на една от двете камари. Финансовите проектозаконали и проектозаконът за финансиране на общественото осигуряване се внасят първо в Националното събрание²⁸. Без да се нарушава алинея първа на член 44, проектозаконали, имащи за основен предмет организацията на териториалните колективи, и проектозаконали, отнасящи се до представителните инстанции на французи, установили се извън Франция, се внасят първо в сената²⁹.

Член 40

Предложения и изменения, направени от членове на парламента, са неприемливи, когато тяхното приемане може да доведе било до

²⁸ Конституционен закон n° 96-138 от 22 февруари 1996 г., член 2.

²⁹ Конституционен закон n° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 4.

намаляване на публичните приходи, било до предизвикване или увеличаване на публичен разход.

Член 41

Ако по време на законодателната процедура се установи, че предложение или поправка не е от областта на закона или противоречи на делегирано правомощие, предоставено по силата на член 38, правителството може да го обяви за неприемливо.

В случай на несъгласие между правителството и председателя на заинтересованата камара, Конституционният съвет по искане на една от двете страни се произнася в осемдневен срок.

Член 42

Обсъждането на проекти за закони се провежда пред първата камара, в която те са били внесени, по текста, представен от правителството.

Камарата, в която е внесен текст, гласуван от другата камара, провежда разисквания по текста, който ѝ е предоставен.

Член 43

Проектите и предложенията за закони по искане на правителството или на камарата, в която те са били внесени, се изпращат за мнение на специално определените за тази цел комисии.

Проектите и предложенията, за които такова искане не е било внесено, се изпращат на една от постоянните комисии, чийто брой е сведен до шест във всяка от камарите.

Член 44

Членовете на парламента и на правителството имат правото на поправка.

След началото на разискванията правителството може да се противопостави на разглеждането на всяка поправка, която не е била предварително предоставена на комисията.

Ако правителството го изиска, съответната камара провежда едно единствено гласуване по целия или част от обсъждания текст, като запазва само поправките, предложени или приети от правителството.

Член 45

Всеки проект или предложение за закон се разглежда последователно в двете камари на парламента с оглед приемането на идентичен текст.

Когато в резултат на несъгласие между двете камари един проект или предложение за закон не може да бъде приет след две четения от всяка една от камарите или ако правителството е обявило неговата неотложност след първо четене във всяка една от камарите, премиер-министърът има възможност да поиска свикването на смесена паритетна комисия, която има за задача да предложи текст върху спорните разпоредби.

Изработеният от смесената комисия текст може да бъде внесен от правителството за одобрение в двете събрания. Никакво изменение не може да бъде допуснато без съгласие от страна на правителството.

Ако смесената комисия не успее да приеме общ текст или ако този текст не бъде приет в съответствие с условията, предвидени в предходната алинея, правителството може след ново четене в Националното събрание и в сената да поиска от Националното събрание да вземе окончателно решение. В този случай Националното събрание може да се върне или към текста, изработен от смесената комисия, или към последния гласуван от него текст, изменен в случай на крайна необходимост с една или няколко поправки, приети от сената.

Член 46

Законите, които Конституцията определя като органични, се гласуват и изменят в съответствие със следните условия.

Проектът или предложението за закон се подлага на обсъждане и гласуване в съответна-

та камара, в която е внесен, едва след изтичане на петнадесетдневен срок от неговото внасяне.

Прилага се процедурата, предвидена в член 45. При отсъствие на съгласие между двете камари текстът може да бъде приет от Националното събрание на последно четене само с абсолютното мнозинство на неговите членове.

Органичните закони, отнасящи се до сената, трябва да бъдат гласувани в еднаква редакция от двете камари.

Органичните закони могат да бъдат промулгирани само след обявяване от Конституционния съвет на тяхното съответствие с Конституцията.

Член 47

Парламентът гласува финансовите проектозакопи в съответствие с условията, предвидени с органичен закон³⁰.

Ако Националното събрание не се произнесе на първо четене в срок от четиридесет дни след внасянето на проектозакона, правителството се обръща към сената, който трябва да вземе решение в срок от петнадесет дни. След това се прилагат условията, предвидени в член 45.

Ако парламентът не се произнесе в срок от седемдесет дни, разпоредбите на проектозакона се привеждат в сила чрез ордонанс.

Ако финансовият закон, определящ приходите и разходите за бюджетната година, не е внесен в необходимото време, за да бъде промулгиран преди началото на същата бюджетна година, правителството отправя спешно искане към парламента да разреши събирането на данъци и откриването с декрет на кредити, свързани с разходите за публични учреждения.

Сроковете, предвидени в настоящия член, се преустановяват, когато парламентът не заседава.

Сметната палата съдейства на парламента и на правителството при контрола за изпълнение на финансовите закони.

³⁰ Ордонанс n° 59-2 от 2 януари 1959 г.

Член 47-1³¹

Парламентът гласува проектозаконите за финансиране на общественото осигуряване в съответствие с условията, предвидени с органичен закон³².

Ако Националното събрание не се произнесе на първо четене в срок от двадесет дни след внасянето на проектозакон, правителството се обръща към сената, който трябва да вземе решение в срок от петнадесет дни. След това се прилагат условията, предвидени в член 45.

Ако парламентът не се произнесе в срок от петдесет дни, разпоредбите на проектозакон се привеждат в сила чрез ордонанс.

Сроковете, предвидени в настоящия член, се преустановяват, когато парламентът не е в сесия, както и по време на седмиците, в които всяка камара е взела решение да не провежда заседания съгласно алинея втора на член 28.

Сметната палата съдейства на парламента и на правителството при контрола върху прилагането на законите за финансиране на общественото осигуряване.

Член 48

Без да се нарушава действието на трите последни алинеи на член 28³³, дневният ред на камарите включва с предимство и по реда, който правителството е определило, обсъждане на проекти за закони, внесени от правителството, и на предложения за закони, които то е възприело.

Най-малко³⁴ едно заседание седмично се запазва с предимство за въпроси на членовете на парламента и за отговори на правителството.

Едно заседание месечно се запазва с предимство за дневен ред, определен от всяка от камарите³⁵.

Член 49

Премиер-министърът след обсъждане от Съвета на министрите ангажира пред Националното събрание отговорността на правителството по неговата програма или евентуално по общополитическа декларация.

Националното събрание изразява недоверието си към правителството с гласуване на резолюция за порицание. Такова предложение се допуска само ако е подписано от най-малко една десета от членовете на Националното събрание. Гласуването се извършва не по-рано от четиридесет и осем часа след внасянето на предложението. Пресмятат се само гласовете, подадени в полза на резолюцията за порицание, която се приема само с мнозинството от гласовете на членовете на Националното събрание. С изключение на случая, предвиден в следващата алинея, един депутат не може да поставя своя подпис под повече от три предложения за порицание по време на една и съща редовна сесия и под повече от едно предложение за порицание по време на една и съща извънредна сесия³⁶.

Премиер-министърът може след обсъждане в Съвета на министрите да ангажира отговорността на правителството пред Националното събрание във връзка с гласуването на конкретен текст. В този случай текстът се смята за приет, освен ако през следващите двадесет и четири часа не е внесено и гласувано предложение за порицание съгласно условията, предвидени в предходната алинея.

Премиер-министърът има възможност на поискане от сената одобрението на общополитическа декларация.

³¹ Конституционен закон н° 96-138 от 22 февруари 1996 г., член 3.

³² Органичен закон н° 96-646 от 22 юли 1996 г..

³³ Включен с член 4-I на Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г.

³⁴ Включен с член 4-II на Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г.

³⁵ Алинея, включена с член 4-III на Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г.

³⁶ Изречение, изменено с член 5 на Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г. Стара редакция на изречението: „Ако резолюцията за порицание се отхвърли, подписалите я не могат да внесат нова по време на същата сесия, освен в случая, предвиден в следващата алинея.“

Член 50

Когато Националното събрание приеме резолюция за порицание или когато не одобри програмата или общополитическата декларация на правителството, премиер-министърът трябва да подаде пред президента на републиката оставката на правителството.

Член 51³⁷

Закриването на редовни сесии и на извънредни сесии се отлага по право, за да се позволи в случай на крайна необходимост прилагането на разпоредбите на член 49. За същата цел се провеждат по право допълнителни заседания.

**Раздел VI
ЗА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ДОГОВОРИ
И СПОРАЗУМЕНИЯ****Член 52**

Президентът на републиката води преговори и ратифицира договорите.

Той е информиран за всички преговори, водещи до сключване на международно споразумение, което не подлежи на ратификация.

Член 53

Мирните договори, търговските договори, договорите или споразуменията, отнасящи се до международни организации, както и тези, които обвързват финансите на държавата, тези, които изменят разпоредби от законов характер, отнасят се до статута на лицата, съдържат цесия, размяна или присъединяване на територии могат да бъдат ратифицирани или одобрени само със закон.

Те влизат в сила само след като бъдат ратифицирани или одобрени.

Никаква цесия, размяна или присъединяване на територии не е действителна без съгласието на заинтересованото население.

Член 53-1³⁸

Републиката може да сключва с европейските държави, които са обвързани с идентични на нейните задължения относно предоставяне на убежище и защита правата на човека и на основните свободи, споразумения, определящи съответните им правомощия за разглеждане на отправените до тях молби за предоставяне на убежище.

Независимо от това, дори ако подобна молба не влиза в техните правомощия по силата на тези споразумения, властите на републиката имат право да предоставят убежище на всеки чужденец, преследван заради негова дейност в защита на свободата, или който отправя молба за закрила от страна на Франция по друга причина.

Член 53-2³⁹

Републиката може да признае юрисдикцията на Международния наказателен съд при условията, предвидени със споразумението, подписано на 18 юли 1998 г.

Член 54

Ако Конституционният съвет, сезиран от президента на републиката, от премиер-министъра, от председателя на едната или другата камара на парламента или от шестдесет депутати или шестдесет сенатори⁴⁰, установи, че международно задължение съдържа клауза, противоречаща на Конституцията, разрешението за ратификация или одобрение на това международно задължение⁴¹ може да бъде дадено само след ревизия на Конституцията.

³⁸ Конституционен закон н° 93-1256 от 25 ноември 1993 г.

³⁹ Конституционен закон н° 99-568 от 8 юли 1999 г.

⁴⁰ Конституционен закон н° 92-554 от 25 юни 1992 г., член 2.

⁴¹ Конституционен закон н° 92-554 от 25 юни 1992 г., член 2.

³⁷ Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г., член 6. Стара редакция: „Закриването на редовни сесии и на извънредни сесии се отлага по право, за да се позволи прилагането на разпоредбите на член 49.“

Член 55

След като бъдат обнародвани, редовно ратифицираните или одобрени договори или споразумения имат предимство пред законите, при условие, че всяко споразумение или договор се прилага и от насрещната страна.

**Раздел VII
КОНСТИТУЦИОНЕН СЪВЕТ****Член 56**

Конституционният съвет се състои от девет члена, чийто мандат е девет години и не може да бъде подновен. Една трета от състава на Конституционния съвет се обновява през три години. Трима от членовете се назначават от президента на републиката, трима – от председателя на Националното събрание, и трима – от председателя на сената.

Освен деветте члена, споменати в предходната алинея, в състава на Конституционния съвет влизат по право и пожизнено бившите президенти на републиката.

Председателят се назначава от президента на републиката. Той има решаващ глас в случай на равно разделение на гласовете.

Член 57

Функциите на член на Конституционния съвет са несъвместими с тези на министър или на член на парламента. Другите несъвместимости се определят с органичен закон.

Член 58

Конституционният съвет следи за редовността на избора за президент на републиката.

Той разглежда възраженията и обявява резултатите от гласуването.

Член 59

Конституционният съвет се произнася по редовността на избора на депутати и сенатори, ако бъдат оспорени.

Член 60

Конституционният съвет следи за редовността на действията по провеждането на референдум, предвидени в член 11 и 89⁴² и в раздел XV. Той обявява резултатите от референдума⁴³.

Член 61

Органичните закони преди тяхното обнародване и правилниците на парламентарните камари преди тяхното прилагане трябва да бъдат представени пред Конституционния съвет, който се произнася за съответствието им с Конституцията.

Със същата цел законите могат да бъдат предадени на Конституционния съвет преди тяхното промулгиране от президента на републиката, премиер-министъра, председателя на Националното събрание, председателя на сената или от шестдесет депутати или шестдесет сенатори⁴⁴.

В случаите, предвидени в двете предходни алинеи, Конституционният съвет трябва да се произнесе в едномесечен срок. По искане на правителството, когато въпросът не търпи отлагане, този срок се съкращава на осем дни.

В същите случаи сезирането на Конституционния съвет преустановява срока за промулгиране.

Член 62

Разпоредба, която е обявена за неконституционна, не може да бъде промулгирана, нито приложена.

Решенията на Конституционния съвет не подлежат на обжалване. Те са задължителни за публичните власти и за всички административни и съдебни органи.

⁴² Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 12-III.

⁴³ Конституционен закон н° 2005-204 от 1 март 2005 г., член 2-II.

⁴⁴ Конституционен закон н° 74-904 от 29 октомври 1974 г.

Член 63

Редът на организация и функциониране на Конституционния съвет, процедурата за неговото сезиране и по-специално сроковете за подаване на възражения се определят с ограничен закон⁴⁵.

**Раздел VIII
ЗА СЪДЕБНАТА ВЛАСТ****Член 64**

Президентът на републиката е гарант за независимостта на съдебната власт.

Той се подпомага от Върховния съвет на магистратурата.

Статутът на магистратите се определя с органичен закон⁴⁶.

Съдиите са несменяеми.

Член 65

Върховният съвет на магистратурата е председателства от президента на републиката. Министърът на правосъдието е негов заместник-председател по право. Той може да замества президента на републиката.

Върховният съвет на магистратурата се състои от два състава, единият от които е компетентен по отношение на магистратите от съда, а другият – по отношение на магистратите от прокуратурата.

Съставът, който е компетентен по отношение на магистратите от съда, включва, освен президента на републиката и министъра на правосъдието, петима съдии и един прокурор, един съветник от Държавния съвет, посочен от Върховния административен съд, и три високопоставени лица извън състава на парламента и съдебната система, посочени съответно от президента на републиката, председателя на Националното събрание и председателя на сената.

Съставът, който е компетентен по отношение на магистратите от прокуратурата,

включва, освен президента на републиката и министъра на правосъдието, петима прокурори и един съдия, един съветник от Държавния съвет и три високопоставени лица, упоменати в предходната алинея.

Съставът на Върховния съвет на магистратурата, който е компетентен по отношение на магистратите от съда, прави предложения за назначаване на съдии във Върховния касационен съд за първи председатели на апелативни съдилища и за председатели на районни съдилища. Останалите назначения на съдии се утвърждават от него.

Този състав изпълнява функциите на дисциплинарна комисия по отношение на магистратите от съда. В този случай той се председателства от първия председател на Върховния касационен съд.

Съставът на Върховния съвет на магистратурата, който е компетентен по отношение на магистратите от прокуратурата, дава своето мнение при назначаване на магистрати от прокуратурата, с изключение на длъжностите, назначенията на които се осъществяват от Съвета на министрите.

Той дава своето мнение за дисциплинарите санкции, които се прилагат по отношение на магистратите от прокуратурата. В този случай той се председателства от ръководителя на прокуратурата към Върховния касационен съд.

Условията за прилагане на настоящия член⁴⁷ се определят с органичен закон⁴⁸.

Член 66

Никой не може да бъде задържан произволно.

Като пазител на личната свобода съдебната власт осигурява спазването на този принцип в съответствие с условията, предвидени в закона.

⁴⁵ Закон за изменение и допълнение на Конституцията н° 93-952 от 27 юли 1993 г.

⁴⁶ Ордонанс н° 58-1270 от 22 декември 1958 г. определя статута на магистратите, изменен, както следва от органичен закон н° 94-101 от 5 февруари 1994 г., решение на Конституционния съд 93-337 от 20 януари 1994 г. и за Върховния съвет на магистратурата.

⁴⁵ Ордонанс н° 58-1067 от 7 ноември 1958 г.

⁴⁶ Ордонанс н° 58-1270 от 22 декември 1958 г., определя статута на магистратите.

Раздел IX
ВИСША КАМАРА НА ПРАВОСЪДИЕТО

Член 67

Учредява се Висша камара на правосъдието.

Този съд се състои от членове, избирани поравно от състава на Националното събрание и на сената след всяко пълно или частично обновяване на тези камари. Той избира своя председател измежду членовете си.

Органичен закон⁴⁹ определя състава на Висшата камара на правосъдието, правилата за нейното функциониране, както и прилаганата пред нея процедура.

Член 68

Президентът на републиката не е отговорен за действия, извършени при упражняване на неговите правомощия, освен в случаите на държавна измяна. Срещу него може да бъде предявено обвинение само от двете камари на парламента, произнесли се чрез идентичен вот при явно гласуване и с абсолютното мнозинство на своите членове. Той бива съден от Висшата камара на правосъдието⁵⁰.

⁴⁹ Ордонанс н° 59-1 от 2 януари 1959 г.

⁵⁰ Алинея втора отменена с Конституционен закон н° 93-952 от 27 юли 1993 г.. Стара алинея: „Членовете на правителството са наказателно отговорни за действия, извършени при упражняване на техните функции и квалифицирани като престъпления или деликти към момента на извършването им. Посочената по-горе процедура се прилага към тези лица и техните съучастници в случай на заговор срещу сигурността на държавата. В случаите, предвидени в настоящата алинея, Висшата камара на правосъдието е обвързана с определението на престъпленията и деликтите, както и с установените за тях наказания, които произтичат от наказателните закони, действащи към момента на извършването им.“

Раздел X
ЗА НАКАЗАТЕЛНАТА ОТГОВОРНОСТ
НА ЧЛЕНОВЕТЕ НА ПРАВИТЕЛСТВОТО

Член 68-1⁵¹

Членовете на правителството са наказателно отговорни за действия, извършени при упражняване на техните функции, квалифицирани като престъпления или деликти към момента на извършването им⁵².

Те биват съдени от Камарата на правосъдието на републиката.

Камарата на правосъдието на републиката е обвързана с определението на престъпленията и деликтите, както и с установените за тях наказания, които произтичат от закона.

Член 68-2

Камарата на правосъдието на републиката се състои от петнадесет съдии: дванадесет парламентаристи, избрани поравно от състава на Националното събрание и на сената след всяко пълно или частично обновяване на тези камари, и трима съдии от Върховния касационен съд, един от които председателства Камарата на правосъдието на републиката.

Всяко лице, което се смята за засегнато от престъпление или деликт, извършен от член на правителството при упражняване на неговите функции, може да подаде жалба до комисия по оплакванията.

Тази комисия разпорежда отказ от производство или предаването на жалбата на ръководителя на прокуратурата към Върховния касационен съд с цел сезиране на Камарата на правосъдието на републиката.

Ръководителят на прокуратурата към Върховния касационен съд може също да сезира служебно Камарата на правосъдието на републиката съобразно становището на комисията по оплакванията.

Условията за приложение на настоящия член се определят с органичен закон⁵³.

⁵¹ Конституционен закон н° 93-952 от 27 юли 1993 г.

⁵² Алинея, непроменена по отношение на началото на стария член 68, алинея 2.

⁵³ Органичен закон н° 93-1252 от 26 ноември 1993 г.

Член 68-3⁵⁴

Разпоредбите на настоящия раздел са приложими към действия, извършени преди влизането му в сила.

**Раздел XI
ИКОНОМИЧЕСКИ И СОЦИАЛЕН СЪВЕТ****Член 69**

Когато бъде сезиран от правителството, икономическият и социален съвет дава свое становище по проектите на закони, наредби или декрети, както и за представените му предложения за закони.

Икономическият и социален съвет може да посочи свой член, който да изложи пред камарите на парламента становището на Съвета върху проектите и предложенията, които са му били предоставени.

Член 70

Икономическият и социален съвет може също да консултира правителството по всеки въпрос от икономически или социален характер⁵⁵. Всеки план или програмен проект с икономически или социален характер му се изпраща за становище.

Член 71

Съставът на Икономическия и социален съвет и правилата на неговото функциониране се определят с органичен закон⁵⁶.

**Раздел XII
ЗА ТЕРИТОРИАЛНИТЕ КОЛЕКТИВИ****Член 72**⁵⁷

Териториални колективи на републиката са общините, департаментите, регионите, колективите с особен статут и отвъдморските колективи, уредени с член 74. Всеки друг териториален колектив се създава със закон в случай на крайна необходимост на мястото и вместо един или няколко колективи, упоменати в настоящата алинея.

Териториалните колективи имат предназначението да вземат решения, свързани с всички правомощия, които могат най-добре да бъдат упражнени на тяхно ниво.

В съответствие с условията, предвидени със закон, тези колективи се управляват свободно чрез изборни съвети и разполагат с регламентарна власт при упражняване на техните правомощия.

В съответствие с условията, предвидени с органичен закон, освен когато са застрашени съществени предпоставки за упражняване на публична свобода или на конституционно гарантирано право, териториалните колективи или техни сдружения могат, когато според случая законът или регламентът го е предвидил, да не приложат като експеримент и за определени предмет и продължителност законовите или регламентарните разпоредби, които уреждат упражняването на техни правомощия.

Никои териториален колектив не може да упражнява надзор над друг. В случаите, когато упражняването на определено правомощие изисква участието на няколко териториални колективи, законът може да позволи един от тях или едно от техните сдружения да организира общите им действия.

⁵⁴ Конституционен закон n° 95-880 от 4 август 1995 г., член 10.

⁵⁵ С член 11 на Конституционен закон n° 95-880 от 4 август 1995 г. се премахват думите: „който се отнася до републиката или общността“.

⁵⁶ Ордонанс n° 58-1360 от 29 декември 1958 г.

⁵⁷ Конституционен закон 2003-276 от 28 март 2003 г., член 5. Стара редакция: „Териториални колективи на републиката са общините, департаментите, отвъдморските територии. Нови териториални колективи се създават със закон. Тези колективи се управляват свободно чрез изборни съвети и при условията, предвидени от закона. Представител на правителството отговаря в департаментите и териториите за националните интереси, за административния контрол и за спазването на законите.“

В териториалните колективи на републиката представителят на държавата, представител на всеки един от членовете на правителството отговаря за националните интереси, за административния контрол и за спазването на законите.

Член 72-1⁵⁸

Законът определя условията, при които чрез упражняване на правото на петиция избирателите от всеки териториален колектив могат да поискат включването в дневния ред на органа на местно управление на този колектив на въпрос от неговата компетенция.

В съответствие с условията, предвидени с органичен закон, проектите за обсъждане или за акт, които са от компетенциите на териториалния колектив, по негова инициатива могат да бъдат поднесени за решаване чрез референдум от избирателите на този колектив.

Когато се предвижда създаване на териториален колектив със специален статут или промяна на неговата организация, може да се реши да бъде направено допитване със закон до избирателите с адресна регистрация в съответните колективи. При промяна на границите на териториалните колективи също може да бъде организирано допитване до избирателите при условията, предвидени със закон.

Член 72-2⁵⁹

Териториалните колективи се ползват от средства, с които могат да разполагат свободно съгласно условията, предвидени със закон.

Те могат да получават целия или част от прихода от всякакъв вид данъци. Законът може да им позволи да определят данъчната основа и ставка в посочени от него граници.

Данъчните приходи и другите собствени средства на териториалните колективи представляват за всяка категория колективи определяща част от всички техни средства. Органичен

закон определя условията, при които тази норма се прилага.

Всяко прехвърляне на компетенции между държавата и териториалните колективи се придружава от предоставяне на средства, равностойни на тези, които са предвидени за тяхното упражняване. Всяко създаване или разширяване на компетенции, водещо до увеличаване на разходите на териториалните колективи, се придружава със средства, предвидени от закона.

Законът предвижда диспозитиви за пропорционално данъчно облагане с цел да допринасят за равнопоставеността между териториалните колективи.

Член 72-3⁶⁰

Републиката признава отвъдморските населения като част от френския народ, в общ идеал за свобода, равенство и братство.

Статутът на Гваделупа, Гвиана, Мартиника, Реюнион, Майот, Сент-Пиер-и-Микелон, островите Уолис и Футуна и Френска Полинезия се урежда в член 73 за отвъдморските департаменти и региони, и за териториалните колективи, създадени с приложение на алинея последна от член 73, и с член 74 за другите колективи.

Статутът на Нова Каледония се урежда в раздел XIII.

Законът определя правния режим и особената организация на френските земи около Южния полюс и Антарктически земи.

Член 72-4⁶¹

Никаква промяна за цял или част на някой от териториалните колективи, упоменати в алинея втора на член 72-3, на един към друг от режимите, предвидени в член 73 и 74, не може да настъпи без да е било получено съгласието на избирателите от колектива или на заинтересованата част от колектива съгласно условията,

⁵⁸ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 6.

⁵⁹ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 7.

⁶⁰ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 8.

⁶¹ Конституционен закон н° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 8.

предвидени в следващата алинея. Тази промяна в режима се извършва с органичен закон.

По предложение на правителството по време на сесиите или по съвместно предложение на двете камари на парламента, обнародвани в *Официален вестник*, президентът на републиката може да вземе решение за допитване до избирателите от отвъдморския териториален колектив по въпрос, свързан с неговата организация, правомощия или законодателен режим. Когато допитването се отнася до промяна, предвидена в предходната алинея, и е организирано по предложение на правителството, последното прави декларация пред всяка камара, последвана от разискване.

Член 73⁶²

В отвъдморските департаменти и региони законите и регламентите са приложими по право. Те могат бъдат предмет на приспособяване, свързано с особените характеристики и изисквания на тези колективи.

Решение за такова приспособяване може да бъде взето от колективите в материте, по които те упражняват своите компетенции и ако са оправомощени за това от закона.

Като изключение от алинея първа и като се отчетат тяхната специфика, колективите, които се уреждат от настоящия член, могат да бъдат оправомощени от закона да определят сами нормите, приложими на тяхна територия, по определен брой материи, които могат да бъдат от областта на закона.

Тези норми не могат да се отнасят до националността, гражданските права, гаранциите на публичните свободи, гражданското състояние и правоспособността на лицата, организацията на правосъдието, наказателното право, наказателния процес, външната политика, отбраната, обществената сигурност и ред, паричната единица, финансовото кредитиране и валутните курсове, както и избирателното право.

⁶² Конституционен закон n° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 9. Стара редакция: „Законодателният режим и административната организация на отвъдморските департаменти могат да бъдат предмет на мерки за адаптиране, наложени от тяхното особено положение.“

Този списък може да бъде уточнен и допълнен с органичен закон.

Разпоредбата, предвидена в двете предходни алинеи, не е приложима към департамента и региона на Реюнион.

Решение за оправомощаванията, предвидени в алинея втора и трета, се взема по искане на съответния колектив съгласно условията и при ограниченията, предвидени с органичен закон. Те не могат да бъдат прилагани, когато са застрашени съществени предпоставки за упражняване на публична свобода или на конституционно гарантирано право.

Създаването от закона на колектив, заместващ отвъдморски департамент или регион, или учредяването на съвещателно събрание, общо за тези два колектива, е невъзможно, без да е получено според начините, предвидени в алинея втора на член 72-4, одобрението на избирателите, вписани в териториалния обхват на действие на подсъдността в тези колективи.

Член 74⁶³

Отвъдморските колективи, уредени с настоящия член имат статут, който отчита собствените интереси на всеки от тях в общата съвкупност от интереси на републиката.

Този статут се определя с органичен закон, приет след становище на съвещателното събрание, което определя:

⁶³ Конституционен закон n° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 10. Стара редакция: „Отвъдморските територии на републиката имат особена организация, като се отчитат техните собствени интереси в съвкупността от интереси на републиката. Статутът на отвъдморските територии се определя с органични закони, които посочват в частност правомощията на собствените им институции, и се изменя по същия начин след консултация със заинтересованото териториално събрание. Другите характеристики на тяхната особена организация се определят и изменят със закон след консултация със заинтересованото териториално събрание.“

Стар член 74 преди Конституционен закон n° 92-554 от 25 юни 1992 г., член 3: „Отвъдморските територии на републиката имат особена организация, като се отчитат техните собствени интереси в съвкупността от интереси на републиката. Тази организация се определя и изменя със закон след консултация със заинтересованото териториално събрание.“

– условията, при които законите и регламентите се прилагат;

– компетенциите на колектива, като се запазват тези, вече упражнявани от него. Прехвърлянето на компетенции от държавата не може да се отнася до въпросите, изброени в алинея четвърта на член 73, уточнени и допълнени, в случай на крайна необходимост, с органичен закон;

– правилата за реда и функционирането на институциите на колектива и изборителния режим на съвещателния му орган;

– условията, съгласно които се иска становището на неговите институции по проектите и предложенията за закони и проектите за ордонанси и декрети, съдържащи разпоредби, специфични за колектива, както и относно ратификацията и одобрението на сключени международни договори от неговата компетенция.

За тези от колективите, които се ползват с автономия, органичен закон може също да определи условията, при които:

– Държавният съвет упражнява специфичен юрисдикционен контрол върху някои категории актове на съвещателното събрание, произтичащи от правомощията, които то упражнява в областта на закона;

– съвещателното събрание може да измени закон, промулгиран след влизането в сила на статута на колектива, когато Конституционният съвет, сезиран именно от властите на колектива, установи, че законът е засегнал областта на компетенция на колектива;

– мерки, обосновани от местни нужди, могат да бъдат взети от колектива в интерес на неговото население по отношение на достъпа до работни места, на правото на установяване с цел упражняване на професионална дейност или на защитата на поземления фонд;

– колективът може да участва под контрола на държавата в упражняване на правомощията, които тя запазва, относно спазването на гаранциите, предоставени върху цялата национална територия за упражняване на публичните свободи.

Останалите характеристики на особената организация на колективите, предмет на настоя-

щия член, се определят и изменят със закон след становище на техния съвещателен орган.

Член 74-1⁶⁴

В отвъдморските колективи, посочени в член 74, и в Нова Каледония правителството може, по въпросите, които са от компетенцията на държавата, да разширява чрез ордонанси, с необходимите мерки за приспособяване, разпоредбите от законодателен характер, които са в сила в метрополията, при условие че законът не е изключил изрично прибегването до тази процедура за съответните разпоредби.

Ордонансите се приемат в Съвета на министрите след становище на двете камари на парламента и на Държавния съвет. Те влизат в сила след обнародването им. Те изгубват сила при отсъствието на ратификация от парламента в срок осемнадесет месеца след тяхното публикуване.

Член 75

Гражданите на републиката, които нямат обща гражданска правоспособност, посочена в член 34, запазват своя личен статут, освен ако не са се отказали от него.

Член 76 (отменен)⁶⁵

Раздел XIII ЗА ОБЩНОСТТА (отменен)⁶⁶

⁶⁴ Конституционен закон n° 2003-276 от 28 март 2003 г., член 11.

⁶⁵ Конституционен закон n° 95-880 от 4 август 1995 г., член 12. Стара редакция: „Отвъдморските територии могат да запазят своя статут в състава на републиката. Ако изразят волята си за това с решение на своето териториално събрание, взето в срока, предвиден в алинея първа на член 91, те стават било отвъдморски департаменти на републиката, било обединени или не помежду си държави – членове на общността.“

⁶⁶ Конституционен закон n° 95-880 от 4 август 1995 г., член 14.

Раздел XIII
ПРЕХОДНИ РАЗПОРЕДБИ ОТНОСНО СТАТУТА
НА НОВА КАЛЕДОНИЯ⁶⁷

Член 76

Населенията на Нова Каледония са призовани да се произнесат преди 31 декември 1998 върху разпоредбите на споразумението, подписано в Нумеа на 5 май 1998 г. и обнародвано на 27 май 1998 г. в *Официален вестник на Френската република*.

За участие в гласуването се допускат лицата, отговарящи на условията, определени в член 2 на закон № 88-1028 от 9 ноември 1988 г.

Мерките, необходими за организиране на гласуването, се вземат с декрет на Държавния съвет, обсъден в Съвета на министрите.

Член 77

След одобрение на споразумението, при допитването, предвидено в член 76, органичен закон, приет след становище на съвещателното събрание на Нова Каледония, определя, за да осигури развитието на Нова Каледония, при спазване на насоките, посочени в това споразумение, и според условията, необходими за неговото приложение:

– правомощията на държавата, които ще бъдат прехвърлени окончателно към институциите на Нова Каледония, последователността и условията за прехвърлянето, както и разпределението на задълженията, произтичащо от прехвърлянето;

– правилата за организация и функциониране на институциите на Нова Каледония и в частност условията, при които някои категории актове на съвещателното събрание ще могат да бъдат подлагани на контрол от Конституционния съвет преди обнародването им;

– правилата, отнасящи се до гражданството, избирателния режим, заетостта и общия граждански статут;

⁶⁷ Възстановен с Конституционен закон н° 98-610 от 20 юли 1998 г.

– условията и сроковете, при които заинтересованите населения на Нова Каледония ще бъдат задължени да се произнесат върху придобиването на пълна независимост.

Останалите мерки, необходими за приложението на споразумението, упоменато в член 76, се определят със закон.

Раздел XIV
ЗА СПОРАЗУМЕНИЯТА ЗА ОБЕДИНЕНИЕ

Член 88

Републиката⁶⁸ може да сключва споразумения с държави, които желаят да се обединят с нея, за да развият цивилизацията си.

Раздел XV
ЗА ЕВРОПЕЙСКИТЕ ОБЩНОСТИ
И ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ^{69 *}

Член 88-1

Републиката участва в Европейските общности и в Европейския съюз, съставени от

⁶⁸ Посредством член 13 на Конституционен закон н° 95-880 от 4 август 1995 г. се изменя началото на члена. Стара редакция: „Републиката или общността могат да сключват...“

⁶⁹ Конституционен закон н° 92-554 от 25 юни 1992 г., член 5.

* Конституционен закон н° 2005-204 от 1 март 2005 г., член 3: „С влизането в сила на договора за Европейска конституция, раздел XV на Конституцията придобива следната редакция:

Раздел XV

За Европейския Съюз

Член 88-1. Съгласно условията, определени от договора за Европейска конституция, подписан на 29 октомври 2004, Френската република участва в Европейския съюз, учреден от държави, избрала свободно да упражняват съвместно някои от своите правомощия.

Член 88-2. Закон определя правилата, отнасящи се до европейската заповед за задържане, като приложение на актовете, приети от институциите на Европейския съюз.

Член 88-3. Правото да избират и правото да бъдат избирани на общинските избори могат да бъдат предоставени на гражданите на Съюза, пребиваващи във Франция. Тези граждани не могат да изпълняват функциите на кмет или на заместник-кмет, нито да участват в определянето на

държави, избрали свободно, по силата на учредителните им договори, да упражняват съвместно някои от своите правомощия.

Тя може да участва в Европейския съюз съгласно условията, предвидени с договора за

лицата, имащи право да участват в изборите за сенатори и в избора на сенатори. Органичен закон, гласуван в еднаква редакция от двете камари, определя условията за приложението на настоящия член.

Член 88-4. Правителството предоставя на Националното събрание и на сената непосредствено след тяхното предаване на Съвета на Европейския съюз проектите за европейски законодателни актове, както и останалите проекти или предложенията за актове на Европейския съюз, съдържащи разпоредби от областта на закона. То може също да им предостави останалите проекти и предложения за актове, както и всеки документ, издаден от европейска институция.

Съгласно условията, определени от правилника на всяка камара, могат да бъдат приети с гласуване резолюции в случай на крайна необходимост извън сесиите, по проектите, предложенията или документите, упоменати в предходната алинея.

Член 88-5. Националното събрание или сенатът могат да изразят мотивирано становище за съобразността на проект за европейски законодателен акт с принципа за субсидиарност. Становището се изпраща от председателя на съответната камара на председателите на Европейския парламент, на Съвета и на Комисията на Европейския съюз. Правителството получава информация по този въпрос.

Всяка камара може да подаде жалба пред Съда на Европейския съюз срещу европейски законодателен акт на основание нарушаване на принципа за субсидиарност. Жалбата се предава на Съда на Европейския съюз от правителството.

За тези цели могат да бъдат приети резолюции в случай на крайна необходимост извън сесиите съгласно начините за даване на предложения и провеждане на обсъждане, определени от правилника на всяка камара.

Член 88-6. С гласуване на резолюция, приета в еднаква редакция от Националното събрание и сената, парламентът може да се противопостави на промяна на правилата за приемане на актове на Европейския съюз съгласно опростената процедура за ревизия на договора за Европейска конституция.

Член 88-7. Всеки проект за закон, позволяващ ратификацията на договор за присъединяване на държава към Европейския съюз, се подлага на референдум от президент на републиката.“

Европейска конституция, подписан на 29 октомври 2004 г.⁷⁰

Член 88-2

С уговорката за реципрочност и съгласно условията, предвидени в Договора за Европейския съюз, подписан на 7 февруари 1992 г., Франция дава своето съгласие за прехвърлянето на правомощия, необходими за установяването на европейски икономически и валутен съюз⁷¹.

При същата уговорка и съгласно условията, предвидени в Учредителния договор за Европейската общност, в неговата редакция, произтичаща от договора, подписан на 2 октомври 1997 г., може да бъде дадено съгласие за прехвърлянето на правомощия, необходими за определянето на правилата, отнасящи се до свободното придвижване на хора и до областите, които са свързани с него⁷².

Закон определя правилата, отнасящи се до европейската заповед за задържане, в приложение на актовете, приети въз основа на договора за Европейския съюз⁷³.

Член 88-3

С уговорката за реципрочност и съгласно условията, предвидени в Договора за Европейския съюз, подписан на 7 февруари 1992 г., правото да избират и правото да бъдат избирани на общинските избори могат да бъдат предоставени единствено на гражданите на Съюза, пребиваващи във Франция. Тези граждани не могат да изпълняват функциите на кмет или на заместник-кмет, нито да участват в определянето на лицата, имащи право да участват в избо-

⁷⁰ Конституционен закон н° 2005-204 от 1 март 2005 г., член 1.

⁷¹ Конституционен закон н° 99-49 от 25 януари 1999 г., член 1-1. Премахване на края на изречението: „...както и на определянето на правила, отнасящи се до преминаването на външните граници на държавите – членове на Европейската общност.“

⁷² Алинея, добавена с Конституционен закон н° 99-49 от 25 януари 1999 г., член 1-11.

⁷³ Конституционен закон н° 2003-267 от 25 март 2003 г., член единствен.

рите за сенатори и в избора на сенатори. Органичен закон⁷⁴, гласуван в еднаква редакция от двете камари, определя условията за приложение на настоящия член.

Член 88-4⁷⁵

Правителството предоставя на Националното събрание и на сената непосредствено след тяхното предаване на Съвета на Европейския съюз проектите и предложенията за актове на Европейските общности и на Европейския съюз, съдържащи разпоредби от законодателен характер. То може също да им предостави останалите проекти и предложения за актове, както и всеки документ, издаден от институцията на Европейския съюз.

Съгласно условията, определени от правилника на всяка камара, могат да бъдат приети с гласуване резолюции в случай на крайна необходимост извън сесиите, по проектите, предложенията или документите, упоменати в предходната алинея.

Член 88-5^{76**}

Всеки проект за закон, разрешаващ ратификацията на договор за присъединяване на държава към Европейския съюз и към Евро-

пейските общности, се подлага на референдум от президента на републиката.

Раздел XVI ЗА РЕВИЗИЯТА

Член 89

Инициативата за ревизия на Конституцията принадлежи съвместно на президента на републиката по предложение на премиер-министъра и на членовете на парламента.

Проектът или предложението за ревизия трябва да бъдат гласувани от двете камари в еднаква редакция. Ревизията е окончателна след нейното одобрение чрез референдум.

Проектът за ревизия не подлежи на референдум, ако президентът на републиката реши да го предостави на парламента, свикан в качеството му на конгрес. В този случай проектът за ревизия се смята за одобрен единствено ако събере мнозинство от три пети от подадените гласове. Бюрото на конгреса е това на Националното събрание.

Никаква процедура за ревизия не може да бъде започната или продължена в случай на посегателство върху териториалната цялост.

Републиканската форма на управление не може да бъде предмет на ревизия.

⁷⁴ Органичен закон n° 98-404 от 25 май 1998 г., определящ условията за приложение на член 88-3 на Конституцията.

⁷⁵ Член, изменен с Конституционен закон n° 99-49 от 25 януари 1999 г., член 2. Стара редакция: „Правителството предоставя на Националното събрание и на сената непосредствено след тяхното предаване на Съвета на общностите предложенията за общностни актове, съдържащи разпоредби от законодателен характер. По време на сесиите и извън тях резолюции могат да бъдат гласувани в рамките на настоящия член съгласно условията, определени от правилника на всяка камара.“

⁷⁶ Конституционен закон n° 2005-204 от 1 март 2005 г., член 2-I.

** Конституционен закон n° 2005-204 от 1 март 2005 г., член 4: „Член 88-5 в редакцията си в сила до влизането в сила на договора за Европейска конституция и член 88-7 на Конституцията не са приложими към присъединяванията, последващи междуправителствена конференция, решението за свикването на която е взето от Европейския съвет преди 1 юли 2004 г.“

АНЕКС

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ГРАЖДАНИНА ОТ 26 АВГУСТ 1789 Г.

Представителите на френския народ, конституирани в Национално събрание, смятайки, че невежеството, забравата или незачитането на правата на човека са единствените причини за обществените злини и за покварата на правителствата, решиха да изложат в тържествена декларация естествените, неотчуждаеми и свещени права на човека с цел тази декларация, постоянно присъстваща пред всички членове на общественото тяло, да им напомня непрестанно техните права и техните задължения; с цел актовете на законодателната власт и тези на изпълнителната власт, бидейки сравними във всеки един момент с целта на всяка политическа институция, да бъдат по-зачитани; с цел исканията на гражданите, почиващи отсега нататък върху прости и неоспорими принципи, да са насочени винаги към поддържане на Конституцията и щастието за всички.

Вследствие на това Националното събрание признава и обявява в присъствието и под покровителството на Върховното същество следните права на човека и гражданина.

Член 1

Хората се раждат и остават свободни и равни в правата си. Обществените различия могат да се основават само върху общата полза.

Член 2

Целта на всяко политическо обединение е запазването на естествените и неотменяеми права на човека. Тези права са свободата, собствеността, сигурността и съпротивата срещу потисничеството.

Член 3

Принципът на всеки суверенитет пребивава по естеството си в нацията. Нито едно

сдружение, нито една личност не може да упражнява власт, която не произтича изрично от нея.

Член 4

Свободата се състои във възможността да се върши всичко, което не вреди другиму: така упражняването на естествените права от всеки човек има само тези граници, които осигуряват на другите членове на обществото ползването на същите права. Тези граници могат да бъдат определяни само със закон.

Член 5

Законът може да забранява само действия, вредни за обществото. Всичко, което не е забранено от закона, не може да бъде възпрепятствано и никой не може да бъде принуден да извършва онова, което законът не повелява.

Член 6

Законът е израз на общата воля. Всички граждани имат право да съдействат лично или чрез техните представители за неговото създаване. Той трябва да бъде един и същи за всички, било като закриля, било като наказва. Всички граждани, бидейки равни пред него, имат еднакъв достъп до всички публични почести, служби и длъжности според техните способности и без други различия, освен онези на техните добродетели и техните дарби.

Член 7

Никой човек не може да бъде обвинен, арестуван или задържан освен в случаите, определени от закона, и съгласно начините, които той предвижда. Тези, които изискват, издават, изпълняват или разпореждат произволни запоеди, трябва да понесат наказание; но всеки гражданин, призован или задържан по силата на закона, трябва да се подчини незабавно: окаже ли съпротива, той се смята за виновен.

Член 8

Законът трябва да определя само строго и безспорно необходими наказания и никой не може да бъде наказван освен по силата на закон, установен и промулгиран преди извършването на деянието, и приложен по законен начин.

Член 9

Всеки човек се смята за невинен, докато не е обявен за виновен; ако се прецени, че е необходимо той да бъде задържан, всяка излишна строгост спрямо неговата личност трябва да бъде сурово порицавана от закона.

Член 10

Никой не трябва да бъде притесняван заради своите мнения, дори религиозни, стига тяхното изразяване да не смущава обществения ред, установен от закона.

Член 11

Свободното изказване на мисли и мнения е едно от най-ценните права на човека: всеки гражданин може свободно да говори, да пише, да отпечатва, като при това носи отговорност за злоупотреба с тази свобода в случаите, определени от закона.

Член 12

Гарантирането на правата на човека и гражданина изисква една публична сила: тази сила следователно се учредява в интерес на всички, а не за лична полза на тези, на които е поверена.

Член 13

За поддържането на публичната сила и за административните разходи е необходим общ принос: той трябва да бъде равномерно разпределен между всички граждани според техните възможности.

Член 14

Всички граждани имат правото да установяват сами или чрез своите представители необходимостта от публичния принос, да го предоставят свободно, да следят за неговото използване и да определят неговия размер, основа, начини на събиране и продължителност.

Член 15

Обществото има правото да изисква отчет от всеки публичен служител за изпълнението на възложените му административни функции.

Член 16

Всяко общество, в което не е осигурено гарантирането на правата и не е установено разделението на властите, няма конституция.

Член 17

Собствеността като неприкосновено и свещено право не допуска никой да бъде лишен от нея, освен когато публичната нужда, установена по законен ред, го изисква по несъмнен начин и при условието за справедливо и предварително обезщетение.

ПРЕАМБЮЛ НА КОНСТИТУЦИЯТА ОТ 27 ОКТОМВРИ 1946 Г.

В деня след победата, спечелена от свободните народи, над режимите,

които се опитаха да поробят и унижат човешката личност, френският народ заявява отново, че всяко човешко същество, без оглед на раса, религия или вероизповедание притежава неотменими и свещени права. Той препотвърждава тържествено правата и свободите на човека и гражданина, утвърдени от Декларацията за правата от 1789 г. и основните принципи, признати от законите на републиката.

Той обявява освен това, като особено необходими за нашето време, следните политически, икономически и социални принципи:

Законът гарантира на жената във всички области равни права с тези на мъжа.

Всеки човек, преследван заради своята дейност в защита на свободата, има право на убежище на териториите на републиката.

Всеки има задължението да работи и правото да получи работа. Никой не може да бъде ошетен в своята работа или на своето работно място поради своя произход, своите възгледи или своето вероизповедание.

Всеки човек може да защитава своите права и интереси чрез профсъзна дейност и да бъде член на избрания от него профсъюз.

Правото на стачка се осъществява в рамките на законите, които го уреждат.

Всеки работник участва посредством своите представители в колективното определяне на условията на труд, както и в управлението на предприятията.

Всяко имущество, всяко предприятие, чието стопанисване има или придобива национално публично значение или характеристиките на фактически монопол, трябва да стане собственост на колектива.

Нацията осигурява на личността и на семейството условията, необходими за тяхното развитие.

Тя гарантира на всички, в частност на детето, майката и възрастните работници, закрила на здравето, материална обезпеченост, отдих и свободно време. Всяко човешко същество, което поради своята възраст, физи-

ческо или психическо състояние, икономическо положение се окаже неработоспособно, има правото да получи от колектива средства за съществуване.

Нацията заявява солидарността и равенството на всички французи пред тегобите, произтичащи от националните бедствия.

Нацията гарантира равния достъп на децата и възрастните до образование, професионална подготовка и култура. Организацията на безплатно и светско публично образование от всички степени е задължение на държавата.

Френската република, вярна на традициите си, спазва нормите на международното публично право. Тя няма да предприеме никакви военни действия с цел завоевание и никога няма да използва силите си срещу свободата на някой народ.

С уговорката за реципрочност Франция дава съгласието си за ограничаването на суверенитета, необходимо за организацията и защитата на мира.

Франция образува с отвъдморските народи Съюз, основан на равенството в правата и задълженията, без оглед на расови и религиозни различия.

Френският съюз е съставен от нации и народи, които обединяват или съгласуват своите ресурси и усилия с цел развитието на своите цивилизации, увеличаването на своето благосъстояние и осигуряването на своята сигурност.

Вярна на своята традиционна мисия, Франция възнамерява да води народите, за които тя е поела отговорността, към свободата да се самоуправляват и да ръководят демократично своите собствени дела; като отхвърля всяка система за колонизиране, основана на произвола, тя гарантира на всички равен достъп до държавните служби и индивидуално или колективно упражняване на правата и свободите, провъзгласени или потвърдени по-горе.

Превод: гл. ас. Жана Кръстева
Научна редакция: доц. д-р Георги Близнашки

**АВТОРИТЕ В БРОЯ
(ПО РЕДА НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ИМ)**

АЛЕКСАНДЪР ДРАГИЕВ – доцент по международно публично право. Доктор. Ръководител на Катедрата по международно право и международни отношения в Юридическия факултет на Бургаския свободен университет. Член на Българската асоциация по международно право. Работи в областта на общото международно публично право, международното правосъдие, правата на човека.

ВАСИЛ МРЪЧКОВ – професор по трудово и осигурително право в Института за правни науки при БАН и в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Доктор на юридическите науки. Председател на Съвета по законодателството при Народното събрание. Автор на научни трудове в областта на трудовото, осигурителното и международното трудово право.

НИНА ГЕВРЕНОВА – главен асистент в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, катедра „Трудово право и обществено осигуряване“.

РАЙНА НИКОЛОВА – доктор. Работи в областта на медийното право. Член на Съвета за електронни медии. Преподавател по правно регулиране на електронните медии в Нов български университет.

ГРИГОРИЙ ВАСИЛИЕВИЧ – професор по конституционно право в Юридическия факултет на университета в град Минск. Председател на Конституционния съд на Република Беларус.

АНРИ РУСИЙОН – професор по публично право, президент на университета Тулуза I – социални науки, вицепрезидент на Международната академия по конституционно право.

ВАСИЛ ЯНАРЛИЕВ – доктор, главен експерт в Научноизследователския институт по криминалистика и криминология (НИКК) – МВР.

ЦВЕТАНКА ЛОЗАНОВА – научен сътрудник в Института за правни науки при БАН.
Доктор. Работи в областта на международното право.

МАРГАРИТА МОДЕВА – юрист в информационната служба на Конституционния съд.

Издаелство *СИБИ*
Коректор *Нели Германова*

Печат *Симолини*
Печатни коли 15,75
Формат 70/100/16

София, 2005